

OPENBARE BEELDHOUKUNS IN SUID-AFRIKA MET SPESIFIEKE
VERWYSING NA VOLLENGTE LOSSTAANDE STANDBEELDE

deur

ALEXANDER EDWARD DUFFEY

Voorgelê ter vervulling van 'n deel van die
vereistes vir die graad

MAGISTER ARTIUM

in die Fakulteit Lettere en Wysbegeerte
Universiteit van Pretoria
Pretoria

NOVEMBER 1976

Hierdie verhandeling is onderhewig aan regulasie G.35
van die Universiteit van Pretoria en dit mag in geen
vorm geheel of gedeeltelik gereproduseer word sonder
skriftelike toestemming van hierdie Universiteit nie.

'n Volledige beredeneerde katalogus met foto's van alle openbare beeldhoukuns in Suid-Afrika is ingehandig by die Kunsargief aan die Universiteit van Pretoria en kan daar geraadpleeg word.

<u>VOORWOORD</u>	(i)
------------------------	-----

<u>BEDANKINGS</u>	(ii)
-------------------------	------

HOOFSTUK I

Die grondtrekke van goeie openbare beeldhoukuns en die probleme daaraan verbonde:

Inleiding	1
Die doel van openbare beeldhouwerk	4
Die verhouding van die beeld tot sy omgewing	7
Die rol van die voetstuk	11
Die grootte van en verhoudings in die beeldhouwerk	13
Die invloed van die Suid-Afrikaanse sonlig ..	16
Die soort materiaal wat gebruik word	17
Die beeldhouer en sy model	20
Oppervlakmodellering	23

HOOFSTUK II

Die rol van die gedenk- en keurkomitee	29
--	----

HOOFSTUK III

n Kort oorsig oor die ontwikkeling van openbare beeldhoukuns in Suid-Afrika	41
---	----

HOOFSTUK IV

Vroeë openbare beeldhoukuns in Suid-Afrika

(a) Die tydperk 1786 tot 1864	51
(b) Histories-realistiese standbeelde van Europese oorsprong in Suid-Afrika, 1864 tot 1910	54

HOOFSTUK V

Histories-realistiese standbeelde van Europese oorsprong in Suid-Afrika, 1910 tot 1964	78
n Simbolies-realistiese standbeeld van Europese oorsprong in Suid-Afrika	90

HOOFSTUK VI

Die drie Krugerstandbeelde en die drie Rhodesstandbeelde in Suid-Afrika.

(a) Die drie Krugerstandbeelde	100
(b) Die drie Rhodesstandbeelde	121

HOOFSTUK VII

Histories-realistiese standbeelde deur Suid-Afrikaanse beeldhouers: die tydperk tussen die twee wêreldoorloë	136
--	-----

HOOFSTUK VIII

Suid-Afrikaanse openbare standbeelde 1945 - 1961	161
--	-----

HOOFSTUK IX

Die nuwe verwikkelinge op die gebied van openbare beeldhoukuns in Suid-Afrika ná 1961	186
<u>SLOT</u>	218
<u>LYS VAN OPENBARE BEELDHOUEWERKE IN SUID-AFRIKA</u>	219
<u>LITERATUURLYS</u>	232
<u>BYLAE</u>	268
<u>OPSOMMING</u>	297
<u>SUMMARY</u>	300

VOORWOORD

Alhoewel verskillende instansies dikwels standpunt inneem oor monumentele beeldhoukuns, word die saak nietemin dikwels op 'n baie onwetenskaplike wyse benader. Die doel van hierdie studie is tweeledig. In die eerste plek sal probeer word om 'n duidelike uiteensetting te gee van die grondtrekke van goeie monumentele beeldhoukuns. Dit blyk dat daar heelwat meningsverskil bestaan oor wat van 'n monumentele beeldhouwerk verwag word. Die publiek, gedenktekenkomitees en beeldhouers huldig blykbaar almal verskillende opinies oor die saak en dit gee dikwels aanleiding tot botsings. Daar sal op sekere wanbegrippe in verband met monumentele beeldhoukuns ingegaan word.

Tweedens sal daar aan die hand van vollengte losstaande standbeelde gepoog word om te bepaal of daar inderdaad ontwikkeling op die gebied van die Suid-Afrikaanse openbare beeldhoukuns bemerk kan word. As daar egter in ag geneem word dat daar vandag meer as duisend openbare beeldhouwerke in Suid-Afrika bestaan, is dit vanselfsprekend dat dié studieveld te wyd is vir die omvang van hierdie studie en derhalwe is slegs vollengte losstaande standbeelde in detail bespreek. Die grootste deel van die openbare beeldhouwerke in Suid-Afrika, wat onder meer ingedeel kan word onder groepstandbeelde, ruitersstandbeelde, oorlogsmonumente, fonteinbeelde, dierebeelde, borsbeelde en reliëfpanele, val gevolglik buite hierdie studie. 'n So volledig moontlike lys van al hierdie soorte beelde, met uitsondering van borsbeelde, dierebeelde en reliëfpanele, word egter in die beredeneerde katalogus onder die betrokke opskrifte vermeld.

Die keuse het geval op vollengte losstaande beelde vir bespreking in meer detail omdat die belangrikste probleme waarmee monumentele beeldhouers te doen kry, reeds by hierdie soort standbeeld voorkom. Terselfdertyd is vollengte losstaande standbeelde een van die mees omstrede afdelings van die openbare beeldhoukuns. Sommige vollengte losstaande standbeelde is in meer detail bespreek as ander omdat hierdie standbeelde tiperend is van sekere swakhede by openbare monumente of omdat dit 'n belangrike skakel is in die ontwikkelings-

lyn van die openbare beeldhoukuns in Suid-Afrika.

Die hoofstukke is nie streng chronologies ingedeel nie. Openbare standbeelde van Europese oorsprong is, met 'n enkele uitsondering, in chronologiese volgorde bespreek. Hierna word die chronologiese volgorde onderbreek deur 'n bespreking van die drie Krugerstandbeelde en die drie Rhodesstandbeelde in Suid-Afrika. Openbare standbeelde wat in Suid-Afrika gemaak is, word laastens weer in chronologiese volgorde bespreek.

BEDANKINGS

By navorsing vir hierdie werk is ek besondere dank en waardering verskuldig aan:

- (a) Die stadsklerke van die volgende dorpe en stede vir die inligting wat hulle so geredelik aan my beskikbaar gestel het:

Allanridge, Barberton, Beaufort-wes, Boksburg, Brakpan, Bredasdorp, Brits, Burgersdorp, Cradock, Dordrecht, Durban, Edenvale, Ermelo, Escourt, Germiston, Glencoe, Grahamstad, Graaff-Reinet, Harrismith, Heilbron, Johannesburg, Kaapstad, Kemptonpark, Kimberley, King Williamstown, Klerksdorp, Kokstad, Kroonstad, Krugersdorp, Kuilsrivier, Ladybrand, Lichtenburg, Mafeking, Nylstroom, Oudtshoorn, Oos-Londen, Paarl, Parys, Pietermaritzburg, Port Elizabeth, Pretoria, Potchefstroom, Potgietersrus, Queenstown, Roodepoort, Rustenburg, Sandton, Sasolburg, Senekal, Somerset-oos, Standerton, Stellenbosch, Tongaat, Tzaneen, Vereeniging, Vanderbijlpark, Volksrust, Witbank, Wakkerstroom, en Zeerust.

- (b) Die volgende beeldhouers vir hulle hulp en toestemming om van hulle dokumente te raadpleeg:

Coert Steynberg, Jo Roos, Danie de Jager, Mike Edwards, Hennie Potgieter, Laurika Postma, Gerhard de Leeuw, mev. Vera Wald namens haar oorlede eggenoot, Herman Wald,

Eben Leibbrandt, Phil Kolbe en Eugene Bouffa.

(c) Die volgende argiewe vir inligting wat aan my verskaf is:

- (i) Die Staatsargief, Pretoria.
- (ii) Die Staatsargief, Pietermaritzburg.
- (iii) Die Staatsargief, Kaapstad.
- (iv) Die Argief van die N.G. Kerk in Suid-Afrika in Kaapstad.
- (v) Die Argief van die N.G. Kerk in Suid-Afrika in Pretoria.

(d) Die volgende instansies vir hulp en inligting wat aan my verskaf is:

- (i) Selborne College, Oos-Londen.
- (ii) Die Potchefstroomse Onderwyskollege.
- (iii) Die Laerskool Piet Retief, Port Elizabeth.
- (iv) Die Hoërskool Hoogenhout, Bethal.
- (v) Dale College, King Williamstown.
- (vi) Die Departement Kunsgeskiedenis en Beeldende Kunste van die Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys.
- (vii) Die Redakteur van Die Suid-Afrikaanse Panorama.
- (viii) Die Natalse Museum, Pietermaritzburg.
- (ix) Die Sanathan Dharma Sabha, Ladysmith.
- (x) Die Ko-operatiewe Wijnbouwers Vereniging, Suider-Paarl.

(e) Veral die volgende persone wat uitgesonder word vir hulle vriendelike hulp:

- (i) Mej. Doggs van die Anne Bryant-kunsmuseum in Oos-Londen.
- (ii) Mnre. Esterhuizen en Du Plessis van die Universiteit van Stellenbosch.
- (iii) Mnr. C.F. Jacot-Guillarmod van die Albany-museum in Grahamstad.
- (iv) Mnr. A.L. Badenhorst van die Universiteit van die Oranje-Vrystaat in Bloemfontein.
- (v) Kaptein en mev. Keast van die Universiteit van Kaapstad.

- (vi) Mnr. K.J. Pienaar en die personeel van die Oorlogsmuseum van die Boererepublieke in Bloemfontein.
- (vii) Mnr. Best van die Universiteit van Rhodes in Grahamstad.
- (viii) Mnr. D. Jordaan van die Ko-operatiewe Wijnbouwers Vereniging, Suider-Paarl.

- (f) Die personeel van die navrae-afdeling van die Staatsbiblioteek in Pretoria.
- (g) Die personeel van die Munisipale biblioteek in Durban.
- (h) Die Universiteit van Pretoria - Die Kunsargief van die Universiteit van Pretoria en mnr. Marais van die fotografie-afdeling van hierdie Universiteit vir alle vriendelike hulp.
- (i) Taltyke vriende, onder andere mnr. Murray Schoonraad, vir hulle hulp en belangstelling.
- (j) My vrou vir haar aanmoediging, hulp en medewerking.
- (k) My vriend, mnr. Gerhard Schmittinger, vir die druk van hierdie verhandeling.

Hierdie verhandeling het tot stand gekom onder leiding van professor F.G.E. Nilant.

HOOFSTUK I

DIE GRONDTREKKE VAN GOEIE OPENBARE BEELDHOUKUNS EN DIE PROBLEME DAARAAN VERBONDE

Inleiding

Voordat die aard en probleme van goeie openbare beeldhoukuns bespreek word, moet die terme "openbare opdrag" en "monumentele beeldhoukuns" duidelik omskryf word.

Mense vertolk die uitdrukking "openbare opdrag" in die kuns dikwels verkeerdelik as 'n werkstuk wat as gevolg van 'n opdrag aan 'n kunstenaar, vir die publieke oog geskep is. Die probleem lê gewoonlik by die woord "openbare". Volgens die woordeboek beteken die woord "openbare" "algemeen (bekend), duidelik, nie geheim nie, openlik; wat iedereen aangaan, waarin iedereen deelneem; wat die aangeleentheid van die staat of gemeenskap (gemeente) betref; vir iedereen toeganklik, publiek".¹⁾

Gestel iemand wat langs 'n hoofweg woon, gee 'n kunstenaar opdrag om 'n fonteinbeeld vir sy tuin te skep. Almal kan die beeld sien en dit is vir iedereen toeganklik, maar dit is nie 'n openbare opdrag nie. Die doel van 'n kunswerk, die soort aanskouer, of die feit dat dit in opdrag gemaak is, bepaal dus nie of 'n kunswerk as 'n openbare opdrag geklassifiseer moet word nie. Die instansie wat die opdrag gee is die bepalende faktor. Wanneer 'n openbare instansie, dit wil sê die Staat of 'n Semi-staatsinstansie, byvoorbeeld 'n Universiteit of 'n skool, aan 'n kunstenaar 'n opdrag gee, staan dit as 'n openbare opdrag bekend. Wanneer 'n kultuurorganisasie geld van die publiek ontvang om 'n beeldhouwerk in opdrag te laat uitvoer, is dit eweneens 'n openbare opdrag.

Met "monumentele beeldhoukuns" word bedoel daardie deel van die beeldhoukuns wat te doen het met die herdenking van 'n persoon of gebeurtenis. "Included in this definition are all types of memorials in which sculpture is the important part, even though architecture or mosaic or some other art may play an important part in the composition; but it is

not intended to include that sculpture which forms merely a decorative accessory in a building such as the sculpture in temple pediments, in the portals of a cathedral, or on the piers of a triumphal arch even though these adorn a memorial structure. Sculpture of that type will be defined as architectural sculpture or as decorative sculpture. In the definition of monumental sculpture we include all public memorials that are sculptural in quality and intended to commemorate historic, literary or scientific events such as military victories, the signing of treaties, the discovery of new lands, or a mechanical invention; all memorials to persons - to statesmen, soldiers, poets, martyrs, all sculptural monuments intended to decorate a city".²⁾

Die vernaamste probleem waarmee ons by die oprigting van openbare beeldhouwerke te kampe het, is die wanbegrippe wat daar dikwels in dié verband by die algemene publiek bestaan. Vir die breë publiek is 'n natuurgetroue gelykenis deurgaans 'n absolute voorvereiste vir 'n suksesvolle beeldhouwerk en derhalwe verwag Jan Publiek nie van 'n standbeeld om enigiets meer as slegs 'n realistiese weergawe te wees van hoe hý dink 'n persoon gelyk het nie. Die publiek probeer hierdie houding dan regverdig met die welbekende stelling dat alhoewel hulle niks van kuns weet nie, hulle wel weet waarvan hulle hou. Ongelukkig was hierdie wanbegrippe nie altyd tot die breë publiek beperk nie. Selfs kunstenaars het in die verlede al die fout begaan om 'n natuurgetroue gelykenis belangriker te ag as die beginsels van goeie openbare beeldhoukuns. Toe Anton van Wouw daarop gewys is dat die pluiskeil 'n skaduwee oor die Krugerbeeld se gesig sou gooi, het hy geantwoord: "So" - sonder sy gebruiklike hoofbedekking - "het ek hom nie geken nie".³⁾

Die situasie ontstaan nou dat 'n kunswerk beoordeel word suiwer volgens die mate waarin die kunstenaar daarin slaag om die persoon se uiterlike weer te gee, terwyl belangrike beeldhoukundige probleme soos die harmonieuse eenheid van volumes, ruimte, massa en beweging, soos gesien in 'n bepaalde omgewing, heeltemal buite rekening gelaat word. Daarbe-

newens word die kunstenaar se eie siening partymaal heeltemal geïgnoreer en word hy slegs as 'n instrument beskou wat moet doen wat die openbare smaak eis.

Hierdie stelling kan geïllustreer word met verwysing na die twee Smutsbeelde in Kaapstad. Sydney Harpley se beeld van generaal Smuts in die Kompanjiestuin is beskryf as 'n "abstrakte kunswerk" wat die Generaal se "gees" sou uitbeeld.⁴⁾ Dit kan as kuns beskou word en pas by die omgewing waarin dit geplaas is. Die publiek het dit egter summier as 'n "monster" verwerp en selfs geëis dat dit verwyder moet word.⁵⁾ Hulle wou 'n Smutsbeeld hê "wat ten minste soos Smuts sal lyk".⁶⁾ Oor die beeld wat Ivan Mitford-Barberton gemaak het om aan dié vereistes te voldoen, het kunskenner die volgende gesê: "The new work is stiff, badly proportioned and lacking in any interpretive feeling of Smuts", "This is bad sculpture and will probably be one of the most embarrassing public monuments" ever erected in this country," en "It is no work of art and does not deserve such prominence".⁷⁾ Die publiek was egter tevrede want die beeld was vir hulle 'n roerende weergawe van generaal Smuts.⁸⁾ Dr. W.P. Steenkamp, die man wat die beweging vir die tweede Smutsbeeld begin het, het egter gesê: "We were never after any artistic achievement or impressionistic monument representing power, strength or any of that kind of abstract concept. We have achieved what we went out to achieve - a monument to show our children what General Smuts looked like".⁹⁾

Dit is dus duidelik dat daar, naas die kunstenaar se eie siening en die mate waarin hy geslaag het om sy onderwerp uit te beeld, nog ander faktore is wat na my mening net so belangrik, indien nie belangriker as die natuurgetroue gelykenis is nie. Hierdie faktore kan as die grondtrekke van goeie openbare beeldhoukuns beskou word. Dit is juis die verontagsaming van hierdie grondtrekke deur keurkomitees sowel as kunstenaars, wat die oprigting van 'n hele aantal openbare standbeelde van minder goeie kwaliteit in Suid-Afrika tot gevolg gehad het. Dit is trouens nie net in

Suid-Afrika waar daar voorbeelde van swak openbare beeldhouwerk is nie, maar ook in ander stede van die wêreld kom dit baie voor. Daphne J. Phillips skryf hieroor: "Sculpture on the whole has been more universally employed for memorials than for any other purpose. But just as there have been atrocities produced in every art, so in every city in Europe are atrocities in most conspicuous places; even in Paris there are plaintive melodramatic groups, lacking in interest and significance which deserve oblivion and Paris boasts of being the artistic centre of the Western civilization".¹⁰⁾

Die grondbeginsels waarmee die beeldhouer en die keurkomi-
tee van 'n openbare beeldhouwerk rekening moet hou, is die
volgende:

- (a) Die doel van die openbare beeldhouwerk.
- (b) Die verhouding van die beeld tot sy omgewing.
- (c) Die verhouding van die beeld tot sy voetstuk.
- (d) Die soort materiaal wat gebruik gaan word.
- (e) Die grootte van die beeldhouwerk.
- (f) Die probleme van vergroting.
- (g) Die invloed van die-Suid-Afrikaanse sonlig.
- (h) Die beeldhouer-en sy model.
- (i) Oppervlakmodellering.

Die doel van openbare beeldhouwerk

Alle openbare beeldhouwerk word met die een of ander doel geskep en hierdie doel speel 'n baie belangrike rol. Wanneer ons poog om 'n grondige ondersoek in te stel na die uitwerking wat die uiteindelijke doel van die openbare beeldhouwerk op die kunswerk uitoefen, moet daar rekening gehou word met die vereistes van skone kuns sowel as dié van dekoratiewe kuns. 'n Openbare beeldhouwerk behoort suiwer kunselemente sowel as dekoratiewe elemente te bevat. Die doel van die openbare beeldhouwerk kan byvoorbeeld wees om die omgewing waarin dit geplaas is te versier of andersins kan dit geskep word om iemand te vereer en die herinnering aan die persoon of persone lewend te hou. Indien 'n beeldhouwerk geskep word met die uitsluitlike doel om te versier, sal die probleme wat die beeldhouer daarmee ondervind nie so groot wees as

in die geval waar dit geskep word om iemand te vereer nie. Afgesien daarvan dat die beeldhouer van beeldhouwerk wat geskep word om iemand te vereer, net soos die beeldhouer van dekoratiewe openbare beeldhouwerk, moet sorg dat sy kunswerk funksioneel by die omgewing inpas, moet hy ook in staat wees om karakter en persoonlikheid uit te beeld sonder om te ver af te wyk van die uiterlike gelaatstrekke van die persoon wat hy uitbeeld en terselfdertyd moet die werkstuk esteties aanvaarbaar wees.

Alhoewel beeldhoukuns gewoonlik as skone kuns geklassifiseer word, toon dit by nadere ondersoek sekere opvallende dekoratiewe eienskappe. Myns insiens is die werk se nuttigheidswaarde dié faktor wat bepaal of die beeldhouwerk dekoratief is al dan nie. As die basiese vorm van die werk 'n sekere nuttigheidswaarde het, soos byvoorbeeld 'n beeldhouwerk wat vir 'n fontein geskep is, is die beeldhouwerk oorwegend dekoratief.

Omdat die algemene publiek deurgaans prakties ingestel is, verkies hulle openbare beeldhouwerk met nuttigheidswaarde bo 'n openbare beeldhouwerk wat slegs kunswaarde het. Dit gebeur dikwels dat 'n baie goeie standbeeld nie by die algemene publiek byval vind nie of dat dit selfs in hulle sekere gevoelens van antipatie wek, uitsluitend omdat hulle daarin die nuttelose en onpraktiese ding "kuns" sien. As hulle maar net kon voel dat dit vir 'n nuttige doel geskep is, sou hulle dit kon aanvaar. Daarom sal hulle byvoorbeeld die beeldhoufigure op die hoeke van die Voortrekkermonument in Pretoria, wat 'n integrerende deel van die gebou is, aanvaar en dit as kuns bewonder maar indien hierdie selfde figure as losstaande beelde in 'n park opgestel sou word, is dit byna onvermydelik dat iemand 'n algehele vermorsing van mannekrag en waardevolle materiaal daarin sou sien.

Aangesien die onervare beeldhouer vanselfsprekend 'n mate van erkenning vir sy werk verwag, is hy nie heeltemal onafhanklik van die openbare mening nie en laat hy hom soms bewustelik of onbewustelik daardeur beïnvloed. Daar 'n poging tot 'n abstrakte kunswerk nie vir die publiek enige

nut het nie, soek die onervare beeldhouer by die maak van 'n beeld van byvoorbeeld 'n staatsman, onbewustelik na 'n plaasvervanger vir nuttigheid. Hierdie plaasvervanger word dikwels in 'n natuurgetroue voorstelling gevind want omdat dit dan weer dié nut het dat dit "vir die nageslag wys hoe hy gelyk het", is dit vir die publiek aanvaarbaar.

Dit is juis hierdie stryd van die kunstenaar met nuttigheid, dit wil sê met natuurgetroue voorstelling, wat vir hom veelal 'n struikelblok is om tot ware kuns in die openbare beeldhoukuns te kom aangesien dit die aandag op die praktiese wêreld in plaas van op die kuns vestig. Die kunstenaar probeer om die publiek se guns te wen deur die natuur slaafs na te boots en allerhande besonderhede in te voeg.

Wanneer 'n beeldhouwerk byvoorbeeld geskep word om iemand te vereer, is die beeldhouer aan 'n sekere uiterlike fisiese vorm gebonde, maar dit beteken nie dat haarfyne realisme noodsaaklik is nie. Keurkomitees ag realisme egter dikwels baie belangrik. Dit is verstaanbaar want daar is gewoonlik een van die komiteelede wat die betrokke held persoonlik geken het en 'n abstrahering van die onderwerp dan as heeltemal onaanvaarbaar beskou. Hieroor sê Carl Thurston: "Only certain aspects of a living being can be translated into sculpture at all and still fewer can be effectively translated. The net result of all these limitations is that, if we are well advised, we do not go to sculpture to find out what a girl or a god really looks like any more than we go to the theatre to find out what Hamlet looked like, but to see how those famous stars Bronze and Marble - will play these familiar parts".¹¹⁾ Daar moet egter onthou word dat dit nie die uiterlike voorkoms van 'n persoon is wat hom herinneringswaardig maak nie, maar juis sy innerlike karakter. Na honderd jaar is dit nie die uiterlike voorkoms van 'n persoon wat saak maak nie maar die ideale waarvoor hy gestaan het. "But Europe has now realised how much memorials can stimulate citizens and awaken them to cherish national ideals Instead of being forced to look at cast-iron veterans in town-squares and nondescript equestrian figures and realistic statesmen, the modern

tendency is rather to erect public monuments which will bear witness to the most profound ideals of our national life".¹²⁾

Dit moet dus ook die beeldhouer se doel wees om hierdie onverganklike eienskappe in sy medium vas te vang. Hierdie soektog na persoonlikheid en simboliese uitdrukking is die beeldhouer se oplossing vir die probleem van swak openbare standbeelde. Dit was ook Rodin, die grondlegger van die moderne beeldhoukuns, se ideaal. "Even in his figure sculpture Rodin felt that what differentiated his works from those of the Greeks was his search for the psychology of the individual human being rather than simply the logic of the human body. The Balzac in its final form was an exploration of the nature of genius expressed by means of sculptural impressionism".¹³⁾

Die verhouding van die beeld tot sy omgewing

"Die beeldhouers wat 'n verband gesoek en gevind het met die agtergrond waarteen hul beelde sal staan, het keer op keer van die wêreld se beste beeldhouwerk gelewer Daarvan spreek die magtige figure van Rameses II teen die agtergrond van die rotswand waaruit hulle gekap is, die monument van die godin Athena in die Parthenon op die Akropolis en selfs Van Wouw se tragiese figure teen die naald van die Vrouemonument in Bloemfontein Dit is verkeerd om aan die beroemde beeldhouwerke as losstaande monumente te dink net omdat so baie van hulle in kunsmuseums staan of op plekke waarvoor hulle nie ontwerp is nie. Buitestaande beeldhouwerke kan in werklikheid nie van sy agtergrond losgemaak word nie en ons beeldhouers sal daarby baat deur dit in gedagte te hou. Hulle kan wel nie die agtergrond skep nie, maar as hulle meer aandag geskenk het aan wat as agtergrond bestaan, dan sou sommige van hulle nie die foute van verkeerde skaal, onvanpaste materiaal, foutiewe plasing of ondoeltreffende voetstukke gemaak het nie".¹⁴⁾

Daar kan derhalwe aanvaar word dat die verhouding van die beeldhouwerk tot sy omgewing van groot belang is vir die kunstenaar wat 'n suksesvolle openbare beeldhouwerk wil skep. Die omgewing waarin sy beeld geplaas gaan word, moet dus

die uitgangspunt van sy skepping wees. Hy moet die terrein besoek en dit noukeurig bestudeer. Hy moet weet watter materiale die geskikste vir die omgewing sal wees. Hy moet ook weet watter uitwerking die gang van die son elke uur van die dag op die vormverhoudings van sy beeld sal hê. Hy moet weet hoe ander voorwerpe in die omgewing sy beeld sal beïnvloed.

Hierdie belangrike faktor in die skepping van 'n openbare beeldhouwerk is in die verlede in Suid-Afrika baie verwaarloos. Dit het dikwels gebeur dat 'n kunstenaar in Engeland of in enige ander Europese land gevra is om 'n standbeeld te maak wat in Suid-Afrika opgerig sou word. Hierdie kunstenaar het geen idee gehad van waar sy beeld opgerig sou word nie, en het ook geen kennis van die Suid-Afrikaanse omgewing gehad nie. Die keuse van die plek waar die beeld moes staan, is aan die monumentkomitee oorgelaat. Gevolglik het daar 'n baie moeilike situasie ontstaan aangesien die oor-grote meerderheid van die lede van so 'n komitee geglo het dat 'n standbeeld goed geplaas is as dit "so na as moontlik aan die middelpunt van 'n stad geplaas is".¹⁵⁾ Gevolglik staan daar in baie van die ouer stede in ons land 'n standbeeld op 'n pleintjie in die middel van die stad. Hierdie standbeelde is gewoonlik van marmer gemaak en hulle dien slegs as versierings. Soms dien hierdie beelde selfs nie eens as versiering nie en is hulle slegs van historiese waarde.

Die gebrek aan verband tussen 'n beeld en sy omgewing het daartoe aanleiding gegee dat standbeelde partymaal op klein stukkie grond geplaas is waar dit vasgedruk lyk en gevolglik nie werklik deur die aanskouer waardeer kan word nie. 'n Tipiese voorbeeld hiervan is die bopunt van Adderleystraat in Kaapstad waar die beelde van dr. Andrew Murray en generaal J.C. Smuts staan. Al twee hierdie beelde is op 'n té klein stukkie grond ingeprop en in plaas van om indrukwekkend te vertoon, lyk hulle heeltemal oorbodig. Onder sulke omstandighede kan 'n beeldhouwerk natuurlik nooit tot sy volle reg kom nie, omdat die kunstenaar dit heel waarskynlik met die oog op 'n heeltemal ander standplaas geskep het. 'n Beeld wat voor 'n suil staan, moet tog op 'n heel ander manier aangepak word as 'n vrystaande beeld.

Met 'n bepaalde omgewing in gedagte sal die kunstenaar moet besluit of sy werkstuk van alle kante af gesien moet word, of slegs vanuit 'n sekere hoek. Dit is 'n moeilike taak om 'n "vrye" beeld, dit wil sê 'n beeld wat van alle kante af besigtig kan word, te maak. Van Wouw se beelde van J.H. Hofmeyr in Kaapstad en generaal Botha in Durban is voorbeelde van geslaagde vrystaande beelde. 'n Mens moet óm die beelde loop om te sien wat hulle in hulle hande agter hulle rûe het. Soms werk beeldhouers 'n spiraalstruktuur in die liggame van hul beelde in sodat die aanskouer gedwing word om óm die figuur te loop as hy dit as 'n geheel wil besigtig. Dink maar net aan die Mercuriusfiguur bo-op die koepel in die amfiteater van die Uniegebou in Pretoria. Die draai in die liggaam dwing 'n mens om rondom die beeld te loop.

Indien die beeldhouer sou besluit om sy beeld teen 'n muur of in 'n nis te plaas, dan moet die omgewing so wees dat dit toegang tot die standbeeld van slegs een rigting bied. Op hierdie wyse sal die werk tot sy volle reg kom maar dan moet die kunstenaar sy standbeeld so beplan dat dit 'n argitektoniese eenheid met die muur waarteen dit geplaas is, vorm en terselfdertyd ook met die agtergrond saamsmelt. Die Hertzogmonument in Bloemfontein is op hierdie wyse beplan. Die beeld staan teenaan 'n hoë suil op 'n strategiese plek op die plein. Die ontwerp pas by die omliggende geboue en die uitleg van vlakke. Hier het beeldhouer en argitek saamgewerk om 'n monument te skep wat by sy omgewing pas.

Dit bring ons dan by openbare beeldhouwerk wat dien as versiering van geboue. Moses Kottler se werk aan die Openbare Biblioteek en die Landroshof in Johannesburg kan as 'n voorbeeld hiervan geld. Openbare beeldhouwerk van hierdie aard moet nie die indruk skep dat dit aangeplak is nie, maar dit moet eerder voldoen aan sekere vaste reëls. "... To achieve complete success there are two basic requirements which need to be met. In the first place one expects the sculpture to be reasonably significant, aesthetically, in its own right. And secondly its forms need to have some kind of meaningful relationship to its architectural frame".¹⁶⁾ As ons hierdie twee vereistes in aanmerking neem, sien ons dat die beelde op die hoeke van die Voortrekkermonument sowel as dié teen

die Openbare Biblioteek in Johannesburg as funksioneel geslaagd beskou kan word.

Aan die ander kant bied toringgeboue nuwe uitdagings aan die beeldhouer. Slegs die eerste verdieping is vir die aanskouer sigbaar. Indien hy hoër kyk, is dit om die gebou te besigtig en nie die beeldhouwerk nie. Die ander verdiepings is slegs van 'n afstand af sigbaar. Derhalwe sal 'n reuse figuur, hoe dit ookal verwerk is, nie van pas wees op 'n gebou van tien tot twintig verdiepings nie. Slegs die eerste verdieping bied dus geleentheid vir beeldhouwerk. Elke betrokke kunstenaar het die taak om hierdie probleem te oorbrug. Moses Kottler slaag gedeeltelik daarin met sy figuurgroep "Strewe" voor die Provinsiale gebou in Pretoria - so ook Coert Steynberg met sy "Glanstoring" voor dieselfde gebou. Die toringgebou beklemtoon suiwer lyn, breë vlakke en soms ontsaglike hoogtes. Myns insiens is geometriese abstraksie die beste oplossing hiervoor. Die werk van Albert Newall op die African Life-gebou in Kaapstad en dié van Mike Edwards op die Civitasgebou in Pretoria, kan as goeie voorbeelde hiervan geld. Dié twee beeldhouwerke is selfstandige abstraksies en daarom is hulle geskik om die groter geometriese abstraksies van die toringblokke van die geboue wat as hulle agtergrond dien, aan te vul.

Dit is nie net in die geval van openbare beeldhoukuns wat as argitektoniese versiering moet dien, dat beeldhouer en argitek moet saamwerk nie, maar by alle openbare monumente. Daphne Phillips skryf dat "since sculpture and architecture are more than ever very closely allied, public monuments now take a higher place in the artistic world and fulfil the most profound ideals of national life."¹⁷⁾

Daar is nog 'n ander verband wat baie nou saamhang met die omgewing waarin 'n beeld voorkom, waarmee die beeldhouer rekening moet hou, naamlik wanneer daar 'n historiese verband tussen die beeld en sy omgewing moet bestaan. Dit is sinneloos om 'n beeld van iemand op te rig op 'n plek waar hy nooit was nie. Wanneer die historiese verband tussen die beeld en sy omgewing verantwoord is, kan 'n openbare beeldhouwerk nie alleen inspirerend wees nie, maar ook hoë estetiese genot verskaf. Dit kan die hele omgewing

creating a spatial as well as an intellectual environment, that its presence in city squares or in parks and gardens is usually the controlling factor in the atmospheric or general effect".¹⁸⁾

Die rol van die voetstuk

Die eerste vraag wat hom ten opsigte van die voetstuk voordoen is waarom 'n openbare beeldhouwerk eintlik 'n voetstuk moet hê? Kan die beeld nie sonder 'n voetstuk klaarkom nie? Die antwoord kan sowel positief as negatief wees. Daar bestaan wel beelde sonder voetstukke, byvoorbeeld die standbeeld van Danie Theron en dié van Piet Retief in Pietermaritzburg. Die weglating van die voetstuk doen in hierdie gevalle geen afbreuk aan die standbeelde nie. Die finale beslissing berus egter by die beeldhouer self. Hy besluit watter beeld die geskikste vir die betrokke omgewing is en watter verhouding dit tot die grondvlak en tot ander voorwerpe in die omgewing moet hê.

As die beeldhouer sy beeld só ontwerp dat die massa van die beeld afdruk in die grond in of in die grond ingewortel skyn te wees, dan is 'n voetstuk onnodig. Die Egiptiese sfinks het hierdie aardgebonde voorkoms en so ook die Smutsbeeld van Ivan Mitford-Barberton in Kaapstad. Dit lyk asof hierdie beeld se voetstuk te hoog is.

Die beeldhouer laat ook die voetstuk weg wanneer hy die massiwiteit van die figuur wil beklemtoon. Die aanskouer meet die grootte van die beeld volgens sy eie grootte en gevolglik kom die beeld vir hom groter voor. Ons sien dit in Kottler se beeld van president Burgers in Pretoria. "Hy beeld pres. Burgers uit as 'n lang slanke figuur op 'n lae breë voetstuk wat die massiwiteit van hierdie stoere boerefiguur nog meer laat uitkom".¹⁹⁾

Die oorgrote meerderheid openbare standbeelde val egter in die kategorie van beelde waar die massa bokant die grondvlak gekonsentreer is en derhalwe 'n voetstuk kan of behoort te hê. Hier kan 'n voetstuk stabiliteit verleen as gevolg van die groot oppervlakte waarmee die voetstuk met die grond in aanraking kom.

Dit gebeur dikwels dat 'n beeld op 'n voetstuk geplaas word wat nie daarvoor geskik is nie. So 'n voetstuk kan dan om velerlei redes ondoeltreffend wees en afbreuk doen aan die standbeeld as 'n geheel:

- (i) Dit pas nie by die beeld en die omgewing nie.
- (ii) Dit versteur die verhoudings in die beeld omdat dit te hoog of miskien te laag is.
- (iii) Dit word die oorheersende element in die komposisie en verdring derhalwe die beeld.

Die kop van die Strijdomstandbeeld in Nylstroom lyk byvoorbeeld te groot as dit met die lyf vergelyk word. 'n Hoër voetstuk sou hierdie verhoudings reggestel het. Die voetstuk van die standbeeld van Kaptein Nyabela naby Roosnekal pas weer nie by die omgewing in nie. 'n Groot rots sou hier 'n beter voetstuk gewees het as die huidige een.

"Sculptures which are designed for an architectural setting are often given bases that include architectural motifs such as columns and mouldings. These relate the sculpture to its architectural surroundings and provide a visual link or transition between them".²⁰⁾ Hierdie verskynsel vind ons veral in openbare standbeelde wat deur geboue omring is, veral in die ouer stede van ons land. So is die voetstukke van die beelde van sir John Robinson en sir Harry Escombe in Durban op elke hoek met 'n pilaster versier wat die beeld dan argitektonies met die omgewing verbind.

Aangesien die voetstuk by 'n openbare standbeeld dus 'n baie belangrike rol speel ten opsigte van die beeldhouwerk self, en as 'n integrerende deel van die standbeeld en die omgewing gesien behoort te word, is dit duidelik dat dit baie versigtig beplan moet word om sodoende die estetiese elemente van 'n standbeeld tot hul reg te laat kom. Dit kan slegs gebeur as die kunstenaar self die voetstuk ontwerp en bepaal hoe hoog sy beeld bokant die grondoppervlak moet staan.

Die grootte van en verhoudings in die beeldhouwerk

"The subject of scale is such an important and yet illusive one! I have heard it well defined by a mural painter, Hildreth Meière: 'Scale is like salt. If there is not enough, you miss it; if there is too much, it is disagreeable; if it is just right, you are unconscious of it.' When the proportions click, all is well".²¹⁾ Selfs 'n ervare kunstenaar, een wat dikwels met die probleme van vergroting en van veranderlike verhoudings in beeldhoukuns te doen het, sal erken dat dit nie 'n maklike aspek van openbare beeldhoukuns is nie.

Die breë publiek verkeer egter onder die wanindruk dat wanneer 'n beeldhouer sy voorstudie voltooi het, hy dit dan net tot heroïese grootte hoef te vergroot, en dat die werk daarmee as voltooi beskou kan word. In baie gevalle is dit ongelukkig inderdaad die geval, maar elke kunstenaar wat sy verantwoordelikheid besef, sal weet dat 'n volskaalfiguur nie net 'n klein beeldjie is wat tot grootse afmetings vergroot is nie. Dit is die rede waarom Coert Steynberg 'n versoek om 'n kleimodel van sewe duim te maak wat dan later tot 'n grootte van sewentien voet drie duim vergroot sou word en deur klipkappers uit graniet gekap sou word, van die hand gewys het. Hy het dit gedoen omdat hy goed geweet het dat die beeld dan anders vertolk sou word as wat hy dit self sou doen.²²⁾ Die gevolg van hierdie metode tref ons egter by baie van ons openbare standbeelde aan. Hulle is nouliks meer as vergrote standbeeldjies en die wesenlike vereistes van 'n groot beeldhouwerk ontbreek. In vergelyking hiermee maak die ou Egiptiese figure, en byvoorbeeld die werk van Henry Moore, nooit die indruk dat hulle klein beeldjies is wat vergroot is nie. Wat is dan die noodsaaklike vereistes wat mens in grootse beelde aantref? Die oorsaak kan gevind word in die noodsaaklike veranderings wat 'n beeld moet ondergaan alvorens dit vergroot word.

Eerstens móét sekere besonderhede weggelaat word en ander moet vervaag. Die kunstenaar laat plooitjies in 'n gesig, voutjies in materiaal en ander detail weg namate hy die beeld vergroot. Die standbeeld van president M.W. Pretorius

in Pretoria kan as voorbeeld hiervan geld.

Tweedens moet komposisielyne versterk sowel as vereenvoudig word. "A work that is to be placed in the open also invariably tends to appear diminished in size. The larger the work is to be, the greater will be the simplicity of treatment that is required".²³⁾ Coert Steynberg het die komposisielyne in sy Pretoriusbeelde voor die Stadsaal in Pretoria versterk en die voue in die klere aansienlik vereenvoudig. 'n Baie opvallende werk in hierdie opsig is ook die Diasbeeld van professor B. Feyo in the Kompanjiestuin in Kaapstad.

Derdens moet oppervlaktekstuur so behandel word dat dit betekenisvol is en by die skaal van die beeld aanpas. Hoe groter die beeld, hoe growwer kan die tekstuur van die oppervlak wees. Hiervan is die Strijdomkop op die Strijdomplein in Pretoria 'n goeie voorbeeld. Die behandeling van die oppervlak, die veranderde verhoudings, en die vereenvoudiging van besonderhede gee die indruk van grootsheid.

'n Ander faktor wat net so belangrik is as vergroting by openbare beeldhoukuns, is die verhoudings in die standbeeld self. L.R. Rogers onderskei drie soorte verhoudings in beeldhoukuns naamlik lineêre, oppervlakte- en volumetriese verhoudings. "Linear proportions include: (a) the relations that exist internally among the dimensions of a single form: for example, between the length and width of a single volume like a head, or among the dimensions of simple blocks, or between the length and breadth of such secondary forms as a nose or an eye; and (b) the relations that exist between the linear dimensions of one form and another - for example between the lengths of different component volumes like the neck and the head or the legs and the arms. Areal proportions exist between any areas of a sculpture which are differentiated by colour or texture or are separated by dividing linesVolumetric proportions, unlike the other two kinds, are found only in such fully three-dimensional arts as pottery and sculpture. They depend for their appreciation on the spectator's ability to apprehend volumes as volumes and to sense their relative 'weights' or masses".²⁴⁾

Hoewel die beeldhouer dus deeglik bewus moet wees van die onderskeie verhoudings in sy beeldhouwerk, is dit nie net die onderlinge verhoudings wat tel by die vergroting van openbare standbeelde nie. Dit is eerder die verhoudings van 'n beeld, soos dit in die werklikheid deur die aanskouer gesien word, wat tel en nie die meetbare verhoudings nie. Volumetriese proporsie is dus vir openbare beeldhouwerk die belangrikste verhouding. Hieruit volg dat die beeldhouer die verhoudings in sy beeld moet wysig namate hy die beeld vergroot. Hierdie reël is eweneens van toepassing as die beeld baie hoog geplaas word. "A seated figure, such as a medieval madonna, which is sited high on the facade of a building would not be clearly visible unless some adjustments were made to its proportions. If its dimensions were those of a normal human being, it would, when seen from below appear dwarfed in its upper part and its knees may well obscure most of its body, leaving only its head peeping over them".²⁵⁾ As voorbeeld kan die standbeeld van Paul Kruger voor die stadshuis in Rustenburg geld. Hierdie standbeeld was bedoel om nie hoër as ooghoogte te staan nie. Deurdat dit egter te hoog geplaas is, lyk die liggaam van die President te kort. Om hierdie gesigseffekte te werk, behoort die boonste dele van sittende figure wat van onder af gesien word, verleng te word en moet die kop en skouers in verhouding groter wees as die res van die liggaam. Soms moet die beeldhouer die dybene van die figuur drasties verkort en die vlak aan die bokant van die dybene skuins na onder laat loop om die verhoudings reg te laat lyk.²⁶⁾

Behalwe hierdie verstelling in die verhoudings van 'n openbare standbeeld, moet die figuur wat hoog gemonteer word, soms vooroor leun om die indruk te skep dat dit regop staan of sit. Coert Steynberg het hierdie reël toegepas in sy twee simboliese regterfigure voor die landdroshof in Johannesburg.

Die hoogte waarop beelde moet staan, bepaal die beelde se grootte. Mens kan nie glo dat die Atlasfigure bo-op die koepels van die Uniegebou in Pretoria meer as twee maal lewensgroot is nie. Beeldhouwerk vertoon in die opelug

baie minder indrukwekkend as in die ateljee. Omdat die standbeeld wat buite staan van bo en van alle kante af belig word, lyk dit asof die atmosfeer die grootte van die voorwerp absorbeer en die besonderhede laat vervaag.

Die invloed van die Suid-Afrikaanse sonlig

Lig en ruimte is elemente wat in ag geneem moet word by die ontwerp van openbare standbeelde wat in die buitelug staan. Dit is die verspreiding van lig en skaduwee oor die oppervlak van 'n beeld wat die vorms aksentueer. In die opelug word losstaande figure van alle kante helder belig en die helder sonlig verskerp die hoogtepunte sowel as die skaduwees. Soos voorheen al genoem²⁷⁾, sal die beeld kleiner lyk wanneer dit buitekant op sy permanente staanplek staan as wat dit voorheen in die ateljee gelyk het. Sonlig sal derhalwe nie net 'n uitwerking op die vorms van die finale beeldhouwerk hê nie, maar dit sal ook die materiale wat gebruik is beïnvloed. Die helder Suid-Afrikaanse sonlig het dus 'n besondere invloed op standbeelde in die buitelug. Eerstens beïnvloed dit die soort materiaal van 'n beeldhouwerk. As twee identiese beeldjies wat van verskillende media gemaak is, die een in dowwe sandsteen en die ander in gepoleerde brons, in helder sonlig geplaas word, sal 'n merkwaardige verskil waargeneem word. Die beeld uit sandsteen met die dowwe oppervlak sal die helder sonlig absorbeer en gevolglik sal die buitelyne en vorms baie sag vertoon. Die gepoleerde beeldjie sal metaalagtige glanspunte en baie donker skaduwees hê wat die hele vorm van die beeldhouwerk sal verander. Hoe helderder die lig in die omgewing van die beeld is, hoe belangriker is dit vir die beeldhouer om hom tot media met dowwe oppervlakke te beperk. Dit skakel brons as medium vir openbare beeldhouwerk nie uit nie aangesien 'n bronsbeeld se oppervlak na 'n sekere tydperk dof word. Dit is gepoleerde brons wat nie geskik is om in die helder sonlig gebruik te word nie.

Die ander invloed wat sonlig op beeldhouwerke in die buitelug uitoefen, is dat dit geneig is om vorm te vernietig. Dit is veral vir beeldhouers in Suid-Afrika van belang omdat die sonlig hier besonder skerp is. Ten einde hierdie

probleem die hoof te bied, moet die beeldhouer die vorm van sy beeldhouwerk beklemtoon en die besonderhede laat vervaag. Aangesien sterk beklemtoonde vorm essensieel is vir monumentele beeldhouwerk, is hierdie situasie baie voordelig vir beeldhouwerk wat tot indrukwekkende proporsies vergroot moet word. Hierin kan 'n rede gevind word waarom Suid-Afrika beskou word as 'n land wat by uitstek geskik is vir beeldhouwerk.

As die beeldhouer die vorms in sy beeldhouwerk beklemtoon, word die skaduwees tegelykertyd ook versterk. Daarom is skaduwee vir die beeldhouer baie belangrik. Volgens M. Luckiesh is daar drie oorheersende faktore wat skaduwee in 'n beeldhouwerk beïnvloed, naamlik: "(i) The position of the dominant light-source determines their general direction. (ii) The solid-angle subtended by the light-source determines the character of the shadow-edges. (iii) The amount of light scattered or diffused by the surroundings determines the brightness of the shadows".²⁸⁾ Deur hierdie drie faktore in ag te neem, slaag die beeldhouer daarin om die verlangde modellering van sy onderwerp te bereik. Die voorkoms van 'n beeld is afhanklik van die lig wat daarop val en daarom moet die finale beeld onder dieselfde ligomstandighede gesien word as dié waaronder dit geskep is.

Hieruit volg dat 'n standbeeld wat in 'n ateljee geskep is, nie in helder sonlig tot sy reg kan kom nie. Eweneens sal 'n beeld wat in 'n ander land onder heeltemal verskillende sonligomstandighede geskep is, ook nie in die Suid-Afrikaanse omgewing met sy helder sonlig tot sy volle reg kom nie. Ter illustrasie hiervan kan verwys word na die standbeeld van president Brand in Bloemfontein. Die standbeeld is deur ene Best in Holland gemaak onder Hollandse ligomstandighede en derhalwe is die skaduwees en hoogtepunte nie genoeg geaksentueer om die beeld in Suid-Afrika tot sy volle reg te laat kom nie.

Die soort materiaal wat gebruik word

Die materiale wat vir beeldhouwerk in die buitelug gebruik

word, moet aan sekere voorvereistes voldoen naamlik:
(a) dit moet duursaam en hard wees; (b) dit moet
geskik wees vir die beeldhouer se ontwerp; (c) dit
moet van n baie goeie kwaliteit wees.

Soms gebeur dit dat materiale nie duursaam genoeg is nie.
Dit veroorsaak dat n standbeeld verweer. Die Danie
Theron-beeld in Kimberley toon byvoorbeeld tekens van
verwering omdat die veselglas waarvan die beeld gemaak is,
nie duursaam genoeg is nie. Ook sandsteenfigure is veral
geneig om gou verweerd te raak, byvoorbeeld "Natie" van
Hennie Potgieter voor die Onderwyskollege in Pretoria.

Elke soort materiaal het n eie karakter en die beeldhouer
moet die materiaal so kies dat dit by die vorm van die
beeld aanpas. n Beeldhouer behoort n marmer- of graniet-
beeld heeltemal anders te benader as n bronsbeeld. Dit
sal byvoorbeeld onmoontlik wees om die "Gees van Sport"
deur Fanie Eloff by Loftus Versveld in Pretoria uit graniet
of marmer te maak.

Dit is dus uiters belangrik dat die beeldhouer van openbare
beeldhouwerk n grondige kennis van beeldhoumateriale moet
hê. Hy moet weet watter materiale onder die betrokke om-
standighede die beste sal vertoon en die langste sal hou.
Die monumentele beeldhouer moet derhalwe ook die tegniese
vernuf besit om beelde vir enige materiaal te ontwerp.

Om hierdie redes moet materiaalgebruik in openbare beeld-
houwerk wat vir die opelug bedoel is, verkieslik tot drie
hoofgroepe beperk word naamlik: (a) Klip, dit wil sê
marmer of graniet.
(b) Brons.
(c) Yster of staal.

Kombinasies van hierdie materiale is eweneens aangewend,
soos byvoorbeeld graniet en vlekvrige staal in die Vrede
van Vereeniging-monument in Vereeniging.

In die verlede is meestal marmer gebruik maar tyd het bewys
dat dit nie baie geskik is vir die Suid-Afrikaanse klimaats-
omstandighede nie. Daarom word daar nou aan duursamer mate-

riale, soos brons en graniet, voorkeur gegee. Die verskil in die behandeling van die twee media is egter baie groot. Die beeldhouer wat vir brons skeep, modelleer sy beeld in een of ander sagte materiaal soos klei of was en laat dit dan in brons giet. Die klipbeeldsnyer moet daarenteen van die materiaal wegkap om 'n beeld te maak. Die modelleerder begin met niks en bou dan sy beeld van binne af na buite toe terwyl die beeldsnyer met 'n stuk materiaal begin en van buite af na binne toe werk om die oortollige materiaal weg te werk totdat hy uiteindelik die beeld voltooi het. Hierdie twee prosesse bring elk 'n spesifieke kenmerkende denk- en werkswyse in die kunstenaar teweeg. Hieroor sê L.R. Rogers: "... while the modeller searches for simplified forms which underlie all the minor forms and other details and exclude them, the carver searches for simplified forms which are defined by planes that lie over the minor forms and other details and contain them".²⁹⁾

Die bronswerker geniet ook 'n vryheid wat die klipbeeldsnyer ontsê is as gevolg van die basiese verskille in struktuur en die besondere eienskappe van elkeen van die twee stowwe. Marmer is bros. Dit kan drukspanning beter weerstaan as trekspanning. As 'n arm van 'n marmerbeeld reghoekig uitsteek, sal die trekspanning wat gevolglik aan die onderkant daarvan ontstaan, die arm laat afbreek. Daarom vermy die marmerbeeldsnyer verkieslik vryhangende dele, dit wil sê dele wat net aan die een kant aangeheg is. Marmerbeelde het ook gewoonlik 'n boomstomp of 'n rots as bykomende versterking langs hulle, byvoorbeeld die ruitersstandbeeld in Ermelo wat 'n boomstomp onder die perd se maag het, terwyl by 'n beeld soos dié van sir Theophilus Shepstone in Pietermaritzburg, en talle ander, 'n steunpilaar vir versterking aangebring is.

Bogenoemde probleme verdwyn egter by die gebruik van brons. "Generally the advantage of bronze is that it imposes few serious limitations on what can be made in it; its disadvantage is that the sculptor cannot work directly, but must hand his model on to someone else for finishing".³⁰⁾

Die beeldhouer en sy model

'n Portretstandbeeld is 'n losstaande vollengte standbeeld waarvoor die betrokke persoon self poseer of wat met behulp van foto's en/of beskrywings van die persoon gemaak word. Hierdie tipe beeld lewer unieke probleme vir die hedendaagse beeldhouer wat ander eise aan 'n standbeeld stel as om net 'n natuurgetroue gelykenis te wees. Dit moet beklemtoon word dat aangesien dit die doel van 'n portretstandbeeld is om 'n persoon te herdenk, moet dit op een of ander manier verband hou met die sitter anders misluk dit. Hiermee word egter nie bedoel dat die verband juis 'n letterlike weergawe van die uitwendige gelaatstrekke van die model moet wees nie. "The actual appearance of the visible world is no longer of primary importance. The artist seeks something underneath appearances, some plastic symbol that will be more significant of reality than any exact reproduction can be".³¹⁾

In die moderne tyd lê die verband tussen die portretstandbeeld en die sitter veel eerder binne die gebied van die fundamentele wet van die samestelling van die menslike figuur. Hiermee word bedoel die normaal-volkome balans van die menslike figuur as gevolg van die onderlinge geometriese verband tussen die liggaamsdele. Eers wanneer die beeldhouer hierdie fundamentele wet onder die knie het, kan hy dit waag om weg te breek van die figuratiewe vorm.

Enige ervare beeldhouer is daarvan bewus dat dit by die goeie portretstandbeeld gaan om die individualiteit van die eenvoudige figuursamestelling soos aangedui deur die "vloei" van die massas eerder as om pynlik noukeurige nabootsing van die gelaatstrekke. Met ander woorde die twintigste-eeuse neiging om alle vorms na essensies te herlei, dien net om die beginsel van die fundamentele samestelling te beklemtoon en te aanvaar. Dit wil aan die wêreld bekendmaak dat besonderhede net besonderhede is en baie min met die basiese karakter van 'n kunswerk te doen het.

Die eerste probleem wat die beeldhouer van 'n portretstandbeeld teëkom, is om 'n oplossing te vind vir die dilemma dat hy aan die een kant die karakter van die sitter wil weergee en aan die ander kant 'n kontemporêre beeldhoukundige kuns-

werk wil skep. Jacob Epstein sê hieroor: "In my portraits it is assumed that I start out with a definite conception of my sitter's character. On the contrary, I have no such conception whatever in the beginning. The sitter arrives in the studio, mounts the stand and I begin my study. My aim, to start with, is entirely constructive. With scientific precision I make a quite coldly thought out construction of the form, giving the bony formations around the eyes, the ridge of the nose, mouth and cheek-bones, and defining the relations of the different parts of the skull to each other. As the work proceeds, I note the expression and change of expression and the character of the model begins to impress itself on me. In the end by a natural process of observation, the mental and physiological characteristics of the sitter impose themselves upon the clay. This process is natural and not preconceived".³²⁾

Dit verg 'n beeldhouer met 'n skat van ondervinding om 'n standbeeld te maak wat die karakter van die sitter op 'n sogenaamde "moderne" wyse uitbeeld sowel as die indruk van lewe skep. Hy moet weet dat 'n sekere geesteshouding alle dele van die liggaam beïnvloed: 'n mens lag nie net met jou mond en oë nie maar met jou hele liggaam. "Every subject has a definite life flavour that reveals itself in some individual characteristic or series of characteristics".³³⁾

Sitters verskil grootliks in die wyse waarop hulle vir die beeldhouer poseer.³⁴⁾ Sommige sitters is simpatiek teenoor die beeldhouer en dra daardeur by tot sy skeppende vermoëns terwyl ander vir ure sit sonder dat daar enige verstandhouding tussen hulle en die beeldhouer tot stand kom. Onder sulke omstandighede gesels die ervare beeldhouer gewoonlik gedurende rustye met so 'n sitter en probeer om 'n karakterstudie van die persoon te maak terwyl hy nie poseer nie en meer op sy gemak is. 'n Beeld wat uit die geheue van 'n beeldhouer gemaak is, het dikwels meer lewe as een wat met behulp van 'n lewendige model gemaak is. Wanneer die sitter vir lang ure aaneen moet poseer, loop die beeldhouer die gevaar dat sy skepping leweloos gaan kyk. Die rede hiervoor is dat die menslike figuur, en ook die uitdrukking op die gesig, na 'n tyd stol.

Soms is die beeldhouer verveeld met die onderwerp en as gevolg van sy gebrek aan belangstelling slaag hy nie daarin om wedersydse simpatie te bewerkstellig nie. Die gevolg is dat sy beeld leweloos vertoon. Gebrek aan ondervinding en die onvermoë om 'n sekere medium te hanteer, gee dikwels aanleiding tot die verontagsaming van die lewegewende strukturele noodsaaklikhede deur die beeldhouer.

'n Ander eienskap wat die monumentele beeldhouer nastreef in sy skeppinge is monumentaliteit. Monumentaliteit moet egter nie met massaliteit verwar word nie. 'n Standbeeld kan baie groot wees sonder om monumentaal te wees. "Monumentaliteit is dié eienskap van die beeld waardeur dit as 'n goeie 'monument' die toeskouer oorweldig en hom deurdring van die etiese krag wat van die skulptuur uitgaan. Monumentaliteit is die eksentriese werking van die beeld na die toeskouer toe. Dit is die middel waardeur beeld-en-artis sy uitwaartse beleid realiseer. Hoe meer die beeld ons oorweldig en ons penetreer van 'n krag wat daarin opgesluit was en nou uitgebreek het, hoe kleiner die beeld ons laat voel (al is die beeld self maar klein), hoe groter sy 'monumentaliteit'".³⁵⁾

Een van die moeilikste standbeelde vir die beeldhouer om te maak, is wanneer hy opdrag kry om 'n persoon uit te beeld wat nie meer lewe nie. As daar geen foto's van die persoon bestaan nie, is dit nie 'n probleem nie. Die beeldhouer kan dan uit sy verbeeldingskpe. Hy gee die standbeeld dan simboliese betekenis. Dit is ook merkwaardig dat sulke standbeelde gewoonlik esteties beter is as dié waarvoor 'n persoon geposeer het of wat op grond van foto's gemaak is, byvoorbeeld die Diasstandbeeld in Kaapstad. Wanneer daar wel foto's van die persoon beskikbaar is, en veral as daar slegs een enkele foto voorhande is, ontstaan daar 'n nog groter probleem. In dié geval sal die ervare beeldhouer soveel moontlik inligting deur middel van geskifte, beskrywings, of familieleden van die persoon probeer inwin om sodoende 'n bevredigende idee van sy karakter te kry. "If the portrait desired is that of some notable who lived many years ago, the artist may wield a freer hand and use his own

knowledge of the human head and his conception of the man's character without being forced to meet the criticisms and suggestions of relatives or friends whose impressions of the individual may be vivid but conflicting. The one hope of success in the task lies in the sculptor's knowledge of construction and in the wealth of his experience as a portraitist and with this knowledge and experience he must portray that intangible quality known as character".³⁶⁾

Indien die beeldhouer wel oor genoeg foto's van byvoorbeeld 'n oorlede staatsman beskik, is dit aan te beveel dat hy daardie foto's slegs as verwysingsmateriaal gebruik en nie na 'n kopie daarvan moet strewen nie. Die kamera is 'n meganiese apparaat en kan nie die model subjektief benader nie - "when it records a face it can't make any hierarchical decisions about a nose being more important than a cheek. The camera is not aware of what it is looking at".³⁷⁾ 'n Foto is tweedimensioneel en omdat dit net een enkele oomblik op film vaslê, kan dit nooit die ware persoonlikheid van die sitter weerspieël nie. Die grootste gevaar vir die beeldhouer wat direk van 'n foto af moet werk, is dat sy standbeeld 'n sekere frontaliteit sal hê - die beeld sal slegs uit 'n bepaalde hoek iets met die persoon wat uitgebeeld is, gemeen hê. 'n Goeie voorbeeld hiervan is Sydney Harpley se standbeeld van generaal Smuts in Kaapstad.³⁸⁾

Die rol van die foto in die werk van die hedendaagse beeldhouer moet nie onderskat word nie. Suid-Afrikaanse beeldhouers het byna sonder uitsondering gebruik gemaak van foto's wanneer daar van hulle verwag is om portrette of standbeelde te maak. Dit is glad nie af te keur nie, mits die beeldhouer meganiese objektiwiteit met estetiese subjektiwiteit balanseer. John Sloan het die gevaar wat die foto vir die kunstenaar inhou ingesien toe hy gesê het: "One trouble with a great many contemporary artists who are using photographs for documentary details is that they are drawing directly from the photograph - repeating all the visual distortions".³⁹⁾

Oppervlakmodellering

Met oppervlakmodellering in die beeldhoukuns word bedoel die

manipulasie van die oppervlakke van vorms. Alhoewel daar dikwels onderskei word tussen die oppervlakmodellering en die gewone modellering of boetsering van 'n beeldhouwerk, is die twee prosesse by die maak van die beeldhouwerk nie van mekaar te skei nie. Oppervlakmodellering is 'n belangrike komponent van baie van ons openbare standbeelde in Suid-Afrika.

Sedert die vroegste tye tot byna aan die begin van die twintigste eeu is die oppervlakke van beeldhouwerk meestal glad afgewerk. Alhoewel daar sedert die laat negentiende eeu van 'n verskeidenheid oppervlakafwerkings gebruik gemaak word, word baie standbeelde vandag nog altyd glad afgewerk. Oppervlakmodellering van standbeelde wissel van hoogs gepoleerd tot uiters ru omdat dit by die onderwerp en die karakter van die materiaal moet aanpas. Ligsomstandighede en die uiteindelijke standplaas van die standbeeld beïnvloed ook die beeldhouer se keuse van oppervlakafwerking. Die metode wat in Frans "modelé a la boulette" genoem word, is veral geskik vir beeldhouwerk wat in die buitelug en/of in skerp sonlig staan, aangesien dit 'n versagende effek bewerkstellig en skerp weerkaatsing voorkom.⁴⁰⁾ Hierdie metode bestaan daaruit dat die modelleerlei in klein ronde bolletjies aangewend word en die oppervlak het dan 'n korreltekstuur wat in die lig vibreer - byna soos die effek van 'n pointillistiese skildery. Afgesien van die "modelé a la boulette"-metode, word verskillende ander metodes gebruik om spesifieke oppervlakeffekte te verkry. Die mees algemene metode is om die klei in groot hompe aan te wend en vervolgens af te werk deur stukke af te sny en aan te plak totdat die verlangde vorm en oppervlaktekstuur verkry is.

Ten einde sekere oppervlakteksture te verkry, maak beeldhouers gebruik van 'n verskeidenheid gereedskap, waarvan die hande en vingers, en veral die duim, die belangrikste is. Daar is hout- en metaalgereedskap in allerhande groottes en vorms. Met hierdie gereedskap kan die beeldhouer oppervlakke modelleer wat varieer van heeltemal glad tot baie grof. In die openbare beeldhoukuns in Suid-Afrika kom voorbeelde van al die moontlike oppervlakteksture voor.

Die oppervlakke van Anton van Wouw se werke varieer van glad

afgewerk tot hoogs gepoleerd. Van Wouw het sy teorie en beoefening van die beeldhoukuns gebaseer op die ontwikkeling van mooi oppervlakke, skerp omlýning en betekenisvolle modellering. Die toeskouer moet dus naby genoeg wees om die oppervlakmodellering van Van Wouw se beeldhouwerk te kan sien en te voel ten einde die maksimum genot uit sy werk te put. Hierin lê die oorsaak dat Van Wouw se klein beeldjies, wat klein genoeg is om deur die toeskouer gehanteer te word, meer waardeer word as sy monumentele werke.

Anton van Wouw was nie die enigste Suid-Afrikaanse beeldhouer wat glad afgewerkte oppervlakke in sy standbeelde gebruik het nie. By die meeste beeldhouers in Suid-Afrika ná Anton van Wouw tref ons dit ook aan. Deesdae vind 'n kombinasie van grof en fyn afgewerkte oppervlakke, wat so kenmerkend van Rodin se beeldhouwerk is, veral byval by ons beeldhouers.

Coert Steynberg, wat terdeë bewus is van die invloed van die Suid-Afrikaanse sonlig op beeldhouwerke wat in die buitelig staan, het reeds vroeg in sy loopbaan gebruik gemaak van die "modelé a la boulette"-metode, soos by die standbeeld van Piet Retief in Pietermaritzburg en die Pretoriusstandbeelde in Pretoria. Moses Kottler het ook dikwels van hierdie metode gebruik gemaak, byvoorbeeld in "Strewe" en die standbeeld van president T.F. Burger's in Pretoria. Die korreltekstuur het dié voordeel dat dit die skerp Suid-Afrikaanse lig demp en die weerkaatsing van lig, wat vorms beïnvloed, uitskakel.

'n Verdere ontwikkeling van die glad afgewerkte oppervlak tref ons aan in die werk van Danie de Jager. Hy verkry 'n lewendige en elastiese oppervlakeffek deurdat hy sy beelde direk in klei modelleer. Met ander woorde hy maak sy beeld in klei en die bronsbeeld word dan direk van die kleimodel gegiet. Die beeld word nie in gips vergroot nie, maar in modelleerklei. Op hierdie manier vermy hy die doodsheid van gips. Ongelukkig gee hierdie metode soms 'n gladde kerswaseffek aan die beeld en veroorsaak dat die beelde in die sonlig blink byvoorbeeld die Hertzogmonument in Bloemfontein.

Sulke hoogs gepoleerde oppervlakke is bedrieglik omdat die verwarrende ligpunte wat deur die té blink afwerking veroorsaak word, die kwaliteit van die modellering nadelig kan beïnvloed.

Voltooide bronsbeelde word gewoonlik gepatineer. Van Wouw se beelde, byvoorbeeld, word veral gekenmerk deur uitstekende patina. "Van Wouw het 'n sterk gevoel vir brons gehad met uitgesproke waardering vir fyn patina-effek".⁴¹⁾ Met "patina-effek" word bedoel die verskillende kleure wat aan bronsbeelde gegee word deur dit met verskillende chemikalieë te behandel. Die patina is 'n kuns opsigself en "dis juis hierin dat hy (Van Wouw) getref is deur die hoogstaande en fyne tegnieke van brons-afgietsels by die Italiane".⁴²⁾ Hoe word bronsbeelde egter gepatineer? "There are two methods of patining bronze. One necessitates the heating of the surface by a blowtorch held in the left hand, while the right hand holds the brush and dips this frequently into the bowls of acids and applies them to the heated bronze. At intervals the bronze is washed off in cold water to prevent too thick an application of acids. The heat opens the pores to receive the acid; the water checks it in the same manner as tempering carving tools. The second method applies the acids on cold metal surfaces, and this is often preferable for large figures that are to be left out of doors".⁴³⁾ Daar bestaan verskillende chemiese mengsels om verskillende patina-effekte op die bronsoppervlak te verkry.⁴⁴⁾ Die metodes om verskillende kleure aan die brons te gee, word reeds sedert die Renaissance deur patineurs van geslag tot geslag oorgedra.

Omgewingsfaktore lei soms daartoe dat beelde onbeplan sekere kleure aanneem. 'n Goeie voorbeeld hiervan is die groen kleur van die perdebeeld van Danie de Jager by die Strijdommonument in Pretoria wat as gevolg van die chloor in die water wat teen die voetstuk opspuit, ontstaan het.

- 1) Terblanche, H.J. en Odendaal, J.J.: Afrikaanse woordeboek, p. 728.
- 2) "Sculpture: monumental sculpture", Encyclopaedia Britannica, dl.20, p. 209.
- 3) Breytenbach, J.H. : Die geskiedenis van die Krugerstandbeeld, p. 13.
- 4) "Row over new Smuts statue after unveiling", Sunday Times, 27 January 1974, p. 2.
- 5) Sunday Times, op. cit., p. 2.
- 6) "Oubaas lyk mos só", Rapport, 27 Januarie 1974, p. 13.
- 7) Sunday Times, op. cit., p. 2.
- 8) Sunday Times, op. cit., p. 2.
- 9) Sunday Times, op. cit., p. 2.
- 10) Phillips, D.J.: Technical processes of Sculpture, p. 64.
- 11) Thurston, C.: The Structure of Art, p. 60.
- 12) Phillips, D.J., op. cit., p. 30.
- 13) Arnason, H.H.: A History of Modern Art, p. 60.
- 14) "Hoe moet ons premiers vereer word", Die Huisgenoot, 29 Julie 1966, p. 16.
- 15) Die Huisgenoot, op. cit., p. 16.
- 16) Dubow, N.: "Sculpture on buildings", South African Architectural Record, August 1963, p. 25.
- 17) Phillips, D.J.: op. cit., p. 68.
- 18) Gardner, Helen: Art through the Ages, p. 17.
- 19) Jaarsveld, M.L. van: Moses Kottler, p. 91.
- 20) Rogers, L.R.: Sculpture, p. 178.
- 21) Hoffman, Malvina: Sculpture inside and out, p. 194.
- 22) Bosman, E.C.L.: n Kritiese waardering en n beskrywing van die vrye persoonlike beeldhouwerk van Coert Steynberg, p. 26
- 23) Rich, J.C.: The materials and methods of sculpture, p. 12.
- 24) Rogers, L.R.: op. cit., p. 148 - 150.
- 25) Rogers, L.R.: op. cit., p. 153.

- 26) Gardner, H.: op. cit., p. 18. Helen Gardner illustreer dit met twee foto's van Donatello se beeld van St. Johannes die Evangelis wat uit twee verskillende hoeke geneem is. Die een foto is reg van voor af geneem en die ander een is geneem vanuit die hoek waaruit die beeldhouer wou gehad het dat 'n mens die beeld moes sien.
- 27) Kyk p. 14.
- 28) Luckiesh, M.: "Light and shade and their applications", Encyclopaedia Americana, vol. 17, p. 388.
- 29) Rogers, L.R.: op. cit., p. 200.
- 30) Savage, G.: A concise history of Bronzes, p. 61.
- 31) Read, H.: Art Now, p. 49.
- 32) Epstein, J.: Autobiography, p. 69.
- 33) Encyclopaedia Britannica, op. cit., p. 208.
- 34) Nóg generaal De Wet, nóg generaal Smuts was geneë om vir Moses Kottler te poseer. Kottler moes 'n portret van Smuts maak, maar toe hy veel later ingewillig het om te poseer, was Smuts onsimpatiek teenoor die beeldhouer. "Na die oorlog het hy nog teësinnig ingewillig om te poseer. Hy was bra stil en belangeloos. Aanvanklik was hy baie haastig. 'Jy kan seker in 'n halfuur klaar-maak', het hy aan Kottler gesê. In werklikheid het hy ses tot agt sittings van anderhalfuur elk nodig vir 'n beeld. Smuts wou nooit langer as 'n uur op 'n slag sit nie". ("Hy het hul geskep en leer ken - die beskeie beroemdes", Fleur, 18 September 1955, p. 21.) As gevolg van Smuts se onsimpatieke houding was die beeld nie na Moses Kottler se sin nie.
- 35) Teurlinckx, A.A.F.: "Besinning oor Beeldhoukuns", Die Besembos, 1968, p. 61.
- 36) Encyclopaedia Britannica, op. cit., p. 208.
- 37) Coke, Van Deren: The Painter and the Photograph from Delacroix to Warhol, p. 75.
- 38) Kyk hoofstuk 5, p. 88.
- 39) Coke, Van Deren: op. cit., p. 300.
- 40) Encyclopaedia Britannica, op. cit., p. 224.
- 41) Westhuysen, prof. dr. H.M. van der: "Anton van Wouw: Beeldhouer wat 'n tradisie geskep het", Die Brandwag, 10 Augustus 1945, p. 12.
- 42) Westhuysen, prof. dr. H.M. van der: op. cit., p. 12.
- 43) Hoffman, M.: op. cit., p. 302.
- 44) Kyk bylaag 1 op p. 268 vir die mees algemene chemiese mengsels.

HOOFSTUK II

DIE ROL VAN DIE GEDENK- EN KEURKOMITEE

Daar is tot dusver in Suid-Afrika nog weinig geskryf oor die rol wat gedenk- en keurkomitees in die werk van die monumentele beeldhouer speel. Alhoewel die gedenkkomitee en die keurkomitee soms uit dieselfde persone bestaan, is daar 'n wesenlike verskil tussen hierdie twee komitees. Hoe ontstaan hierdie komitees? Hoe word hulle saamgestel en wat is hulle funksies? Deur hierdie vrae te beantwoord sal ons deurdring tot die kern van 'n wesenlike probleem by monumentele beeldhouwerk, naamlik dat menige openbare beeldhouwerk, esteties beskou, swak is.

Gewoonlik gaan die inisiatief om 'n monument op te rig uit van een of ander sogenaamde "kulturbouer" - gewoonlik 'n persoon of instansie wat die herinnering aan 'n besondere persoon of gebeurtenis wil laat voortleef. Ene J.C. Mentz wys daarop dat ons in hierdie verband veral teen twee soorte "kulturbouers" moet waak. Eerstens is daar die "propagandasmouse vir wie 'n monumente-onthulling of heldedagviering niks meer is as 'n geleentheid om weer van soveel gemeenplase ontslae te raak nie".¹⁾ Tweedens is daar die "sensasiejagters - hulle wat voortdurend op die berg van verheerliking wil bly hulle verlang na die besieling ter wille van die besieling self, daarom moet vir hulle die een eeufees volg op die hiele van die ander. Sonder om 'n rol te speel kan hulle nie bestaan nie; hulle moet aan die kollekteer en organiseer bly".²⁾ Sonder die eerlike en opregte "kulturbouer" sou daar egter vanselfsprekend geen openbare monumente tot stand gekom het nie en gevolglik mag sy rol nie verklein word nie.

Dit is gebruikelik dat nadat 'n "kulturbouer", hetsy dit een persoon of 'n groep mense is, besluit het om 'n openbare monument op te rig, daar gewoonlik 'n monument- of gedenkkomitee saamgestel word om uitvoering te gee aan die besluit. So het ons byvoorbeeld die Rhodesgedenkkomitee en die Smutsgedenkkomitee. So 'n gedenkkomitee is belangrik omdat dit makliker is vir 'n groep mense om so 'n saak te hanteer as wat dit vir 'n enkeling sou wees en bowendien kan 'n individu in die geval

van 'n komitee nie persoonlik aanspreeklik gehou word as die poging misluk nie. Die gedenkkomitee bestaan gewoonlik uit 'n voorsitter of sameroeper, 'n penningmeester, 'n sekretaris en addisionele lede wat op 'n openbare vergadering gekies word. Soms word daar slegs 'n sameroeper gekies wat dan op sy beurt vriende en kennisse versoek om hom behulpsaam te wees. 'n Sameroeper kan egter ook deur die regering aangewys word.

Die pligte van 'n gedenkkomitee bestaan hoofsaaklik uit die insameling van fondse, die keuse van 'n beeldhouer, die hou van periodieke vergaderings om vordering te bespreek, die aanstel van 'n keurkomitee indien die gedenkkomitee voel dat hulle nie bevoeg is om oor 'n ontwerp te besluit nie en ook die tref van finale reëlings in verband met die oprigting en onthulling van die monument.

Die gedenkkomitees wat in die verlede verantwoordelik was vir die oprigting van openbare monumente in Suid-Afrika, het meestal bestaan uit politici, historici, opvoedkundiges, predikante en ander belangstellendes. Soms is 'n skilder of argitek ook as lid benoem, maar daar was feitlik geen beeldhouers op hierdie komitees nie. Dit is moontlik dat Suid-Afrikaanse beeldhouers hul nie beskikbaar gestel het om op sulke gedenkkomitees te dien nie omdat dit hulle in 'n moeilike posisie sou plaas as reeds erkende medekunstenaars se werk deur hulle beoordeel moes word. Die feit dat daar selde beeldhouers op gedenkkomitees gedien het, moet nogtans betreur word aangesien dit by 'n openbare monument net so veel gaan oor 'n goeie beeldhoukundige skepping, indien nie meer nie, as oor die persoon wat herdenk word. Hiermee sal baie historici moontlik nie saamstem nie. Wat egter nie uit die oog verloor moet word nie, is dat dit nie saak maak hoe innemend 'n persoon was nie, as sy standbeeld vir 'n stad 'n doring in die oog word, sal dit mettertyd verwyder word of met iets anders vervang word. Indien 'n gedenkkomitee sou besluit om self sonder die hulp van 'n keurkomitee die ontwerp vir hulle monument te kies, kan minstens verwag word dat die gedenkkomitee lede mense moet wees wat kennis dra van die aard, doel en probleme van openbare beeldhouwerk en ook 'n eie estetiese oordeel kan vel.

Die grootste gevaar vir die komitee wat meer van 'n standbeeld verwag as om bloot 'n natuurgetroue weergawe te wees en ook estetiese oorwegings wil laat geld, kan verwag word van die kant van mense wat die uitgebeelde persoon goed geken het. Dit is wel menslik om te verwag dat dié mense die beeld so natuurgetrou en herkenbaar as moontlik uitgevoer sal wil sien. Wat hulle egter nie beseft nie is dat juis hulle gretigheid om die uiterlike besonderhede van die persoon wat hulle geken het te bewaar, die langdurige voortbestaan van die werk as geheel bedreig. Dit is helaas egter juis hierdie mense wat dikwels as lede van gedenkkomitees verkies word. Onbewus van die juiste benadering vergal hulle die lewe van die eerlike monumentele beeldhouer aan wie die opdrag toegeken is. Die wysigings waarop hulle aandring, verander dikwels die hele konsep van die beeldhouer se oorspronklike model. Oor die algemeen kla hulle oor uiterlikhede byvoorbeeld ou so-en-so het nooit só gestaan nie, sy perd het nie so gelyk nie, sonder sy kiere en sy pyp het ons hom nie geken nie, sy baard is 'n sentimeter te lank of sy drinkfles is nie eg nie. Hulle is allermens daarvan bewus dat in hul voorstelling die beeld van 'n persoon ongemerk verander, totdat uiteindelik 'n heeltemal ander figuur hul verbeelding oorheers, wat in werklikheid nooit bestaan het nie. Coert Steynberg vertel die volgende oor 'n uiterste voorbeeld van so 'n wysiging: "In 1947 het die Universiteit van Stellenbosch my genader om 'n monument te ontwerp ter huldinging van Jannie Marais, in lewe 'n groot weldoener van daardie Universiteit. Ek het toe vir hulle hierdie "Helpende Hand" voorgelê, gedagtig aan die Pieke daar naby en die jong studente waar 'n jong man 'n jong meisie die kranse uithelp. Die ontwerp het baie byval by al die lede van die Raad gevind. Hulle het egter toe ook Mev. Jannie Marais vir haar opinie genader, maar haar ou broer, Oom Paultjie Villiers, het haar sterk beïnvloed deur te verklaar dat, soos sy weet, het 'Jannie nooit met ander meisies gelol nie' Die Raad het afgesien van hierdie idee en my die opdrag gegee om 'n portretbeeld van die oubaas in graniet uit te kap, kompleet met skof en boepie en al".³⁾

'n Wesenlike probleem vir die onbekwame gedenk- of keurkomitee is om te onderskei tussen die eerlike monumentele beeldhouer en die "monumente-maker" wat met woorde-uitleg dikwels die esteties erbarmlikste skepping aan hulle wil verkwansel. Daar is al gesê: "..... ons volk het twee eienskappe wat my en baie ander van my geslag in die krop steek. Die een is dat hy homself as volk en selfs as individu uitverkore beskou en daarom vermoedelik bo kritiek verhewe. Die ander, miskien hieraan verwant is dat hy bereid is om alles te sluk wat ook maar net na 'volk-en-vaderland' ruik en geen behoefte het om 'n eie estetiese oordeel los daarvan te ontwikkel nie. Die twee dinge maak hom die maklike prooi van die 'volkskunstenaar' oftewel ook monumente-maker wat tweedehandse en tweederangse goed aan hom opdis in die vaste wete dat hy dit smaaklik sal sluk. Mits, natuurlik, dit nie kaal is nie!"⁴⁾

Suid-Afrika is natuurlik nie die enigste land ter wêreld waar daar soms onbekwame persone op 'n gedenk- of keurkomitee dien nie. Dit is 'n universele probleem. In die laat negentiende eeu het 'n aantal vooraanstaande Britse beeldhouers heftig beswaar gemaak teen wat hulle genoem het "incompetent or partial judges". Hulle het hulle saak by die "minister of the crown charged with the supervision of the public monuments" gaan bekla en het aangedring op "a committee so constituted that the body of artists as well as the public in a general way may confide in them".⁵⁾

Daar is drie moontlike maniere waarop 'n opdrag aan 'n beeldhouer toegeken kan word. Die eerste manier is deur 'n regstreekse kommissie. In hierdie geval weet die komitee gewoonlik wat hulle beoog. Die plek waar die monument opgerig moet word, is reeds vasgestel, die uiteindelijke beskikbare fondse is bekend en die grootte van die monument is bepaal. 'n Ervare beeldhouer word dan genader en versoek om 'n sketsmodel voor te lê. "Daar is 'n verskil in die wyse waarop ervare kunstenaars en onervare kunstenaars monumente benader. Ervare kunstenaars maak vooraf 'n deeglike studie van al die omstandighede wat 'n opdrag raak. Hulle konsipieer die werk uit 'n oogpunt van al die omstandighede wat 'n opdrag raak;

die omgewing en atmosfeer waar die monument moet kom. Hulle wil bv. genoeg tyd hê, soms jare, om die konsepsie tot volle selfstandigheid te laat groei. Onervare kunstenaars verwaarloos hierdie sy van die saak dikwels. Hulle word deur bykomende faktore van die vernaamste doel weggelei sonder om dit te besef. Hulle sien dikwels hierin 'n kans om onder die openbare aandag te kom of om 'n prysgeld te verower of hulle kan toegee aan onoordeelkundige druk".⁶⁾

Nadat die komitee besluit het aan watter beeldhouer die opdrag toegeken word, word daar gewoonlik 'n kontrak tussen die komitee en die beeldhouer gesluit.⁷⁾ Alhoewel 'n gedenkkomitee in die geval van 'n regstreekse kommissie self 'n beeldhouer en die ontwerp van die beeld kies, wys hulle soms nogtans 'n keurkomitee aan om met die beeldhouer te skakel en toesig te hou oor sy vordering.

Regstreekse kommissies het in Suid-Afrika in die verlede baie kritiek uitgelok, veral van die kant van beeldhouers. Mnr. Justinus van der Merwe, hoof van die Kunsskool van die Pretoriase Kollege vir Gevorderde Tegniese Onderwys, sê oor regstreekse kommissies in Suid-Afrika: "Om daarvoor te kwalifiseer moet jy intense volksmart of ekstatische uitstyging (Phoenix-gewys) of voortrekker vroulikheid of al drie gelyk met diepe insig kan illustreer of simboliseer".⁸⁾

Die tweede manier waarop 'n beeldhouer deur 'n gedenkkomitee vir 'n spesifieke opdrag gekies kan word, is deur middel van 'n geslote kompetisie vir argitekte en beeldhouers. In hierdie geval nooi die gedenkkomitee 'n beperkte aantal bekende beeldhouers uit om aan 'n geslote kompetisie deel te neem. Elkeen van hierdie uitgesoekte beeldhouers kry volledige besonderhede en spesifikasies ten opsigte van die voorgenome openbare opdrag. Hulle word versoek om binne 'n vasgestelde tydperk 'n sketsmodel, wat gewoonlik 'n kwart of 'n derde van die grootte van die uiteindelijke standbeeld is, gereed te kry en 'n beraming van die uiteindelijke koste van die monument te maak. Soms word die beeldhouers versoek om 'n duidelike uiteensetting van die simboliek van hulle standbeelde te verskaf. Die beeldhouers stuur dan hulle voltooide sketsmodelle na 'n voorafbepaalde plek waar 'n keurkomitee

dit kan besigtig om te besluit aan watter sketsmodel hulle die eerste prys moet toeken.

'n Keurkomitee wat sulke sketsmodelle beoordeel, moet uiters bekwaam wees. Wanneer leke aangestel word om 'n kunswerk te keur, veroorsaak dit gewoonlik moeilikheid. Dit is egter noodsaaklik dat die keurkomitee die beeldhouer aan wie die opdrag uiteindelik toegeken word, se sketsmodel sonder wysigings aanvaar. Wanneer daar onoordeelkundig op wysigings aangedring word, onttrek baie beeldhouers hulle liewers en die gevolg is dat tweederangse kunstenaars dan die werk aanvaar. Keurkomiteeëdele wat nie deeglik onderlê is in die aard en vereistes van goeie monumentele beeldhouwerk nie, dring soms aan op wysigings wat die karakter van die beeldhouwerk verander. Dr. Coert Steynberg se standbeeld van Piet Retief in Pietermaritzburg is 'n voorbeeld van 'n beeldhouwerk waar sulke veranderings aangebring is. Die beeldhouer se sketsmodel is deur die komitee aanvaar, maar is deur die komitee verander. "The committee has been at great pains to ensure accuracy in the design. Prof. G.S. Nienaber, an executive member of the committee told me that after the sculptor's original model had been submitted in clay, a number of alterations were requested. Piet Retief's flask, slung round his shoulder, had to be remodelled more authentically - the original is housed in the Voortrekker Museum and so was available for the sculptor to copy. Alterations had to be made too, to the leather pouch which contains the documents of cession of Natal, with Dingaan's mark upon it".⁹⁾

Hierdie standbeeld is 'n klassieke voorbeeld van die nadelige invloed wat 'n komitee op 'n kunswerk kan hê. Daar bestaan geen portrette, ens. van Piet Retief nie. Die beeldhouer kon dus vrye teuels aan sy verbeelding gee, soos gedoen is in die geval van die standbeelde van Bartolomeu Dias in Londen en in Kaapstad. Ongelukkig het die komitee daarop aangedring dat die standbeeld van Piet Retief 'n natuurgetroue gelykenis moet wees. Alhoewel dr. Steynberg tot 'n mate vrye teuels met die maak van hierdie standbeeld gegun is, het hy nogtans besef dat die komitee 'n realistiese weergawe van Retief sou verkies en dit moes hom onbewustelik beïnvloed

het. Die resultaat is dat hierdie standbeeld een van dië beeldhouer se swakkere werke is. 'n Ander voorbeeld van 'n standbeeld wat as gevolg van die besluite van 'n keurkomitee vervorm is, is die Krugerstandbeeld van Laurika Postma in Krugersdorp.¹⁰⁾ Die ervare beeldhouer sal nooit heeltemal toegee aan die eise van 'n komitee nie. Hy tref gewoonlik een of ander kompromis met die komitee en stileer dan na goeddunke.

Die derde manier waarop 'n gedenkkomitee 'n beeldhouer vir 'n openbare opdrag kan kies is deur middel van 'n ope kompetisie. Indien die gedenkkomitee se fondse beperk is, sal hulle 'n ope kompetisie hou. Dit beteken dat enigeen aan so 'n kompetisie kan deelneem - beeldhouer sowel as leek. Die komitee sal dan genoeg moet neem met die beste van die ingestuurde sketsmodelle. Dit is meestal minder ervare persone wat aan 'n ope kompetisie deelneem. Die ondervinding het bewys dat ope kompetisies nie die beste resultate lewer nie.

"Gevestigde en ouer beeldhoukunstenaars neem selde deel aan 'n wedstryd wat oop is vir almal. Hiervoor is daar verskillende redes. En die belangrikste rede is dat sommige van die kunstenaars 'n oop kompetisie beskou as 'n geleentheid vir jong kunstenaars om na vore te kom en nie in hulle pad wil staan nie. Sommige sien weer daarteen op dat hulle werk gelykop beoordeel word met dié van amateurs en dan moontlik in die uitslag daarvan agter gestel word as gevolg van wat hulle beskou as onoordeelkundige besluite van die beoordeelaars".¹¹⁾

Toe Moses Kottler in 1929 gevra is waarom hy nie aan die kompetisie vir die maak van 'n ruitersstandbeeld van generaal Louis Botha deelgeneem het, het hy hom as volg in "Die Burger" uitgelaat: "n Beeldhouer van enige betekenis neem gewoonlik nie aan sulke kompetisies deel nie, omdat daar altyd die gevaar is dat die een of ander deelnemer 'n model wat hy gekoop het kan instuur. In die onderhawige geval kon daar byvoorbeeld maklik figure van perde wat nie deur die deelnemers gemaak is nie, ingestuur word. Trouens, dit kon aan die meeste modelle gesien word dat dit die werk van amateurs was, want daar was geen harmonie tussen perde en ruiters nie".¹²⁾

Mnr. Justinus van der Merwe, wat self al beeldhouwerk in opdrag gedoen het, het in "Rapport" verduidelik hoe 'n beeldhouer na sy mening 'n ope kompetisie kan inpalm: "Jy wag totdat twee-honderd-sewe-en-sewentig inskrywings ingelewer is en dan vra jy uitstel sê vir so drie dae want jy het kwansuis so baie werk. Dan maak jy 'n afspraak met die koördineerder en drie dae nadat die keurkomitee al dié meeste werke uitgeskakel het, bring jy vir hom jou werk. Voor hierdie komitee pluk jy dan jou toespraak uit en betower hulle met woorde, aangesien hulle dit beter verstaan as beeldvorming".¹³⁾

Partymaal gebruik 'n komitee so 'n ope kompetisie net as skuifmeul om 'n opdrag aan 'n beeldhouer met wie hulle reeds vooraf 'n reëling getref het, te gee. Hierdeur word die hele ope kompetisie 'n klug.

In die geval van 'n ope kompetisie het die beeldhouer ook met 'n paneel van beoordelaars te doen. As hierdie paneel bestaan uit erkende kunstenaars wat op 'n suiwer vakkundige basis beoordeel, sal gevestigde beeldhouers wel aan so 'n ope kompetisie deelneem mits die name van die keurkomiteelede voor of tydens die uitskryf van die kompetisie bekendgemaak word. Ongelukkig is dit egter gewoonlik leke wat moet besluit wie 'n kunswerk moet maak, wat die tema moet wees en wat dan ook die model keur. Die voorsitter van die keurkomitee wat 'n openbare opdrag vir die Staat moet goedkeur "is gewoonlik die sekretaris of adjunk-sekretaris van 'n departement. Die minister stel nog 'n amptenaar aan wat na sy mening 'n oordeel kan vel. Die argitek is outomaties lid, en as daar baie genade aanwesig is, kom daar 'n kunstenaar by, maar nie dikwels nie".¹⁴⁾

Heel dikwels weet hierdie mense niks van die vereistes van goeie openbare beeldhoukuns nie. Die breë publiek aanvaar so 'n monument omdat dit deur 'n komitee "deskundiges" gekies is en slegs enkeles bevraagteken die estetiese waarde van die werk. So ontstaan daar dan monumente wat nooit deur kunskeners goedgekeur sou gewees het nie.

Van 'n onbekwame keurkomitee kan enigiets verwag word. "So kry jy die geval van 'n kunstenaar wat vier ontwerpe voorgelê het. Die lekekeurders het die swakste ontwerp gekies en

die kunstenaar moes teen sy beterwete daarmee aangaan. So is 'n monument opgerig wat 'honderdduisende rande' gekos het. Vandag sê die kenners dis geen artistieke sukses nie".¹⁵⁾ Ongelukkig behels die oprigting van sulke tweederangse monumente nie net 'n aansienlike bedrag geld nie, maar dit word ook 'n advertensie van slegte smaak vir almal wat ons land besoek.

Wat staan daar egter aan die saak te doen?

'n Sentrale keurraad vir alle openbare kunswerke wat deur die staat opgerig of ondersteun word, is nie juis die antwoord nie. So 'n raad kan 'n geslote kring word wat die kluts kwytraak en sodoende bak en brou soos hulle wil.

Volgens oud-regter Kowie Marais lê die antwoord daarin dat openbare kunswerke op dieselfde manier gekeur moet word as wat die regering Suid-Afrikaanse kunswerke keur wat na oorsese uitstallings soos die biënnale in Venesië en Sao Paolo gestuur word: "Die minister stel op aanbeveling van die Kunsvereniging of die Nasionale Kultuurraad of die Kommissie vir Beeldende Kunste 'n raad van drie of vyf kunskeners aan om die werke te beoordeel. En of dit nou een werk of meer is, die beslissing van die kunskeners bly finaal. Dis die kenners wat gepraat het en as hulle gepraat het, is dit klaar. Anders kry jy dat afgunstige of oningeligte mense by wyse van petisies, vergaderings of brief skrywery ten nadeel van die kuns die beslissing van kenners ongedaan maak. Op dieselfde basis moet daar vir elke openbare kunswerk 'n groep kenners op 'n ad-hoc-basis saamgestel word om die werk te beoordeel. As dit 'n mosaïekpaneel is, moet hulle by uitstek kenners wees van mosaïekwerk. Dieselfde geld in die geval van 'n olieverfskildery of 'n beeldhouwerk. Die name van die kenners moet altyd bekend gemaak word en almal moet die reg hê om hul besluite te kritiseer. Die doel is nie om polemieks uit te skakel nie. Dit is goed vir die kuns. Die ad-hoc-paneel moet ook besluit of die werk aan een kunstenaar toegeken moet word en of hy drie of vier ontwerpe moet voorlê".¹⁶⁾

'n Keurkomitee wat op hierdie wyse saamgestel is, sal wel die kunstewêreld tevrede stel maar nie die breë publiek in die al-

gemeen nie. As die publiek tot die monumentfonds bygedra het, het hulle die reg om ook tevrede gestel te word. Slegs deur die kunsopvoeding van die breë publiek kan hierdie probleem moontlik oorbrug word. Die kunsaanvoeling van die publiek moet so ontwikkel word dat die eise wat hulle aan 'n standbeeld stel, nie net 'n natuurgetroue weergawe van die werklikheid moet wees nie. Eers wanneer die gaping tussen die kunsaanvoeling van die kunskenner en dié van die publiek aansienlik gekrimp het, sal die beslissings van 'n keurkomitee wat uit kunskenners bestaan, algemeen aanvaar word. 'n Goed ingeligte publiek sal ook nie duld dat 'n keurkomitee beeldhouwerke goedkeur bloot omdat hulle byderwets is nie.

Verdere kritiek oor die voorstel van oud-regter Marais is dat nie elke kunskenner hom beskikbaar sal stel vir een of ander komitee as hy nie weet wie nog op so 'n komitee dien nie. Daar is baie "deskundiges" op die gebied van die kuns en veral ook in leidende kunskringe wat hulle as kunskenners voordoën maar wat bra min daarvan weet. "Ons ken almal die persoon wat begin met 'veel belang te stel'. Kort daarna hoor mens fluister: "hy weet soveel daarvan' En ten slotte berus ons maar daarin dat ons vriend 'so goed' is. Ons het ook almal wel die spreker meegemaak wat luidkeels verkondig: Ek weet niks van kuns nie, maar ek weet waarvan ek hou! Dis sy goeie reg om 'n eie mening te hê. Maar onvermydelik probeer hy om hierdie mening op die omstanders af te druk en hy voel versteurd as hy nie daarin slaag nie".¹⁷⁾ Wanneer die lede van die keurkomitee nie oor grondige kennis van die vereistes van openbare beeldhoukuns en 'n eie estetiese oordeel beskik nie, word hulle baie maklik deur hierdie sogenaamde "kenner" beïnvloed. Dit is teen hierdie tipe persoon wat die eerlike kunskenner hom verset en as hy bewus is dat so 'n persoon op 'n komitee dien, sal hy volstrek weier om ook op daardie komitee te dien.

Estetiese tekortkominge in 'n beeldhouwerk is die enigste grondige rede waarom 'n keur- of gedenkkomitee dit mag afkeur. 'n Kunswerk moet nooit om die verkeerde redes, byvoorbeeld naaktheid of politieke redes, afgekeur word nie. Senator Jan de Klerk, die destydse Minister van Binnelandse Sake,

Onderwys, Kuns en Wetenskap, het 'n fout begaan toe hy besluit het om Moses Kottler se naakte reliëffigure wat teen die voorste muur van die Binnelandse Sakegebou in Pretoria aangebring is, te laat verwyder. "Dit het 'n hele klomp oningeligte mense die indruk gegee dat as hulle net hard genoeg skreeu, hulle dinge kan doen of laat doen wat tot nadele van die kuns strek".¹⁸⁾

- 1) Mentz, J.C.: Monumente en Heldeverering, Inspan, Oktober 1946, p. 3.
- 2) Mentz, J.C.: op. cit., p. 3.
- 3) Steynberg, Coert: Brief van, 15 Maart 1975.
- 4) Merwe, Justinus van der: "Ons sluk enige monument - mits hy nie kaal is", Rapport, 19 September 1971, p. 18.
- 5) Physick, John: The Wellington Monument, p. 30.
- 6) Westhuysen, Prof. dr. H.M. van der: "Gee opdrag aan erkende kunstenaar", Dagbreek en Sondagnuus, 17 Desember 1961, p. 2.
- 7) Kyk bylaag 8 op p. 280.
- 8) Merwe, Justinus van der: "So kry jy die joppie!", Rapport, 12 Maart 1972, p. 5.
- 9) "9ft Statue of Piet Retief due next year in Maritzburg", Natal Daily News, 7 Desember 1959, p. 9.
- 10) Kyk hoofstuk VI, p. 121.
- 11) Westhuysen, Prof. dr. H.M. van der: op. cit., p. 2.
- 12) "Ruitersbeeld van gen.(sic) Botha", Die Burger, 16 Januarie 1929, p. 9.
- 13) Merwe, Justinus van der: op. cit., p. 5.
- 14) "n Staatsgreep na bakleiery gevra", Rapport, 19 Maart 1972, p. 7.
- 15) Rapport 19 Maart 1972, op. cit., p. 7.
- 16) Rapport 19 Maart 1972, op. cit., p. 7.
- 17) Nilant, Prof. dr. F.G.E.: Kunskritiek, p. 7.
- 18) "So soek staat moeilikheid", Rapport, 19 Maart 1972, p. 7.

HOOFSTUK III

'N KORT OORSIG OOR DIE ONTWIKKELING VAN OPENBARE BEELDHOUKUNS IN SUID-AFRIKA

Die Kaap was aanvanklik onder die streng beheer van die Hollands Oos-Indiese Kompanjie en dit was die voorneme om dit slegs as 'n halfwegstasie na die Ooste te gebruik. As gevolg hiervan is slegs die noodsaaklikste bouwerk onderneem. Daar is dus in die eerste 125 jaar van die volksplanting geen openbare beeldhouwerke aan die Kaap opgerig nie. Namate die bevolking teen die einde van die agtiende eeu toenemend vermeerder het, en daar ook geen geldgebrek was nie, het daar al hoe meer permanente huisvesting en bouwerke ontstaan. Gevolglik het die behoefte aan die versiering van geboue toegeneem. Tussen die jare 1785 en 1791 het Goewerneur Van der Graaff vryelik geld bestee aan die verfraaiing van die geboue van die Kompanjie in Kaapstad.¹⁾

In 1786 is Anton Anreith (1754-1822), 'n Duitse vakman wat as soldaat in diens van die Kompanjie was, aangestel as amptelike beeldhouer van die Verenigde Oos-Indiese Kompanjie aan die Kaap. Alhoewel hy in 1791 die diens van die Kompanjie verlaat het, het hy deur sy noue verbintenis met M.L. Thibault (1750-1815) en Herman Schutte (1761-1844) al die amptelike opdragte behartig. Een hiervan was 'n opdrag vir die versierings aan die Katbalkon in die Kasteel.

Daar was niemand anders aan die Kaap wie se werk met dié van Anreith vergelyk kon word nie. Daar was geen kompetisie vir hom nie en alles wat hy voorgestel en gemaak het is aanvaar. Daar was nog geen gevestigde beeldhoutradisie aan die Kaap nie, en Anreith het in die Duitse Barokstyl, waarmee hy in Europa kennis gemaak het, gewerk.

Die regeringsveranderinge in 1775, 1803 en 1806 het Anton Anreith se posisie nie beïnvloed nie. Hy het as amptelike beeldhouer aangebly en hy het gedurende hierdie tydperk die Leeuhek vir die Bataafse Administrasie asook die wapenskild op die Ou Hoogsgeregshof vir die Britse Administrasie voltooi. Die administrasies aan die Kaap het geld gehad om hulle geboue te versier en Anreith was die enigste een wat in die posisie was om dit vir hulle te doen. Sy kuns was in wese dus slegs

'n simbool van materiële welvaart. Anreith was die eerste professionele beeldhouer wat op Suid-Afrikaanse bodem gewerk het. Ten spyte daarvan het sy werk geen betekenisvolle invloed nagelaat nie. Die gebrek aan duursame materiaal vir openbare beeldhouwerk, is moontlik een van die oorsake hiervan. Anreith kon moontlik die grondlegger van 'n ware Suid-Afrikaanse monumentele beeldhoutradisie gewees het, maar geskikte materiaal was tydens sy lewe aan die Kaap so skaars dat hy sy beeldhouwerk aan geboue deurgaans in minderwaardige materiale moes uitvoer. Dit is ook een van die redes waarom Anreith geen losstaande openbare standbeelde aan die Kaap gemaak het nie.

Na Anton Anreith se dood was daar geen navolginge nie en afgesien van die enkele beeldhouers wat aan die Kaap besoek afgelê het, soos byvoorbeeld Charles Essex (1823-1867), moes die Administrasie gebruik maak van die dienste van vooraanstaande Europese beeldhouers wanneer hulle hulle geboue of parke wou laat versier.²⁾ Die eerste openbare standbeeld in Suid-Afrika is in 1864 opgerig. Dit was die standbeeld van sir George Grey wat vandag nog in die Tuine in Kaapstad staan. In dieselfde jaar is 'n fontein met beeldhouwerk, naamlik die Howson Edward Rutherford-fontein, in die Tuine in Kaapstad opgerig.

Van 1864 tot 1900 is daar slegs enkele losstaande standbeelde in Suid-Afrika opgerig. Hierdie standbeelde is vandag slegs van kultuurhistoriese belang. As voorbeelde geld die Taalmonument in Burgersdorp (1893), die standbeeld van president Jan Brand in Bloemfontein (1893), die standbeeld van sir Theophilus Shepstone in Pietermaritzburg (1896) en die standbeeld van Jan van Riebeeck in Kaapstad (1899). Die meeste van hierdie werke getuig van tegniese vaardigheid maar 'n kunststyl wat in so 'n groot mate 'n nabootsing van óf die natuur óf die kuns van 'n ander tydperk was, het nie 'n drang tot persoonlike uiting by die beeldhouers aangemoedig nie en het aanleiding gegee tot 'n eenvormigheid wat duidelik in die werk van al die beeldhouers van hierdie tyd tot uiting kom. Hierdie eenvormigheid het in die Europese akademies ontstaan en het die kuns van die negentiende eeu oorheers. Die ooreenkoms wat bestaan tussen die ses standbeelde van Koningin

Victoria wat in die laat negentiende eeu in Suid-Afrika opgerig is, is 'n ooglopende voorbeeld van hierdie eenvormigheid.³⁾ Selfs in verhouding tot die aantal stede en groot dorpe is daar tot 1900 relatief min standbeelde in Suid-Afrika opgerig. Die belangrikste rede hiervoor is dat dit die tydperk van opbou van die land was. In hierdie tyd het die totstandkoming van Natal en die twee Boererepublieke plaasgevind. Daar was weinig tyd en geld vir openbare monumente. In die gevestigde stede soos Kaapstad, Durban, Pretoria, Bloemfontein, Port Elizabeth en Pietermaritzburg is daar wel gedurende die tydperk voor 1900 losstaande standbeelde opgerig maar al hierdie monumente moes uit Europa bestel word en hulle was gewoonlik baie duur. Die bydraes van die betrokke regerings was gewoonlik minimaal en gevolglik is baie van hierdie vroeë openbare monumente met behulp van skenkings van een of ander welgestelde persoon opgerig. So is die standbeeld van Paul Kruger in Pretoria met die hulp van Sammy Marks, en dié van Jan van Riebeeck met die hulp van Cecil John Rhodes opgerig.

Die koms van Anton van Wouw (1862-1945) na Suid-Afrika in 1890 het verandering gebring. Vir die eerste keer na honderd jaar was daar weer 'n goed opgeleide beeldhouer wat bowendien pal op Suid-Afrikaanse bodem gewerk het. Sy eerste openbare opdrag het as volg tot stand gekom: "Op 'n dag het hy in die koerant gesien dat Sammy Marks bereid is om £10,000 aan 'n standbeeld van Kruger te bestee. Hy het die President toe al dikwels gesien, het weer 'n paar keer gaan kyk en toe aan die werk gegaan om 'n 'sketsmodel' te maak. Toe dit klaar was, het hy die Volksraadslede onder leiding van A.D.W. Wolmarans uitgenooi om dit te besigtig. Eers nege maande daarna ontvang hy 'n brief van dr. Leyds dat hy met die maak van die beeld kan voortgaan".⁴⁾ Van Wouw was egter verplig om die standbeeld in Europa te gaan maak en giet aangesien hier in Suid-Afrika geen fasiliteite vir die uitvoering van so 'n opdrag was nie.

In 1899 het die oorlog met Brittanje uitgebreek. Alle aandag is gewy aan die stryd om selfhandhawing en gevolglik het alle werksaamhede op die gebied van kuns natuurlik tot stilstand gekom.

Ná die Tweede Vryheidsoorlog het 'n tydperk van opbou in die binneland gevolg. Die openbare beeldhouwerk van hierdie tydperk is veral gekenmerk deur die oprigting van talle oorlogsmonumente. Daar is monumente opgerig ter ere van gesneuweldes van albei kante. As voorbeeld geld die volgende :

- 1903 Monument vir Britse soldate, Kokstad.
- 1904 Monument vir Britse soldate, Durban.
Polisiegedenkteken, Kimberley.
- 1905 Monument vir Britse soldate,
Grahamstad.
Perdemonument, Port Elizabeth.
- 1906 Vrouemonument, Brandfort.
- 1907 Monument vir Britse soldate, Pietermaritzburg.
Prince Alfred's Guard-gedenkteken,
Port Elizabeth.
- 1908 Verkennermonument, Oos-Londen.
Monument vir Britse soldate, Kaapstad.
Monument vir Boeremagte, Burgersdorp.
Monument vir Britse soldate, Queens-
town.
Gideon Scheepers-monument, Graaff-
Reinet.
- 1910 Monument vir Britse soldate, Johan-
nesburg.
- 1912 Monument vir Boeremagte, Kroonstad.
- 1913 Vrouemonument, Bloemfontein.
- 1918 Vrouemonument, Volksrust.

Die meeste van die bogenoemde gebeeldhoude oorlogsmonumente is deur vooraanstaande Europese beeldhouers van daardie tyd gemaak en hierheen verskeep.⁵⁾ Hierdie monumente is deurgaans in Europa gemaak sonder dat die klimaats- en ligsomstandighede van Suid-Afrika in ag geneem is. Gevolglik verweer sommige van hierdie monumente sleg en ander kom nie tot hulle volle reg in ons skerper sonlig nie.

Die tydperk tussen die twee wêreldoorloë kan egter beskou word as die vormingsjare van 'n toekomstige selfstandige Suid-Afrikaanse openbare beeldhoukuns. Hoewel al die stand-

beelde wat gedurende hierdie tydperk in Suid-Afrika opgerig is, in Europa gegiet is, is die oorgrote meerderheid deur Suid-Afrikaanse beeldhouers geskep. Anton van Wouw was die belangrikste beeldhouer van hierdie tydperk. Hy was veral bedrywig op die gebied van volksmonumente, en onder die openbare standbeelde van hierdie tydperk is daar nie minder as ses groot opdragte wat deur hom uitgevoer is nie.⁶⁾

"Hierdie werke is fyn afgewerk, volkome getrou na die natuur, maar die persone wat voorgestel word is dikwels sonder siel en sonder inspirasie".⁷⁾ Van Wouw het sy openbare opdragte uitgevoer soos die opdraggewers daarvan sou hou. Hy het klaarblyklik individualiteit opgeoffer vir aanvaarbaarheid en volkome getrouheid aan die natuur. Alhoewel hierdie opdragte hom geld in die sak gebring het, word hulle vandag tog as van sy swakker werke beskou en kom dit voor asof hy nie sy volle toewyding aan hierdie werke gegee het nie. Dit is miskien as gevolg van sy gebondenheid aan die eise en reëls van die verskillende monumentkomitees.

Anton van Wouw het 'n lid van 'n bekende gietersgesin van Florence, mnr. Renzo Vignali, aangeraai om 'n gieterij in Suid-Afrika te begin.⁸⁾ Mnr. Vignali het in 1931 na Suid-Afrika gekom. Voortaan kon beeldhouerwerke ook op eie bodem gegiet word.

Die tydperk tussen die twee wêreldoorloë was ook die studiejare van 'n hele aantal jong Suid-Afrikaanse beeldhouers wat later 'n belangrike invloed op die openbare beeldhoukuns in Suid-Afrika uitgeoefen het. Onder hierdie groep was Coert Steynberg (1905-), Hennie Potgieter (1916-), Laurika Postma (1903-), Mary Stainbank (1899-1975), Willem de Sanderes Hendrikz (1910-1959) en Ivan Mitford-Barberton (1896-1976). Net voor die Tweede Wêreldoorlog is die eerste losstaande openbare standbeeld van graniet in Suid-Afrika opgerig. Dit was die standbeeld van sir Arnold Theiler wat volledig in Suid-Afrika gemaak is deur 'n Suid-Afrikaanse beeldhouer: COERT STEYNBERG.

Waar Van Wouw voor die Tweede Wêreldoorlog byna 'n monopolie op die gebied van openbare beeldhoukuns gehad het, het Coert Steynberg na die oorlog die teuels by hom oorgeneem. Daar

word gesê dat Steynberg "a strong identification with the aspirations of the Voortrekker spirit" in sy werk getoon het.⁹⁾ Omdat Steynberg 'n gebore Suid-Afrikaner was, het hy 'n beter aanvoeling as Van Wouw vir die "tipies" Afrikaanse gehad. Hy het die realistiese tradisie van Anton van Wouw voortgesit, met dié verskil dat hy sy werk probeer aanpas het by plaaslike klimaats- en ligsomstandighede. Coert Steynberg het in sy latere openbare beeldhouwerk gaandeweg begin stileer, byvoorbeeld die Vrede van Vereeniging-monument.

Alhoewel die meeste van die opdragte vir openbare beeldhouwerk aan Steynberg toegeken is, het daar nogtans 'n hele aantal opdragte aan tydgenote en jonger beeldhouers gegaan. Dit was veral die beeldhouers wat as gevolg van die oorlog uit Europa na Suid-Afrika geëmigreer het, wat nuwe idees en ontwikkelings op dié gebied hierheen saamgebring het. Die vernaamste onder hulle is Moses Kottler (1896-), Lippy Lipshitz (1903-), Herman Wald (1906-1970), Ernest Ullman (1900-1975), Zoltan Borberekí (1907-), en Edoardo Villa (1920-). Al hierdie beeldhouers het 'n belangrike bydrae gelewer om die sterk houvas van die verbeeldinglose negentiende-eeuse realisme op die openbare beeldhoukuns in Suid-Afrika te verbreek. Dit was egter nie 'n maklike taak nie. Die algemene publiek in Suid-Afrika in dié tyd, met hulle kunsopvatting wat beperk was tot getroue fotografiese nabootsing van die visuele werklikheid, het 'n verbasende gebrek aan belangstelling en ondersteuning getoon vir wat dié beeldhouers op hierdie gebied nagestreef het. Tog het die publiek stadigaan begin gewoond raak aan die vernuwings wat eers slegs in die persoonlike beeldhouwerk van hierdie beeldhouers voorgekom het, maar wat vervolgens stadigaan en ongemerk ook in hulle openbare beeldhouwerk toegepas is. 'n Tipiese voorbeeld is die Duitse Setlaars-monument van Lippy Lipshitz in Oos-Londen.

In 1964, presies honderd jaar na die oprigting van die eerste losstaande openbare standbeeld in Suid-Afrika, word daar egter 'n standbeeld deur 'n jong Britse beeldhouer gemaak, wat verreikende gevolge vir die openbare beeldhoukuns in Suid-

Afrika sou hê. Dit was Sydney Harpley se standbeeld van generaal J.C. Smuts in die Tuine in Kaapstad. F.L. Alexander het die volgende voorspelling in verband met hierdie standbeeld gemaak: "Met die koms van hierdie standbeeld is 'n vreemde element in ons kuns ingevoer. Ek dink dat, nadat die publiek van Kaapstad die skok oorleef het om 'n heeltemal onverwagse kunswerk te sien, hulle spoedig sal begin om dit te geniet net soos ons die koue water van die see geniet nadat ons eers ingespring het".¹⁰⁾

Dit het die openbare beeldhoukuns in Suid-Afrika inderdaad by 'n punt gebring vanwaar daar voortaan in twee rigtings gewerk sou word. Die een is die sogenaamde realistiese opvatting waarin die meeste openbare losstaande standbeelde vandag nog uitgevoer word, terwyl die ander die nuwe rigting is wat deur die Harpleystandbeeld ingelei is. Beeldhouers van die ouer garde het nog in die realistiese trant gewerk wanneer hulle openbare standbeelde maak, alhoewel enkeles, soos byvoorbeeld Coert Steynberg, al van die realisme begin wegbeweeg het. Tot die groep wat nog uitsluitlik realisties werk, behoort Hennie Potgieter, Ivan Mitford-Barberton, Laurika Postma, Gerhard de Leeuw, dr. Jack Penn, Dave MacGregor, Mary Stainbank, Daniela Geldenhuys, Ellie Holm en Moses Kottler.

Die ander rigting, daarenteen, is nie die begin van 'n heeltemal nuwe styl vir openbare beeldhoukuns in Suid-Afrika nie, maar slegs 'n strewe om weg te breek van die verbeeldinglose negentiende-eeuse realisme. Gevolglik word daar vandag 'n mengelmoes van style in die openbare beeldhoukuns in Suid-Afrika aangetref wat strek van die Rodinagtige impressionisme van Danie de Jager tot die non-figuratiewe skeppings van Edoardo Villa, Hannes Hars, Eben Leibbrandt, Albert Newall, Aileen Lipkin en Mike Edwards.

Dit kom voor asof hierdie twee rigtings albei goed verteenwoordig word in die jongste opdragte in die Suid-Afrikaanse openbare beeldhoukuns soos verteenwoordig deur die beelde by Jan Smuts-lughawe en dié by die Civitasgebou in Pretoria. Volkome realisme pas egter nie meer in by die hedendaagse vereistes van openbare monumente nie. Edward Trier is vol-

kome juis wanneer hy sê: "the public monument of our time can no longer imitate Renaissance fountains and Baroque apotheosis or serve to glorify deserving individuals. Its sense must be wider and more spiritual".¹¹⁾

- 1) Bosdari, C. de : Anton Anreith: Africa's first sculptor, p. 36.
- 2) Gordon-Brown, A. : Pictorial Art in South Africa, p. 90.
- 3) Hierdie standbeelde van Koningin Victoria staan in Kaapstad, Pietermaritzburg, Port Elizabeth, Durban, King Williamstown en Kimberley.
- 4) Hyman, H.W. : "Anton van Wouw - n besoek aan sy ateljee", Die Brandwag, 13 Maart 1937, p. 13.
- 5) Die beeldhouers van die oorlogsmonumente is soos volg:
 - i) Monument vir Britse soldate, Kokstad : Arthur Taylor.
 - ii) Monument vir Britse soldate, Durban : Hamo Thornycroft.
 - iii) Polisiegedenkteken, Kimberley : Macdonald & Co.
 - iv) Monument vir Britse soldate, Grahamstad : S. Nicholson, Babb.
 - v) Perdemonument, Port Elizabeth : Joseph Whitehead.
 - vi) Vrouemonument, Brandfort : R. Crane & Sonen.
 - vii) Monument vir Britse soldate, Pietermaritzburg : G.E. Wade.
 - viii) P.A.G.- gedenkteken, Port Elizabeth : Onbekend.
 - ix) Verkennermonument, Oos-Londen. : W. Reynolds-Stephen.
 - x) Monument vir Britse soldate, Kaapstad : G. Goscombe-John.
 - xi) Monument vir Boeremagte, Burgersdorp : R. Crane & Sonen.
 - xii) Monument vir Britse soldate, Queenstown : Gaffin.
 - xiii) Gideon Scheepers-monument, Graaff-Reinet : Onbekend.
 - xiv) Monument vir Britse soldate, Johannesburg : Naoum Aronson.
 - xv) Monument vir Boeremagte, Kroonstad : Onbekend.

- xvi) Vrouemonument, Bloemfontein : Anton van Wouw.
- xvii) Vrouemonument, Volksrust : Crankshaw Bros.
- xviii) Monument vir Boeremagte,
Utrecht : Crankshaw Bros.
- 6) Vir die ses groot opdragte wat Anton van Wouw tussen die twee Wêreldoorloë uitgevoer het kyk p. 154.
- 7) Toit, M.L. du: Suid-Afrikaanse kunstenaars: Anton van Wouw, p. 17.
- 8) "Bedrewe met metaal", S.A. Panorama, Maart 1965, p. 29.
- 9) Jeppe, H.: South African Artists 1900-1962, p. 137.
- 10) Alexander, F.L.: "Smuts se standbeeld: Kaapstad sal dit nog waardeer", Die Burger, 30 Mei 1964, p. 17.
- 11) Trier, E.: Form and Space, p. 243.

HOOFSTUK IV

VROEË OPENBARE BEELDHOUKUNS IN SUID-AFRIKA

a) Die tydperk 1786 tot 1864

Anton Anreith se aanstelling as meester-beeldhouer van die Verenigde Oos-Indiese Kompanjie aan die Kaap in 1786 dagteken die begin van openbare beeldhoukuns in Suid-Afrika. Alhoewel die meeste van hierdie openbare opdragte van Anton Anreith buite die bestek van dié studie val, is dit tog belangrik om hulle te noem aangesien hy die eerste beeldhouer is wat openbare beeldhouwerk in Suid-Afrika uitgevoer het.

Anton Anreith se eerste openbare opdrag was die versierings aan die Kasteel in Kaapstad. Die eerste hiervan was 'n stucco-reliëf aan die Katbalkon in die Kasteel.¹⁾ Hy het die opdrag gekry as gevolg van Goewerneur Van der Graaff se buitensporige verfraaiings aan die geboue van die Kompanjie aan die Kaap. Hierdie buitensporige bou-ondernemings van die Goewerneur was een van die redes waarom hy na Holland teruggeroep is. "Over-spending on building was certainly one of the reasons for Van der Graaff's recall..."²⁾ Ná 1791 het die Kompanjie alle bouwerk aan die Kaap gestaak. Vir Anton Anreith het dit beteken dat hy hom tot private instansies en persone moes wend vir opdragte om aan die lewe te bly.³⁾

Eers in 1803, nadat die Bataafse Administrasie die bewind van die Britte oorgeneem het, het Anton Anreith weer openbare beeldhouwerk gedoen. Dit was 'n openbare opdrag vir twee hekke vir die Goewermentstuine wat met beeldhouwerk versier moes word, en 'n fontein vir die Burgersenaat. Ongelukkig is al wat vandag nog oor is van hierdie werke, twee leeuwyfies bo-op die westelike hek. Die res is in die laaste helfte van die negentiende eeu vernietig. Die beeldhouwerk aan die fontein is egter nooit voltooi nie.

Anreith se laaste twee regeringsopdragte is in 1814 voltooi. Dit het bestaan uit twee reliëfpanele van die Britse wapenskild op die frontons van die geboue wat vandag bekendstaan as die Caledonpleinposkantoor en die Ou Hooggeregshof. Aan-

gesien hierdie studie spesifiek op vollengte losstaande standbeelde toegespits is, is die twee losstaande figure op die Caledonpleinposkantoor veral belangrik. Die twee figure is naamlik "Britannia" en "Neptunus". Alhoewel hierdie standbeelde gelyk het onder die hande van swak restoureerders, kry mens nogtans 'n goeie indruk van die grondige vakmanskap van Anton Anreith. Anreith het hier voor 'n onoor-komelike probleem te staan gekom wat baie ander beeldhouers sou laat moed opgee het. Vir 'n beeldhouwerk wat in die ope-lug moet staan, is die eerste vereiste dat dit van 'n duur-same materiaal gemaak moet word. Ongelukkig was die plaas-like klip wat tot Anreith se beskikking was, te bros vir beeldhouwerk. Marmer sou ten duurste uit Europa ingevoer moes word. Anton Anreith moes tevrede wees met die stucco-tegniek wat hy in Europa gesien het. Dit het daaruit be-staan dat die beeldhouer 'n kern van klipmesselwerk opbou en dit dan met 'n aantal lae fyn kalk bedek om sodoende die benaderde buitelyne van die beeld te verkry. Die beson-derhede is dan met 'n mes of 'n beitel hierop uitgekerf.

Hierdie stucco-tegniek is in Europa egter slegs vir binne-huisversiering gebruik. Daarenteen moes ál Anreith se werk in die buitelug staan en hierdie tegniek het vir dié doel nie juis 'n bevredigende oplossing gebied vir 'n kunstenaar wat sy werk verewig wou sien nie. Bowendien het dié medium die beeldhouer aansienlik beperk aangesien dit onmoontlik was om vollengte losstaande figure sonder een of ander stut, daarmee te maak. Die figure sou andersins by die verdunning van die enkels knak. Gevolglik moes Anreith sy figure in 'n sittende houding of in 'n nis plaas. Die twee sittende fi-gure van "Neptunus" en "Britannia" bo-op die voorgewel van die Caledonpleinposkatoorgebou kan as voorbeelde van Anreith se vollengte losstaande openbare beeldhouwerk geld.

Ná Anton Anreith se dood in 1822 het openbare beeldhoukuns aan die Kaap tot stilstand gekom. Onder die vele leerlinge van Anreith was daar nie een wat in die beeldhouing uit-geblink het nie. 'n Koerantberig van 1864 het die volgende gemeld: "Some years ago there was an excellent artist at the Cape he had made excellent basrelief like-nesses of the Rev. Wm. Thompson and of many others".⁴⁾

Hier word verwys na die Engelse beeldhouer, Charles Essex, wat van 1839 tot 1840, en weer van 1858 tot 1859 in Kaapstad gewerk het.⁵⁾ Dit is jammer dat die regering nie van die dienste van hierdie beeldhouer gebruik gemaak het nie. Dit sou ook die taak van die komitee wat in 1864 aangestel is om 'n standbeeld van sir George Grey op te rig, aansienlik vergemaklik het.

STANDBEELD VAN SIR GEORGE GREY, KAAPSTAD

Dit gebeur selde dat 'n persoon gedurende sy lewe met 'n standbeeld vereer word. Die witmarmerstandbeeld van sir George Grey wat voor die Openbare Biblioteek in Kaapstad staan, is egter reeds gedurende sir George Grey se leeftyd opgerig. 'n Komitee onder voorsitterskap van mnr. J.B. Ebdon is gekies.⁶⁾ Hulle het die beeldhouer, William Calder Marshall, by sy ateljee in Londen besoek en hom opdrag gegee om 'n marmerstandbeeld van sir George Grey te maak.⁷⁾ Mnr. Marshall het die standbeeld met die minimum verwysingsmateriaal ontwerp. In 'n koerantberig van 1864 staan: "... can we blame the sculptor if the statue does not bear quite that resemblance to the original which we all should wish it to have; for the materials which were at his (Mr. Marshall's) command for the execution of his design were necessarily so scanty that the greatest artistic skill could not well have enabled him to give a likeness which in every trait would have portrayed Sir George".⁸⁾ Nadat die beeldhouer die anderhalf maal lewensgroot standbeeld van sir George Grey in wit marmer voltooi het, is dit na Kaapstad vervoer, waar dit voor die Openbare Biblioteek opgerig is. "De Onthulling van het standbeeld van Sir George Grey was een flauwe historie. De commissie met deze plegtigheid belast heeft den boel letterlijk verfoest. De oude Heer Ebdon maakte de aanspraak die geen vijf minuten duurde, en trachtte aan het einde eenige hoeraks ter eere der onthulling aan het publiek te ontwringen, wat daarmede eindigde dat hij op het laatste alleen schreeuwde. Wij zullen deze 'onthulling' schaamtshalve maar verder den sluijer omdoen."⁹⁾

Sir George Grey word uitgebeeld as 'n middeljarige man besig met 'n toespraak. Hy is geklee in 'n baadjie wat voor oop is en agter tot by sy knieë hang en hy het stewels aan. Aan sy linkersy hang 'n swaard. Sy linkerhand rus op 'n aantal boeke wat op 'n voetstuk lê terwyl hy 'n dokument heuphoogte in sy regterhand hou. Die standbeeld staan op 'n hoë granietvoetstuk waarop die volgende woorde voorkom: "SIR GEORGE GREY, Governor 1854-1861".

Reeds met die onthulling van die standbeeld is die volgende oor die standbeeld gesê: "It is clear that the pedestal is too high, and at its base at all events not sufficiently broad, and that the situation of the statue in such close proximity to the Library is most disadvantageous; as it is not sufficiently distant even to make its half-colossal proportions represent a resemblance to the ordinary size. Thus all that is seen from the Library steps is mainly a broad back, which would have done honour to the stoutest giant ever exhibited".¹⁰⁾ Die standbeeld is realisties en die marmer is glad afgewerk. Die houding van die figuur is tipies van die houding waarin die meeste standbeelde van romantiese helde in daardie tyd uitgebeeld is.

b) Histories-realistiese standbeelde van Europese oorsprong in Suid-Afrika, 1864 tot 1910

Aangesien daar ná Anton Anreith se dood tot 1890 geen noemenswaardige beeldhouer in Suid-Afrika was nie, het daar 'n leemte ontstaan aan 'n goeie beeldhouer wat openbare opdragte kon uitvoer. Die regerings in die Kaap, die Vrystaat, Transvaal en Natal was verplig om met die dienste van Europese beeldhouers tevrede te wees. Derhalwe is 'n hele aantal van die vroeë losstaande standbeelde wat in Suid-Afrika opgerig is, in Europa gemaak. Die regerings van die Kaapprovinsie en Natal het veral van die dienste van die negentiende-eeuse Britse beeldhouers gebruik gemaak, terwyl die Boererepublieke hulle gewoonlik tot Hollandse en Italiaanse beeldhouers gewend het. Hierdie regerings in Suid-Afrika wou deurgaans 'n volksheld of geskiedkundige gebeurtenis met 'n standbeeld vereer of verewig. Vir hierdie doel was natuurgetrouheid en onmiddellike herkenbaarheid die enigste ver-

eiste waaraan so 'n standbeeld moes voldoen. 'n Simboliese voorstelling van die volksheld, of sy karaktereienskappe, deur middel van die beeldhouwerk, het die opdraggewers nie aangestaan nie. Enige afwyking van herkenbaarheid sou in elk geval onaanvaarbaar gewees het vir die toenmalige publiek wat baie sterk oor hulle volkshelde gevoel het.

Soms is standbeelde om politieke redes opgerig. Die talityke standbeelde van Britse vorste wat oral in die toentertydse Britse ryk opgerig is, kan hiertoe gereken word. Hierdie beelde was groot of klein na gelang van die "finansiële offervaardigheid" van die betrokke burgemeester en sy stadsgenote. Dr. Engelenburg verwys na hierdie standbeelde as "de welbekende klasse van parade-statuen"¹¹⁾ en hy sê verder dat "deze soort van officieële statuen zijn doorgaans van kunstwaarde ontbloot en hebben uitsluitend 'n politieke reden van bestaan".¹²⁾ Voorbeelde van hierdie beelde kan vandag nog in elke groot stad van Kaapland en Natal aangetref word.

Die doel van hierdie beelde was om 'n deftige of imposante individu uit te beeld met al die tradisionele parafernalie van 'n indrukwekkende vors. "Parade"-standbeelde is meestal nie deur die beeldhouer self uitgekap nie. In terme van tyd was dit vir die beeldhouer onekonomies om sy beelde self uit die klip te kap. Meestal het hy hom slegs daarby bepaal om 'n sketsmodel te maak terwyl die werklike uitvoering van die werk aan beeldsnyers oorgelaat is. Omdat die beeldhouer so-doende geen aandeel aan die maak of selfs die afwerking van die finale produk gehad het nie, kon hy nouliks die stempel van sy eie styl daarop nalaat. Daar was dus geen sprake van individualiteit nie. Vandag word hierdie standbeelde byna uitsluitend vir hulle geskiedkundige waarde gewaardeer.

In Suid-Afrika is daar agt voorbeelde van hierdie tipiese "parade"-standbeelde; ses standbeelde van Koningin Victoria, een van haar seun Koning Edward VII, en een van Koning George V.¹³⁾

STANDBEELD VAN KONINGIN VICTORIA, KAAPSTAD

Koningin Victoria is op 24 Mei 1819 in Kensingtonpaleis in

Londen gebore. Sy was die enigste kind van Edward, Hertog van Kent. Sy het eers onderrig ontvang van Fräulein Lehzen en later van eerw. George Davys. Met die dood van haar oom William IV, op 20 Junie 1837, het sy die troonopvolger geword. Sy is op 28 Junie 1838 in Westminster Abbey gekroon. Sy het in Februarie 1840 met Prins Albert Saxe-Coburg in die huwelik getree en op 9 November 1841 is 'n seun, die latere Koning Edward VII vir haar in Buckinghampaléis gebore. Na haar eggenoot se dood in Desember 1861, het sy byna heeltemal in afsondering gaan woon. Die "Royal Titles Bill" van 1876 het haar Keiserin van Indië gemaak. Hierdie datum kan as die begin van die imperialistiese tydperk beskou word. Koningin Victoria was egter sterk gekant teen haar ministers se hantering van sake in verband met Transvaal in 1881. Sy was ook nie ten gunste van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika nie. Die vyftigste herdenkingsjaar van haar bewind in 1887 is dwarsdeur die Britse ryk gevier. Die feesviering is in 1897 herhaal met haar diamantjubileum. Koningin Victoria is op 22 Januarie 1901 oorlede. Haar bewind van oor die drie en sestig jaar is die langste in die Britse geskiedenis.

Hierdie standbeeld staan voor die Parlementsgebou in Kaapstad en is die oudste voorbeeld van 'n "parade"-standbeeld in Suid-Afrika. Die Stadsraad van Kaapstad het in 1887, tydens Koningin Victoria se jubileumviering, besluit om 'n standbeeld van haar in Kaapstad te laat oprig, en het £500 (R1 000) vir dié doel opsygesit.¹⁴⁾ 'n Gedenk Komitee is gekies en hulle het die bekende uitbeelders van Koningin Victoria in die laat negentiende eeu, sir Thomas Brock, genader in verband met die maak van 'n standbeeld van die Koningin in marmer.¹⁵⁾ "Mr. Brock, the eminent sculptor, undertook to execute the work at an expenditure of about £1,000. The Government were then addressed, and asked if they would join in the work by subscribing the necessary amount for mounting the statue. To this proposal the Government readily acceded, and, after inquiries had been made, it was decided to use the material of the country for that purpose. Supplies of granite were obtained, and the foundation-stones for the pedestal on which the statue now rests were laid by

and in the presence of Sir Hercules Robinson, on the 20th of June, 1887. The statue cost £1,000 and the pedestal £300".¹⁶⁾ Die standbeeld is in Engeland gemaak en het vroeg in Januarie 1890 in Kaapstad aangekom waarna dit op die reeds voltooide voetstuk gemonteer is.¹⁷⁾

Die standbeeld is twee maal lewensgroot en is in wit marmer uitgevoer. Die Koningin is in staande houding uitgebeeld en rus op 'n granietvoetstuk. Sy word voorgestel as 'n middeljarige vrou, deftig geklee in 'n koninklike tabberd en 'n mantel wat tot op die grond hang. Die een punt van die mantel is oor haar linkerarm gedrapeer. Sy kyk effens na links en hou die gebruikelike ryksappel heuphoogte in haar linkerhand. In haar regterhand, effens laer as die linkerhand, hou sy haar septer. Agter op haar kop is die kenmerkende imperiale kroon.

Die standbeeld is 'n goeie gelykenis - die effense draai van haar kop versterk die indruk van lewensgetrouheid - en dit is glad afgewerk. Die laat negentiende-eeuse voorliefde vir swaar draperings is ook in hierdie standbeeld merkbaar. Die werk faal in uitdrukking van grootsheid, juis omdat eenvoud ontbreek. Soos in die geval van die meeste standbeelde van hierdie tydperk, het die beeldhouer te veel klem gelê op onnodige detail - veral wat die kleredrag betref. Die standbeeld is tegnies ongetwyfeld goed. Dit kon egter net sowel in brons gegiet gewees het aangesien dié materiaal hom beter leen tot die uitbeelding van fyn detail.

STANDBEELD VAN KONINGIN VICTORIA, PIETERMARITZBURG

Die Stadsraad van Pietermaritzburg het teen die einde van die tagtigerjare besluit om 'n jubileumstandbeeld ter ere van Koningin Victoria in Pietermaritzburg te laat oprig. 'n Anderhalf maal lewensgroot marmerbeeld is by die Britse beeldhouer, J.E. Boehm, bestel.¹⁸⁾ Die standbeeld was 'n reproduksie van die marmerbeeld van die Koningin wat Boehm vir Sydney, Australië, gemaak het.¹⁹⁾ Die standbeeld is in Engeland gemaak en na Durban verskeep. Daarna is dit na Pietermaritzburg gebring en op sy voetstuk voor die Goewermentsgebou gemonteer.²⁰⁾

Hierdie standbeeld is die oudste openbare standbeeld in Natal.²¹⁾ Dit toon baie ooreenkomste met die Victoriabeeld in Kaapstad. Ook hier word die Koningin in haar middeljare voorgestel. Sy kyk effens na links en hou haar septer in haar regterhand en die ryksappel heuphoogte in haar linkerhand. Hierdie standbeeld verskil van die een in Kaapstad in die houding van die figuur en in die kleredrag. Boehm se uitbeelding van die Koningin is meer vorstelik as sir Thomas Brock s'n. Die gebaar wat Boehm se standbeeld met die regterhand maak, dra by tot die vorstelike voorkoms. Die standbeeld in Pietermaritzburg het minder draperings as die een in Kaapstad, maar daar is volgens moderne vereistes nog te veel detail wat afbreuk doen aan die geheelindruk, byvoorbeeld die blommotief op die rok, die armbande en die ingerygde pofmoutjies. Die mantel hang regaf agter haar rug en vorm 'n bondel voor haar voete.

Hierdie marmersstandbeeld is in romanties-realistiese trant uitgevoer. Tegnies is dit goed uitgevoer en daar is 'n daadwerklike poging tot 'n karakteruitbeelding van die Koningin aangewend.

STANDBEELD VAN KONINGIN VICTORIA, PORT ELIZABETH

Hierdie standbeeld is dertien jaar ná dié van die Koningin in Kaapstad onthul. Dit is opgerig ter herdenking van die diamantjubileum van Koningin Victoria. Dit is 'n replika van 'n standbeeld van die Koningin deur Edgar Roscoe Mullins.²²⁾ Die beeld is in September 1903 voor die Openbare Biblioteek in Port Elizabeth opgerig.²³⁾

Die Koningin is weer uitgebeeld met 'n septer in haar regterhand en die ryksappel heuphoogte in haar linkerhand. Die mantel hang regaf met al die voue op grondvlak. Die voorste deel van die tabberd word onderbreek deur twee koorde waarmee die mantel om haar skouers vasgebind is. Die Koningin kyk reguit na vore met 'n amper smartlike uitdrukking op haar gesig.

Hierdie standbeeld is egter 'n swakker werk as die een in Kaapstad. Tegnies is dit ook nie so goed nie. Oorbeklem-

toning van regaf lyne laat die beeld in Port Elizabeth egter stokkerig lyk. Die standbeeld is realisties en die marmer is glad afgewerk. Dit staan op 'n hoë voetstuk waarop die woorde "Victoria R.I." staan.

STANDBEELD VAN KONINGIN VICTORIA, DURBAN

Die Stadsraad van Durban het in 1897 met die Diamantjubileum van Koningin Victoria besluit om 'n standbeeld van haar in Durban op te rig. 'n Gedenkkomitee is gekies en hulle het onder andere met sir Hamo Thornycroft onderhandel oor die maak van so 'n monument.²⁴⁾ Die Komitee was veral beïndruk met Thornycroft se standbeeld van die Koningin voor die "Royal Exchange" in Londen. Hierdie beeld het Koningin Victoria uitgebeeld soos sy dertig jaar vroeër daar uitgesien het. Die Komitee het besluit dat die standbeeld uiters geskik vir Natal sou wees aangesien dit die Koningin voorstel soos sy gelyk het toe Natal 'n Britse kolonie geword het. Hulle het die beeldhouer dus gevra om 'n replika van die beeld in Londen te maak.²⁵⁾ Die beeldhouer moes ook ornamentele lampale wat om die standbeeld sou staan, ontwerp. Die totale koste van die monument was £3,000 (R6 000). Die basis van die standbeeld het oorspronklik bestaan uit 'n stel trappe van ses vierkante meter by vyf en veertig sentimeter waarop 'n voetstuk van drie meter hoog gestaan het. Hierdie voetstuk is deur die Stadsraad van Durban opgerig. Nadat Thornycroft die standbeeld en al die bykomstighede voltooi het, is dit na Durban verskeep waar dit vroeg in 1899 op die reeds voltooide voetstuk gemonteer is.²⁶⁾

Hierdie standbeeld word beskou as een van die mooiste uitbeeldings van Koningin Victoria en dit stel haar voor as jong Koningin. Sy staan fier en regop met haar septer in haar regterhand en die ryksappel heuphoogte in haar linkerhand. Sy het 'n kroon op haar kop en kyk reguit voor haar uit. Die witmarmerbeeld staan op 'n hoë voetstuk wat by die standbeeld pas.

Ook hierdie anderhalf maal lewensgroot standbeeld is in die romanties-realistiese styl van die negentiende eeu uitgevoer en dit is glad afgewerk. Die beeldhouer wou die indruk van

vorstelikeheid skep deur al die vorstelike paraferalia in amper pynlike detail uit te beeld. Dit doen egter afbreuk aan die geheelindruk van die werk omdat dit die beeld tydgebonde maak en die aandag van die essensie van die beeld aftrek.

Daar is ook twee bronsbeelde van Koningin Victoria in Suid-Afrika. Omdat brons en marmer as media so verskil, sou mens verwag dat die beeldhouers hierdie media verskillend sou benader. By 'n vergelyking van die Victorias wat uit brons vervaardig is met dié van marmer, vind mens egter weinig verskil in benadering en werkswyse.

STANDBEELD VAN KONINGIN VICTORIA, KING WILLIAMSTOWN

Die Stadsraad van King Williamstown het ook in 1897 met die diamantjubileum van Koningin Victoria besluit om 'n standbeeld van haar in King Williamstown op te rig. Hulle het 'n replika van die bronsbeeld van die Koningin wat voor die "Royal College of Physicians" in Londen staan²⁷⁾ by die beeldhouer daarvan, F.J. Williamson, bestel.²⁸⁾ Die replika is in 1898 voltooi en na Suid-Afrika verskeep. Dit is vroeg in 1899 op Macleanplein in King Williamstown op 'n rooigranietvoetstuk gemonteer.²⁹⁾

Hierdie standbeeld toon die bejaarde Koningin in staande houding met haar hande voor haar gevou. Sy is deftig geklee in ampsgewaad en kyk reguit na vore. Die septer in haar regterhand vorm 'n diagonaal met die standbeeld en sy dra die imperiale kroon op haar kop. Die standbeeld is lewensgroot. Dit is realisties en vertoon swaar en lomp.

STANDBEELD VAN KONINGIN VICTORIA, KIMBERLEY

Kimberley se jubileumstandbeeld van Koningin Victoria is baie later as die ander opgerig. Die gedenk Komitee het dit van die Italianer, Mario Raggi, wat in Londen gewerk het, bestel.³⁰⁾ Hierdie bronsbeeld is vroeg in 1906 in die Goewermentstuin in Kimberley opgerig.³¹⁾

Die standbeeld toon die Koningin in ampsdrag waar sy op 'n opgesmukte troon sit. Op haar skoot in haar linkerhand het sy 'n ryksappel en in haar regterhand hou sy 'n septer. Sy is

uitgebeeld soos sy aan die einde van haar bewind gelyk het en haar regtervoet rus op 'n voetstoeltjie. Haar mantel lê opgevou op haar skoot, die koninklike serp is oor haar linkerskouer en die imperiale kroon op haar kop. Die standbeeld is anderhalf maal lewensgroot en staan op 'n reghoekige baksteenvoetstuk.

Die standbeeld is baie realisties en vorstelik maar dit maak die indruk van 'n oorversierde speelgoedpop. Nogtans is dit 'n goeie portretstudie van die Koningin ten spyte van die oorbodige detail.

Afgesien van die beelde van Koningin Victoria, bestaan daar ook twee standbeelde van voormalige Konings van Engeland in Suid-Afrika naamlik die standbeeld van Koning Edward VII in Kaapstad en die standbeeld van Koning George V in Durban. Albei kan as "parade"-standbeelde beskou word, omdat hulle nie slegs opgerig is om die konings te vereer nie, maar ook om as blyk te dien van die betrokke burgers van die stede se lojaliteit teenoor die vorste.

STANDBEELD VAN KONING EDWARD VII, KAAPSTAD

Koning Edward VII is op 9 November 1841 in Buckinghampaleis gebore. Hy was die oudste seun van Koningin Victoria en het aan die Universiteite van Edinburgh, Oxford en Cambridge gestudeer. Hy het in 1863 met Prinses Alexandra van Denemarke in die huwelik getree. Met die dood van Koningin Victoria in 1901, het hy Koning van Brittanje en Ierland en Keiser van Indië geword. Hy was sestig jaar oud toe hy Koning geword het. Hy is op 6 Mei 1910 aan 'n hartaanval oorlede.

Gedurende die kroningsfees wat die burgers van Kaapstad in 1902 georganiseer het, is 'n gedeelte van die geld wat vir die fees ingesamel is, opsygesit vir 'n standbeeld van Koning Edward VII. Die destydse Burgemeester, mnr. William Thorne, later sir William Thorne, was besonder ingenome met die voorstel en het die standbeeldfonds met £100 (R200) geopen.³²⁾ 'n Gedenk Komitee is gekies en hulle het die Britse beeldhouer, sir William Goscombe John R.A., gevra om die standbeeld te maak.³³⁾ 'n Model is aan die opdraggewers in Kaapstad gestuur

en daarna is die beeldhouer aangesê om voort te gaan met die opdrag.³⁴⁾ Die beeld moes van die beste Siciliaanse marmer gemaak word. 'n Geruime tyd het egter verloop voordat die standbeeld voltooi is aangesien daar probleme ondervind is om 'n marmerblok van voldoende suiwerheid vir so 'n kolossale standbeeld te vind. Die blok wat nodig was vir die figuur, het ongeveer twintig ton geweeg. Intussen het die Stadsraad van Kaapstad 'n voetstuk van plaaslike sandsteen en graniet op die Parade in Kaapstad opgerig. Nadat die beeldhouer die twee maal lewensgroot marmerbeeld voltooi het, is dit vroeg in 1905 na Kaapstad verskeep en op die reeds voltooide voetstuk gemonteer.³⁵⁾

Die Koning is uitgebeeld in 'n kroningsmantel met sy hoed in sy regterhand. Die standbeeld staan op 'n hoë voetstuk waarop daar slegs staan: "Edward VII". Die standbeeld is streng akademies maar die komposisie is goed.

STANDBEELD VAN KONING GEORGE V, DURBAN

Hierdie standbeeld is deur mnr. T.B. Davis aan Howard College, Durban, geskenk.³⁶⁾ Hy het dit voor die Tweede Wêreldoorlog by die beeldhouer Francis Doyle-Jones in Engeland laat maak.³⁷⁾ Dit is deur mnr. Morris van die Singer-maatskappy in Londen in brons gegiet.³⁸⁾ Daarna is dit voor Howard College in Durban opgerig.³⁹⁾

Die Koning is uitgebeeld as 'n vlootadmiraal met 'n kroningsmantel om sy skouers. Sy linkerhand rus op sy swaard terwyl hy die punt van die mantel met sy regterhand oplig. Net soos in die geval van die standbeeld van Koning Edward VII in Kaapstad is die hoof van die Koning hier onbedek. Die standbeeld is twee maal lewensgroot.

Gedurende die tydperk voor 1910 toe hierdie standbeelde, met uitsondering van die standbeeld van Koning George V, geskep is, is beeldhoukuns slegs as 'n openbare of monumentele kuns beskou. Die akademiese klassisisme het teen daardie tyd al so 'n sterk houvas op die beeldhoukundige tradisie in Europa uitgeoefen dat dit letterlik onmoontlik was vir 'n beeldhouer om 'n opdrag te ontvang of om 'n bestaan te maak as hy nie aan die vereistes van hierdie tradisie voldoen het nie. Daarom

moet ons hierdie standbeelde krities benader binne die raamwerk van die tydperk waarin hulle geskep is. Die volle trefkrag van Rodin se revolusie in die beeldhoukuns het nog nie tot die beeldhouers van hierdie monumente deurgedring nie omdat Rodin se omstrede monument van Balzac, wat deur baie as die prototipe van alle moderne portretstandbeelde beskou word, eers in 1897 voltooi is.⁴⁰⁾

Buiten die "parade"-standbeelde is die volgende standbeelde van Europese oorsprong gedurende die tydperk 1864 tot 1910 in Suid-Afrika opgerig:

a) Die Kaapprovinsie:

Die standbeeld van Jan van Riebeeck.

Die standbeeld van Cecil John Rhodes.

b) Natal:

Die standbeeld van sir Theophilus Shepstone.

Die standbeeld van sir Harry Escombe.

Die standbeeld van sir John Robinson.

c) Die Oranje-Vrystaat:

Die standbeeld van president Jan Brand.

d) Die Transvaal:

Die standbeeld van president Paul Kruger.

Die verskil tussen hierdie sewe standbeelde en die voorgaande "parade"-standbeelde lê veral in die doel waarmee hulle opgerig is. Die doelstelling by hierdie standbeelde was om die betrokke mense meer as persoon te vereer en nie as die simbool van 'n ryk soos in die geval van die "parade"-standbeelde van die Britse vorste nie. Aangesien hierdie sewe uitbeelde persone, in teenstelling met die Britse vorste, almal in Suid-Afrika gewoon en gewerk het, het die publiek heeltemal ander vereistes aan die standbeelde van hulle gestel.

STANDBEELD VAN JAN VAN RIEBEECK, KAAPSTAD

Jan Anthonisz van Riebeeck is op 21 April 1619 in Culemborg gebore. Hy het in 1639 by die Hollands Oos-Indiese Kompanjie

aangesluit as assistentskeepsdokter, en in 1640 het hy in Batavia agtergebly as klerk in die sekretariaat van Batavia. Van Riebeeck het in 1648 na Holland teruggekeer waar hy in 1650 met Maria de la Queillerie getroud is. In 1651 het die Here XVII Jan van Riebeeck aangestel om 'n halfwegstasie aan die Kaap de Goede Hoop te stig. Hy het in Julie 1651 met drie skepe vanuit Holland vertrek en op 6 April 1652 in die Kaap geland. Hy is later as Goewerneur in Malakka aangestel en het die Kaap op 7 Mei 1662 verlaat. Hy wou nã sy vrou se dood terugkeer na Holland maar nadat hy die pos as sekretaris van die Raad van die Ooste aangebied is, het hy besluit om daar te bly. Hy het dié pos bekleed tot sy dood op 18 Januarie 1677 in Batavia.

Cecil John Rhodes wou Kaapstad met beeldhouwerk verfraai en hy het besluit dat die eerste hiervan 'n standbeeld van Jan van Riebeeck sou wees.⁴¹⁾ In 1894 het hy die jong beeldhouer, John Tweed, opdrag gegee om so 'n standbeeld te maak.⁴²⁾ Tweed sou £1,000 (R2 000) vir die maak van die standbeeld ontvang. Die beeldhouer het die opdrag aanvaar en hy het 'n noukeurige studie van die kleredrag in Van Riebeeck se tyd in museums en biblioteke in Holland gaan maak.⁴³⁾ Terselfdertyd het hy die gesig van die figuur gemodelleer volgens 'n portret van Jan van Riebeeck deur Dirck Craey in die Rijksmuseum in Amsterdam.⁴⁴⁾ Rhodes het twee eise aan die beeldhouer gestel, naamlik dat hy geen kopie van die beeld moes maak nie en dat hy die finale standbeeld nie moes onderteken nie.⁴⁵⁾ Rhodes het Tweed in Engeland besoek en die sketsmodel gesien en goedgekeur voordat hy vroeg in 1895 na Suid-Afrika teruggekeer het.⁴⁶⁾ Die Van Riebeeck-standbeeld was teen die einde van 1896 in brons voltooi maar dit moes tot 1899 wag voordat dit in Kaapstad opgerig is. "Rhodes' hope to reinstate himself completely before paying this monumental tribute to the Dutch was one cause of delay. The difficulty of obtaining a site which should exactly represent Van Riebeeck's landing place in 1652 was another. A third was the cost of the pedestal which was eventually designed at Tweed's request by the young architect Detmar Blow".⁴⁷⁾

Rhodes het aanvanklik beoog om die standbeeld op die plek waar Van Riebeeck geland het, te laat oprig. Niemand kon egter met sekerheid aandui waar dit was nie. Uiteindelik in Oktober 1898, het Rhodes self die plek aangewys waar die beeld ten slotte opgerig is.⁴⁸⁾ Die voetstuk is uit klip wat van Tafelberg afkomstig is gemaak. Die standbeeld is vroeg in 1899 op sy voetstuk gemonteer.⁴⁹⁾

Die werk is in brons uitgevoer en is 330 cm hoog. Jan van Riebeeck word uitgebeeld as 'n tipiese sewentiende-eeuse Hollandse skeepskaptein waar hy doelgerig, energiek en trots na die rotswand van Tafelberg opkyk. Hy dra 'n leerbaadjie wat voor toegeknoop is en hy het 'n breërandhoed op sy kop. Hy hou 'n wandelstok in sy regterhand en sy swaard hang aan sy linkersy.

Met hierdie standbeeld het Tweed uitnemend daarin geslaag om deur middel van sy kennis van die sewentiende-eeuse geskiedenis en kleredrag en sy verbeeldingskrag en goeie smaak 'n monument te skep wat die ideale Van Riebeeck-tipe simboliseer. Alhoewel Tweed 'n leerling van Auguste Rodin was, is hierdie standbeeld nog in die romanties-realistiese styl van die negentiende eeu uitgevoer.

STANDBEELD VAN SIR THEOPHILUS SHEPSTONE, PIETERMARITZBURG

Theophilus Shepstone is op 8 Januarie 1817 in Westbury-on-Trym in Engeland gebore. Hy het saam met sy ouers na Suid-Afrika in 1820 gekom. In 1825 het hy as tolk opgetree tydens die Xhosa-oorlog. Sy kennis van die inboorlinge het daartoe gelei dat hy in 1848 as die agent van Naturellesake in Natal aangestel is en dat hy in 1856 sekretaris van Naturellesake in Pietermaritzburg geword het. Hy was verantwoordelik vir die anneksasie van Transvaal in 1877 en het tot 1879 in Pretoria gebly. Alhoewel hy in 1880 afgetree het is hy nogtans in 1884 as Administrateur van Zoeloeland aangestel. Hy is op 23 Junie 1893 in Pietermaritzburg oorlede.

Gedurende 'n openbare vergadering in 1894 het sir John Robinson aangevoer dat Pietermaritzburg 'n monument in die vorm van 'n

standbeeld ter nagedagtenis van sir Theophilus Shepstone moes oprig.⁵⁰⁾ n Komitee onder voorsitterskap van mnr. J.T. Polkinghorne is gekies.⁵¹⁾ Daar is besluit dat professor C. Niccoli van Carrara die opdrag sou uitvoer en een van die komiteelede is na Italië gestuur om toesig te hou oor die werk. Die standbeeld en die voetstuk het die mense van Natal £1,100 (R2 200) gekos waarvan £250 (R500) deur Nieblankes bygedra is.⁵²⁾ Die standbeeld is van wit carraramarmer gemaak en is voor die Hooggeregshof in Pietermaritzburg opgerig.⁵³⁾

Sir Theophilus Shepstone word uitgebeeld in n oorknoopbaadjie met sy regterhand ferm op n pak dokumente wat op n voetstuk lê en met sy linkerhand, waarin hy n dokument het, voor hom uitgestrek. Die standbeeld self is 240 cm hoog en staan op n 285-cm-hoë voetstuk waarop daar geskryf staan: "Sir Theophilus Shepstone, K.C.M.G. 'Somtseu'". Volgens "The Star" was die standbeeld "an excellent likeness and in its effect it has a masterly grace, enhanced by the massiveness and simplicity of the pedestal".⁵⁴⁾

Die standbeeld is helaas n koue voorstelling van die uitsluitend uiterlike gelaatstrekke van sir Theophilus Shepstone. Die houding is in noukeurige ooreenstemming met die akademiese resep vir die uitbeelding van n openbare figuur.

STANDBEELD VAN SIR HARRY ESCOMBE, DURBAN

Sir Harry Escombe is op 25 Julie 1838 in Notting Hill in Londen gebore. Hy het in 1860 na Natal gekom waar hy hom as advokaat in Durban gevestig het. In 1872 is hy gekies om Durban in die Wetgewende Raad te verteenwoordig. Nadat hy aan die Zoeloe-oorlog deelgeneem het, het hy sir John Robinson se verantwoordelike regering-beleid teengestaan. Sir Harry Escombe het die Durbanse hawe in 1880 verbeter en vergroot en ook n sterk haweraad aangestel. Hy was prokureur-generaal van Natal van 1893 tot 1894 en in 1897 het hy sir John Robinson opgevolg as Premier van Natal. Hy is op 27 Desember 1899 in Durban oorlede.

In Januarie 1900, 'n paar weke na sir Harry Escombe se dood, is daar aangekondig dat 'n standbeeld van hom in die Openbare Tuine in Durban opgerig gaan word.⁵⁵⁾ 'n Komitee onder voorsitterskap van sir Walter Peace is in Londen gekies.⁵⁶⁾

"This Committee, having considered communications and inspected the work of various artists, decided to entrust the important commission of executing the statue to Mr. George E. Wade, a young and rising sculptor".⁵⁷⁾ Die beeldhouer het die standbeeld in Maart 1903 in Londen voltooi. Dit is van Carraramarmer gemaak. Die standbeeld staan op 'n hoë voetstuk en het aanvanklik in die rigting van die hawe gekyk.⁵⁸⁾

Sir Harry Escombe is geklee in 'n oopgeknopte jas wat tot by sy knieë hang. Hy het 'n vol baard en 'n snor en word uitgebeeld as 'n spreker met sy regtervoet voor die linkervoet. Sy regterhand is opgehef in 'n bevestigende gebaar en sy linkerhand rus op 'n voetstuk langs hom. Sy kop is effens na regs gedraai in die rigting waarin hy met sy vinger wys. Die standbeeld is anderhalf maal lewensgroot.

Hierdie standbeeld is in dieselfde romanties-realistiese trant as die standbeeld van sir Theophilus Shepstone, maar is 'n beter poging tot karakteruitbeelding. Dit het meer ritme en lewe as die Shepstonestandbeeld.

STANDBEELD VAN SIR JOHN ROBINSON, DURBAN

John Robinson is op 17 Maart 1839 in Hull in Engeland gebore. Hy het in 1850 na Suid-Afrika gekom. Sy vader was redakteur van "The Natal Mercury" en in 1860 het hy die redakteurskap by sy vader oorgeneem. John Robinson het in 1863 as verteenwoordiger vir Durban tot die Wetgewende Raad toegetree. Sy groot ideaal was om Natal 'n deel van Suid-Afrika en Suid-Afrika 'n deel van die Britse ryk te maak. Hy is in 1889 tot ridder geslaan. Sir John Robinson het in 1893 Natal se eerste Premier geword. As gevolg van swak gesondheid het hy egter in 1897 bedank. Hy is op 5 November 1903 in Durban oorlede.

Daar is kort na sir John Robinson se dood besluit om 'n standbeeld van hom in die Stadstuin in Durban op te rig. Die standbeeld moes by dié van sy ou vriend, sir Harry Escombe, aanpas. 'n Gedenk Komitee onder voorsitterskap van sir David Hunter is gekies en daar is besluit dat die beeldhouer, H.C. Fehr, die standbeeld moes maak.⁵⁹⁾ Die standbeeld van sir Harry Escombe is verskuif sodat die beelde langs mekaar sou staan en albei in die rigting van die nuwe Stadsaal sou kyk.⁶⁰⁾

Sir John Robinson word uitgebeeld in 'n oopgeknoopte jas wat tot by sy knieë hang en met sy hande agter sy rug. Hy het 'n groot snor en hy is sonder hoofbedekking. Sy linkervoet is effens voor sy regtervoet geplaas. Langs hom staan 'n voetstuk waarop daar 'n aantal boeke lê. Die hande-agter-die-rug-idee is treffend aangesien dit die nuuskierige toeskouer dwing om óm die beeld te loop. Die plasing van die regtervoet effens agter die linkervoet skep die indruk van vorentoe-beweging. Die standbeeld is anderhalf maal lewensgroot en is realisties uitgevoer.

STANDBEELD VAN PRESIDENT J.H. BRAND, BLOEMFONTEIN

Johannes Hendricus Brand is op 6 Desember 1823 in Kaapstad gebore. Hy het aan die South African College gestudeer en in 1849 het hy in Engeland tot die balie toegetree. Hy het hom later in Kaapstad gevestig en 'n regspraktyk begin. Hy het Clanwilliam later in die Kaapse Parlement verteenwoordig. In die vroeë sestigerjare van die vorige eeu is hy gevra om President van die Vrystaat te word. Met sy aankoms in die Vrystaat in 1863 het hy gevind dat die land byna bankrot en die mense onderling verdeeld was en dat die Basoeto's 'n ernstige bedreiging was. Hy het stelselmatig 'n modelrepubliek van die Vrystaat gemaak. Hy is driemaal tot President van die Vrystaat verkies. Die Britse owerhede in Suid-Afrika het Koningin Victoria oorreed om hom tot ridder te slaan. Hy is in 1888 in Bloemfontein oorlede.

In 1888 het die Stadsraad van Bloemfontein besluit om 'n standbeeld van president Jan Brand op te rig. Die here

John Fraser, Abraham Fischer en dr. Kellner is deur die Raad tot 'n kommissie benoem om te onderhandel in verband met die oprigting van dié standbeeld.⁶¹⁾ Een duisend een honderd pond (R2 200) is ingesamel en die Raad het £2,000 (R4 000) bygedra. Daar is baie moeite gedoen om 'n geskikte ontwerp te vind en nadat talle modelle afgekeur is, is daar op 'n model van die Amsterdamse beeldhouer, J.W. Best, besluit.⁶²⁾ Onderhandelings het deur die Vrystaatse Konsul-generaal in Nederland, mnr. Hamelberg, plaasgevind en die Nasionale Bank in Bloemfontein het al die geldelike transaksies behartig. Die standbeeld is teen die middel van 1893 op 'n granietvoetstuk voor die Goewermentsgebou aan die bopunt van Maitlandstraat in Bloemfontein gemonteer.⁶³⁾

Buiten die Krugerstandbeeld in Pretoria, wat eers baie later opgerig is, was hierdie die eerste en enigste losstaande standbeeld in die ou Boererepublieke. President Brand word voorgestel in die houding wat hy deurgaans ingeneem het wanneer hy 'n toespraak gelewer het. In sy regterhand hou hy 'n manuskrip, sy linkerhand rus in die nabyheid van sy onderbaadjie-sak en die simbool van sy amp, sy presidensiële serp, is oor sy regterskouer. Hy is geklee in 'n jas en sy regtervoet is effens voor die linkervoet. Die President is sonder hoofbedekking en het 'n vol baard.

Die standbeeld is 240 cm hoog en staan op 'n granietvoetstuk. Die beeld is realisties uitgevoer en dit vertoon styf en leweloos. Dit is 'n tipiese voorbeeld van die stereotipe akademies-realistiese werke van hierdie tydperk wat gekenmerk word deur volkome getrouheid aan die natuur, fyn afwerking en voorgeskrewe houdings vir verskillende tipes standbeelde.

Die standbeeld van Paul Kruger op Kerkplein kan eweneens by die werke van hierdie tydperk ingedeel word.⁶⁴⁾

- 1) In die vyfjaartydperk van 1786 tot 1791 het Anreith die volgende beeldhouwerk naas die reliëfpaneel aan die Katbalkon in die Kasteel voltooi: 'n reliëf op die gewel oorkant die Katbalkon, 'n reliëf op die pediment van die Offisierskwartiere by die Imhoffwaghuis, 'n fontein vir die binnehof, 'n aantal boligte en 'n reliëf aan die Brandhuis.
- 2) Bosdari, C. de: Anton Anreith - Africa's first sculptor, p. 35.
- 3) In die tydperk vanaf 1791 totdat die regering weer in 1800 geld begin bestee het aan bouwerk, het Anreith onder andere die Winkelderpediment by Groot Constantia en die voorgewel van die Lutherse Kerk in Kaapstad voltooi. Hy was dus nie werkloos nie. "In die period from 1791 to 1800, therefore, the first period of his life as an independant artist, and one in which he was reliant exclusively on private instead of on Government commissions, there was no lack of work for Anreith to do". (Bosdari, C. de: Anton Anreith - Africa's first sculptor, p. 38-39.)
- 4) Het Volksblad, 10 November 1864, p.4.
- 5) Gordon-Brown, A.: Pictorial Art in South Africa, p. 90.
- 6) Die komitee het bestaan uit: Mnr. J.B. Ebden (voorsitter), mnr. Thomas Watson, mnr. John Stein en sir Thomas Maclear.
- 7) Die beeldhouer, William Calder Marshall, is op 18 Maart 1813 in Edinburgh, Skotland, gebore. Hy was 'n leerling van sir Francis Chantrey en Baily. Sy bekendste werke is: standbeelde van lord Somers en lord Clarendon in Londen; 'n standbeeld van dr. Jenner op Trafalgarplein in Londen; 'n standbeeld van sir Robert Peel in Manchester en die groep "Agriculture" op die Albert Memorial. Hy is op 16 Junie 1894 in Londen oorlede. (Thieme & Becker: Allgemeines Lexikon, deel 24, p. 142.)
- 8) Het Volksblad, op. cit., p. 4.
- 9) Het Volksblad, 12 November 1864, p. 2. Die standbeeld is op 10 November 1864 deur mnr. J.B. Ebden, 'n lid van 'n gesiene Kaapstadse familie, onthul. As gevolg van ongerymdhede tydens die onthulling het die Kaapse koerante die onthullingseremonie baie kort en saaklik beskryf. Die "Natal Mercury" gee egter 'n volledige weergawe van die gebeure: "Having spoken of the virtues of Sir George Grey, and the way in which his exertions had been appreciated by the colonists, the speaker (Mr. Ebden) went on to say that the proceedings of that day would form an epoch in the history of the colony which would always be remembered with pride and gratification. He congratulated the subscribers on the success which

had crowned their efforts, and depicted the pleasure they must experience 'in the inspection of the splendid work of art which is now unveiled'. Here followed a pause, during which the speaker looked hard at the man holding the cord attached to the union jack, and that respectable individual returned the gaze with the utmost unconcern. 'Yes, ladies and gentlemen,' continued the orator, 'You will always regard with pleasure the noble work of art which is now unveiled'. Another pause, and another stare at the man in charge of the halyards, broken at length by the speaker calling out in his loudest tones 'Why don't you pull the rope?' Thus brought to a sense of 'the situation' a dozen voices echoed, 'Why don't you pull the rope?' and the builder gradually began to haul in the slack. 'Rattle her up, smart!' cried the architect and hand-over-hand the line was drawn in, and the union jack was promoted from the head of the statue to the top of the pole. As this was done the band struck up the National Anthem; the orator shook his head and shook his fist at the bugler, but all to no purpose, until, losing all patience, he completely drowned the sound of the united seven with his wild cries of 'Stop, stop! hold, hold!' When silence was restored, the remainder of the speech was delivered, three faint cheers were given for Sir George Grey, the band played the rest of the four first bars of 'God save the Queen', and the ceremony was concluded." (The Natal Mercury, 29 November 1864, p. 2.) n Histories interessante tekening wat T.W. Bowler van die onthulling van hierdie standbeeld gemaak het en wat in die "Illustrated London News", 7 Januarie 1865, verskyn het, vind mens in die boek "South African Heritage", deel V, p. 12.

- 10) Het Volksblad, op. cit., p. 4.
- 11) Engelenbrug, dr. F.V.: "Over Standbeelden", Die Brandwag, 25 Julie 1920, p. 28.
- 12) Die Brandwag, op. cit., p. 28.
- 13) Alhoewel die standbeeld van Koning George V in Durban eers baie later opgerig is, word dit hier bespreek omdat dit ook n "parade"-standbeeld is.
- 14) Finch, F.R.: The Cape of Good Hope, p. 169-170.
- 15) Die beeldhouer, sir Thomas Brock R.A., H.R.B.A. is in 1847 in Worcester, Engeland, gebore. Hy was vanaf 1866 tot 1874 n leerling van J.H. Foley. Hy het in 1891 lid van die Royal Academy geword met n bronsborsbeeld van lord Leighton. Hy is as die belangrikste portretbeeldnouer in Engeland beskou nadat hy in 1901 n borsbeeld van Koningin Victoria by die Royal Academy uitgestal het. Hierna het hy n hele aantal beelde van die Koningin gemaak, onder andere vir Worcester, Birmingham, Carlisle, Hove, Liverpool, Lucknow, Cawnpore, Agra, Brisbane, die "London Junior Constitutional Club" en

die "Christ Church" in Oxford. Behalwe sy standbeelde van die Koningin was hy ook verantwoordelik vir haar gelykenis op die Engelse muntstukke van daardie tyd. Hy is bowendien die beeldhouer van die beroemde Victoria-gedenkteken voor Buckinghampaleis in Londen.

- 16) "Unveiling of the Queen's statue", The Cape Times, 22 January 1890, p. 3.
- 17) Die standbeeld is op 21 Januarie 1890 deur goewerneur sir Henry Loch voor die Parlementsgebou in Kaapstad onthul. ("The Queen's statue - unveiling ceremony this afternoon", The Cape Argus, 21 January 1890, p. 3.)
- 18) Die beeldhouer, sir J.E. Boehm, is op 6 Julie 1834 in Wenen gebore. Hy het hom in 1862 in Londen gaan vestig waar hy een van die bekendste portretbeeldhouers van die Victoriaanse tydperk geword het. Sy bekendste werke is: die standbeeld van Charles Darwin vir Nasionale Natuur-historiese Museum in Londen; die bronsbeeld van Koningin Victoria voor Windsorkasteel; die standbeeld van Carlyle vir Hyde Park Corner en die ruiterbeeld van die Hertog van Wellington in Hyde Park. Hy is op 12 Desember 1890 in Londen oorlede. (Thieme & Becker: Allgemeines Lexikon, deel 4, p. 194.)
- 19) Brief van die Staatsargief, Pietermaritzburg, 20 Augustus 1975.
- 20) Die standbeeld is op 8 Julie 1890 deur die Goewerneur van Natal, sir Charles Mitchell, onthul. ("The Queen's statue", The Cape Times, 10 July 1890, p. 3.) 'n Historiese interessante foto van die onthullingsplegtigheid verskyn in J. Forsyth Ingram se boek "The Colony of Natal", p. 194.
- 21) Alhoewel hierdie die eerste losstaande standbeeld is wat in Natal opgerig is, is dit nie die eerste monument nie. Die Zoeloe-oorlogsmonument wat deur die firma Jessie Smith & Co. gemaak is, is reeds op 11 Oktober 1883 deur sir Henry Bulwer in Pietermaritzburg onthul.
- 22) Die Britse beeldhouer, E.R. Mullins, is in 1849 in Londen gebore. Hy het by Birnie Phillips aan die Royal Academy School en by Wagnmüllers in München gestudeer. Hy is op 9 Januarie 1907 in Walberswick oorlede. Sy bekendste werk is die standbeeld van Kain in die Museum in Glasgow. (Thieme, dr. U. & Becker, dr. F.: Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler, deel 25, p. 261.)
- 23) Hierdie standbeeld is op 30 September 1903 deur die Burgemeester van Port Elizabeth, mnr. James C. Kemsley, onthul. ("Queen Victoria's statue at the Bay - unveiling ceremony", The Star, 10 October 1903, p. 6.)
- 24) Die beeldhouer, sir Hamo Thornycroft, is op 9 Maart 1850 in Londen gebore. Hy was in 1869 'n leerling van die Royal Academy en in 1888 het hy lid daarvan geword. In

1890 het hy erelid van die Münchner Akademie geword. Hy is in 1917 tot ridder geslaan. Sy bekendste werke is: standbeelde van generaal Gordon, Oliver Cromwell, lord Granville, Gladstone, Koningin Victoria (Royal Exchange) en biskop Mandell Creighton in Londen. Ook die oorlogsmonument in Durban, die ruitersstandbeeld van Cecil Rhodes in Kimberley en die standbeeld van Koning Alfred in Winchester is deur hom gemaak. Hy is op 18 Desember 1925 in Oxford oorlede.

- 25) "Queen's statue - unveiled at Durban", The Cape Times, (weekly edn.), 26 April 1899, p. 4.
- 26) Hierdie standbeeld is op 19 April 1899 deur die Goewerneur van Natal, sir Walter Hely-Hutchinson, onthul. (McIntyre, J.: "Victoria statue was city's first", Natal Daily News, 12 September 1955, p. 7.) 'n Historiese interessante foto van hierdie onthullingsplegtigheid verskyn in J. Forsyth Ingram se boek "The Story of an African Seaport", p. 64.
- 27) Thieme, dr. U en Becker, dr. F.: Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler", deel 33, p. 91.
- 28) Die Britse beeldhouer, Francis John Williamson, is op 17 Julie 1883 in Hampstead in Engeland gebore. Hy het onder John Bell en J.H. Folley aan die Royal Academy in Londen gestudeer. Hy was later hofbeeldhouer van Koningin Victoria. Die standbeeld van Koningin Victoria is nie die enigste beeldhouwerk van Williamson in Suid-Afrika nie. Daar is nog 'n borsbeeld van Robert Godlonton in die Stadsaal in Grahamstad en 'n borsbeeld van sir Langham Dale in die Jagger-biblioteek in Kaapstad waarvoor hy verantwoordelik is. Williamson is op 12 Maart 1920 in Esher oorlede. (Thieme, dr. U. en Becker, dr. F.: Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler, deel 34, p. 28)
- 29) Die standbeeld is op 24 Mei 1899 deur die Burgemeester van King Williamstown, Raadslid T.N. Dyer, onthul. (The Cape Times, weekly edn., 31 May 1899, p. 3.)
- 30) Mario Raggi is in 1821 in Carrara gebore. Hy was 'n leerling van R. Monti en M. Noble. Hy is op 26 November 1907 in Farnham (Surrey) oorlede. Onder sy bekendste werke tel die volgende: die Beaconsfield-Nasionale gedenkteken in Londen; die standbeeld van lord Swansea in Swansea; die standbeeld van dr. Tait in Edinburgh; die standbeeld van Gladstone in Manchester; en die standbeeld van dr. Crowther in Hobart Town. (Thieme, dr. U. en Becker, dr. F.: Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler, deel 27, p. 567).
- 31) The Star, 19 May 1906, p. 11.
- 32) Finch, F.R.: op. cit., p. 169.
- 33) Sir William Goscombe John is in 1860 in Cardiff (Wallis) gebore. Hy het in 1882 in Londen by die beeldhouersfirma

Farmer & Brindley gaan werk. Hy het Italië en Griekeland in 1888 besoek en na sy terugkeer het hy as assistent by die beeldhouer, C.W. Birch, gaan werk. Sedert 1888 het hy gereeld by die Royal Academy uitgestal. Hy is in 1911 tot ridder geslaan. Van sy bekendste beelde is:

- 1) Ruitersstandbeelde: Edward VII in Liverpool (1916); veldmarskalk Wolseley in Londen; generaal sir Stanley Maude in Bagdad; die Hertog van Minto in Kalkutta.
- 2) Standbeelde: Edward VII in Kaapstad waarvoor hy in 1904 'n toekenning van die Royal Academy ontvang het; sir John Woodburn in Lakhnau; sir James Fergusson in Ayr; Charles S. Rolls in Monmouth; Thomas Sutton in Londen; David Lloyd-George in Carvarvon.
- 3) Oorlogsmonumente: die Coldstream Guards-gedenkteken in Londen; die King's Regiment-gedenkteken in Liverpool; die Cape Town Volunteers War Memorial in Kaapstad en die Norther Fusiliers War Memorial in Newcastle.

(Thieme, dr. U. en Becker, dr. F.: Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler, deel 19, p. 78.)

- 34) Hierdie sketsmodel is tans in die Raadskamer van die Stadsaal in Kaapstad.
- 35) Die standbeeld van Koning Edward VII is op luisterryke wyse op 12 April 1905 deur die Goewerneur van die Kaap-provinsie, sir Walter Hely-Hutchinson, onthul. ("The King's Statue - unveiling ceremony", The Cape Argus, 13 April 1905, p. 7.)
- 36) "General Smuts unveils statue", The Natal Daily News, 5 June 1940, p. 2.
- 37) Die Britse beeldhouer, Francis William Doyle-Jones, is op 14 November 1873 in West-Hartlepool (Durham, Engeland) gebore. Hy het onder Lantéri aan die Royal College of Art in Londen gestudeer. Hy het vanaf 1903 by die Royal Academy uitgestal. Van sy bekendste werke is: die standbeeld van John Mandeville in Mitchelstown; die standbeeld van Kaptein Webb in Dover; en die standbeeld van Robert Burns in Galashiels.
(Thieme & Becker: Allgemeines Lexicon der Bildenden Künstler, eel 9, p. 533.)
- 38) Brief van die Stadsklerk van Durban, 8 April 1976.
- 39) Die standbeeld is op 5 Junie 1940 deur generaal J.C. Smuts onthul. ("4 000 Cheer Smuts", The Natal Daily News, 6 June 1940, p. 6.)
- 40) Arnason, H.H.: A History of Modern Art, p. 60.

- 41) Tweed, L.: John Tweed sculptor - a memoir, p. 73.
- 42) Die beeldhouer, John Tweed, is in Januarie 1869 in Glasgow gebore. Hy het by James Ewing in Glasgow gestudeer en later in Londen by Hamo Thornycroft en in Parys by Falguière. Hy was bevriend met Rodin. Sy bekendste standbeelde is: Koningin Victoria in Aden; lord Chesham in Aylesbury; Cecil Rhodes in Bulawayo; lord Clive in Kalkutta; kolonel Benson in Hexham; Koningin Victoria in Madras, Cecil Rhodes in Mafeking; Alfred Beit in Salisbury; kaptein Cook in Whitby; en die ruitersstandbeeld van sir George White in Londen. Die reliëfpaneel voor aan Groote Schuur in Kaapstad is ook een van sy werke. Hy is in November 1933 in Londen oorlede. (Thieme & Becker; Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler, deel 33, p. 510.)
- 43) Finch, F.R., op. cit., p. 167.
- 44) Katalogus van die Rijksmuseum 1960, nr. 734, op paneel, 74 cm. x 54 cm.
- 45) Op 4 Februarie 1895 het Rhodes aan boord die H.M.S. Athenian waarmee hy na Suid-Afrika gereis het, aan Tweed geskryf: "Please understand as to Van Riebeeck you have no right to make a copy either large or small. I will not have copies of so good a thing in the future hawked about the streets like penny dolls Another of Rhodes' eccentricities was revealed when Collie wrote to Tweed from Groote Schuur to remind him that he was not allowed to sign his name on the Riebeeck statue". (Tweed, L.: John Tweed, sculptor - a memoir, p. 74.)
- 46) Hierdie sketsmodel wat later in brons gegiet is, is tans in die Afrikanamuseum in Johannesburg.
- 47) Tweed, L.: op. cit., p. 85.
- 48) Boeseken, dr. A.J.: "Die Van Riebeeck-standbeeld", Veertien Gedenktekens van Suid-Afrika, p. 16.
- 49) Rhodes het krities gestaan teenoor die beeldhouer Tweed weens 'n geskil oor 'n Rhodesstandbeeld vir Bulawayo en hy het geen belangstelling in die onthullingsplegtigheid van die beeld getoon nie. Terwyl hy in 1899 in Europa was het hy aan die Burgemeester van Kaapstad 'n kabel gestuur dat hy die onthulling van die Van Riebeeck-standbeeld nie langer moes uitstel nie, aangesien die datum van sy terugkeer onseker was. Die standbeeld is dus op 18 Mei 1899 deur die Burgemeester van Kaapstad, mnr. Thomas Ball, onthul. ("Jan van Riebeeck - unveiling of the bronze statue", Cape Times, weekly edn., 24 May 1899, p. 14.)
- 50) Gordon, R.E.: Shepstone - The role of the family in the History of South Africa, 1829-1900", p. 308
- 51) Die Uitvoerende Komitee het bestaan uit:

J.T. Polkinghorne (voorsitter), kol. Hime (sekretaris), mnr. H. Bale, mnr. T.P. O'Meara, mnr. C.G. Levy en W.E. Bale. ("The Shepstone Statue", The Natal Witness, 24 October 1896, p. 3.)

- 52) "Sir Theophilus Shepstone - The Maritzburg memorial", The Star, 24 October 1896, p. 2.
- 53) Die standbeeld is op 23 Oktober 1896 deur die Goewerneur van Natal, sir Walter Hely-Hutchinson, onthul. ("The Shepstone statue", The Natal Witness, 24 October 1896, p. 3.)
- 54) The Star, op. cit., p. 2.
- 55) "The Escombe Memorial", South Africa, 14 March 1903, p. 861.
- 56) Die Londense komitee het bestaan uit sir Walter Peace (voorsitter), sir Robert G.M. Herbert, sir William Dunn, sir Henry E. Bulwer, sir Donald Currie, sir Francis Evans, sir C.W. Cayzer, sir Cecil Clementi Smith, mnr. Henry Kimber, mnr. T. Sutton Flack, mnr. Adolph Fass, mnr. Geo. Hall Rennie, mnr. A. Henwood, mnr. A. Hepburn, mnr. E.P. Mathers, mnr. A. Parker, mnr. John Payne, mnr. George H. Raw, mnr. R.N. Acutt, mnr. E. Snell, mnr. W.S. Taylor, mnr. D. King, mnr. J.S. Morrison, mnr. G. Matter-son en mnr. R. Russel (sekretaris).
- 57) South Africa, op. cit., p. 861.

Die beeldhouer, George Edward Wade, is in 1853 in Fulham in Londen gebore. Hy was tot sy vyf en dertigste jaar advokaat. Na 'n besoek aan Rome het hy beeldhouer geword. Hy het in 1890 die aandag van sir J.E. Boehm met sy werk getrek. Hierdeur het hy baie opdragte ontvang. Sy bekendste werke is: die standbeeld van Koningin Victoria in Ceylon; die standbeeld van sir John Macdonalds in Montreal; die reliëf op die oorlogsmonument in Pietermaritzburg; en die ruitersstandbeeld van veldmarskalk lord Haig in Edinburgh. Hy is op 5 Februarie 1933 in Londen oorlede.

(Thieme & Becker: Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler, deel 35, p. 13.)

- 58) Die standbeeld van sir Harry Escombe is op 29 Augustus 1903 deur sir John Robinson onthul. (The Cape Times, 31 Augustus 1903, p. 7.)
- 59) "Notable Natal Premier - statue of Sir J. Robinson", The Star, 19 October 1908, p.11.

Die beeldhouer, Henry Charles Fehr, is op 14 November 1867 in Londen gebore. Hy het eers aan die Royal Academy gestudeer en later by Thomas Brock. Fehr het sedert 1887 dikwels by die Royal Academy uitgestal. Onder sy bekendste werke is: die standbeelde van James Watt

(1899) en John Harrison (1900) in Leeds; die standbeeld van John Hampden in Aylesbury; die standbeeld van Koningin Victoria in Hull; en die oorlogsmonument in Graaff-Reinet. (Thieme & Becker: Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler, deel 11, p. 345.)

- 60) Die standbeeld van sir John Robinson is tydens die sitting van die Nasionale Konvensie in Durban op 17 Oktober 1908 deur die Goewerneur van Natal, sir Matthew Nathan, onthul. (McIntyre, J.: "Statues of two great Natal Statesmen", The Natal Daily News, 14 September 1955, p. 9.)
- 61) Die kommissie het bestaan uit: mnr. J.G. Fraser, mnr. Abraham Fischer, dr. Kellner en mnr. Van Hoytema (sekretaris).
- 62) Die Hollandse beeldhouer, J.W. Best, is op 2 September 1860 in Edam in Holland gebore. Hy het tot 1889 in Antwerpen gewoon en gewerk. Hy het tentoonstellings van sy werk in Amsterdam, Den Haag en Arnhem gehou. Hy het van 1889 tot en met sy dood op 19 September 1900 in Amsterdam gewerk. (Scheen, P.A.: Lexikon Nederlandse Beeldenden Kunstenaars 1750-1950, A-M, p. 87.)
- 63) Die standbeeld is op 5 Julie 1893 deur president M.T. Steyn onthul. ("President Brand's standbeeld", The Daily Express, 7 Julie 1893, p. 2.)
- 64) Hierdie standbeeld word volledig bespreek in Hoofstuk VI p. 122.

HOOFSTUK V

HISTORIES-REALISTIESE STANDBEELDE VAN EUROPESE

OORSPRONG IN SUID-AFRIKA, 1910 TOT 1964

Toe die Unie van Suid-Afrika in Mei 1910 tot stand gekom het, was die bouwerkzaamhede aan die Uniegebou in Pretoria reeds ses maande aan die gang.¹⁾ Vir die versiering van hierdie gebou het die argitek, sir Herbert Baker, gebruik gemaak van die dienste van plaaslike sowel as Europese beeldhouers.²⁾ In die oorspronklike grondplan van die Uniegebou, het sir Herbert Baker voorsiening gemaak vir 'n soort "Via Sacra" waarlangs daar standbeelde sou staan.³⁾ Hierdie "Via Sacra" het egter nooit werklikheid geword nie. Dit is onbekend of daar destyds wel standbeelde van historiese figure vir die Uniegebou beplan is. Sir Herbert Baker verwys egter na twee moontlike voorbeelde: "Above the Twin Brethern on a higher terrace are two vacant pedestals. For whom? For a 'Romulus' and 'Remus' Botha and Smuts, who, though former enemies of England went across the seas to fight in the ranks of the Commonwealth for the cause of civilization".⁴⁾

Die eerste losstaande openbare standbeeld van 'n historiese figuur wat na 31 Mei 1910 in Suid-Afrika opgerig is, is die bronsstandbeeld van Cecil John Rhodes in Kaapstad.⁵⁾ Die beeld is in Engeland gemaak deur Henry Pegram en op 28 Junie 1910 in die Kompanjiestuin in Kaapstad onthul.

Die politieke verandering wat die oorgang van 'n imperiale regering na 'n uniale regering in Suid-Afrika teweeggebring het, het vanselfsprekend ook die openbare beeldhoukuns in Suid-Afrika beïnvloed. Hierdie politieke verandering het aanleiding gegee tot nuwe insigte in die aard van en vereistes vir standbeelde van volksfigure. Hierdie nuwe sienswyse kom duidelik tot uiting in die woorde van Gwelo Goodman: "Now here you have a case in point. We want to put up a memorial statue to the memory of General Botha and yet the very first thing we do is to circulate sculptors all over the world for participation in an open competition. They may be very good artists. But what does General Botha really mean to them? How many of

them have even been in South Africa? How can they possibly convey in their monuments which should be typically South African - any real national individuality or atmosphere? The first thing we should have done in this matter would have been to see whether there was not someone in General Botha's own country who could do this work".⁶⁾ Gaandeweg het die opdraggewers hierdie sienswyse aanvaar en is daar al hoe meer van die dienste van plaaslike beeldhouers, soos Anton van Wouw en Moses Kottler, gebruik gemaak. Tog het baie gedenk Komitees, veral dié van die Engelstalige deel van die land, gevoel dat die monumentele werk van plaaslike kunstenaars nie met dié van hulle Europese tydgenote vergelyk kon word nie. Wanneer hulle 'n openbare monument wou laat oprig, het hulle dit deurgaans in Europa laat maak. Dit was makliker en goedkoper om 'n monument in Europa te laat maak, veral omdat gietwerk nie plaaslik gedoen kon word nie.

Die openbare monumente wat deur Europese beeldhouers ontwerp en uitgevoer is, en wat in die tydperk 1910 tot 1939 in Suid-Afrika opgerig is, is hoofsaaklik oorlogsmonumente en standbeelde van kerkfigure. Dit was veral na die Eerste Wêreldoorlog dat daar 'n groot aantal oorlogsmonumente in Suid-Afrika opgerig is.⁷⁾ Hierdie oorlogsmonumente is deurgaans deur Britse beeldhouers ontwerp en gemaak. Die standbeelde van kerkfigure wat gedurende dié tydperk deur Europese kunstenaars gemaak is en in Suid-Afrika opgerig is, is die standbeeld van ds. J.H. Hofmeyr in Somerset-oos, die standbeeld van dr. Andrew Murray in Wellington en die standbeeld van ds. J.H. Neethling in Stellenbosch.⁸⁾

STANDBEELD VAN DS. JAN HENDRIK HOFMEYR, SOMERSET-OOS

Hierdie beeld was die eerste losstaande standbeeld van 'n kerkfiguur wat in Suid-Afrika opgerig is.⁹⁾ Dit staan voor die N.G. Moederkerk op Somerset-oos.

Jan Hendrik Hofmeyr is op 3 Februarie 1839 in Kaapstad gebore. Nadat hy sy studies in die teologie in Europa voltooi het, was hy eers predikant op Murraysburg en daarna, meer

as veertig jaar lank, tot en met sy dood in 1908, op Somerset-oos. Hy was nege jaar lank moderator van die N.G. Kerk in Suid-Afrika en hy was ook die stigter van die Bellevue Seminarie en die Hofmeyr Instituut. Hy is op 25 Augustus 1908 in Kaapstad oorlede.

Die publiek van Somerset-oos het vroeg in 1912 besluit om 'n standbeeld van ds. J.H. Hofmeyr by die kerk te laat oprig. 'n Komitee wat verteenwoordigend was van al die vlakke van die samelewing in Somerset-oos, en onder voorsitterskap van ds. J. Murray Hofmeyr gestaan het, is gekies om die oprigting van die beeld te behartig.¹⁰⁾ Die standbeeld is in Italië gemaak.¹¹⁾ Die beeldhouer van hierdie witmarmerstandbeeld is onbekend. Die werk is op grond van foto's van wyle ds. Hofmeyr gemaak. Die standbeeld is laat in 1915 voltooi en in 1916 voor die N.G. Moederkerk op Somerset-oos opgerig.¹²⁾

Ds. Hofmeyr word in ampsdrag uitgebeeld met 'n dokument in sy regterhand. Sy linkerhand rus op 'n Bybel wat op 'n gedrapeerde voetstuk lê. Die standbeeld is lewensgroot. Dit staan op 'n granietvoetstuk waarop die volgende woorde voorkom:

"In dankbare herinnering aan JAN HENDRIK HOFMEYR
geboren in de Kaapstad, 3 Feb. 1839, leeraar van
die N.G. Kerk van Zuid-Afrika, eerst te Murrays-
burg en daarna te Somerset-Oost, voor meer dan
40 jaren, tot aan zijn dood, 25 Augustus 1908.
Niet alleen heeft hij eigen kerk trouw gediend;
Hy was ook de vriend en raadgever van de geheele
maatschappij. Bij uitnemendheid heeft hij zijne
krachten gewijd aan de zaak der opvoeding. Dit
monument is opgericht door een publiek dat hem
lief gehad en zijn werk waardeert".

Komposisioneel is die ontwerp van die standbeeld goed. Twee lyne, wat van die voete van die figuur af al langs die plooi van die broekspye loop en dan verder boontoe deur die oopgeknoopte manel gelei word, kom voor sy bors bymekaar in die vorm van 'n pyl wat die aandag van die toeskouer op die gesig van die standbeeld vestig.

STANDBEELD VAN DR. ANDREW MURRAY, WELLINGTON

Andrew Murray is op 9 Mei 1828 in Graaff-Reinet gebore waar sy vader predikant was. In 1838 het hy saam met sy ouer broer, John, na Skotland gegaan waar hy hom as predikant bekwaam het. In 1848 het hy teruggekeer na Suid-Afrika waarna hy in Bloemfontein (1848-1860), Worcester (1860-1864), Kaapstad (1864-1871) en Wellington (1871-1906) werksaam was. Hy was ses keer moderator van die N.G. Kerk in Suid-Afrika en is op 18 Januarie 1917 in Wellington oorlede.

Ses maande na die dood van dr. Andrew Murray het die Kerkraad van Wellington besluit om 'n steen op sy graf te plaas. 'n Verteenwoordigende komitee is op Wellington uit lede van die Kerkraad en die Munisipaliteit onder voorsitterskap van ds. D.G. Malan gekies.¹³⁾ Die voorneme om 'n grafsteen op te rig, is naderhand uitgebrei tot 'n standbeeld van dr. Murray en daar is besluit om die publiek van die hele Suid-Afrika uit te nooi om geldelike bydraes te gee vir die oprigting daarvan. Alle kerkrade en munisipaliteite dwarsdeur die land is om bydraes gevra. Die beroep is so gunstig ontvang dat daar binne enkele maande alreeds £1,000 (R2 000) vir die doel ingesamel is, en die opdrag is aan die Italiaanse beeldhouer, Pietro Porta, toegeken.¹⁴⁾

Die Eerste Wêreldoorlog het blykbaar die voltooiing van die monument vertraag. Die standbeeld het teen die einde van September 1922 in Kaapstad aangekom. Op daardie tydstip was daar egter geen geld meer vir 'n voetstuk nie. Daar is weer 'n beroep op alle gemeentes van die N.G. Kerk in die land gedoen om geld by te dra.¹⁵⁾ Hierdie beroep is weer eens gunstig ontvang en die nodige geld is gevind. Die plan was eers om die standbeeld by die Hugenote Seminarie en Kollege op te rig, maar omdat dr. Murray in die eerste plek 'n kerkman was, is daar later besluit om dit voor die kerkgebou te plaas.¹⁶⁾

Die standbeeld stel dr. Murray voor in 'n leunstoel met 'n groot oop Bybel op sy skoot. Sy hande rus op die Boek en

hy hou een van die bladsye tussen die vingers van sy linkerhand vas, terwyl "de ogen zien naar de bergen, daar vër teenoewer de kerk, alsof de godsman peinzende is over Hem, van Wie onze hulp komen (sic) moet".¹⁷⁾ Die beeld staan op 'n voetstuk van Paarlse graniet waarop die volgende woorde staan: "ANDREW MURRAY, 9 Mei 1828 - 18 Januarie 1917. Opdat God alles Zij; Opgericht door het publiek van Zuid-Afrika".

Beeldhoukundig is hierdie standbeeld van dr. Andrew Murray 'n suksesvolle voorstelling van 'n sittende figuur. Die voetstuk sowel as die plasing van die standbeeld doen egter afbreuk daaraan. Die voetstuk is te hoog en aangesien daar niks interessants aan die agterkant van die standbeeld is nie, lyk dit asof die aanvanklike doel van die beeldhouer was om die standbeeld teen 'n muur te plaas en nie reg voor die ingang van die kerk soos nou die geval is nie. Vanuit 'n ontwerpoogpunt blyk dit dat die standbeeld as 'n binnenshuise monument ontwerp is aangesien daar te veel plekke op die standbeeld is waar reënwater kan opdam.

'n Standbeeld van Paul Kruger, ook in sittende houding en met dieselfde tekortkominge as die beeld van dr. Andrew Murray op Wellington, is eweneens deur 'n Europese beeldhouer ontwerp en gemaak. Dit is gedurende die tydperk tussen die twee wêreldoorloë op Rustenburg opgerig.¹⁸⁾

STANDBEELD VAN DS. J.H. NEETHLING, STELLENBOSCH

Ds. Johannes Henoeh Neethling is op 1 Desember 1826 gebore. Hy was 'n medestigter van die Stellenbosche Gimnasium, die Victoria College en die Bloemhof Meisieskool. Hy was ses en veertig jaar lank predikant van die gemeente Stellenbosch. Hy is op 26 Februarie 1904 in Stellenbosch oorlede.

Die Kerkraad van Stellenbosch het vroeg in 1918 besluit om 'n standbeeld van ds. J.H. Neethling by die Moederkerk in Stellenbosch te laat oprig.¹⁹⁾ 'n Standbeeldkommissie is gekies en foto's van ds. Neethling is van die familie gevra om as model te dien.²⁰⁾ "De prys-opgaaf van de h.h. R. Crane en Sonen wordt daartoe aangenomen, L.W. 'n standbeeld

v't model van dat te Somerset Oost opgericht ter gedachtenis van ds. J.H. Hofmeyr Het geheel zal uit marmer bestaan - behalwe het voetstuk van graniet - de hoogte ongeveer 12 voet 6 duim wezen en de prijs, vervoer en oprichting bijgerekend, £375".²¹⁾ Daarna het die firma R. Crane en Sonen van Kaapstad die standbeeld in Italië by 'n onbekende kunstenaar laat maak.²²⁾ In Augustus 1923 het die voorsitter van die kommissie gerapporteer dat "Crane en Sonen hem in kennis heeft gesteld dat het standbeeld van wijlen ds. J.H. Neethling binnen zes maanden gereed zal zijn".²³⁾ Die ouderlinge van die gemeente is versoek om te begin met die insameling van geld vir die monument. Die standbeeld het vroeg in Desember 1924 in Kaapstad aangekom²⁴⁾ en dit is later langs die N.G. Moederkerk in Stellenbosch opgerig.²⁵⁾

Ds. Neethling word hier uitgebeeld in 'n manel wat voor oopgeknoop is. In sy regterhand hou hy 'n dokument vas terwyl sy linkerhand op 'n Bybel rus wat op 'n gedrapeerde voetstuk lê. Die figuur is baie skraal en het 'n lang, vol baard. In "De Kerkbode" van Maart 1925 skryf 'n dogter van ds. Neethling die volgende oor die standbeeld: "De gelaats-trekke van die overledene zijn goed in de klip nagebootst, zodat door dat stuk het nageslacht de gelegenheid hebben zal om zich 'n voorstelling te maken van het waardig voorkomen en de rijzige figuur van die oude 'Dominie' van Stellenbosch van vroegere dagen".²⁶⁾

Die marmerstandbeeld is effens groter as lewensgroot en staan op 'n marmervoetstuk waarop die volgende woorde pryk: "Johannes Henoch Neethling H.Zn., 1 Desember 1826 - 26 Februarie 1904; 46 jare lang predikant te Stellenbosch; Opgericht door zijn dankbaren gemeente".

Vanaf die onthulling van die standbeeld van ds. J.H. Neethling in Stellenbosch tot 1964 is daar slegs vyf losstaande openbare standbeelde wat deur Europese beeldhouers gemaak en ontwerp is, in Suid-Afrika opgerig, naamlik die standbeeld van Cecil John Rhodes in Mafeking (1932) ²⁷⁾, die

standbeeld van Maria de la Queillerie in Kaapstad (1954), die standbeeld van generaal J.C. Smuts in Durban (1954), die standbeeld van Bartolomeu Dias in Kaapstad (1960) en die standbeeld van generaal J.C. Smuts in Kaapstad (1964). Twee hiervan was geskenke aan die Suid-Afrikaanse regering, naamlik die standbeeld van Maria de la Queillerie, wat deur die Nederlandse regering geskenk is en die standbeeld van Bartolomeu Dias wat 'n geskenk van die Portugese regering was.

STANDBEELD VAN MARIA DE LA QUEILLERIE, KAAPSTAD

Maria de la Queillerie is in 1629 in Rotterdam gebore. Op negentienjarige ouderdom het sy met Johann van Riebeeck in die huwelik getree en drie jaar later is sy saam met hom na die Kaap. In 1662 is sy saam met haar man na Malakka waar sy in die ouderdom van vyf en dertig jaar oorlede is.

Toe die Nederlandse regering moes besluit wat die mees gepaste geskenk van die Nederlandse volk aan die Suid-Afrikaanse volk sou wees by geleentheid van die viering van die driehonderdjarige bestaan van Suid-Afrika, het die keuse geval op 'n standbeeld van die vrou van die volksplanter. Die opdrag is toegeken aan die Nederlandse beeldhouer, Dirk Wolbers.²⁸⁾ Wolbers het as voorbeeld die halflyfportret van Maria de la Queillerie in die Rijksmuseum geneem wat deur Dirk Craey geskilder is en die gelaatstrekke noukeurig in brons gekopieer.²⁹⁾ Vir die res van die kleredrag en die houding van die figuur moes die beeldhouer sy verbeelding en kennis van die kleredrag van Van Riebeeck se tyd gebruik. Wolbers het die portret in die Rijksmuseum grondig bestudeer en gesê: "'Daar het sy gestaan 'n aanvallige energieke jong vrou, gekleed in die klere van daardie dae, eenvoudig, maar sierlik' Hy het 'n 'rustige kontemplatiewe beeld met realisme' uitgebeeld".³⁰⁾ Die standbeeld moes realisties wees om by die standbeeld van Jan van Riebeeck in Kaapstad aan te pas aangesien dit die bedoeling was dat die twee beelde langs mekaar geplaas sou word. Die

standbeeld is in 1954 tydelik voor die Nasionale Kunsmuseum in die Kompanjiestuin in Kaapstad opgerig.³¹⁾

STANDBEELD VAN BARTOLOMEU DIAS, KAAPSTAD

Oor die lewe van die ontdekkingsreisiger, Bartolomeu Dias de Novaes, is weinig bekend. Daar is geen sekerheid oor wanneer en waar hy gebore is nie. Al wat ons met sekerheid van hom weet is dat hy in 1486 bevel gekry het om langs die weskus van Afrika af te vaar. In 'n storm is hy per ongeluk om die suidpunt van Afrika gevoer en hy het sodoende ontdek dat 'n mens met 'n skip om die suidelike punt van Afrika kan vaar. Op pad terug na Portugal het Dias die Kaapse skiereiland gesien en dit "Kaap van storms" genoem. Al leer die geskiedenis ons dat Dias Tafelbaai nooit besoek het nie, verdien sy standbeeld 'n plek in Kaapstad omdat hy tog as die ontdekker van ons land beskou kan word.

In 1952, toe Suid-Afrika die driehonderdste herdenking van die volksplanting aan die Kaap gevier het, het die Portugese regering besluit om 'n beeld van die ontdekker van die suidpunt van Afrika as geskenk aan die volk van Suid-Afrika te gee met die gedagte dat dit deel sal uitmaak van die "Poort van Afrika" wat op die Kaapstadse strandgebied sou verrys. Professor Barata Feyo, een van Portugal se bekendste beeldhouers, is gekies om die opdrag uit te voer.³²⁾ Die standbeeld is in Portugal ontwerp en in brons gegiet. Die voetstuk, wat met die forse standbeeld moes harmonieer, is deur die argitek, Fernandes de Sa, uitgevoer.³³⁾ Die standbeeld is tydelik in die Kompanjiestuin in Kaapstad onthul.³⁴⁾

Professor Feyo het 'n standbeeld geskep waarvan veral die houding, eerder as die gesig, tot ons spreek, "n beeld van strenge lyn, sterk in sy eenvoud en sensitief van vorm."³⁵⁾ In sy regterhand hou die ontdekker sy seemanspet en in sy linkerhand het hy die astrolabium, 'n instrument waarmee die posisie noord en suid van die ewenaar ter see bepaal is. "Kyk na die monumentele swaai van sy mantel, die druk van sy knie en die ronding van die kleed, die kop half links

gedraai, die hele houding vertel van sy grenslose volharding, sy energie, sy moed en sy daadkrag".³⁶⁾ Professor W.J. de Kock beskryf die beeld so: "fier op sy hoë voetstuk van vaal graniet, die wye seemansmantel om sy skouers, die kop agteroor, asof hy op die brug van sy klein, dobberende skippie in ons eie, gierende suidoostewind van die Kaap die Goeie Hoop vir die eerste keer uitdagend vaskyk".³⁷⁾ Tereg het Lynette Cohen egter daarop gewys dat "Dias with its hard and definite lines, seems unsuited to its site, and should be transferred to the Foreshore where it would be seen in its advantage against a setting of modern architecture".³⁸⁾ Die Diasstandbeeld kom nie tot sy reg waar hy tans staan nie en hopelik sal dit later na 'n meer geskikte posisie by die "Poort van Afrika" verskuif word.

Myns insiens is hierdie twee geskenkstandbeelde tiperend van die twee uiteenlopende rigtings wat vandag algemeen in die monumentele beeldhoukuns in Suid-Afrika waargeneem kan word. Die standbeeld van Maria de la Quiellerie, wat die werklikheid wil naboots, verteenwoordig die tradisioneel realisties-Afrikaanse stylrigting. Die hoogs gestileerde standbeeld van Bartolomeu Dias, daarenteen, verteenwoordig die ander rigting wat sterk op Europese insigte afgestem is. Die voorstanders van die realisties-Afrikaanse stylrigting is van mening dat dáár standbeelde in Suid-Afrika blootgestel word aan fel sonlig, dit verkieslik nie "met strak, reghoekige en kubus-agtige plastiek", wat tipies Europees is, gestileer of afgewerk behoort te word nie.³⁹⁾ "Die vormgevoel van die Afrikaanse beeldhouer sluit aan die een kant by die Europese tradisie aan, maar dit is aan die ander kant sterk getemper deur die tropiese, rondende plastiek wat byvoorbeeld in die Oosterse kuns as 'n versagterende faktor optree".⁴⁰⁾ Dit lyk asof die navolgers van Europese stylrigtings in Suid-Afrika die feit ignoreer dat die sterk stilering in die Europese beeldhoukuns goed inpas by Europese lig- en atmosfeeromstandighede maar vir Suid-Afrikaanse weersomstandighede is die vereistes egter heeltemal anders. Skerp kontoerlyne en oormatige stilering is in Suid-Afrika nie nodig nie omdat die skerp sonlig alle lyne versterk.

STANDBEELD VAN GENERAAL J.C. SMUTS, DURBAN

Veldmaarskalk Jan Christiaan Smuts (1870-1950) was een van Suid-Afrika se briljantste manne. Hy het sy openbare loopbaan in 1898 begin as Staatsprokureur van Transvaal. In die Driejarige Oorlog is hy tot die rang van Generaal bevorder. Hy was die Transvaal se afgevaardigde by die Nasionale Konvensie en Minister in die Uniekabinet. Hy was twee keer Eerste Minister van Suid-Afrika - van 1919 tot 1924 en van 1939 tot 1948. Gedurende die Tweede Wêreldoorlog is hy tot die rang van Veldmaarskalk bevorder. Hy is op 11 September 1950 oorlede.

Kort na generaal J.C. Smuts se dood is die Jan Smuts-gedenk-komitee onder voorsitterskap van mnr. J.K. Murray in Natal gestig met die doel om 'n standbeeld van die Generaal in Durban op te rig.⁴¹⁾ Die onderneming is geadverteer, spesifikasies is verskaf en tenders vir die ontwerp van die standbeeld is gevra. 'n Hele aantal bekende Suid-Afrikaanse beeldhouers het vir die werk getender, maar die komitee het die tender van 'n Durbanse maatskappy vir £4,775 (R9 550) aanvaar.⁴²⁾ Op hierdie wyse is die opdrag aan die Italiaanse beeldhouer, professor A. Lapi, van die Akademie vir Kuns in Florence gegee.⁴³⁾ Die standbeeld is in Italië op grond van foto's van generaal J.C. Smuts gemaak. Die standbeeld wat op 23 Februarie 1954 in Durban aangekom het, het Smuts as 'n Britse Veldmaarskalk getoon. Die standbeeld is op 14 Mei 1954 op sy voetstuk gemonteer.⁴⁴⁾ Op die voetstuk is vier reliëfpanele met tonele uit die lewe van generaal J.C. Smuts, aangebring. Die paneel is deur die Durbanse kunstenaar, Nils Solberg, ontwerp.⁴⁵⁾ Die paneel is realisties en stel die volgende voor:

- i) Koning George VI vereer die Generaal met die "Order of Merit".
- ii) Generaal Smuts ontvang die vryheid van die stad Durban.
- iii) Generaal Smuts spreek die Britse "House of Commons" toe.
- iv) Generaal Smuts neem die saluut by die vertrek van die Suid-Afrikaanse magte na Noord-Afrika tydens die Tweede Wêreldoorlog.

Generaal Smuts is geklee in 'n Britse veldmaarskalksuniform. In sy linkerhand hou hy 'n maarskalkstaf en hy hou sy regterhand agter sy rug. Sy kop is effens na regs gedraai. Die standbeeld is anderhalf maal lewensgroot en staan op 'n granietvoetstuk met die woorde "In honour of Field Marshall the Right Honourable Jan Christiaan Smuts (1870-1950). Soldier, statesman, philosopher; Architect of the Union of South Africa and the British Commonwealth of Nations; A great son of South Africa who was shared by this country with the whole world", daarop.

Alhoewel die breë publiek deurgaans tevrede was met hierdie standbeeld, is dit beeldhoukundig gesproke nogtans 'n swak werk.⁴⁶⁾ Daar was sekere kunskritici wat hulle sterk teen die standbeeld uitgespreek het met woorde soos "In the hands of an Italian sculptor, Smuts has been turned into something which, in fact, resembles a stiff wooden effigy of a short-statured Italian general No number of excuses will alter in the slightest the feeling of distaste caused by viewing such a statue".⁴⁷⁾ Die beeld vertoon baie stokkerig en in verhouding is die bene van die figuur te kort. Die standbeeld is bowendien sodanig geplaas dat die gesigkant permanent in skadu gehul is. Die pet op die Generaal se kop veroorsaak 'n ekstra skaduwee op die gesig.

STANDBEELD VAN GENERAAL J.C. SMUTS, KAAPSTAD

Die Smutsgedenkkomitee het in 1961 'n kompetisie uitgeskryf vir die ontwerp van 'n standbeeld van generaal J.C. Smuts vir Kaapstad.⁴⁸⁾ Die beeldhouers moes twee modelle instuur: 'n borsbeeld en 'n vollengte sketsmodel van die Generaal. Altesame dertig beeldhouers het deelgeneem, vyf van hulle was van Brittanje, België, Duitsland en Frankryk.⁴⁹⁾ Die keurkomitee het in 1963 besluit dat die Britse beeldhouer, Sydney Harpley, die opdrag moes uitvoer.⁵⁰⁾ Daar was egter ontevredenheid onder die plaaslike beeldhouers toe dit bekend geword het dat die opdrag aan Sydney Harpley toegeken is. Daar is onder andere beweer dat die komitee alreeds vasbeslote was om die opdrag aan Harpley te gee nog voordat die kompe-

tisie uitgeskryf is, en dat die kompetisie net gedien het om die afkeur van die publiek vry te spring. Die komitee het egter per slot van sake die reg gehad om te besluit aan wie hulle die opdrag wou toeken. Die tweede prys in hierdie kompetisie is aan Danie de Jager toegeken.⁵¹⁾ Harpley het die standbeeld in Engeland in brons voltooi en daarna is dit op 'n granietvoetstuk in die Kompanjiestuin in Kaapstad geplaas.⁵²⁾

In plaas van die konvensionele staande houding wat mens aantref by Van Wouw se Lukin en by Steynberg se Pretorius, het Harpley verkies om 'n beeld te skep wat werklik monumentaal was. Sy bedoeling was om 'n monument te skep wat die magtige gees van Smuts sou verewig. Hy het karakter en persoonlikheid benadruk deur die figuur op 'n kaln, informele manier op 'n rotsmassa te laat sit. Die houding van die Smutsstandbeeld, wanneer dit vanuit 'n westelike hoek beskou word, toon besondere ooreenkomste met 'n foto van generaal Smuts op Tafelberg wat in 1938 geneem is.⁵³⁾ Harpley het nietemin meesterlik daarin geslaag om 'n standbeeld te skep wat nie deur Tafelberg in die agtergrond verdwerg word nie. Die moontlikhede van die gedurig veranderende vormmassas van die beeld skep 'n bron van eindelose verrassing vir die toeskouer wat die moeite doen om óm die standbeeld te beweeg. "Loop rondom die Smutsstandbeeld en u sal 'n steeds wisselende en steeds interessante spel van kontrasterende buitelyne sien, van volle en holle vorme, en - belangrikste van al - van goed gekontrasteerde en goed gebalanseerde massas".⁵⁴⁾ Die gevoel van grootsheid word versterk deur die feit dat die boonste deel van die standbeeld teen 'n agtergrond van blou lug gesien word - dit is asof dit bokant die drie-duisend-voet-hoë Tafelberg uittroon.

Baie bewonderaars van die Generaal was bitter ontevrede met hierdie beeld.⁵⁵⁾ Menige kunskenner beskou dit egter as 'n heel besondere kunswerk. Daar bestaan egter geen twyfel dat hierdie standbeeld die publiek in Suid-Afrika bewus gemaak het van 'n nuwe rigting in die monumentele beeldhoukuns nie. Beeldhoukundig kan hierdie werk as die beste standbeeld

van generaal Smuts in Suid-Afrika beskou word. Die ontwerp sowel as die hoogte van die voetstuk is 'n sukses. Die keuse van die materiaal vir die beeld sowel as vir die voetstuk beantwoord volkome aan die doel. F.L. Alexander praat met lof van die standbeeld en sê dat "soos die groot standbeelde van die Renaissance is hierdie standbeeld allesbehalwe 'n portret, en dit moet nie so beskou word nie. Die figuur bied net 'n ligte eggo van die werklike voorkoms van die man wat eens Suid-Afrika geregeer het. 'n Mens kan nie sê watter hemp hierdie man aan het nie. Sy kledy is bedoel om tydloos te wees. Sy drag is skynende, vloeiende metaal - brons wat digterlik behandel is en nie so droog en nugter nie as die uniform van die standbeeld van Genl. Lukin, waar jy die knope en al die nate van sy stewels kan tel Toe ek die eerste maal foto's gesien het van die details van hierdie standbeeld, het my maag 'n paar draaie gemaak: dit het vir my gelyk bloot na Smuts verneder tot 'n domme swaargewigbokser. Dit was vir my 'n aangename verrassing om te vind dat die standbeeld self hierdie indruk nie wek nie".⁵⁶⁾

Die kop van die standbeeld met die ongewone oë - die een met leë ooglede en die ander met 'n volle oogbal - bied 'n goeie speelveld vir lig en skaduwee. Lynette Cohen beweer: "It seems that Harpley has conveyed in modern sculptural terms the essence of those qualities which made Smuts the Man. As such it is vigorously and sensitively modelled and he has adequately overcome the problem of covering form.... In spite of the controversy, there is no doubt that Harpley's Smuts will give a new direction to monumental sculpture in South Africa".⁵⁷⁾ Hierdie standbeeld het wel 'n rol in die groei van monumentele beeldhoukuns in Suid-Afrika gespeel.⁵⁸⁾

SIMBOLIES-REALISTIESE STANDBEELDE VAN EUROPESE OORSPRONG IN SUID-AFRIKA

Naas die figuur "Vrijheid" op die dak van die Ou Raadsaal in Pretoria, en die figure bo-op die torings van die Unie-

gebou in Pretoria, is die Taalmonument in Burgersdorp die enigste vollengte simbolies-realistiese standbeeld van Europese oorsprong in Suid-Afrika.

DIE TAALMONUMENT, BURGERSDORP

Die stryd om erkenning vir Hollands as amptelike taal in die parlement, is beëindig toe "Onze Jan" Hofmeyr op 30 Maart 1882 die voorstel ingedien het om die grondwet dusdanig te wysig dat Hollands ook in die parlement gepraat mag word. Op 1 Mei is 'n wysigingswet in die verband aangeneem en op 2 Junie 1882 het mnr. J. Luttig, L.W.V. vir Beaufort-wes, die parlement vir die eerste keer in Hollands toegesprek.

"Na die stryd vir die erkenning van Hollands in die Kaapse parlement geëindig het, het die gedagte by ds. S.J. du Toit en Onse Jan ontstaan om die oorwinning te verewig deur die oprigting van 'n geskikte gedenkteken. Deur die lengte en breedte van Suid-Afrika is kommissies aangestel om die nodige fondse in te samel. Die twee Republieke in die Noorde, wat na die Eerste Vryheidsoorlog 'n kragtige nasionale ontwaking belewe het, en die stukrag van die Eerste Taalbeweging vanuit die Suide ondervind het, het gretig bydraes ingesamel en gestuur. By wyse van die kollektelyse is ongeveer £400 verkry. Hierop is besluit om 'n monument uit Italië te bestel".⁵⁹⁾ 'n Gedenkkomitee is gekies om 'n geskikte ontwerp in Italië te gaan uitsoek.⁶⁰⁾ Die beeldhouer wat die beeld in Italië gemaak het, is onbekend. In 'n artikel in "The Star" word van die beeld gesê: "The sculpture was generally supposed to be a model of a beautiful girl well known in the Burgersdorp district"⁶¹⁾ en in die "Eeufees Gedenkboek" van Burgersdorp word vermeld: "Mnr. Eben van den Heever, van Venterstad, die enigste oorlewende seun van Oom Daantjie verseker ons dat sy suster Anna, (later mev. dr. Coates), gedien het as model vir die mooi vroue-beeld op die Monument".⁶²⁾ Mnr. K.D. Venter, wat 'n studie van die geskiedenis van hierdie monument gemaak het, meld egter in 'n artikel in "Die Huisgenoot" dat dit die grootste onsin is.⁶³⁾

Toe die hoofkomitee moes besluit waar die monument opgerig moes word, het die keuse dadelik op Burgersdorp geval omdat die beweging vir die erkenning van die Hollandse taal in die parlement sy oorsprong daar gehad het. Nadat die standbeeld in Italië voltooi is, is dit na Suid-Afrika gebring en in Jubileepark (agter die N.G. kerk) in Burgersdorp opgerig.⁶⁴⁾ Maar die geskiedenis van hierdie standbeeld het nie met die oprigting daarvan geëindig nie. Gedurende die Tweede Vryheidsoorlog het Britse troepe met geweld die Taalmonument van sy voetstuk afgeruk en aansienlik beskadig.⁶⁵⁾ Die monument is vervolgens op bevel van lord Milner verwyder. Daar is lank geglo dat Milner die monument in die see gegooi het⁶⁶⁾ totdat dit in Maart 1939 by King Williamstown gevind is tydens opgrawings vir boudoeleindes in die werkplaas van die Departement van Openbare Werke.⁶⁷⁾

Na die Vrede van Vereeniging in Mei 1902 het die inwoners van Burgersdorp en distrik daarop aangedring dat die imperiale regering hulle 'n nuwe monument moet gee. Daar is aan die versoek voldoen. In 1907 is 'n replika van die oorspronklike monument bestel. Die nuwe monument is op die staanplek van die oorspronklike opgerig. Tydens die onthulling van die nuwe monument is daar weer fees gevier.⁶⁸⁾ In 1933 het die Burgersdorpse Kultuurvereniging die Stadsraad versoek om die Taal- en Burgermonumente na Burgerplein te verplaas en op 31 Mei 1933 is die monumente op hulle nuwe staanplek onthul.⁶⁹⁾ Die oorspronklike Taalmonument is op 10 Oktober 1957 weer op Burgerplein onthul en staan tans reg agter die tweede Taalmonument.

Die Taalmonument is 'n lewensgroot witmarmerstandbeeld van 'n jong vrou op 'n 10-voet-hoë voetstuk van klip. Dit simboliseer die Moedertaal. In haar linkerhand hou die figuur 'n gedenkplaat waarop die volgende woorde verskyn: "Vrijheid voor de Nederlandsche Taal". Haar regterwysvinger wys na die woord Taal. Hierdie figuur van "Vrijheid" is geklee in klassieke drag. Aan haar linkerkant by haar voete lê 'n lam, terwyl 'n druiwerank teen haar regterbeen oprank. Haar kop is skerp na regs gedraai.

Hierdie standbeeld is 'n tipiese laat negentiende-eeuse Europese voorstelling van die vryheidsfiguur waar veral klem gelê is op realisme en simboliese attribute.

- 1) Kock, dr. W.J. de; "Union Buildings", South African Panorama, November 1956, p. 3.
- 2) Anton van Wouw, wat plaaslik reeds bekendheid as beeldhouer verwerf het, was een van die beeldhouers wat by hierdie projek betrek is. (Staatsargief, Pretoria: D.O.W. lêer 5269, 'n brief van sir Herbert Baker, 3 Februarie 1911.)
 Sir Herbert Baker het veral ook van die dienste van die Europese beeldhouers, mnr. Ward en mnr. A. Broadbent, gebruik gemaak vir die versierings aan hierdie gebou. Mnr. A. Broadbent se twee Atlasfigure is op 28 April 1913 bo-op die torings van die Uniegebou geplaas. (Kock, dr. W.J. de; op. cit., p. 1 en Knox, P. en Gutsche, T.: Do you know Johannesburg, p. 107). Die Mercuriusfiguur in die Amfiteater van die Uniegebou is ook deur mnr. A. Broadbent uitgevoer. Hy het £200 (R400) vir die standbeeld gekry. (Staatsargief, Pretoria: D.O.W. lêer 5/5269, vol. 1501, brief van die Sekretaris van Openbare Werke, 16 Februarie 1918. JAM/AW 10/5269.)
- 3) Baker, H.: Architecture and Personalities, p. 61
 "Beyond the imagined domed Heroön another unrealized vision was a Via Sacra along the ridge of the kopie to its apex overlooking the city. It was to be a broad stepped pathway with bastions and pedestals on either side for sculpture as it neared a little circular columned Temple of Peace, as we called it, crowning the summit. This appealed to Smut's imagination and he arranged with Tweed, the sculptor to make studies for the design which the three of us had agreed upon. He went, but when he came back after six months he had nothing to show to Smuts and myself, when we went to his studio, that was of any value whatever for our conception on the hilltop".
- 4) Baker, H.: op. cit., p. 61.
- 5) Kyk p. 122.
- 6) "Evolution of a South African School of Art: Views of Mr. Gwelo Goodman and Prof. Wheatley", The Cape Times, 21 April 1928, p. 12.
 Gwelo Goodman het hier beswaar aangeteken omdat die opdrag vir die ruitersstandbeeld van generaal Louis Botha nie aan 'n plaaslike beeldhouer gegee is nie. Dit is uiteindelik aan die Italiaanse beeldhouer, prof. R. Romanelli, gegee.
- 7) 'n Volledige lys van hierdie oorlogsmonumente verskyn op p. 219.
- 8) Die standbeeld van professor J. du Plessis (Pienk Piet) op Stellenbosch, wat deur die Spaanse beeldhouer, F. Cuairan, gebeeldhou is, hoort ook tot hierdie tydperk,

maar aangesien dit deur vriende van die professor opgerig is, is dit nie 'n openbare opdrag nie. ("Standbeeld van prof. J. du Plessis onthul", Die Huisgenoot, 4 Augustus 1944, p. 3.)

- 9) Daar is wel 'n groepstandbeeld van kerkfigure drie jaar voor hierdie standbeeld opgerig. Dit is die Murray-Hofmeyr-monument wat op 28 Augustus 1913 deur dr. Andrew Murray sr. voor die Kweekskool in Stellenbosch onthul is. ("De onthulling van het Murray-Hofmeyr standbeeld", De Kerkbode, 11 September 1913, p. 773-775.)
- 10) N.G. Kerkargief, Kaapstad: Kerkraadsnotule, Somerset-oos, 2 Desember 1912:
"De op te richte monument van wijle ds. J.H. Hofmeyr door de publiek kom nou ter sprake. Aan het vergadering wordt bericht dat men besigt is om het monument in Italie te vervaardigd".
- 11) N.G. Kerkargief, Kaapstad: Kerkraadsnotule, Somerset-oos, 10 Januarie 1916.
- 12) Die standbeeld is op 3 Februarie 1916 deur ds. Geo Murray, 'n swaer van ds. J.H. Hofmeyr, onthul. ("Ont-hulling van het standbeeld van wijlen ds. J.H. Hofmeyr te Somerset Oost", De Kerkbode, 24 Februarie 1916, p. 186.)
- 13) Tonder, dr. J.J. van: "Monumente langs die pad: dr. Andrew Murray-monument", Die Mylpaal, Mei 1975, p. 23.
- 14) Pietro Porta was 'n Italiaanse beeldhouer wat in die twintigerjare in Massa gewerk het.
- 15) "Het Andrew Murray Monument Fonds", De Kerkbode, 13 Junie 1923, p. 800.
- 16) Die standbeeld staan voor die ingang van die N.G. Moederkerk in Wellington en dit is op 24 Augustus 1923 deur 'n suster van dr. Andrew Murray, mev. ds. J.H. Hofmeyr, onthul.

("Onthulling van die Murray-standbeeld", Die Burger, 25 Augustus 1923, p. 7.)
- 17) "De onthulling van het monument van dr. Andrew Murray te Wellington", De Kerkbode, 29 Augustus, p. 1190.)
- 18) Kyk hoofstuk VI op p. 112.
- 19) N.G. Kerkargief, Kaapstad: Kerkraadsnotule, Stellenbosch, 1917-1927. K.K.A. G2-1/3, 14 Januarie 1918.
- 20) Die standbeeldkomitee het bestaan uit ds. D.S. Botha (voorsitter), ouderling J.D. Krige, ouderling T.J. de Waal, ouderling Roos en ouderling Carinus.

- 21) N.G. Kerkargief, Kaapstad: Kerkraadsnotule, Stellenbosch, 1917-1927. K.K.A. G2-1/3, 9 April 1918.
- 22) R. Crane en Sonen was 'n klipkappersfirma wat hulle in 1861 in Kaapstad kom vestig het om grafstene en beeldhouwerk na Suid-Afrika in te voer. Hulle was veral in die twintigerjare baie bedrywig met die maak van oorlogsmonumente. Van hulle bekendste monumente in Suid-Afrika is: die monument vir die Boeremagte, Burgersdorp, die monument vir die Boeremagte, Senekal, die standbeeld van ds. J.H. Neethling in Stellenbosch en die standbeeld van dr. Andrew Murray in Kaapstad.
- 23) N.G. Kerkargief, Kaapstad: Kerkraadsnotule, Stellenbosch, 1917-1927. G2 - 1/13, 13 Augustus 1923.
- 24) N.G. Kerkargief, Kaapstad: Kerkraadsnotules, Stellenbosch, 1917-1927. K.K.A. G2 - 1/13, 1 Desember 1924,
"De eerste leraar stelt die vergadering in kennis dat het standbeeld van wijlen ds. J.H. Neethling in die Kaapstad aangekomen is. 'n Kommissie word afgevaardig om het te gaan beziene, bestaande uit die eerste leraar, oudl. Roos en oudl. Carinus".
- 25) Die standbeeld is op 26 April 1925 deur mev. ds. W.A. Joubert, die oudste dogter van ds. J.H. Neethling, onthul. (Joubert, M.S.: "De onthulling van het monument van wijlen ds. J.H. Neethling", De Kerkbode, 4 Maart 1925, p. 280.)
- 26) Joubert, M.S.: op. cit., p. 280.
- 27) Hierdie standbeeld word volledig bespreek in hoofstuk VI p.
- 28) Dirk Johannes Wolbers is op 10 Junie 1890 in Haarlem in Holland gebore. Hy het tot 1903 in Haarlem gewoon en gewerk waarna hy na Amsterdam is. Hier het hy tot 1908 gebly. Hy was 'n leerling van Leon Gobert in 1903 en later van die Tekenskool vir die Werkerstand in Amsterdam. Sy bekendste werke is: die oorlogsmonumente in Vlaardingen, Deventer en in Zeist en sewe groot figure vir die Stadshuis van Rotterdam. Hy is op 22 September 1957 in 'n motorongeluk dood. (Scheen, P.A.: Lexikon Nederlandse Beeldende Kunstenaars 1750 - 1950, M - Z, p. 619.)
- 29) Rijksmuseumkatalogus 1918, nr. 735, op paneel 74 cm x 59 cm.
- 30) Tonder, dr. J.J. van: Fotobeeld van 300 monumente, standbeelde en gedenktekens langs die pad van Suid-Afrika, p. 1.

- 31) Die standbeeld van Maria de la Queillerie is op 2 Oktober 1954 deur Prins Bernhard van die Nederlande voor die Nasionale Kunsmuseum in Kaapstad onthul. (Die Burger, 4 Oktober 1954, p. 1.) Oor die plek waar die standbeeld onthul is, het die Prins met die ont-hulling gesê dat hy, indien hy goed ingelig is, kan meld dat dit slegs tydelik voor die Nasionale Kunsmuseum 'n staanplek gevind het, daar dit later by die "Poort van Afrika" aan die ingang van die hawe langs die beeld van Jan van Riebeeck geplaas sal word. Die standbeeld van Maria de la Queillerie is inderdaad in November 1968 na die terrein van die standbeeld van haar eggenoot, Jan van Riebeeck, in Roggebaai verskuif waar hulle nou ongeveer 23 meter van mekaar af staan. (Die Burger, 23 November 1968, voorblad.)
- 32) Barata Feyo is 'n bekende hedendaagse portugese beeldhouer. Sy werk kom voor in talle kunsmuseums in Portugal en hy het ook verskeie openbare opdragte uitgevoer.
- 33) Kock, dr. W.J. de: "Die beeld van Bartolomeu Dias", Veertien gedenktekens van Suid-Afrika, p. 1.
- 34) Hierdie standbeeld is op 12 Maart 1960 deur die Portugese Ambassadeur in Suid-Afrika, dr. H.B.C. Queirioz onthul. ("Diaz statue unveiled", The Cape Times, 14 Maart 1960, p. 3.)
- 35) Kock, dr. W.J. de: op. cit., p. 1
- 36) Kock, dr. W.J. de: op. cit., p. 2.
- 37) Kock, dr. W.J. de: op. cit., p. 2.
- 38) Cohen, L.L.: The Modern Movement in South African Sculpture, p. 48.
- 39) Westhuysen, prof. dr. H.M. van der: "Coert Steynberg", Helikon, Maart 1954, p. 15.
- 40) Westhuysen, prof. dr. H.M. van der op. cit., p. 15.
- 41) "Goedkoop-beleid i.s. Smuts-beeld gelaak", Dagbreek en Sondagnuus, 23 Augustus 1953, p. 17.
- 42) Dagbreek en Sondagnuus, op. cit., p. 17.
- 43) Burgermeestersnotule, Durban, 1954, p. 49.
- 44) "Smuts statue set in place", The Natal Daily News, 14 May 1954, p. 2. Die montering is deur mnr. J. Nicoll gedoen en die standbeeld is amptelik op 24 Mei 1954 deur die Administrateur van Natal, mnr. Denis Shepstone, onthul. (McIntyre, J.: "Know your Durban - Worthy Tributes to two great South Africans", The Natal Daily News, 15 September 1955, p. 9.)

- 45) Nils Solberg is in 1920 gebore. Hy was 'n bekende beeldhouer in Natal en het dikwels in Durban uitgestal. Hy is in 1955 in Durban oorlede.
- 46) "Smuts statue fine - but the position?", Natal Daily News, 24 May 1954, p. 1.)
- 47) "Smuts statue offends", Rand Daily Mail, 27 February 1954, p. 8.
- 48) Hierdie komitee het bestaan uit die Burgemeester van Kaapstad, mnr. A.H. Honikman, maj.-genl. Frank Theron en mnr. J. Hamilton Russel, bygestaan deur twee kunstenners, dr. M. Bokhorst van die Nasionale Kunsmuseum en P. Anton Hendriks van die Johannesburgse Munisipale Kunsmuseum.
- 49) "Kenners in die wolke oor Smuts-beelde", Die Volksblad, 7 Desember 1961, p. 10.
- 50) Sydney Harpley is op 19 April 1927 in Engeland gebore. Hy het aan die Royal College of Art gestudeer waar hy in 1956 die kwalifikasie A.R.C.A. verwerf het. Van sy bekendste werk is die standbeeld van generaal Smuts in Kaapstad (1963) en 'n borsbeeld van Edward Heath vir die Constitutional Club in Londen (1973). "The artist in an interview admitted that Smuts' was: 'a most difficult man for any sculptor to portray. He had the inner strength and repose of a philosopher and thinker, but he was also a man of action. He was a visionary with a great mind yet he was a very simple person I wanted to make it burst with vitality and movement On the other hand, only through a perfectly balanced figure could I achieve the impression of calm and repose' ". (Standard Encyclopaedia of Southern Africa, vol. 10 p. 22. en Who's Who 1975, p. 1374.)
- 51) Danie de Jager se oorspronklike sketsmodel is in besit van die Universiteit van Kaapstad.
- 52) Die standbeeld is op 29 Mei 1964 deur dr. L. McIldowie, 'n dogter van generaal Smuts, in die Kompanjies tuin in Kaapstad onthul. ("Duisende by onthulling van Smuts-standbeeld". Die Burger, 30 Mei 1964, p. 17.)
- 53) Smuts, J.C.: Jan Christian Smuts, teenoor p. 288. Foto van die Generaal op Tafelberg, 1938.
- 54) Alexander, F.L.: "Smuts se standbeeld - Kaapstad sal dit nog waardeer", Die Burger, 30 Mei 1964, p. 17.
- 55) "Die doek was skaars van die beeld afgetrek toe twis die hele Kaap daaroor", The Cape Times, 1 June 1964, p. 1 & 7.
- 56) Alexander, F.L.: op. cit., p. 17.

- 57) Cohen, L.L.: op. cit., p. 48-49.
- 58) Kyk hoofstuk IX p. 186.
- 59) Venter, K.D.: "Die Taalmonument op Burgersdorp", Die Huisgenoot, 5 Mei 1939, p. 37. In "De Volkstem", 24 Januarie 1893, p. 3 staan: "Dit beeld self is in Italië vervaardig uit wit marmer en".
- 60) Die komitee het bestaan uit mnr. D.P. van den Heever, L.W.V. (voorsitter), mnr. J.D.P. van den Heever, mnr. W.A. Smit, mnr. N. Kruger, mnr. J.H.N. Bekker, mnr. J. Joubert en prokureur J.C. van den Heever. (Wet, P.J.T. de: Eupees Gedenkboek, Burgersdorp. 1846-1946, p. 41.)
- 61) "Damaged statue 'discovery'", The Star, 10 March 1939, p. 10.
- 62) Wet, P.J.T. de: op. cit., p. 45.
- 63) Venter, K.D.: op. cit., p. 59.
- 64) Die standbeeld is op 17 Januarie 1893 deur mnr. D.P. van den Heever (Oom Daantjie) onthul. ("Di Taalfeest op Burgersdorp", Byvoegsel tot Di Afrikaanse Patriot, 2 Februarie 1893, p. 3.)
- 65) Albert Times & Molteno News, 30 December 1901, p. 3.
- "Some stir was caused in Burgersdorp on the morning of Boxing Day when it became generally known that the marble figure on the celebrated Taalmonument had been overthrown from its pedestal, and lay headless and armless in the Public Gardens. On a visit being paid to the spot, it was found that the figure, from the position in which it was lying, must have turned a complete somersault, while a crowbar and some ropes which were lying near seemed to indicate the means which had been employed. In March 1900, it will be remembered, the nose of the figure was broken, and the right arm disappeared; now the other arm and the head are gone, and the trunk in its fall had rooted up and bent the iron railings which enclosed it on the south-eastern side".
- 66) Villiers, mej. A.J.D. de: Die Hollandse Taalbeweging in Suid-Afrika, p. 154.
- 67) The Star, op. cit., p. 10.
- 68) 'n Komitee bestaande uit vyf en dertig persone, met ds. D. Postma van Burgersdorp as voorsitter, het die fees-telikhede gereël. Die standbeeld is op 25 Mei 1907 deur president M.T. Steyn onthul. ("The Taal festival at Burgersdorp", Cape Times weekly edition, 5 June 1907, photo supplement.)
- 69) Brief van die Stadsklerk van Burgersdorp, 3 Julie 1974.

HOOFSTUK VI

DIE DRIE KRUGERSTANDBEELDE EN DIE DRIE RHODESSTANDBEELDE IN SUID-AFRIKA

DIE DRIE KRUGERSTANDBEELDE:

Stephanus Johannes Paulus Kruger (1825-1904) is in die distrik Colesberg gebore. Hy het as jong seun aan die Groot Trek deelgeneem. Hy het geleidelik bekendheid begin verwerf onder sy medeburgers. So het hy Andries Pretorius in 1852 na Sandrivier vergesel vir die ondertekening van die Sandrivierkonvensie waarin Brittanje die Zuid-Afrikaanse Republiek se onafhanklikheid erken het. Die volgende jaar het hy lid van 'n volksraadskommissie geword wat 'n grondwet vir die Zuid-Afrikaanse Republiek moes opstel. Paul Kruger het daartoe bygedra dat die twis tussen die Transvaalse leiers, Stephanus Schoeman en M.W. Pretorius, in 1862 bygelê is. Hy het ook verskillende ekspedisies teen naturelleopperhoofde gelei en in 1860 'n belangrike rol in die "burgeroorlog" in Transvaal gespeel. In 1863 het hy Kommandant-generaal van die Zuid-Afrikaanse Republiek geword en in 1874 het hy lid geword van die Uitvoerende Raad. Hy was die leier van die versetbeweging teen Shepstone se anneksasie van die Transvaal in 1877 en het ook as leier van 'n deputasie na Londen gegaan om die Republiek se saak aan die Britse kabinet te stel. Paul Kruger het sy landgenote se begeerte om hulle onafhanklikheid met die wapen terug te wen, tot aan die einde van 1880 beteuel maar by die geskiedkundige Paardekraalbyeenkoms in Desember 1880 het hy deelgeneem aan die herstel van die regering en saam met generaal Joubert en M.W. Pretorius die Driemanskap gevorm wat aan die hoof van die regering sou staan. In die daaropvolgende Eerste Vryheidsoorlog is die Britse magte verslaan en Kruger het 'n groot aandeel in die vredesonderhandeling met die Engelse gehad. In 1883 is Kruger vir die eerste maal tot President van Transvaal verkies en hy het in dieselfde jaar weer na Engeland gegaan om oor die hersiening van die Pretoria-konvensie van 1881 te onderhandel.

Paul Kruger was President van die Zuid-Afrikaansche Republiek vir vier agtereenvolgende termyne van vyf jaar. Die Tweede Vryheidsoorlog teen Brittanje het in Oktober 1899 uitgebreek en op 7 Mei 1900 het Kruger die laaste volksraadsitting in Pretoria bygewoon. Hy het Pretoria voor die aanrukkende kolonnes van lord Roberts verlaat en ooswaarts teruggeval. In September 1900 is daar besluit dat hy na Europa moes gaan en in Oktober 1900 het hy na Holland vertrek. Hy is in 1904 in ballingskap oorlede.

Hierdie welbekende feite is hoofsaaklik herhaal omdat die beeldhouer wat getrag het om 'n portret van die Transvaalse President te skep, die gebeurtenisse uit sy lewe in gedagte gehou het en probeer het om daardeur die persoon van Kruger en sy kordate karakter in die beeld te weerspieël.

Daar bestaan drie openbare standbeelde van president Paul Kruger in Suid-Afrika naamlik die standbeeld op Kerkplein in Pretoria, die een voor die stadsaal in Rustenburg en die een wat reg oorkant die Paardekraalmonument op Krugersdorp staan.

Dit is merkwaardig dat die drie standbeelde van president S.J.P. Kruger in Suid-Afrika elkeen 'n afsonderlike fase in sy lewe uitbeeld. Die standbeeld in Krugersdorp toon president Kruger in die fleur van sy lewe toe hy vir die eerste keer President geword het. Die standbeeld in Pretoria stel hom voor soos hy net voor die Tweede Vryheidsoorlog gelyk het en die standbeeld in Rustenburg toon hoe hy lateraan in Europa oor die lotgevalle van sy volk gesit en peins het.

Ten einde 'n beter idee te kry van die omstandighede wat die maak en oprigting van elkeen van hierdie Krugerstandbeelde beïnvloed het, is dit wenslik om die geskiedenis van elke standbeeld afsonderlik na te gaan.

DIE KRUGERSTANDBEELD IN PRETORIA

Die geskiedenis van die Krugerstandbeeld in Pretoria gaan terug tot 20 Augustus 1895 "toe Sammy Marks met die goed-

keuring van sy vennoot Lewis, besluit het om 'n tasbare bewys te lewer van sy dankbaarheid jeens die land uit wie se bodem hy ryk geword het".¹⁾ Nadat hy sy boekhouer, Faure, en sy rekenmeester, Hugh Crawford, geraadpleeg het, het Marks 'n brief aan die President en die Uitvoerende Raad gerig waarin hy hulle meegedeel het dat hy besluit het om £10,000 (R20 000) aan Pretoria te skenk op voorwaarde dat die geld gebruik word om 'n marmerstandbeeld van president Kruger op te rig op 'n plek wat die President self moes aanwys. Die balans van die geld moes tot voordeel van Pretoria bestee word op 'n wyse wat die President self moes bepaal.²⁾

Marks se brief is egter eers na veertien dae beantwoord. Marks is meegedeel dat president Kruger die standbeeld in Burgerspark wou laat oprig en aanbeveel het dat die balans van die geld aan 'n dieretuin vir Pretoria bestee moes word.

Die destydse Superintendent van Onderwys in Transvaal, dr. N. Mansvelt, wat self 'n kunskenner was, het voorgestel dat die standbeeld eerder in brons as in marmer uitgevoer behoort te word, aangesien marmer moontlik nie teen die temperatuurskommelings van die Transvaalse klimaat bestand sou wees nie. "Ook het hy ten opsigte van Marks se begeerte om self die standbeeld te bestel, versigtig in oorweging gegee dat geen standbeeld tog in ontvangs geneem moes word wat nie vooraf goedgekeur is deur iemand wat sy Hoog Edele persoonlik goed ken nie, sodat voorkom sou word dat die standbeeld ontvaard tot die vele portrette wat daar van die President bestaan en wat wel die hooflyne maar volstrek nie die eienaardige karakteristieke uitdrukking van sy gelaat weergee nie".³⁾ Marks het hierdie wenk van dr. Mansvelt aanvaar.

'n Jong Nederlandse beeldhouer, Anton van Wouw, wat sedert Nuwejaarsdag 1890 in Pretoria was en in 1891 beeldhouwerk aan die ou Goewermentsgebou vir die regering uitgevoer het⁴⁾, was op daardie tydstip spotprenttekenaar vir "The Press".⁵⁾ "Op 'n dag het hy in die koerant gesien dat Sammy Marks bereid is om £10,000 aan 'n standbeeld van President Kruger te bestee".⁶⁾ Van Wouw, wat reeds in 1891

'n borsbeeld van Kruger voltooi het⁷⁾, het die maak van so 'n monument as 'n uitdaging beskou: "Toen dit bekend was ben ik direct aan het werk gegaan en toen ik daarmee klaar was heb ik die photo van dit werk laten maken Toen ik dat schetsmodel klaar had heb ik nagadacht hoe ik de heer S. Marks moest naderen. Ik besloot de Eerste Volksraad uit te nodigen myn (sic) werk te komen bezichtigen; ik liet kaarten drukken en zond aan alle leden een invitasie (sic)."⁸⁾

Die oorspronklike sketsmodel het die President voorgestel in ampsdrag, sonder sy wandelstok, op 'n hoë voetstuk omring deur vier gewapende burgers - twee uit die Voortrekkertyd en twee uit Van Wouw se eie tyd. Vier reliëfpanele, wat veronderstel was om belangrike gebeurtenisse uit Kruger se verlede uit te beeld, en 'n monogram "K", is teen die voetstuk aangebring. Die hele monument sou op 'n stel trappe rus.⁹⁾

Een middag, nie lank nadat hy sy uitnodigings uitgestuur het nie, het sowat veertien volksraadslede onder leiding van A.D.W. Wolmarans na Van Wouw se ateljee gegaan. Hulle het die model van alle kante bekyk en was in hulle skik met wat hulle gesien het.¹⁰⁾

A.D.W. Wolmarans het Van Wouw verseker dat hy en sy afvaardiging volksraadslede president Kruger sou inlig oor die sketsmodel.¹¹⁾ Ses maande ná hierdie besoek het Van Wouw 'n brief van dr. Leyds ontvang waarin hy versoek is om om elfuur die volgende dag in dr. Leyds se kantoor te wees. Van Wouw beskryf hierdie besoek soos volg: "Daar ontmoette ik de heer S. Marks. Hij kwam naar mij toe en zei: 'Wil jij die President maak?' waarop ik antwoordde: 'Ja, Mr. Marks. De President en de Boeren zijn voor mij interessant, ik wil graag 't monument maken.' Dr. Leyds had veel te praten over dit monument totdat hij mij later vroeg hoeveel ik dacht dat mijn honorarium moest zijn. Ik antwoordde dat mijn hoofddoel was de President en die Boeren die mij zoo na aan 't hart lagen af te beelden en dacht zowat £40 per maand. Dr. Leyds vond dit erg billijk.

Maar ik gaf Dr. Leyds nog te kennen dat ik het gehele monument zou oprichten, want wie was er in Zuid-Afrika geschikt om het te doen. Dr. Leyds stond dit mij gaarne toe. Daarop hebben Dr. Leyds en de heer Marks het kontrakt (sic) getekend".¹²⁾

Op 7 Oktober 1896, meer as 'n jaar na die skenking van die geld, het Anton van Wouw skriftelik van Marks opdrag ontvang om die werk uit te voer.¹³⁾ Die maak van die standbeeld was onderworpe aan die volgende voorwaardes:

- a) Van Wouw moes onmiddellik na Europa vertrek om die werk onder sy toesig in Frankryk of Italië te laat uitvoer.
- b) Van Wouw moes na verloop van agtien maande na Pretoria terugkeer om toesig te hou oor die oprigting van die monument.
- c) Van Wouw en sy gesin se reiskoste na en van Europa, asook na plekke in Europa wat hy met die oog op die uitvoering van sy werk sou moes besoek, sou aan hom vergoed word.
- d) Van Wouw sou 'n salaris van £40 (R80) per maand vir 'n tydperk van hoogstens twee jaar ontvang.
- e) Alle ateljeekoste en die koste van hulp wat hy vir die giet van die beelde nodig sou hê, sou aan hom vergoed word.
- f) Die opdraggewers sou Van Wouw se werksplek in Europa sowel as in Pretoria te alle tye kon besoek.
- g) Dat Van Wouw alles in sy vermoë moes doen om 'n goeie werkstuk te lewer.

Voordat Van Wouw na Europa vertrek het, het hy 'n deeglike studie van die President gemaak. In 'n brief aan "Dagbreek en Sondagnuus"¹⁴⁾ vertel mev. J.E. Fourie, die weduwee van dr. H.C.M. Fourie, in lewe predikant van die N.H. gemeente Cottesloe in Johannesburg, dat Van Wouw self aan haar vertel het hoe hy die voorlopige studies van die President

gemaak het. "Toe daar besluit was dat Van Wouw 'n standbeeld van die Staatspresident sou maak, is Paul Kruger ingelig dat die beeldhouer 'n stadige en presiese werker is. Die President weer het nie kans gesien om baie tyd te wy aan poseer vir die beeld nie. Van Wouw het die saak oordink en die omgewing van die Raadsaal gaan verken. Hy merk toe in 'n straat aan die agterkant van die gebou 'n woning met 'n groot venster aan die sykant van die Raadsaal geleë. Hy stel toe vas dat die vertrek waarin die groot venster is, te huur is. Daarmee was sy hele probleem opgelos. Van Wouw het toe elke oggend tussen 8 en 9 uur in die kamer stelling ingeneem en met die president afgespreek dat dié komende van Kerkstraat-Wes, regs teen die Raadsaal verby sou loop na die straatjie daaragter. Op 'n aangewese plek sou die president dan 'n paar minute stil staan totdat Van Wouw die teken gee dat hy vir die huidige klaar was. Dan het Paul Kruger die Raadsaal by 'n agterdeur binnegegaan". Hierdie verhaal kan waar wees aangesien die President gevrees het dat dit opspraak sou verwek in Transvaal indien hy vir 'n beeld sou poseer en dat hy daardeur aansien sou verloor by sy landgenote. Van Wouw het hieroor vertel: "Enige tyd daarna het ik na die huis van die President gegaan en het hom gevra of hy 'n paar uur voor my sou wil poseer voor die stand van die figuur. Toe sê hy: 'Van Wouw, ek wil nie opspraak maak nie. Ek wil niks met die ding te doen hê nie; jy het die klein beeldjie goed gemaak; jy kan en sal die groot beeld ook goed maak.'"¹⁵⁾

Van Wouw het nie op hom laat wag nie en veertien dae nadat hy die kontrak met Marks onderteken het, het hy met sy vrou en kind na Holland vertrek. In Holland het hy na die Gesant van die Zuid-Afrikaansche Republiek, jhr. G.J.Th. Beelaerts van Blokland, gegaan. Die gesant is ondertussen reeds deur die Onder-Staatsekretaris in Pretoria van Van Wouw se opdrag verwittig en hy is meegedeel dat die beeldhou- en gietwerk onder toesig van 'n beeldhouer in Frankryk of Italië gedoen moes word en dat die keuse van die beeldhouer waarskynlik by hom, die gesant, sou berus.

Jhr. G.J.Th. Beelaerts van Blokland het 'n lewendige belangstelling in die werk getoon en in 'n gesprek met Van Wouw het hy sekere wenke aan die hand gedoen. Hy het voorgestel dat 'n Bybelteks op een van die vlakke van die voetstuk aangebring moes word. Hierdie wenk is gretig deur Van Wouw aanvaar en op sy versoek deur die gesant aan die regering in Pretoria oorgedra. Van Wouw het 'n ander wenk van Beelaerts van Blokland van die hand gewys, naamlik dat die President sonder sy keil uitgebeeld moes word, omdat die keil sou veroorsaak dat daar altyd 'n skaduwee op die gesig van die beeld sou val. Van Wouw het vroeg in 1897 kennis gemaak met die Nederlandse beeldhouer, Bart van Hoven, wat so 'n gunstige indruk op hom gemaak het, dat hy die wens uitgespreek het dat die gesant by die regering in Pretoria moes aanbeveel dat die toesig oor die werk aan genoemde beeldhouer opgedra sou word.¹⁶⁾

Van Wouw het met verskillende gieters in Holland onderhandel en besluit dat die Koninklike Nederlandsche Fabriek van Gouden en Zilveren werke van J.M. van Kempen en Zonen in Voorschoten, die beste aan die doel sou beantwoord.¹⁷⁾ Van Kempen het egter besluit dat hy die opdrag nie kon aanvaar nie aangesien sy fabriek nie vir so 'n groot werk ingerig was nie. Van Wouw moes dus 'n ander gieter vind en hy het na Italië gegaan en hom in Rome gevestig waar hy meer as ses maande later die gieter aan wie hy die werk wou toevertrou, Franciscus Bruno, gekies het.¹⁸⁾

"In Rome was hy aanvanklik vreemd en verdwaald. Een aand het hy egter toevallig op 'n groep Duitse kunstenaars in 'n hotel-eetsaal afgekom en toe hulle verneem dat hy 'n beeld kom maak van die Boerepresident van wie hulle reeds so baie gehoor het, was hulle net ene belangstelling. Hulle het hom uitgevra na sy plan vir die standbeeld en toe hy hulle die sketsmodel toon waar Kruger 'n pluiskeil op het, was hulle in opstand. 'Dit is teen alle reëls van die kuns' het hulle uitgeroep en Van Wouw van hardkoppigheid beskuldig toe hy nie van voorneme wou afsien nie. 'Ek ken die President en so gaan ek hom maak', het hy geantwoord, en

so is Kruger gemaak."¹⁹⁾ In Rome het Van Wouw die nodige inspirasie en fasiliteite gevind om die werk uit te voer. "Die Italiaanse voorbeeld rondom het hom daagliks opnuut besiel vir sy eie werk. Veral die kuns van die Vatikaan, so het hy meermale met entoesiasme getuig, het sy bewondering geniet".²⁰⁾

Van Wouw het sonder versuim begin modelleer aan die onderdele waarvoor hy nie verwysingsmateriaal nodig gehad het nie, omdat hy dit goed geken het - die figuur van die President, die twee Boerebrandwagte uit sy eie tyd en die paneel wat die eerste inswering van Paul Kruger as Staatspresident moes uitbeeld. Net soos die groot beeldhouers van Europa het hy ook kunstenaars gehuur om die verskillende beelde volgens sy ontwerp te modelleer.²¹⁾ Hy sou egter uitvind dat hy hulle nie kon gebruik nie, omdat hulle die Afrikaanse volk nie geken het nie. "As hulle 'n Boer moes vervaardig het hulle sy kop gevorm soos dié van 'n heilige of 'n profeet of 'n ander verheerlikte wese en Van Wouw se pogings om hulle beter te leer was nutteloos; die gevolg was dat hy op die end genoodsaak was om die modelleerwerk persoonlik te voltooi".²²⁾

Van Wouw het nie sketsmodelle van die Boerefigure van Pretoria af saamgeneem Europa toe nie. Italiaanse visserslui, geklee in die drag van Boere, het vir hom geposeer.²³⁾ Van Wouw het eers in Italië sketsmodelle van die Boerefigure gemaak wat vier maal kleiner was as die finale produk.²⁴⁾ Die sketsmodelle van die twee Boerefigure sowel as die twee Voortrekkerfigure en Paul Kruger is later in brons gegiet en aan privaatpersone in Suid-Afrika verkoop.²⁵⁾

Van Wouw het beoog om die figure in die fynste besonderhede weer te gee. Dit het hom ruim drie en 'n half maande geneem om een van die sittende Boerefigure gereed te kry om te laat giet. As gevolg van hierdie stadige tempo waarteen hy gewerk het, was hy op 1 April 1898, toe hy volgens sy ooreenkoms met Marks al na Pretoria moes terugkeer, nog baie ver van klaar af. Van Wouw het gevolglik daarop aangedring dat sy dienstyid met nog 'n jaar verleng moes word en Marks het ingestem. Lewis, Marks se vennoot in Londen, het Van Wouw voort-

durend lastig geval om te verneem wanneer hy die werk klaar sou hê. Van Wouw het hom egter nie van stryk laat bring nie. Hy het aan sy vader geskryf "dat ik nooit terwille van eenige winst zoo 'n werk als het Kruger-monument en mijn naam op-offeren zal en zij kunnen hoog en laag springen, ik werk rustig voort doe mijn plicht en tracht te verwezenlijken wat ik gedacht heb, namelijk het volkomen nationaal karakter van het Transvaalsche volk en z'n Kruger. 't Zou immers bespottelijk zijn ter wille van eenige maanden winst iets te gaan opofferen en wel van een werk dat daarvoor altyd (sic) staat en door iedereen beoordeeld wordt. Het zou mij meer griewen als mijn werk niet gelukt was, maar daar zal ik voor zorgen. Toch moet u of door middel van een ander eens met den Heer Marks daarover spreken. Want ik sta alleen voor zoo 'n werk".²⁶⁾

In Mei 1898 was drie van die vyf figure voltooi naamlik dié van die President en die twee Boerefigure uit Van Wouw se eie tyd.

Die reuse figuur van Paul Kruger - 4,43 m hoog - staan met 'n wandelstok in sy regterhand terwyl die ander hand, wat 'n opgerolde dokument vashou, rustig langs sy sy hang. Sy gesig is effens na links gedraai en na benede gewend asof hy afkyk op 'n skare mense aan sy voete. Die twee Boerefigure, wat in sittende houding uitgebeeld is, is elk 2,18 m hoog. Die een figuur het 'n dik bos baard en kyk effens op. Hy hou sy geweer met albei hande vas asof hy gereed is om te skiet. Die ander figuur kyk na links en hou sy geweer in sy linkerhand vas. Sy regterhand rus op sy bandelier.

Op 21 Mei 1898 het Van Wouw in Rome 'n skriftelike kontrak met die bronsgieter, Franciscus Bruno, aangegaan vir die giet van die beeldhouwerk van die Krugermonument.²⁷⁾ Bruno het onderneem om die vyf gipsmodelle vir die Krugermonument voor 21 Januarie 1899 in brons te giet op voorwaarde dat die laaste twee gipsmodelle hom voor of op 25 Oktober 1898 bereik.

Intussen het Van Wouw reeds begin met die maak van die twee Voortrekkerbrandwagte en die oorblywende reliëfpanele. Gedurende hierdie tydperk het die regering in Pretoria finaal besluit dat die vier panele die volgende tonele moes uitbeeld:

- i) die inswering van president Kruger in 1883;
- ii) die byeenkoms by Paardekraal in 1880;
- iii) die vredesluiting in O'Neill se huis in 1881;
- iv) hoe die jong Paul Kruger in doodsgevaar kmdt.-genl. Potgieter se lyk uit Makapansgrot gaan haal het.

Om die besonderhede so noukeurig moontlik te kan weergee, het hy die regering in Pretoria gevra vir foto's en behoorlike beskrywings van die tonele wat hy moes uitbeeld. Hy het ook 'n voorbeeld van Voortrekkerdrag gevra vir die maak van die twee Voortrekkerfigure. Die regering in Pretoria het geen moeite ontsien om Van Wouw tegemoet te kom nie en het onmiddellik aan hierdie versoek voldoen.

Van Wouw het nog ruim agt maande lank aan die twee Voortrekkerfigure gemodelleer totdat elke besonderheid presies was soos hy dit wou gehad het. Eers is sketsmodelle van die figure, 63 cm hoog, uit klei gemaak. Vervolgens is dit in gips gegiet en eers daarna is die reuse figure van 2,14 m gemodelleer.²⁸⁾ Die een figuur sit met sy linkerelmoog op sy knie en sy ken op sy toegevoede hand. Sy ander hand rus op 'n ou sanna waarvan die loop op die grond en die kolf op sy regterbeen rus. Hierdie figuur staan bekend as die Doppe Voortrekker en word beskou as een van Van Wouw se mooiste werke.²⁹⁾ Die ander Voortrekkerfiguur sit regop met sy sanna vasgeklem in albei hande. Hy het 'n lang baard en diep rimpels op sy voorkop.

Vroeg in 1899 was die modelleerwerk aan die twee Voortrekkerfigure, en inderdaad ook die giet van drie van die vyf figure voltooi en kon Van Wouw al sy aandag op die reliëfpanele toespits. Een van hierdie panele is al voor die einde van 1898 voltooi. Dit is nie bekend wanneer hy die ander drie panele voltooi het nie. Elkeen van hierdie reliëfpanele is 'n uiters noukeurige studie van die gebeurtenis wat dit uitbeeld, maar

as gevolg hiervan het die komposisionele eenheid in elke afsonderlike paneel in die slag gebly.

Terwyl Van Wouw in Europa besig was met die beeldhouwerk, het Sammy Marks te kenne gegee dat 'n voetstuk van rooi Skotse graniet vir die Krugerstandbeeld opgerig moes word. Teen Julie 1899 is daar begin om die rooigranietvoetstuk op Kerkplein op te rig.³⁰⁾ Intussen het die oorlog met Engeland uitgebreek en toe Van Wouw navraag gedoen het oor wat hy met die standbeelde moes maak wanneer hulle in Suid-Afrika aankom, het president Kruger te kenne gegee dat daar liewers met die oprigting van die standbeelde gewag moes word tot dat die oorlog verby was.

Die gegote stukke is inmiddels na Delagoabaai verskeep. Die oorlog het egter alle aandag geverg en dit was nie 'n geskikte tydstip vir die oprigting van 'n monument nie. Die beelde is in die African Boating Company se pakhuis by die hawe van Lourenco Marques geberg. Vir Marks, wat verantwoordelik was vir die betaling van die bergingsgeld, het die beelde uiteindelik 'n finansiële las geword. Toe die Britse magte Pretoria uiteindelik ingeneem het, het Marks belangstelling in die hele projek verloor.

Lord Kitchener, wat foto's van die figure gesien het, het egter vir Marks gevra of hy bereid was om die vier Boerefigure aan hom af te staan en Marks was maar net te bly om van hulle ontslae te raak. Kitchener het die vier Boerefigure vervolgens na Engeland verskeep. Die beeld van Paul Kruger het egter in die pakhuis van die African Boating Company bly lê. Twee van die Boerefigure is uiteindelik aan die Royal Engineers in Chatham in England geskenk terwyl die ander twee die privaateiendom van lord Kitchener gebly het.

Op bevel van sir Arthur Lawley, Luitenant-goewerneur van Transvaal, is die rooigranietvoetstuk op Kerkplein in 1905 na Prinsepark verskuif, waar die eensame figuur van Oom Paul, sonder sy brandwagte, op 24 Mei 1913 onthul is.³¹⁾

Na president Kruger se dood in 1904, is verskeie pogings aangewend deur onder andere generaal Louis Botha, om die Boerefigure terug te kry. Lord Kitchener was egter nie bereid om hulle prys te gee nie.

Eers in 1921 het generaal J.C. Smuts daarin geslaag om die standbeelde terug te kry. Hulle het op 12 September 1921 in Pretoria aangekom.³²⁾

Na die Eerste Wêreldoorlog het die Stadsraad van Pretoria dit oorweeg om 'n oorlogsmonument op Kerkplein op te rig. As gevolg van sterk protes, het die Raad egter van hierdie plan afgesien. Daar is egter 'n kompromis aangegaan waarvolgens nóg die Krugergroep nog die oorlogsmonument op Kerkplein opgerig sou word. Die Krugermonument is later na die plein voor die stasie verskuif terwyl die oorlogsmonument voor die Uniegebou opgerig is.

Op 10 Oktober 1925, presies honderd jaar na die geboorte van president Kruger, is die volledige standbeeldgroep op dieselfde voetstuk van Skotse graniet wat eers op Kerkplein gestaan het, deur generaal J.B.M. Hertzog op Stasieplein onthul.³³⁾

Tog was die Afrikaanssprekendes net so ontevrede met die plein voor die stasie vir die Krugerstandbeeld, as vroeër met Prinsepark. Na 'n paar jaar is daar weer begin met die rig van ver-toë tot die Stadsraad van Pretoria om die Krugerstandbeeld na Kerkplein te verskuif. Deur middel van sterk organisasies soos die F.A.K., die Suid-Afrikaanse Vrouefederasie en die Kultuurraad van Pretoria, het hierdie pogings uiteindelik begin aandag trek. Op 9 Maart 1939 het die Provinsiale Raad eenparig besluit om die Stadsraad van Pretoria te versoek om die saak spoedig en finaal te besleg. Gevolglik het die Stadsraad uiteindelik op 29 Mei 1939 die verskuiwing van die Krugerstandbeeld goedgekeur. Mnr. J.M. van der Westhuysen, die Krugergenootskap se argitek, is aangestel om in samewerking met Anton van Wouw 'n nuwe, waardige voetstuk te ontwerp. "Alles het voor die wind gegaan en finale reëlings is deur die Genootskap getref vir die onthulling van die standbeeld op sy regmatige plek op 10 Oktober 1941 deur mev. R.I. Steyn".³⁴⁾

Die Stadsraad van Pretoria het egter plotseling beweer dat die voorgestelde voetstuk nie by Kerkplein sou pas nie en die saak het op 'n dooiepunt uitgeloop.

Daar was heelwat meningsverskil oor die voetstuk en die ligging van die Krugermonument op Kerkplein, en nadat die kwessie selfs voor die Uitvoerende Raad gelê is, is die standbeeld uiteindelik op 10 Oktober 1954 op sy regmatige plek - die middel van Kerkplein - onthul.³⁵⁾

Vir die moderne smaak mag hierdie Krugerstandbeeld met sy onartistieke pluiskeil vandag minder aantreklik en die groep as geheel enigsins konvensioneel lyk, maar by die beoordeling daarvan moet ons die omstandighede waarin dit gemaak is, die standpunt van die opdraggewers en die smaak van die tyd in aanmerking neem.

KRUGERSTANDBEELD, RUSTENBURG

Die geskiedenis van die Krugerstandbeeld in Rustenburg gaan terug tot die jaar 1901,³⁶⁾ toe die Franse beeldhouer Jean Georges Pierre Achard,³⁷⁾ in Parys 'n 2,25-m-hoë standbeeld van president Kruger geboetseer het. Alhoewel Achard in 1904 tydens 'n onderhoud met die skrywer, Scharthen Antink, beweer het dat president Kruger nie gedurende sy besoek aan Parys teen die einde van 1901 vir hom geposeer het nie³⁸⁾, skryf Lenseigne in 'n brief van 22 Junie 1917 aan die Suid-Afrikaanse Hoë Kommissaris in Londen "One of my friends, George Achard, a sculptor of talent, was received by President Kruger during his sojourn in Paris and made a statue of him of which I enclose a small photograph thinking that it might interest you".³⁹⁾

In die onderhoud met Scharthen Antink in 1904 het Archard vertel: "Ek het hom egter dikwels gesien toe hy Parys besoek het en ook vir 'n lang tyd van naby in sy salon en die tragiese grootheid van hierdie figuur het my so aangegryp dat dit vir altyd in my gees gebeiteld staan. Ek moes die beeld maak. Vir ses maande het ek aan die ontwerp gewerk; ek het my om-

ring met alle afbeeldings en portrette wat ek maar in die hande kon kry, om te verhoed dat my fantasie en my opgewondenheid my nie parte sou speel nie. Dit is die enigste van my werke waarmee ek wel tevrede is. Ek glo dat ek uitdrukking kon gee aan wat ek eenkeer gesien en gevoel het: die gewondene en gebrokene van die oerkrag van hierdie groot Transvaler".⁴⁰⁾

Achard het die gipsbeeld in 1901 voltooi. Dit is in die Salon des Artistes Francais in Parys uitgestal waar dit baie aandag getrek het.⁴¹⁾ "Hierdie vergete Krugermonument het drie jaar lank sy kortstondige glorie in die Salon van die Artiste Francais geken. Die bestuur van die Salon was egter bevrees vir te opgewonde uitinge en demonstrasies van die destydse Transvaal-gesinde Parysenare en het daarom die beeld in 'n uithoek van die kolossale beeldhouhal in die Grand Palais laat plaas. Sodoende wou hulle probeer om die beeld aan die geesdriftige belangstelling van die groot menigtes te onttrek. Die opsigters het opdrag ontvang om gereeld elke uur die blomme wat die Franse by die beeld geplaas het te verwyder sodat die spontane blommehulde nie te kwetsend sou wees vir die Engelse toeriste nie."⁴²⁾

In 1904 is die standbeeld teruggeneem na die ateljee van die beeldhouer waar dit byna tien jaar lank totaal vergete bly lê het. In Junie 1917 het 'n vriend van Achard, Georges Lenseigne, egter 'n brief⁴³⁾ aan die Suid-Afrikaanse Hoë Kommissaris in Londen geskryf waarin hy hom meegedeel het dat Achard graag sy Krugerstandbeeld as geskenk aan die Suid-Afrikaanse regering wil gee. Lenseigne het ook namens Achard verneem of die regering bereid is om die geskenk te aanvaar op voorwaarde dat hulle die vervoer- en verpakkingskoste moet betaal. In 'n brief van 27 September 1917 het Achard self aan die Hoë Kommissaris laat weet "M. Georges Lenseigne informed me of the acceptance of my work by the Government of the Union; it has made me very happy and I find that it is indeed prudent to forward the statue to the Transvaal only after the war on account of the present risks of the voyage by sea. I will therefore keep it

in my studio till the time deemed opportune by the Government of the Union to have it removed. This statue is of plaster and could therefore not be placed in the open air; if such was the Government's intention, it would be indispensable to have it reproduced in some solid material, marble, bronze or stone".⁴⁴⁾ Na aanleiding van hierdie brief van Achard het die Suid-Afrikaanse regering besluit om die standbeeld in 'n meer duursame materiaal te laat uitvoer. Ten spyte daarvan dat die beeldhouer aanbeveel het dat die standbeeld in marmer of klip uitgevoer moes word, aangesien dit daarvoor ontwerp is, het die regering besluit om dit lievers in brons te laat giet.⁴⁵⁾ Op 17 April 1919 het Achard amptelik opdrag ontvang om die standbeeld in brons te laat giet.⁴⁶⁾ Die werk sou binne sewe tot tien maande gedoen word, teen 23,000 frank (R1 882). In Februarie 1920 het Achard laat weet dat die gietwerk teen die einde van daardie maand voltooi sou wees en hy het toestemming gevra om die beeld van 1 Mei tot 30 Junie 1920 in die Salon des Artistes Francais uit te stal.⁴⁷⁾ Die versoek is toegestaan.

In Julie 1920 het dit bekend geword dat die standbeeld binne afsienbare tyd in Pretoria verwag kon word. Verskillende persone en organisasies het begin bespiegel oor waar die standbeeld opgerig behoort te word. Generaal Smuts was van plan om die standbeeld by die Uniegebou te laat oprig.⁴⁸⁾ Ander voorstelle was dat dit op Kerkplein of binne-in die Ou Raadsaal opgerig moes word. Dr. Engelenburg het voorgestel dat dit voor die ou Raadsaal in Pretoria opgerig moes word.

Die voorneme om Achard se Krugerbeeld op Kerkplein op te rig, het nie die goedkeuring van die Suid-Afrikaanse Vrouefederasie weggedra nie. Die lede van die federasie was reeds sedert 1912 besig om geld in te samel vir 'n nuwe, waardige Krugerstandbeeld op Kerkplein. Hulle het nou vertoë gerig tot generaal Smuts, die destydse Eerste Minister, waarin hulle hom versoek het om nie sy toestemming te gee vir die

oprigting van Achard se Krugerstandbeeld op Kerkplein nie. Hierdie federasie wou die oprigting van 'n Krugerstandbeeld op Kerkplein 'n volksaak maak en het gevoel dat elkeen in die land 'n kans gegee moes word om geld by te dra vir só 'n standbeeld.⁴⁹⁾

Intussen is Achard se standbeeld op 16 Julie 1920 met die "Briton" na Kaapstad verskeep en die Departement van Openbare Werke in Pretoria het voorbereidings getref om dit by die Uniegebou te berg.

Generaal Smuts het gevoel dat die Krugerstandbeeld tog érens in Pretoria opgerig behoort te word. Oor die presiese plek waar dit opgerig moes word, was daar egter nog geen finale beslissing toe die beeld gedurende Oktober 1920 in Pretoria aangekom het nie.

Op 5 November 1920 is dr. Engelenburg per brief⁵⁰⁾ versoek om as sameroeper van 'n "klein kommittee" op te tree.⁵¹⁾ Hierdie komitee sou ter plaatse ondersoek instel na die mees geskikte plek vir die oprigting van die standbeelde en vervolgens 'n aanbeveling doen aan generaal Smuts vir sy finale beslissing.

"Intussen het Kommandant van Heerden, L.V. vir Ventersdorp, en die latere Senator Petrus van der Walt, skoonseun van President Kruger, dit onder die aandag van die Munisipaliteit van Rustenburg gebring dat die standbeeld, oor wie se bestemming daar toe groot onsekerheid geheers het, moontlik vir Rustenburg beskikbaar sou wees. In opvolging van die wenk het mnr. Frank Johnson, die Stadsklerk van Rustenburg, op 30 Oktober 1920 aan dr. Engelenburg geskrywe dat 'de stad Rustenburg zullen (sic) het als een grote eer beschouwen om zoodanige standbeeld alhier op te richten!'.⁵²⁾

Die "klein kommittee" het op 11 November 1920 in die Uniegebou vergader. Hulle het die standbeeld gaan besigtig en het die verskillende plekke in Pretoria bespreek wat moontlik geskik sou wees vir die oprigting van hierdie Krugerstand-

beeld. Nadat die briewe van die Suid-Afrikaanse Vroufederasie en dié van die Stadsraad van Rustenburg in aanmerking geneem is, het die vergadering dr. Engelenburg se voorstel, wat gesekondeer is deur Fanie Eloff, aangeneem, naamlik "dat Z. Ed. Gestr. de Eerste Minister ge-adviseerd word om 't Kruger-standbeeld van Achard aan die municipaliteit van Rustenburg aan te bieden op grond dat Pretoria alreeds 'n Kruger-standbeeld bezit (in 't Prinsesse-park) en eerlang 'n tweede Kruger-standbeeld op 't Kerkplein zal krygen".⁵³⁾

Twee dae nadat dr. Engelenburg hierdie aanbeveling aan generaal Smuts gestuur het, het dr. Engelenburg die Stadsklerk van Rustenburg laat weet om sonder versuim amptelik aansoek te doen om die verkryging van Achard se Krugerstandbeeld vir Rustenburg.⁵⁴⁾ Die Stadsklerk het hierop formeel by die Eerste Minister aansoek gedoen om die verkryging van die standbeeld vir Rustenburg.⁵⁵⁾

Na 'n vertraging het generaal Smuts op 23 September 1921⁵⁶⁾ bekend gemaak dat die Krugerbeeld op sekere voorwaardes aan die Munisipaliteit van Rustenburg geskenk sou word. Die enigste voorwaarde van die skenking was dat die dorpsraad vir 'n gepaste voetstuk en standplaas vir die standbeeld moes sorg. Die standbeeld is onder groot dankbetuiging in ontvangs geneem.⁵⁷⁾

Hierdie bronsstandbeeld van president Kruger is 2,25 m hoog en is gemonteer op 'n granietvoetstuk wat ongeveer 3 m hoog is. Die opskrif wat in Romeinse letters op die voetstuk uitgekop is, lui: "Paul Kruger 1825-1904" Die President word voorgestel waar hy in 'n ruim leunstoel sit met sy kop vooroor geboë asof hy bedroef is. Sy hande lê slap in sy skoot.

Wanneer ons die sittende figuur van president Kruger in Rustenburg met Anton van Wouw se beeldjie "Kruger in Ballingskap" vergelyk, word die verskil tussen die twee beeldhouers se benadering duidelik. Die Franse beeldhouer stel president

Kruger voor as 'n gebroke en bedroefde ou man. Kruger sit met sy swaar kop effens vooroor geboë soos iemand wat treur omdat daar geen hoop meer is nie. Intense moedeloosheid spreek uit die plasing van die hande. In teenstelling hiermee toon Van Wouw se beeldjie president Kruger as 'n diep gelowige.⁵⁸⁾ Hy sit met 'n groot Bybel oop op sy skoot asof hy die antwoord vir die lot van sy volk daarin wil vind. "Die groot Bybel is die middelpunt, ons oë word daarnatoe getrek, as ons Kruger se blik volg".⁵⁹⁾ Anders as Achard se standbeeld wat om moedeloosheid en droefheid sentreer, spreek Van Wouw se beeldjie van geloof, hoop en vertrouwe. Die standbeeld van Kruger in Rustenburg gee wel die hooflyne van president Kruger se gelaat weer, maar die liefde en verering wat ons in Van Wouw se Krugerbeelde opmerk, ontbreek hier.⁶⁰⁾

Alhoewel Van Wouw in "Kruger in ballingskap" en Achard in die Krugerstandbeeld in Rustenburg van dieselfde Afrikaanse motief gebruik gemaak het, is Van Wouw se beeldjie tipies Afrikaans terwyl Achard in sy standbeeld nie daarin geslaag het om die wesenlike van die Afrikaanse volkskarakter uit te beeld nie. Hieruit blyk dus duidelik dat heelwat meer as slegs 'n "Afrikaanse motiefkeuse" nodig is om 'n kunstenaar se werk tipies Afrikaans te maak. Volgens prof. H.M. van der Westhuysen, voormalige hoof van die Departement Kunstgeskiedenis en Beeldende Kunste aan die Universiteit van Pretoria, kan: "n Algemene Afrikaanse beeldhoustyl (kan) nie gebore word net deur motiewe uit Suid-Afrikaanse bodem te behandel nie. Die lewensmilieu, land en volk, die opvattings en eie siening van mense rondom die kunstenaar, sy eie manier van motief-benadering soos gegroei uit ervaring en vorming, is almal faktore wat invloed uitoefen op die algemene styl van 'n bepaalde gemeenskap die Afrikaanse kunstenaar self moet deurdronge wees van die kenmerkende eienskappe van die Afrikanervolk as gemeenskap in die algemeen en dan sal sy kuns waarlik 'n Afrikaanse stempel dra".⁶¹⁾ Die Franse beeldhouer, Achard, het nie die Afrikaner geken nie en het Paul Kruger dus vanuit die Europese oogpunt gesien en uitgebeeld.

Wat hierdie standbeeld wel merkwaardig maak, is die feit dat 'n beeldhouer uit 'n vreemde land dit gemaak het sonder dat hy eers opdrag gekry het om dit te doen.⁶²⁾

Anton van Wouw het hierdie standbeeld as 'n baie swak uitbeelding van die President beskou en hy het in 1936 beweer dat Kruger se dogter glad nie ingenome was daarmee nie.⁶³⁾

As gevolg van 'n tegniese tekortkoming in Achard se Krugerbeeld, lyk die President se bene te kort en dit gee 'n dwergagtige voorkoms aan die figuur.⁶⁴⁾ Die standbeeld is ongetwyfeld vir marmar of klip ontwerp aangesien dit 'n "rooted earth bound quality" het.⁶⁵⁾ Dit is swaarder by sy basis - 'n kwaliteit wat baie selde gesien word in ontwerpe vir beelde wat vir uitvoering in brons bestem is.⁶⁶⁾

KRUGERSTANDBEELD, KRUGERSDORP

Anton van Wouw het reeds in 1937 die hoop gekoester dat hy eendag die geleentheid sou kry om 'n standbeeld van president Kruger vir Krugersdorp te maak.⁶⁷⁾ Hiervan het egter voorlopig niks gekom nie en dit was eers in 1956, byna elf jaar na Van Wouw se dood, dat die voorsitter van die Krugersdorpse Krugerfeeskomitee voorgestel het dat 'n standbeeld van die President so "spoedig moontlik" in Krugersdorp opgerig moes word.

Die Krugerfeeskomitee van Krugersdorp het in September 1956 'n komitee gekies om 'n standbeeld van president Kruger in Krugersdorp op te rig.⁶⁸⁾ Hierdie komitee het as die Krugerstandbeeldkomitee bekendgestaan. Vroeg in 1957 het die Krugerstandbeeldkomitee begin geld insamel en daar is besluit dat die standbeeld in 1962 opgerig moes word. Verskeie beeldhouers is uitgenooi om gedagtes oor en sketse en voorstellings van die beoogde standbeeld aan die komitee voor te lê. In Junie 1958 is mej. Laurika Postma se sketsmodel en uiteensetting aanvaar en sy het opdrag gekry om die standbeeld uit te voer.⁶⁹⁾ 'n Sketsmodel van die brons-en-granietmonument,

soos mej. Postma dit sou maak, sowel as 'n gipsvoorbeeld van hoe die kop van haar beeld sou lyk, is aan die komitee voorgelê. Dis opvallend dat die sketsmodel die voetstuk, wat in verskillende vlakke opgedeel is, as integreerende deel van die standbeeld getoon het, byna soos 'n moderne stuk argitektuur.

Mej. Postma het haar sketsmodel soos volg aan die Krugerstandbeeldkomitee verduidelik: "Die voetstuk en die standbeeld moet die gedagte van 'n rots uitbring wat die karakter en figuur van Paul Kruger die sterkste vertolk, soos onder meer ook vervat is in die volgende gedig van Jan F.E. Celliers:

Soos 'n berg ongebuk
breed bonkig van stuk
dis hy!

Die gelaat, hap vir hap
Uit die kranse gekap,
elke kerf, elke knou
harde noodlot se hou;
elke moet, elke merk
vryheidsvyand se werk
dis hy!

Groot-simpel gerig
deur die Woord as sy lig.

Toevallig beskryf die laaste twee reëls presies wat ek beoog. Ek wil hom fier, maar streng eenvoudig voorstel met die Bybel in die een hand, wat sy inspirasie en leiding te alle tye was, byna soos 'n Moses met die gebooietafels in sy hand. Die houding met die keil in die hand beskou ek as simbolies van sy opregte nederigheid ten spyte van sy hoë amp en bekwaamheid. Ek wil hom ook in sy fleur voorstel toe hy vir die eerste keer President geword het en nou verbonde was aan die insident op Paardekraal. Die tyd tot ons beskikking was baie kort andersins sou die houding deur 'n groter skets meer tot sy reg gekom het. Ook die insignia ens., het ek

op die kleinskaal voorlopig weggelaat".⁷⁰⁾ Die bestuur het ook besluit om die beeldhouster op 12 Augustus 1958 te ontmoet vir oorlegpleging in verband met die opdrag.

Die beeldhouster het dadelik begin met die maak van die 3,3-m-hoë standbeeld. Dit toon die President in ampsdrag met sy presidensiële serp oor sy regterskouer en sy pluiskiel in sy regterhand. In sy linkerhand is 'n Bybel wat hy teen sy bors vasdruk. Hy staan fier en regop en kyk reguit voor hom uit. Die vollengtebeeld is in gips in die ateljee van die beeldhouster voltooi en is daarna aan mnr. H.L. Joubert oorhandig om in brons gegiet te word.

Die Krugerstandbeeldkomitee kon nie eenstemmigheid bereik oor die plek waar die standbeeld opgerig moes word nie en het dus in November 1958 besluit om 'n adviserende komitee te benoem om meer duidelikheid oor die saak te kry.⁷¹⁾ Uiteindelik is daar besluit om die standbeeld oorkant die Paardekraalmonument te plaas.⁷²⁾ Nadat daar vroeg in 1962 met die oprigting van die voetstuk begin is, het die aard en grootte van die klippe waarmee die voetstuk gebou moes word, onder bespreking gekom. Die gedagte is uitgespreek dat die voetstuk met groter klippe opgebou moes word, in ooreenstemming met die oorspronklike model wat vir goedkeuring aan die komitee voorgelê is. Daar is aangevoer dat groter klippe "Kruger as rots" beter sou uitbeeld. Omdat die voetstuk reeds byna voltooi was, het die komitee egter besluit om dit maar so te laat. Die standbeeld is vroeg in 1962 deur mnr. H.L. Joubert van Pretoria in brons gegiet en nadat die voetstuk voltooi is, is dit daarop gemonteer.⁷³⁾

Ondanks alle goeie bedoelings vertoon hierdie Krugerstandbeeld stokkerig en leweloos in vergelyking met die Krugerstandbeeld op Kerkplein in Pretoria. Laurika Postma, wat met die Krugerstandbeeld en sy voetstuk "die gedagte van 'n rots" wou uitbeeld, het ongelukkig nie in haar doel geslaag nie. Kruger skeep eerder die indruk van iemand wat

in die beskuldigdebank staan. 'n Moontlike oorsaak hiervan is die voetstuk wat oneffektief is en ook nie die standbeeld tot sy reg laat kom soos die beeldhouster oorspronklik daarmee beoog het nie. Maar selfs sonder die voetstuk, is die voorkoms en houding van Kruger, soos weergegee in hierdie standbeeld, glad nie tipies van Oom Paul nie. Die sketsmodel, of die voorafgaande portretstudie van die President, het dalk soos Kruger in die fleur van sy lewe gelyk, maar die voltooide produk is nie Kruger nie. Die oorsaak hiervoor moet gesoek word in die moeilikhede wat die beeldhouster ondervind het om die sketsmodel monumentaal te vergroot sowel as in die veranderinge waarop die komitee aangedring het.

DIE DRIE RHODESSTANDBEELDE IN SUID-AFRIKA

Cecil John Rhodes is op 5 Julie 1853 in Hertfordshire in Engeland gebore en hy het in 1870 om gesondheidsredes na Suid-Afrika gekom. Nadat hy 'n ruk geboer het, het hy na die diamantvelde by Kimberley gegaan waar hy op negentienjarige leeftyd 'n miljoenêr geword het. Hy het later weer na Engeland teruggekeer om in Oxford sy studies te voltooi. In 1881 het hy die grade B.A. en M.A. behaal en na sy terugkeer na Suid-Afrika in dieselfde jaar, het hy lid van die Kaapse Parlement geword. Rhodes se politieke ideaal was om die Britse ryk in Afrika van Kaapstad tot Kairo te laat strek. Sy eerste stap in dié rigting was om Betsjoeanaland in 1884 tot 'n Britse protektoraat te laat verklaar. Hierdie beleid van Rhodes het egter gelei tot botsing tussen hom en Paul Kruger. In 1890 het Rhodes Eerste Minister van die Kaapkolonie geword. Die Jamesoninval van 1895, waarby Rhodes betrokke was, het hom gedwing om te bedank as Eerste Minister van die Kaapkolonie. Hierna het hy sy aandag op Rhodesië toegespits. Gedurende die Tweede Vryheidsoorlog het hy deelgeneem aan die verdediging van Kimberley. As gevolg van die oorlog is sy ideaal van 'n aaneengeskakelde strook Britse kolonies van die Kaap tot by Kairo groten-

deels verwesenlik. Hierna het sy gesondheid drasties ver-
swak en hy is op 26 Maart 1902 in Kaapstad oorlede. Rhodes
was 'n man met groot ideale wat nie geduld het om in die
verwesenliking van hierdie ideale gedwarsboom te word nie.

STANDBEELD VAN CECIL JOHN RHODES, KAAPSTAD

Na Rhodes se dood het die "Rhodes Memorial Committee" en
die publiek van Kaapstad voorgestel dat 'n standbeeld van
Rhodes aan die onderpunt van Goewermentslaan, met die voor-
kant in die rigting van Jan van Riebeeck se standbeeld,
opgerig moes word. Die Rhodesgedenkkomitee het die Britse
beeldhouer, Henry Pegram⁷⁴⁾, wat reeds in 1902 'n borsbeeld
van Rhodes gemaak het, opdrag gegee om 'n twee maal lewens-
groot standbeeld van Rhodes vir Kaapstad te maak.⁷⁵⁾ Pegram
het die borsbeeld as model vir die gesig van die sketsmodel
gebruik.⁷⁶⁾ Rhodes het die gewoonte gehad om taamlik slordig
gekleed te gaan en Pegram het hom ook in hierdie slordige
drag uitgebeeld.

Pegram se sketsmodel het algemene byval gevind by die Rhodes-
gedenkkomitee en Pegram het onverwyld begin werk aan die
standbeeld en dit in 1908 voltooi. Na voltooiing van die
gietwerk is die standbeeld na Kaapstad gebring waar dit voor-
lopig in die Kompanjiestuin op 'n granietvoetstuk geplaas is
waarop die woorde, "Cecil John Rhodes 1853-1902 Your Hinter-
land lies there" aangebring is. Die beeld staan vandag nog
altdy op sy aanvanklike "tydelike" voetstuk.⁷⁷⁾

Pegram se bedoeling was om 'n natuurgetroue gelykenis van
Rhodes vir die nageslag te bewaar en hy het hom uitgebeeld
asof hy doelgerig iewers heen stap. Die linkerhand van die
standbeeld is uitgestrek asof Rhodes na iets voor hom wys.
Die figuur leun effens vooroor met die linkervoet voor die
regtervoet. In die regterhand is 'n hoed. Die standbeeld
is glad afgewerk en dit is gelukkig nie oorlaai met be-
sonderhede soos so baie van die standbeelde van daardie tyd
nie. Die beeld was ten tye van die onthulling egter nie

baie gewild nie. Dr. F.V. Engelenburg vertel "Sir Hugh Lane - die de Michaelis-versameling bijmekaar werkte - was er maar min mee ingenomen en beweerde dat hij erdoor herinnerd aan de vulgaire Zaterdag-avondse opeluchtredenaars op 't Trafalgar-plein te Londen".⁷⁸⁾

STANDBEELD VAN CECIL JOHN RHODES, MAFEKING

In die laat twintigerjare het 'n aantal vooraanstaande mense in Kaapland onder leiding van sir James McDonald, die Rhodesiese pionier en biograaf van Cecil John Rhodes, geldelike steun verleen vir die oprigting van 'n standbeeld ter nagedagtenis van Rhodes op Mafeking.

Die opdrag hiervoor is aan die Britse beeldhouer, John Tweed, wat toe reeds drie en sestig jaar oud was, toegeken.⁷⁹⁾ Die standbeeld sou die derde een wees wat Tweed van Rhodes gemaak het. Die eerste staan in Bulawayo en hy het in 1928 'n tweede standbeeld van Rhodes vir Salisbury gemaak. Tweed het Cecil John Rhodes goed geken.⁸⁰⁾ Rhodes het sy ateljee reeds in 1893 besoek toe Tweed besig was met die Van Riebeeck-paneel vir die voorgewel van Groote Schuur.⁸¹⁾ Rhodes het ook een of twee maal vir Tweed geposeer terwyl hy besig was met die standbeeld vir Bulawayo en dit was vir die beeldhouer van groot waarde toe hy die opdrag vir die standbeeld vir Mafeking moes uitvoer.⁸²⁾

In teenstelling met die standbeeld in Salisbury waar Rhodes as 'n dromer uitgebeeld is, wou Tweed Rhodes nou as filosoof en realis uitbeeld.⁸³⁾ Tweed het eers 'n sketsmodel gemaak in klei. "Tweed's thoroughgoing methods always included preliminary life-study, in which his statue was built up in the nude from a living model in the attitude required before it was remodelled in civil or military costume".⁸⁴⁾ Die 2,4-m-hoë standbeeld is in Augustus 1931 voltooi en die bronsgietwerk is in April 1932 afgehandel.⁸⁵⁾ Die beeld is op 6 April 1932 na Kaapstad verskeep. Teen die middel van April 1932 is daar egter nog nie besluit waar die standbeeld

moes staan nie. 'n Plaaslike komitee het egter besluit dat die standbeeld op die pleintjie voor die stasie opgerig moes word.⁸⁶⁾

Die standbeeld stel Rhodes voor soos hy noordwaarts aanstap in die rigting van Rhodesië met sy hoed in sy linkerhand en 'n kaart van Suid-Afrika heuphoogte in sy regterhand. Die standbeeld is nie een van Tweed se beste werke nie, en kan byvoorbeeld nie vergelyk word met sy standbeeld van Van Riebeeck in Kaapstad nie.

STANDBEELD VAN CECIL JOHN RHODES, UNIVERSITEIT VAN KAAPSTAD

Die gedagte om 'n sittende standbeeld van Cecil John Rhodes in Kaapstad op te rig, is reeds in 1909 geopper toe lord Curzon die voorgestelde plek vir 'n ander Rhodesgedenkteken teen die hange van Tafelberg kom besigtig het.⁸⁷⁾ Hy het 'n memorandum aan die Rhodesgedenkkomitee voorgelê waarin hy die moontlikheid van 'n beeld van Rhodes in sittende posisie aangeroer het.⁸⁸⁾ Hiervan het egter voorlopig niks gekom nie en dit was eers in die vroeë dertigerjare dat die Rhodesgedenkkomitee besluit het om 'n standbeeld van Rhodes in sittende houding aan die Universiteit van Kaapstad te skenk.

Die opdrag om hierdie standbeeld uit te voer, is aan die Suid-Afrikaanse beeldhouster, Marion Walgate A.R.C.A., gegee. Sy het in Februarie 1932 na Engeland gegaan om die standbeeld daar te gaan maak.⁸⁹⁾ Haar sketsmodel is met enkele klein wysigings goedgekeur.⁹⁰⁾ Nadat sy die gipsbeeld voltooi het, is dit deur mnr. A.B. Burton van die Thames Ditton Foundry in brons gegiet.⁹¹⁾ Die Union Castle-redery het die standbeeld gratis van Londen na Kaapstad vervoer. waar dit gedurende Februarie 1934 op die trappe voor die hoofgebou van die Universiteit van Kaapstad opgerig is.⁹²⁾

Hierdie bronsstandbeeld wat anderhalf maal lewensgroot is, stel Cecil John Rhodes voor op die bankie wat hy self teen die hange van Tafelberg opgerig het sodat hy daarvandaan oor die Kaapse vlaktes na die Hottentotshollandberge kon

tuur. Hy sit vooroor met sy ken op sy regterhandpalm gestut. Sy linkerarm hang oor die leuning van die bankie en in sy linkerhand is daar 'n dokument. Sy hoed lê op die grond by sy voete. Hy tuur peinsend voor hom uit die vertes in.

Die werk is realisties en glad afgewerk en Marion Walgate het inderdaad daarin geslaag om Rhodes as die "dromer-denker" uit te beeld maar "die manlike kant van sy karakter verskuil hom geheel en al (sic) agter die meer filosofiese. Veral van die linkerkant af gesien het die rug 'n ronding waarvan krag ontbreek. By 'n Universiteit is die opvatting van die groot Imperialis wellig passend, maar 'n totaal-voorstelling van die eintlike Rhodes sou ons dit nie noem nie. Daarvoor is dit te weinig sistematies opgebou".⁹³⁾

- 1) Bouwer, D.J.: Die Geskiedenis van die Krugerstandbeeld tot 1942, p. 1.
- 2) Staatsargief, Pretoria: Staatsekretaris - Inkomende stukke. Minute nrs. R8114 - mR8130 deel (1) 1895 S.S. 4933 p. 100. Brief van S. Marks aan president Kruger en die Uitvoerende Raad, 20 Augustus 1895. (Kyk bylaag 2 op p. 270).
- 3) Breytenbach, J.H.: Die Geskiedenis van die Krugerstandbeeld, p. 13.
- 4) Rex, dr. H.M.: "Die vervaardiging, aanbrenging en verwydering van die oorspronklike republikeinse wapen en leuse op die voor-gewel van die goewermentsgebou", Pretoriana, Julie/September 1955, p. 10.
- 5) Rosenthal, E.: "Van Wouw as spotprenttekenaar", Die Brandwag, 28 September 1945, p. 11.
- 6) Hyman, H.W.: "Anton van Wouw - n Besoek aan sy ateljee", Die Brandwag, 13 Maart 1937, p. 13 en in "Die standbeeld deur Anton van Wouw", Rand Daily Mail, 10 Oktober 1925, p. 22 waar daar staan: "Toen ik destyds las in die courant (dat was in 1894) dat de Heer Samuel Marks £10,000 aangebied had". Die advertensie waarna in hierdie artikels en ook op p. 7 van prof. M.L. du Toit se boek "Suid-Afrikaanse kunstenaars" verwys word, kon nie opgespoor word nie. Dit wil voorkom dat Van Wouw persoonlik genader is om die werk uit te voer of dat hy weens sy noue betrekking met die pers langs dié weg van Sammy Marks se plan te hore gekom het.
- 7) "Pretoria Art", The Press, 20 Maart 1891, p. 3.
"Kol. Mike du Toit vertel", De Boerevrou, Oktober 1929, p. 5. "Toe Anton van Wouw, die beeldhouer, eendag besig was om met klei n voorlopige borsbeeld van Kruger te maak, het die ou President vir n lang tyd stil en peinsend gesit en aankyk hoe hy die klei bewerk".
- 8) Wouw, A. van: "De Geskiedenis van het Kruger Standbeeld", De Boerevrou, Oktober 1925, p. 27.
- 9) Dit is nie bekend wat van hierdie sketsmodel geword het nie.

- 10) Toit, dr. M.L. du: Suid-Afrikaanse Kunstenaars, Anton van Wouw, p. 8. "Ons mag hier aanhaal hoe onkundig ons volk nog in dié tyd was deurdat een van die groot objekties teen hierdie werk was: 'Meneer Van Wouw, dit is pragtig, dit is ons president, maar is die monument dan nie te klein vir Kerkplein nie?'".
- 11) Dit wil voorkom asof Wolmarans die foto's wat Van Wouw van die sketsmodel laat neem het, vir president Kruger gegee het, aangesien Denys Reitz in sy boek "Commando" p. 16-17 daarna verwys: "Eenkeer het sy (mev. Kruger) vir ons koffie gebring terwyl ons n prent van die standbeeld van haar man bekyk, wat juis toe op die kerkplein opgerig word. Dit het die President voorgestel gekleed in n lang manel, met n pluishoed, en die ou dame het aan die hand gegee dat die hoed uitgehol moes word en met water gevul om as drinkfontein vir die voëls te dien".
- 12) Wouw, A. van: op. cit., p. 27.
- 13) Staatsargief, Pretoria: Staatsekretaris - Inkomende stukke. Minute nrs. R8114 - R8130 deel I 1895 S.S. 4933 p. 101-102. Brief van Sammy Marks aan Anton van Wouw. 7 Oktober 1896. (Kyk bylaag 3 op p. 271)
- 14) Fourie, mev. J.E.: "So het President Kruger vir standbeeld geposeer", Dagbreek en Sondagnuus, 17 November 1963, p. 12.
- 15) Wouw, A. van: op. cit., p. 29.
- 16) In hoeverre Anton van Wouw hulp van Bart van Hoven ontvang het, kan nie vasgestel word nie. Aangesien Van Wouw kort nadat hy kennis met Van Hoven gemaak het na Italië vertrek het, kan die Amsterdamse beeldhouer nie veel invloed op Van Wouw se werk uitgeoefen het nie, as gevolg van die afstand tussen Rome en Amsterdam.
- 17) Bouwer, D.J.: op. cit., p. 5.
- 18) Breytenbach, J.H.: op. cit., p. 29.
- 19) Hyman, H.W.: op. cit., p. 13.
- 20) Westhuysen, prof. dr. H.M. van der: "Anton van Wouw. Beeldhouer wat n tradisie geskep het", Die Brandwag, 10 Augustus 1945, p. 13.
- 21) n Bewering dat die vier burgers om die Krugerstandbeeld nie die werk van Anton van Wouw was nie, het in 1972 n opskudding veroorsaak. n Bekende Suid-Afrikaanse beeldhouer het beweer dat die vader van die bronsgieter,

Renzo Vignali, hom verseker het dat die boerefigure die werk van professor Gallori van Sienna in Italië was. (Gordon, D.: "Sculptor claims: Those four burghers are not Van Wouw's", Pretoria News, 14 March 1972 en "Another row over Kruger statue", The Cape Argus, 18 March 1972, p. 7.) Hierdie misverstand het dalk ontstaan toe die brongsieter se vader gesien het hoedat prof. E. Gallori die beelde vergroot het en hy het gevolglik gedink dat dit die Italianer se werk was.

- 22) Breytenbach, J.H.: op. cit., p. 27.
- 23) Reitz, pres. F.W.: "Truggekeerde Burgers", De Boerevrou, Julie 1925, p. 4.
- 24) Staatsargief, Pretoria: Staatsekretaris - Inkomende stukke. Minute nrs. R8130 Deel II - R8149 1895 S.S. 4934 p. 50-53. Afskrif van 'n brief van Van Wouw aan sy vader. 2 Desember 1898.
- 25) 'n Miniatuurstandbeeldjie van president Kruger van 75 cm hoog staan in die voorportaal van die Rand Club in Johannesburg. Dit was 'n geskenk van sir Ernest Oppenheimer. (The Rand Club issued by the Rand Club, Johannesburg, p. 41). Daar bestaan ook miniatuurbeeldjies van die vier boerefigure. Twee van dié beeldjies was in besit van sir Ernest Oppenheimer in Johannesburg maar waar hulle tans is, is onbekend en twee behoort aan 'n mnr. J. Marshall in Peebleshire in Engeland. ("The Kruger Miniatures", Pretoriana, Julie/September 1955, p. 59)
- 26) Staatsargief, Pretoria: Staatsekretaris - Inkomende stukke. Minute nrs. R8130 Deel II - R8149 1895 S.S. 4934 p. 50-53. Afskrif van 'n brief van Van Wouw aan sy vader, 2 Desember 1898.
- 27) Kyk: bylaag 4 vir die volledige kontrak tussen Bruno en Anton van Wouw. p. 272.
- 28) Pieterse, J.J.: "Die Dopper Voortrekker", De Arte, Oktober 1968, p. 16.
- 29) 'n Marmerbeeldjie van hierdie beeld wat bekend staan as die Dopper Voortrekker is in besit van dr. H.J. Raubenheimer van Pretoria. Dit is 50 cm hoog. Van Wouw het dit uit 'n stuk marmer gemaak wat hy by 'n Italiaanse vriend, ene Tomaso, gekry het. Tomaso het trouens geposeer vir die beeld. Van Wouw het in 1928 in 'n brief na dié beeldjie verwys as die enigste marmerbeeld wat hy ooit gemaak het. (Pieterse, J.J.: "Die Dopper Voortrekker", De Arte, Oktober 1968, p. 15).

- 30) Sammy Marks kon hom nie met president Kruger se oorspronklike wens dat die standbeeld in Burgerspark moes staan, waar dit vir die groot publiek as 't ware weggesteek sou wees, vereenselwig nie. Hy het by die Uitvoerende Raad aangedring dat dit "in het centrum der stad" moes staan en op 2 Junie 1899, na vyf maande van onderhandelings, het hy goedkeuring gekry om dit op Kerkplein op te rig.
- 31) "Onthulling van die Paul Krugerstandbeeld", Die Brandwag, 15 Junie 1913, p. 38-39.
- 32) Steyn, Nora: "Anton van Wouw", p. 13.
- 33) "Paul Kruger se Eeufees-viering 'n uiters indrukwekkende plegtigheid", De Volkstem, 12 Oktober 1925, p. 5.
- 34) Breytenbach, J.H.: op. cit., p. 55.
- 35) "Premier unveils statue of President Kruger as jets fly past", Pretoria News, 11 October 1954, p. 1.
- 36) Thieme, dr. U. & Becker, dr. F.: Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler, Eerste band, p. 39.
- 37) Jean Georges Pierre Achard, die Franse Beeldhouer, is op 31 Maart 1871 in Abzac (Gironde) gebore en was 'n leerling van Falguière. Achard het sedert 1894 uitgestal en in 1903 het hy 'n III-Medalje gewen. Buiten die Krugerstandbeeld het hy ook standbeelde van Keiser Nikolaus II (1898) en "Lui" (1903) en die monument "Enfants de la Gironde 1870-71" vir Bordeaux (1913), gemaak. Hy is op 24 September 1934 in Parys oorlede.
- 38) Rex, dr. H.M.: "Die Rustenburg Kruger-standbeeld", Pretoriana, April 1956, p. 8.
- 39) Staatsargief, Pretoria: Eersteministerslêer 150/40/17
 P.M. 1/1/298
 Georges Lenseigne aan die Suid-Afrikaanse Hoë Kommissaris in Londen, 22 Junie 1917.
 (Kyk bylaag 5 i & ii op p. 275 en 276.)
 Die artikel van dr. H.M. Rex "Die Rustenburg Kruger-standbeeld", Pretoriana, April 1956, p. 9 is foutief. Die standbeeld is as geskenk aan die Suid-Afrikaanse regering gegee en hulle het slegs vir die gietwerk betaal.
- 40) Antink, M. Scharten: "Een Vergeten Krugermonument", De Amsterdamer, weekblad voor Nederland, Mei 1904, p. 4.
- 41) Staatsargief, Pretoria: Eersteministerslêer 150/40/17
 P.M. 1/1/298

George Lenseigne - die Suid-Afrikaanse Hoë Kommissaris in Londen, 18 September 1917: "I subjoin another photograph on post card of the statue of President Kruger which was exhibited in the Salon des Artistes Francais in Paris in 1904".

- 42) Rex, dr. H.M.: op. cit., p. 8.
- 43) Staatsargief, Pretoria: Eersteministerslêer 150/40/17
P.M. 1/1/298
Georges Lenseigne - Suid-Afrikaanse Hoë Kommissaris in Londen, 22 Junie 1917. (Kyk bylaag 5 ii op p. 276.)
- 44) Staatsargief, Pretoria: Eersteministerslêer 150/40/17
P.M. 1/1/298
Jean George Achard - Suid-Afrikaanse Hoë Kommissaris in Londen, 27 September 1917.
- 45) Staatsargief, Pretoria: Eersteministerslêer 150/40/17
P.M. 1/1/298
telegram van Suid-Afrikaanse Hoë Kommissaris in Londen - generaal Louis Botha in Kaapstad, 6 Maart 1918.
- 46) Staatsargief, Pretoria: Eersteministerslêer 150/40/17
P.M. 1/1/298
Suid-Afrikaanse Hoë Kommissaris in Londen - J.G. Achard, 17 April 1919, 12/205/17 (Kyk bylaag 6 op p. 277.)
- 47) Staatsargief, Pretoria: Eersteministerslêer 150/40/17
P.M. 1/1/298
Jean Georges Achard - Suid-Afrikaanse Hoë Kommissaris in Londen, 26 Januarie 1920.
- 48) Staatsargief, Pretoria: Eersteministerslêer 150/40/17
P.M. 1/1/298
memo van die Sekretaris van Openbare Werke in Pretoria, dr. C. Murray, 2 Maart 1920: "The Prime Minister spoke about this to me today. His idea is to have the bronze at Union Buildings either in the amphitheatre or on the grounds in front the bronze ought thus to be delivered at U.B. and then we can see the scale size etc. and decide on the position".

- 49) Staatsargief, Pretoria: Eersteministerslêer 150/40/17
P.M. 1/1/298
Suid-Afrikaanse Vrouefederasie
- die Eerste Minister.
- 50) Staatsargief, Pretoria: Eersteministerslêer 150/40/17
P.M. 1/1/298
dr. C. Murray - dr. Engelenburg,
5 November 1920.
- 51) Die "klein Komitee" het bestaan uit:
Dr. F.V. Engelenburg (sameroeper)
Die beeldhouer, Fanie Eloff
Die Burgemeester van Pretoria
Die argitek, mnr. P. Eagle
Dr. C. Murray en mnr. Clelland van die
Departement Openbare Werke in Pretoria.
- 52) Rex, dr. H.M.: op. cit., p. 10.
- 53) Staatsargief, Pretoria: Eersteministerslêer 150/40/17
P.M. 1/1/298
dr. F.V. Engelenburg - Eerste
Minister, 11 November 1920.
(Kyk bylaag 7 op p. 278.)
- 54) Dr. Engelenburg het ook 'n beskrywing van die standbeeld
gegee en gesê dat hy van mening is dat die standbeeld
nie in die middel van 'n kaal plein moet staan nie, maar
verkieslik op 'n plek waar dit 'n gebou as agtergrond sou
hê.
- 55) Staatsargief, Pretoria: Eersteministerslêer 150/40/17
P.M. 1/1/298
Stadsklerk van Rustenburg -
die Sekretaris van die Eerste
Minister, 6 Desember 1920.
- 56) Staatsargief, Pretoria: Eersteministerslêer 150/40/17
P.M. 1/1/298
Burgemeester van Rustenburg -
genl. J.C. Smuts, 26 September
1921.
- 57) Die standbeeld is op 16 Desember 1921 deur generaal J.C.
Smuts onthul. ("Kruger Statue at Rustenburg - the un-
veiling", Pretoria News, 17 Desember 1921, p. 3 en
"Kruger statue - unveiling at Rustenburg", Rand Daily
Mail, 17 Desember 1921, p. 7.
- 58) Hyman, H.W.: op. cit., p. 13 ".... Toe iemand wat die
President goed geken het die beeld sien, het hy opgemerk:
'Dit is presies soos hy altyd gesit het. Hoe het jy ge-
weet?!'"

- 59) Bouman, dr. A.C.: Kuns in Suid-Afrika, "Anton van Wouw", p. 123.
- 60) Achard het probeer om president Kruger in die fynste besonderhede uit te beeld - selfs die linkerduim van die President wat hy in 'n skietongeluk verloor het, ontbreek by die beeld.
- 61) Westhuysen, prof. dr. H.M. van der: "Coert Steynberg", Helikon, Maart 1954, p. 16.
- 62) Mev. Achard het in Maart 1936 'n borsbeeld wat van die gipsmodel van haar man se Krugerstandbeeld af gegiet is, teen 12 000 frank aan die Suid-Afrikaanse regering te koop aangebied. Die regering het twee afgietsels aangekoop waarvan een tans in die Ou Raadsaal en een in die Krugerhuis in Pretoria is. (Die Volkstem, 30 April 1938).
- 63) Staatsargief, Pretoria: Departement Openbare Werke-
lêers
D.O.W. 4/76
Ondersekretaris van Openbare
Werke, 8 Januarie 1937.
- 64) Kyk hoofstuk I, p. 16.
- 65) Rogers, L.R.: Sculpture, p. 179.
- 66) Kyk hoofstuk I, p. 19.
- 67) Hyman, H.W.: op. cit., p. 13.
- 68) Op 'n vergadering van die Krugerfeeskomitee van Krugersdorp by die Hoërskool Jan de Klerk op 17 September 1956 is die volgende voorstel van ds. W.J. de Klerk eenparig aangeneem: "Dat 'n verteenwoordigende komitee vir die oprigting van die standbeeld benoem word met onmiddellike opdrag om met die Stadsraad te onderhandel met die oog op kombinerings- en koördinerings- en dat kultuurliggame gevra word om 'n afgevaardigde na 'n volgende vergadering te stuur en dat die uitvoerende komitee sal bestaan uit: dr. J.J. van Tonder (voorsitter), ds. C. Malan (sekretaris), en mnre. M. Dames, P. de Bruyn en S. Antonites. (Onthullingsprogram van die President Kruger-standbeeld, 10 Oktober 1962, p. 20.)
- 69) "Krugerstandbeeld kos sowat £15,000", Die Transvaler, 16 Junie 1958, p. 7. Laurika Postma het 'n kwotasie van tussen £11,500 (R23 000) en £15,000 (R30 000) vir die maak van die monument ingestuur.
- 70) Onthullingsprogram, op. cit., p. 21-22.

- 71) Hierdie komitee het bestaan uit dr. W. Nicol (voorsitter), prof. dr. A.N. Pelzer, prof. A.L. Meiring en mnr. W. Heunis. Die verslag van hierdie komitee is op die standbeeldkomitee se vergadering van 28 April 1959 behandel. Dit lui soos volg: "Die komitee beveel aan dat die beeld opgerig word by die dam en wel soos aangedui in die begeleidende skets. Die beeld moet Noord kyk met die rug na die Pretoria-pad". Die standbeeldkomitee het die terrein gaan besigtig en die aangeleentheid breedvoerig bespreek. Daar is gevoel "dat die standbeeld meer na die boonste (noordelike) punt van die terrein moet kom, met die aangesig na die Oostekant toe". (Onthullingsprogram van die Kruger-standbeeld, 10 Oktober 1962, p. 22.)
- 72) Hierdie besluit is op 'n vergadering van die Krugerstandbeeldkomitee op 31 Oktober 1959 geneem. (Onthullingsprogram, op. cit., p. 22).
- 73) Die standbeeld is op 10 Oktober 1962 deur die Staatspresident, adv. C.R. Swart onthul. ("Plegtigheid en vreugde op Krugerfeeste", Die Transvaler, 11 Oktober 1962, p. 1.)
- 74) Henry Alfred Pegram is omstreeks 1862 in Londen gebore. Hy was 'n leerling van Hamo Thornycroft wat die ruitersstandbeeld van Rhodes in Kimberley gemaak het. Onder Pegram se belangrikste werke is die Thomas Brown-standbeeld vir Norwich, die John Campbell-standbeeld vir Auckland, die Cecil Rhodes-standbeeld vir Kaapstad, die Robert Hart-standbeeld vir Shanghai, die Oorlogsgedenkteken in Liverpool en die Rhodesstandbeeld by Oriel College in Oxford. (Thieme, dr. U. & Becker, dr. F.: Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler, deel 26. p. 349.)
- 75) Daar bestaan twee borsbeelde van C.J. Rhodes deur H.A. Pegram in Suid-Afrika. In die Stadsaal van Kaapstad en ook in 'n klub in Victoriastraat in Kaapstad is daar bronsafgietsels van 'n borsbeeld van Rhodes wat Pegram in 1902 gemaak het. In die ingangsportaal van die Universiteit van Rhodes in Grahamstad staan 'n anderhalf maal lewensgroot borsbeeld van Rhodes, presies soos dié in brons, maar dit is in 1906 in wit marmer uitgevoer.
- 76) Die oorspronklike sketsmodel is vandag in die voorportaal van die Rand Club in Johannesburg. (The Rand Club, p. 25)
- 77) Baker, Sir H.: Cecil Rhodes, p. 38.

Die standbeeld is op 28 Junie 1910 deur die Goewerneurgeneraal, lord De Villiers, onthul. ("Rhodes' statue unveiled", The Star, 28 June 1910, p. 10).

- 78) Engelenburg, dr. F.V. : "Over Standbeelden", Die Brandwag, 25 Julie 1920, p. 29.)
- 79) John Tweed is in Januarie 1869 in Glasgow gebore. Hy het in Glasgow by James Erving gestudeer. Hy was ook 'n leerling van sir Hamo Thornycroft en het in Parys onder Falguière gestudeer. Hy was 'n vriend van Rodin. Sy bekendste werke is die ruitersstandbeeld van sir George White (Londen), die standbeeld van Jan van Riebeeck (Kaapstad), die standbeeld van Earl Kitchener (Londen), die standbeeld van lord Clive (Londen), en die standbeelde van C.J. Rhodes in Bulawayo, Salisbury en in Mafeking. Hy is in November 1933 in Londen oorlede. (Thieme & Becker: Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler, deel 33 p. 510.)
- 80) Tweed het reeds in 1897 'n marmerborsbeeld van Rhodes gemaak. (South Africa, vol. 38, 1898, p. 30.)
- 81) "Statue of Rhodes for Mafeking", The Mafeking Mail and Protectorate Guardian, 13 April 1932, p. 1.
- 82) "As the only sculptor to whom Rhodes had sat during his lifetime, Tweed came to enjoy a unique position when later years brought their demand for memorials", (Tweed, L.: John Tweed, sculptor--- a memoir, p. 92.)
- 83) The Mafeking Mail and Protectorate Guardian, op. cit., p. 1.
- 84) Tweed, L., op. cit., p. 151
- 85) "Statue of Cecil Rhodes for Mafeking - Tweed at work in his studio", South Africa, 21 August 1931, p. 251.
- 86) "Town Council's monthly meeting", The Mafeking Mail and Protectorate Guardian, 30 April 1932, p. 3.)
- Die standbeeld is op 10 Junie 1932 deur sir Herbert Stanley, toenmalige Hoë Kommissaris in Suid-Afrika;onthul. ("Rhodes' monument unveiled at Mafeking", The Diamond Fields Advertiser, 11 June 1932, p. 7. en "Unveiling Rhodes' statue - brilliant scenes", The Mafeking mail and Protectorate Guardian, 11 June 1932, p. 3.)
- 87) Hierdie Rhodesgedenkteken is eers op 5 Julie 1912 deur graaf Grey teen die hange van Tafelberg onthul. Dit bestaan uit 'n ruitersstandbeeld "Energie" deur die Britse beeldhouer, C.R. Watts, 'n bronsborsbeeld van Cecil Rhodes en agt bronsbeelde van Leeus deur die Britse beeldhouer, J.W. Swan. Hierdie monument is deur sir Herbert Baker ontwerp.
- 88) "Unveiling of Rhodes statue", The Cape, 16 March 1934, p. 21.

- 89) "Marion Walgate", Die Burger, 1 Februarie 1932, p. 7.

Marion Walgate is in 1887 in Arbuthnott in Skotland gebore. Sy het van 1907 tot 1910 aan die Royal College of Art in Londen gestudeer. Sy het in 1920 na Suid-Afrika gekom.

- 90) 'n Afbeelding van hierdie sketsmodel is in The Cape Argus in 1934 gepubliseer. ("Rhodes statue at Grootte Schuur", The Cape Argus, 6 March 1934, p. 14.) Hierdie sketsmodel is tydens 'n tentoonstelling in Dater se Kunssaal in Kaapstad van 5 tot 16 Februarie 1934 uitgestal. (Bouman, dr. A.C.: "Marion Walgate se beeldhouwerk", Die Burger, 5 Februarie 1934, p. 3.)
- 91) "Rhodes statue unveiling: Today's ceremony at Grootte Schuur", The Cape Times, 7 March 1934, p. 9.
- 92) Die standbeeld is op 7 Maart 1934 deur die hertog van Clarendon onthul. (The Cape Times, op. cit., p. 9.)
- 93) Bouman, dr. A.C.: op. cit., p. 3.

HOOFSTUK VII

HISTORIES-REALISTIESE STANDBEELDE DEUR SUID-AFRIKAANSE BEELDHOERS

Die tydperk tussen die twee wêreldoorloë

Die tydperk tussen die twee wêreldoorloë kan moontlik beskou word as die vrugbaarste jare in die openbare beeldhoukuns van Anton van Wouw. Onder die openbare standbeelde van hierdie tydperk is daar nie minder as ses groot opdragte wat deur hom uitgevoer is nie.¹⁾ Hierdie ses groot opdragte omvat vier vollengte losstaande standbeelde naamlik "Onze Jan" in Kaapstad, generaal Louis Botha in Durban, president M.T. Steyn in Bloemfontein en generaal H.T. Lukin in Kaapstad.

Anton van Wouw is reeds in 1916 in Suid-Afrika beskou as "de Zuid-Afrikaanse beeldhouwer" wat "behoort onder de groten onder de kunstenaars".²⁾ Hierdie erkenning van Van Wouw as Suid-Afrikaanse beeldhouer het "vooral door de vrouwebeelden van het monument te Bloemfontein" ontstaan.³⁾ Die beelde van die Vrouemonument in Bloemfontein het getoon dat Van Wouw hom kon inleef in die siel van die Afrikanervolk. Gevolglik het hy die aandag van patriotiese opdraggewers op hom gevestig. Hulle uitgangspunt was "waar dit nasionale tipes betref, gaan dit met die beeldende kuns allig net soos met die digkuns. Dit is net die Afrikaner wat tot sy volk op die minsaamste wijze kan sing".⁴⁾ Van Wouw, alhoewel hy van geboorte n Hollander was, het hom met die Afrikaner geïdentifiseer en derhalwe is hy as Boer aangeneem. Van Wouw was nie net die grondlegger van n eie nasionale openbare beeldhoukuns nie maar hy het ook deur middel van sy nasionale onderwerpe en die gees van sy werk die Afrikanervolk gelei tot waardering van beeldhoukuns, wat voorheen vir hulle onbekend was. Hy het in wese die kunssmaak in die Transvaal bepaal.

Die moderne beeldhouer van monumentele werke poog gewoonlik om deur middel van vereenvoudiging tot die essensiële in die

beeldhoukuns deur te dring en daardeur bereik hy 'n verrassende ekspressiwiteit. Hierdie ekspressiwiteit van die kunstenaar gryp die toeskouer aan wanneer hy die werkstuk aanskou en hy is verras oor die onverwagse siening van die beeldhouer.

Van Wouw het egter heeltemal anders te werk gegaan. Sy uitgangspunt was die getroue weergawe van die werklikheid, "sonder ydele opsmuk maar ook sonder ontduiking van probleme en moeisame arbeid".⁵⁾ Aanskouing, en nie fantasie nie, het die grondslag van sy kunssiening gebly en tog het hy nooit verval in steriele kopieerkuns nie. Hy wou die werklikheid verhef tot verfraaide, konkrete vorm. In sy historiese werke het hy daarna gestrewe om grootse eenheidseffek en die krag van innerlike karakteradeluit te beeld. Hy het geïdealiseerde werklikheidstrewe, sonder enige bygevoel van "romantiek-rigtheid", in sy monumente bereik en hy verloor daardeur nie monumentaliteit nie. Van Wouw het tog ook 'n verrassende effek met sy werk bereik. "And whenever one sees his work it is the detailed finish which strikes one so forcibly. It is the fine observation in expression, attitude and mannerism that add the finishing touches to his works".⁶⁾ Van Wouw se ekspressiwiteit lê nie in vereenvouding van vorms nie, maar eerder in sy poging om die innerlike wese van sy model deur middel van uiterlike vorm te suggereer. Derhalwe was hy baie behoudend in sy kunsopvatting - hy het vir meer as vyftig jaar dieselfde styl beoefen.

Dit is onmoontlik om te bepaal in hoe 'n mate die aanvaarding van Anton van Wouw as nasionale beeldhouer in Suid-Afrika die moontlikheid van ander potensiële nasionale beeldhouers in die jare twintig gekortwiek het. Hy het die beeldhoutoneel in Suid-Afrika in die jare tussen die twee wêreldoorloë vrywel heeltemal oorheers. Eers in 1937 is openbare opdragte aan jonger Suid-Afrikaanse beeldhouers toegestaan. Coert Steynberg, wat toe pas vir hom naam gemaak het met sy Diasbeeld vir Suid-Afrikahuis in Londen, het opdrag ontvang om 'n standbeeld van sir Arnold Theiler vir Onderstepoort te

ontwerp. In die Kaapprovinsie het mej. S.W. Lückhoff opdrag gekry om 'n standbeeld van Piet Retief vir die Laerskool Piet Retief in Port Elizabeth te maak. Dit was die eerste keer dat gebore Suid-Afrikaners openbare opdragte in hulle eie land uitgevoer het.

STANDBEELD VAN "ONZE JAN" IN KAAPSTAD

Jan Hendrik Hofmeyr is op 14 Julie 1845 in Kaapstad gebore. In Desember 1861, toe hy 17 jaar oud was, het sy oom, professor N.J. Hofmeyr van Stellenbosch, hom aangemoedig om die redakteurskap van "De Volksvriend" oor te neem. Hy het dit gedoen en in 1871 het hy ook die ouer koerantgroep "De Zuid Afrikaan" oorgeneem. Alhoewel Hofmeyr nie self 'n voorstander van Afrikaans was nie, was hy veral in die jare sewentig van die vorige eeu deur middel van sy koerant 'n gedugte kampvegter vir die kweek van kultuurtrots by die Afrikaanssprekendes van die Kaapkolonie.

Nadat hy sy aandeel in die koerantgroepe van die hand gesit het, het Hofmeyr tot die politiek toegetree. Hy was sedert 1879 L.W.V. vir Stellenbosch. Na sy toetrede tot die Kaapse Parlement het Hofmeyr hom beywer vir die gelykberegtiging van Hollands en Engels met inbegrip van die gebruik van Hollands in die Kaapse Parlement. Nadat hy in 1882 'n mosie hieroor ingedien het, het hy welslae behaal. In dieselfde jaar is hy gevra om President van Transvaal te word maar hy het dit van die hand gewys. Alhoewel hy in sy politieke loopbaan altyd verkies het om onregstreeks sy invloed in die parlement te laat geld, eerder as om die verantwoordelikheid van regering te aanvaar, is Hofmeyr gedurende 1881 oorreed om 'n paar maande lank as Minister sonder Portefeulje in die kabinet van T.C. Scanlen te dien. In 1887 het hy die Kaapkolonie by die Koloniale konferensie in Londen verteenwoordig. Nadat hy van C.J. Rhodes se aandeel in die Jamesoninval te hore gekom het, het hy sy setel, Stellenbosch, bedank en uit die politiek getree. Toe hy besef het dat oorlog met Engeland onvermydelik was,

het hy in 1900 na Europa gegaan. Hy het eers weer in 1903 na Suid-Afrika teruggekeer. In sy bekende toespraak op Stellenbosch in 1905, getitel "Is het ons ernst?" het hy weer eens die handhawing van Hollands as skryf- en spreektaal van die volk bepleit. In 1909 het J.X. Merriman hom oorreed om lid te wees van die afvaardiging wat die Suid-Afrikawetsontwerp na Londen sou neem. Hy is skielik op 16 Oktober 1909 in Londen oorlede.

Ses jaar na Jan Hendrik Hofmeyr (Onze Jan) se dood is daar besluit om 'n standbeeld ter ere van hom in Kaapstad op te rig. 'n Standbeeldkomitee is onder voorsitterskap van sir Frederick de Waal gestig en hulle het Anton van Wouw opdrag gegee om 'n sketsmodel vir beoordeling aan hulle voor te lê. Anton van Wouw het gebruik gemaak van foto's om 'n gelykenis van Onze Jan te kry soos ons uit 'n berig in "Die Huisgenoot" kan aflei: "Dit was 'n besonder moeilike opdrag, aangesien mnr. Van Wouw vir 'Onze Jan' nooit met 'n halwe oog eens gesien het nie. Hy moes alles van portrette af maak".⁷⁾ Alhoewel daar 'n merkwaardige ooreenkoms tussen Van Wouw se gelykenis van "Onze Jan" en die borsbeeld van Jan Hendrik Hofmeyr in die Parlementsgebou in Kaapstad is, is dit nie bekend of Van Wouw ooit die borsbeeld in die Parlementsgebou gesien het nie.⁸⁾ Van Wouw se eerste sketsmodel, wat "Onze Jan" met 'n sambreel in sy een hand en sy hoed in sy ander hand uitbeeld, is deur die komitee afgekeur.⁹⁾ 'n Tweede sketsmodel wat "Onze Jan" uitbeeld met sy hoed in albei hande agter sy rug, is aangeneem. Hierdie sketsmodel, wat in gips gegiet was, is uiteindelik vir die finale standbeeld gebruik.¹⁰⁾ Van Wouw is versoek om dadelik te begin met die twee maal lewensgroot standbeeld van Jan Hendrik Hofmeyr.

Van Wouw se ateljee in Johannesburg was egter te klein vir so 'n groot standbeeld en hy moes besluit of hy die werk na Italië gaan neem om dit daar te voltooi. Hy het voorkeur daaraan gegee om sy ateljee in Sivewrightlaan in Doornfontein te laat vergroot om die 3,6-m-hoë standbeeld in gips te voltooi.¹¹⁾ In Augustus 1916 was die groot gips-

beeld voltooi, en Van Wouw het besluit om dit na Haarlem in Nederland te verskeep om daar "in een van de bekendste gieterijen die er in de wereld bestaan", in brons te laat giet.¹²⁾

Die standbeeld is op 22 April 1920 op sy voetstuk op Kerkplein in Kaapstad gemonteer.¹³⁾

"Onze Jan", wat in die tipiese drag van 'n negentiende-eeuse koloniale parlementariër geklee is, staan wydsbeen met sy hoed in sy linkerhand agter sy rug. Met sy ander hand, wat ook agter sy rug is, hou hy aan die voorarm van sy linkerarm vas. Hy het 'n vol baard en dra 'n dunraambriil. Die standbeeld is glad afgewerk en alles is in die fynste besonderhede weergegee. Ongelukkig het Van Wouw te veel klem laat val op die dunraambriilletjie. Die uitbeelding van die briil in 'n openbare standbeeld het nou maar baie probleme. Dit kan maklik afbreek en dit veroorsaak hinderlike skaduwees op die gesigvlak. Sucker sê hieroor: "The realistic treatment of the detailed spectacles immediately destroys the unity, as they appear as a more or less deceptive feature from a waxwork figure. Spectacles are part of our daily reality and therefore of our personal space extension. Since they seem 'life-like', their deceptive realism penetrates the continuity of the autonomous space of the sculpture".¹⁴⁾

Dr. F.V. Engelenburg het hom reeds in 1920 krities oor hierdie beeld afgepra: "stonden de bewonderaars van Hofmeyr onder de verplichting om onuitwisbaar gekonstateerd te krijgen dat Hofmeyr 'n bril en stroohoed placht te dragen en wijdbeens verkoos te gaan?"¹⁵⁾ Alhoewel die standbeeld styf is en 'n onartistieke houding het, slaag Van Wouw tog daarin om die nuuskierige toeskouer te dwing om om die beeld te loop om te sien wat "Onze Jan" agter sy rug in sy hande hou.

Die granietvoetstuk is ongeveer 2,1 m hoog en dra die inskripsie "Jan Hendrik Hofmeyr (Onze Jan) 4.7.1845 - 16.10.1909.

Is het ons ernst?"

Terwyl Anton van Wouw nog besig was met hierdie standbeeld, het hy opdrag ontvang om 'n standbeeld van generaal Louis Botha vir Durban, en 'n standbeeld van president Steyn vir die Grey-Universiteitskollege in Bloemfontein, te maak.

STANDBEELD VAN GENERAAL LOUIS BOTHA, DURBAN

Louis Botha is op 27 September 1862 op Hartebeesvlakte naby Greytown in Natal gebore. Twee maande na die Tweede Vryheidsoorlog uitgebreek het, is hy as Kommandant van die kommando op Vryheid gekies. In Desember 1899 het hy Waarnemende Kommandant-generaal van Transvaal geword en in Maart 1900 het hy kommandant-generaal Joubert opgevolg as bevelvoerder van die Transvaalse magte. Dit was veral aan genl. Botha se goeie leierskap te danke dat die Boeremagte groot oorwinnings by Colenso en Spioenkop behaal het. Hy was die leier van die afvaardiging van Transvaal by die ondertekening van die Vrede van Vereeniging in Mei 1902. Hy het in 1907 Eerste Minister van Transvaal geword en na die totstandkoming van die Unie van Suid-Afrika, het hy Premier van die Unie geword. Hy het die pos behou tot met sy dood in 1919.

Tydens die Eerste Wêreldoorlog was hy Kommandant-generaal van die Suid-Afrikaanse magte. Hy het Duitswes-Afrika binnegeval en dit vir Brittanje in besit geneem. Hy het die vredesonderhandelinge in Parys in 1919 bygewoon en die Verdrag van Versailles namens Suid-Afrika onderteken. Met sy terugkeer na Suid-Afrika was hy reeds ernstig siek en hy is op 28 Augustus 1919 op sy plaas Rusthof naby Pretoria oorlede.

Die presiese datum waarop daar besluit is om 'n standbeeld ter ere van Louis Botha in Natal op te rig, kon nie nagegaan word nie, maar dit moes kort na sy dood in 1919 gewees het.¹⁶⁾ Op 'n openbare vergadering onder voorsitterskap van mnr. Thomas Burman is die "Louis Botha Memorial Committee" gestig.¹⁷⁾ Daar is dadelik begin met 'n geldinsamelingsveldtog en vroeg in 1921 is die beeldhouer, Anton van Wouw, genader om 'n ontwerp vir 'n monument aan die komitee voor te lê. Van Wouw

het op grond van foto's n sketsmodel voorberei wat generaal Botha "in staande houding, in sij kommande pak (sic), met die hoed in die hand op die rug, en in die ander n rijsweep", uitgebeeld het.¹⁸⁾ Die komitee het die sketsmodel goedgekeur. Van Wouw het die sketsmodel in April 1921 in Johannesburg in gips gegiet.¹⁹⁾ In Julie van dieselfde jaar was hy reeds in Rome waar hy die volkskaalgipsmodel gemaak en dit in brons laat giet het.²⁰⁾ Hy was ongeveer n jaar lank in Italië besig met hierdie twee maal lewensgroot standbeeld voordat hy weer na Suid-Afrika teruggekeer het.

Wanneer die standbeeld in Durban aangekom het, en wanneer dit op sy voetstuk gemonteer is, is my onbekend. Die grond waarop die standbeeld opgerig is, is egter eers enkele weke voor die onthulling deur die Stadsraad van Durban aan die Louis Botha-gedenkkomitee geskenk.²¹⁾ Derhalwe kon die standbeeld nie vroeër as Junie 1923 op die voetstuk gemonteer gewees het nie. Anton van Wouw was in Junie 1923 in Dundee en dit is dus nie onmoontlik dat hy tydens die montering van die standbeeld in Durban was nie.²²⁾

Hierdie standbeeld was die eerste openbare standbeeld ter ere van generaal Louis Botha in Suid-Afrika. Dit is n dinamiese uitbeelding van Botha geklee in n Boere-uniform en kamaste, met n rysweep in sy linkerhand. Hy hou sy hoed met sy regterhand agter sy rug. Hy staan fier en regop met sy regtervoet effens na vore. Die voetstuk is hoog en opgebou met rotsblokke met slegs die woorde "Louis Botha 1862-1919".

Dit is merkwaardig dat toe Van Wouw die sketsmodel in 1921 voltooi het, daar beswaar gemaak is omdat die Generaal in n Boere-uniform met n outydse kort baadjie in plaas van n deftige offisiersuniform uitgebeeld is.²³⁾ In "Die Brandwag" van 25 April 1921 word daar gesê: "Vir ons is die beeld nie heeltemal bevredigend nie. Dit kan wees dat 't aan die model skeel, en dat die kunstenaar, wanneer hij regtig opleef in

die werklike beeld, daar nog iets anders van sal maak. Die kommande-pak leen sig anders nie moeilik tot 'n artistieke en tegelyk bevredigende effek, maar dan moes 't tog nog nader aan die kommandeplunje gewees 't as die 'Loterijman-pakkie' waarin van Wouw die generaal sou steek! Hij sou beter 'n verkijker en veldvles (sic) kan dra, en 'n minder buitenmodelse rijbroek!"²⁴⁾

Hierdie standbeeld is beeldhoukundig beskou, goed. Die diagonale lyne wat deur die regterarm en die rysweep in die linkerhand gevorm word, word gebalanseer deur die regop figuur. Die arm agter die rug dwing die toeskouer om om die beeld te loop. Dit maak die agterkant van die figuur ook lewendiger. Die rustige houding van die figuur dra by tot die indrukwekkendheid daarvan en verleen terselfdertyd 'n statige imposantheid aan die Generaal.

Die twee standbeelde wat Anton van Wouw na voltooiing van die Louis Botha-standbeeld gemaak het, was nie so geslaagd nie. Dit was die standbeeld van president M.T. Steyn vir die Grey-Universiteitskollege in Bloemfontein en die standbeeld van generaal sir Henry Timson Lukin vir Kaapstad.

STANDBEELD VAN PRESIDENT M.T. STEYN, BLOEMFONTEIN

Martinus Theunis Steyn is op 2 Oktober 1857 op die plaas Rietfontein naby Winburg in die Vrystaat gebore. Hy het sy skoolopleiding eers aan 'n plaasskool en daarna aan die Grey-Universiteitskollege in Bloemfontein ontvang. In 1877 het hy na Deventer in Holland gegaan om verder te studeer. Daarna het hy na Engeland gegaan waar hy in 1882 tot die balie toegetree het.

Na sy terugkeer na Suid-Afrika het Steyn eers as advokaat in Kaapstad gewerk. Daarna het hy na Bloemfontein verhuis waar hy 'n groot regspraktyk opgebou het. In 1889 is hy aangestel as Staatsprokureur van die Vrystaat. In Februarie 1896 is hy met 'n oorweldigende meerderheid tot President van die

Vrystaat verkies. Hy het dadelik begin om nouer bande met die Zuid-Afrikaanse Republiek te smee. Toe die Vrystaat in die Tweede Vryheidsoorlog saam met die Transvaal teen Brittanje oorlog gemaak het, het president Steyn self sy magte aangevoer. Na die oorlog het hy afgetree en hy is op 28 November 1916 in Bloemfontein oorlede.

Tydens 'n konferensie van die Afrikaanse Studentebond in 1917 is daar besluit om 'n gedenkteken ter ere van president M.T. Steyn voor die hoofgebou van die Grey-Universiteitskollege op te rig.²⁵⁾ 'n Werkskomitee is aangestel om geld in te samel.²⁶⁾ 'n Jaar later, toe die komitee byna halfpad met sy taak was, is daar by 'n studentekongres, bestaande uit verteenwoordigers van die studentebondstakke en die Werda-
vereniging van Stellenbosch, besluit om lievers 'n twee maal lewensgroot standbeeld op te rig.²⁷⁾ Hiervoor was egter geen geld beskikbaar nie en die oprigting is uitgestel. Dit was oorlogstyd en dit het maar moeilik gegaan om geld in te samel.

Later het die vraag ontstaan of president Steyn as Staatspresident of as veldheer uitgebeeld moes word. Daar is egter eenparig besluit om hom as Staatspresident in die fleur van sy lewe uit te beeld.²⁸⁾ Die komitee kon ook nie besluit waar die standbeeld moes staan nie. Die Afrikaanse Studentebond was aanvanklik van mening dat die beeld voor die hoofgebou van die Grey-universiteitskollege moet staan. Later is die gedagte uitgespreek dat dit jammer sou wees as die beeld nie voor die Ou Raadsaal in Bloemfontein opgerig word nie. Daar is egter by die oorspronklike plan gehou en die komitee het Van Wouw genader om 'n sketsmodel voor te lê. Anton van Wouw, wat die President goed leer ken het tydens die oprigting van die Vrouemonument in Bloemfontein, het 'n groot bewondering vir hom gehad. Sy sketsmodel het president Steyn in ampsdrag uitgebeeld met sy linkerhand op sy baadjie-lapel en sy regterhand langs sy sy.²⁹⁾ Hierdie sketsmodel is op grond van foto's gemaak. Die beeldhouer het £2,000

(R4 000) gekwoteer vir die maak van die twee maal lewensgroot standbeeld. As gevolg van 'n gebrek aan geld, het die sketsmodel etlike jare in Van Wouw se ateljé gestaan.³⁰⁾

Teen die einde van 1926 het die studente £1,650 (R3 300) bymekaar gehad³¹⁾ en Anton van Wouw het opdrag gekry om aan te gaan met die beeld.³²⁾ Die beeld moes in brons uitgevoer word en Van Wouw het besluit om die sketsmodel na Rome te neem waar die gieterye byderhand was. Dit sou te veel van 'n risiko wees om 'n volskaalgipsmodel in Suid-Afrika te maak en dit na Rome te stuur om gegiet te word.³³⁾ Gevolglik het Van Wouw vroeg in November 1926 na Italië gereis.³⁴⁾

Terwyl Anton van Wouw aan die volskaalgipsmodel gewerk het, het hy met die gietersfirma Bongeraloni in Rome onderhandel oor die gietwerk.³⁵⁾ Die volskaalgipsmodel was einde 1928 voltooi en by die bronsgieter afgelewer. Van Wouw het twee maande lank met sy vrou in Europa rondgereis³⁷⁾ en vroeg in 1929 na Suid-Afrika teruggekeer. Die groot beeld is in drie dele gegiet³⁸⁾ en het in Maart 1929 in Kaapstad aangekom vanwaar dit na Bloemfontein vervoer is.³⁹⁾ Die standbeeld is in Junie 1929 in Bloemfontein op 'n voetstuk gemonteer wat deur die argitek Louw en Louw ontwerp is.⁴⁰⁾

Die President word sonder hoofbedekking en met sy linkerhand op sy baadjielapel en sy regterhand langs sy sy uitgebeeld. Hy is geklee in ampsdrag met die presidensiële serp oor sy regterskouer. Alhoewel die gelykenis goed is, kan hierdie standbeeld nie as een van Van Wouw se mees geslaagde werke beskou word nie. Die gesig het ook nie die trefkrag van Pier Pander se borsbeeld van president Steyn nie.⁴¹⁾ Dit kan miskien toegeskryf word daaraan dat Van Wouw die gelykenis op grond van foto's gemaak het. Van Wouw het die President in 'n manel uitgebeeld. Hierdie kleredrag leen hom nie tot treffende beeldhouwerk nie en die figuur van die President maak 'n stroewe, stywe indruk. Die styfheid is veral te wyte aan die stokstywe linkerarm en die bonkigheid van die figuur self.

STANDBEELD VAN DR. ANDREW MURRAY, KAAPSTAD

Die Kaapse Sinode het in 1919 besluit om 'n standbeeld van dr. Andrew Murray in Kaapstad op te rig.⁴²⁾ Die werk is aan 'n kommissie opgedra, wat dit besonder moeilik gevind het om aan die opdrag uitvoering te gee.⁴³⁾ Die grootste probleem was dat daar geen kunstenaar was wat dr. Andrew Murray gesien en geken het nie met die gevolg dat die kommissie gevoel het dat die modelle wat aan hulle voorgelê is, geen juiste voorstelling van die godsman gegee het nie.⁴⁴⁾ Die Suid-Afrikaanse beeldhouer, Anton van Wouw, het ook 'n model ingestuur. Ds. W. Nicol verwys soos volg na hierdie model: "Hy het werklik 'n merkwaardige, sprekende gelykenis gelewer van die man wat hy nooit gesien het nie".⁴⁵⁾ Van Wouw het dr. Murray egter as 'n ou man in 'n sittende houding uitgebeeld. Die Kaapse kommissie wou egter 'n staande beeld van dr. Murray in die fleur van sy lewe hê. Gevolglik is die eerste model van Van Wouw opsygesit en het hy nooit die geleentheid gehad om dit in marmer te sien nie. Die kommissie het 'n hele aantal ander modelle van verskeie beeldhouers ontvang maar dit afgekeur. "Eindelik het die kommissie dan maar 'n model aangeneem wat in Italië uitgevoer is".⁴⁶⁾ Volgens dr. G.B.A. Gerdener, wat 'n lid van die kommissie was⁴⁷⁾, is die marmerstandbeeld in Kaapstad wel die werk van Anton van Wouw.⁴⁸⁾ Die bronsgieter, Gamberini (van die Renzo Vignali-gieterij in Pretoria), is in besit van 'n gipsmodel van 'n beeld van Andrew Murray, 145 cm hoog, deur Anton van Wouw. Hierdie beeldjie is nooit in brons gegiet nie. Dit toon egter merkwaardige ooreenkomste met die marmerstandbeeld in Kaapstad - sowel in die modellering van die gesig as in die gebaar wat Andrew Murray met sy regterhand maak.

Die standbeeld in Kaapstad toon dr. Andrew Murray staande in predikende houding. Hy is geklee in ampsdrag. Sy linkerhand wys in 'n oop Bybel wat op 'n eenvoudige, reghoekige voetstuk lê, terwyl hy sy regterhand in 'n gebaar oplig. Die werk is uit wit Italiaanse marmer gehou en staan op 'n voetstuk van Pretoria-graniet wat ontwerp en opgerig is deur die firma R. Crane and Sons, Kaapstad. Die standbeeld is aanvanklik

aan die suidekant van Groote Kerk, met die voorkant na Kerkplein gerig, geplaas. Dit is lateraan na die voorkant van die kerk in Adderleystraat verskuif.⁴⁹⁾ Die standbeeld is realisties en skep 'n rustige indruk.

STANDBEELD VAN GENERAAL SIR HENRY TIMSON LUKIN, KAAPSTAD

Henry Timson Lukin is op 24 Mei 1860 in Fulham in Engeland gebore. Hy wou 'n militêre loopbaan volg, maar is nie tot die militêre opleidingskollege te Sandhurst toegelaat nie en het vervolgens na Suid-Afrika gekom. Hier het hy tydens die Zoeloe-oorlog kommissierang ontvang en tydens 'n veldslag in 1879 is hy swaar gewond.

In die Tweede Vryheidsoorlog was hy die bevelvoerder van die artillerie tydens die verdediging van Wepener. Hy is in 1904 aangestel as Kommandant-generaal van die Kaapse koloniale magte en in 1912 het hy Inspekteur-generaal van die Staandemag van die Unie van Suid-Afrika geword.

Tydens die Eerste Wêreldoorlog was hy in bevel van 'n troepemag in Suidwes-Afrika. Hy het die Eerste Suid-Afrikaanse Infanteriebrigade georganiseer en in 1916 is hulle na Noord-Afrika. Hy was bevelvoerder van die Eerste Suid-Afrikaanse Infanteriebrigade tydens die Slag van Delvillebos in Frankryk. In 1918 is hy tot ridder geslaan en in 1920 het hy afgetree. Hy is op 15 Desember 1925 in Muizenberg oorlede.

Enkele jare na generaal Lukin se dood is die Lukingedenkkomitee onder beskerming van die Goewerneur-generaal, die hertog van Clarendon, en generaal Hertzog, gestig onder voorsitterskap van generaal Tanner. Anton van Wouw is genader in verband met die oprigting van 'n een en 'n half maal lewensgroot standbeeld van generaal sir Henry Timson Lukin.⁵⁰⁾ Op 25 Julie 1929 is 'n kontrak gesluit waarvolgens Van Wouw binne drie maande 'n gipsmodel van 0,6 m hoog sou voltooi en vir goedkeuring aan generaal Tanner en kolonel Thackeray voorleë.⁵¹⁾

Van Wouw het hierdie sketsmodel op grond van foto's gemaak.⁵²⁾ Lukin word uitgebeeld in die uniform van 'n Britse generaal met sy linkerhand in sy sy en sy regterhand wat op 'n kierie leun. Die sketsmodel is sonder enige wysigings goedgekeur en Anton van Wouw het dadelik begin werk aan die gipsmodel wat 2,5 m hoog moes wees.

Teen Augustus 1930 was die standbeeld gereed om in brons gegiet te word.⁵³⁾ Generaal Tanner en kolonel Thackeray het die groot gipsmodel in Van Wouw se ateljee goedgekeur voordat dit na Europa verskeep is. Die bronsgietwerk is deur die firma A. Prowaseck in Leiden (Holland) gedoen. Die standbeeld het in September 1931 in Kaapstad aangekom.⁵⁴⁾ Intussen het die Departement van Openbare Werke 'n granietvoetstuk vir die standbeeld in die Openbare Tuine in Kaapstad opgerig, sodat die standbeeld in die rigting van die Delvillebosgedenkteken sou kyk.⁵⁵⁾

Generaal Lukin word uitgebeeld met sy linkerhand op sy heup en sy regtervoet effens na vore. Met sy regterhand leun hy op 'n kierie en hy kyk na onder. Hy is geklee in die rykstoorn van 'n Britse generaal met rybroek, pet, stewels, kamaste, spore en al.

Ongelukkig het Van Wouw in hierdie standbeeld te veel klem gelê op nie-funksionele besonderhede. Elke knopie en elke naatjie van die uniform word presies weergegee. Hierdie oordrewe realisme laat die standbeeld soos 'n paspop lyk. Die pofrybroek veroorsaak dat die verhoudings van die standbeeld verkeerd lyk. Die bolyf en bene van die figuur vorm ook nie 'n geïntegreerde geheel nie. Dit was die laaste vollengte losstaande standbeeld wat Anton van Wouw gemaak het.⁵⁶⁾

Toe Anton van Wouw, wat reeds 'n ou man was, met sy laaste openbare opdrag besig was, was sy opvolger as skepper van volksmonumente, Coert Steynberg, reeds stewig in die saal.⁵⁷⁾ Die eerste opdrag vir 'n vollengte losstaande standbeeld wat hy in Suid-Afrika vir die Staat voltooi het, was die standbeeld van sir Arnold Theiler vir Onderstepoort naby Pretoria.

Coert Steynberg het gedurende die laat dertigerjare Van Wouwe se werk as nasionale Afrikanerbeeldhouer oorgeneem. Steynberg het tot 1947 sy monumentfigure in die Van Wouw-tradisie gemaak. Sedertdien het hy gaandeweg die smaak van die publiek sodanig verander dat sy veel meer geabstraheerde stileringe reeds vir vele as nasionale monumente aanneemlik geword het. In die tydperk vanaf sy terugkeer na Suid-Afrika in Oktober 1934, tot net na die Tweede Wêreldoorlog, het Coert Steynberg onder meer die volgende groot openbare opdragte in Suid-Afrika voltooi:

- i) Die pedimente en versierings aan die Stadsaal in Pretoria.
- ii) Die Andries Pretorius-monument in Graaff-Reinet.
- iii) Die standbeeld van sir Arnold Theiler by Onderstepoort in Pretoria.
- iv) Die Eeufeesmonument in Potchefstroom.
- v) Die Bloedriviermonument by Dundee.
- vi) Die Hugenotemonument in Franschoek.
- vii) Die Samewerkingstandbeeld in Bethal.
- viii) Die ruitersstandbeeld van genl. Louis Botha in Pretoria.
- ix) Die simboliese regterfigure voor die landdroshof in Johannesburg.

Steynberg se kuns het 'n groot invloed uitgeoefen op die gebied van die monumentele beeldhoukuns in Suid-Afrika veral wat betref styl, medium en die oorspronklike ontwerp van monumente soos dit later nog aangetoon sal word.⁵⁸⁾ Steynberg het die skielike opbloei van volksmonumente in hierdie tyd nie as 'n kunsontwaking by die Afrikaner gesien nie, maar eerder as 'n drang van die mense om die verlede te bewaar wat saamgeval het met die nasionale herlewing in 1938.⁵⁹⁾

STANDBEELD VAN SIR ARNOLD THEILER, ONDERSTEPSPOORT

Arnold Theiler is op 26 Maart 1867 in Frick in Switserland gebore. Hy het sy skoolopleiding by sy vader, wat 'n skoolhoof was, ontvang en daarna na die gimnasiumafdeling van die kantonskool op Aarau gegaan. Deur die onderrig van prof. dr. F. Mühlberg, wat op die leerling se waarnemingsvermoë

gegrond was, het Theiler vinnig gevorder en sy diploma in 1885 behaal.

Hierna het hy veeartsenykunde in Bern en Zürich gaan studeer. Nadat hy sy professionele diploma verwerf het, het hy in Beromünster gaan praktiseer. Toe daar in 1890 by die Switserse immigrasiedepartement navraag gedoen is na 'n jong veearts wat bereid sou wees om hom in die Zuid-Afrikaanse Republiek te vestig, het Theiler die geleentheid aangegryp.

In September 1891 het Arnold Theiler hom as private praktisyn in Pretoria gevestig. In 1899 het hy na die Internasionale Veterinêre kongres in Baden-Baden gegaan en net voor die Tweede Vryheidsoorlog na Suid-Afrika teruggekeer. Gedurende die oorlog was hy veeartsoffisier van die staatsartillerie.

In 1908 is hy gevra om Onderstepoort te stig. Theiler het Onderstepoort beroemd gemaak. Boekdele is oor sy ontdekkings geskryf en as gevolg van sy werk het baie veesiektes uit Suid-Afrika verdwyn, terwyl teenmiddels vir baie ander ontdek is. Arnold Theiler is op 24 Julie 1936 in Londen oorlede.

Die Regering het gevoel dat hulle hier te doen gehad het met 'n man wat uitstaande diens aan Suid-Afrika gelewer het en het derhalwe besluit om 'n standbeeld van hom by Onderstepoort te laat oprig. Dit is die eerste standbeeld in Suid-Afrika wat uitsluitlik op die regering se onkoste opgerig is.

Coert Steynberg het reeds in 1934 in Londen 'n borsbeeld van sir Arnold Theiler gemaak. Toe sir Arnold vir hierdie borsbeeld geposeer het, het Steynberg die afmetings van sy kop en gesig noukeurig aangeteken en dit het later handig te pas gekom toe hy opdrag ontvang het om 'n standbeeld van hom te maak. In Januarie 1937 het die Direkteur van Veeartsenydienste, mnr. P.J. du Toit, Coert Steynberg genader in verband met die aankoop van die Theilerborsbeeld vir Onderstepoort. Steynberg het ingestem en het £105 (R210) van die Sekretaris van Openbare Werke vir die borsbeeld ontvang. Die oprigting van 'n paslike standbeeld ter ere van sir Arnold by Onderstepoort was toe reeds onder bespreking.

In September 1937 het die Staat Coert Steynberg opdrag gegee om die standbeeld van sir Arnold Theiler te maak.⁶⁰⁾ 'n Keurkomitee is aangestel en Steynberg het op grond van foto's en die borsbeeld wat hy in 1934 van sir Arnold gemaak het, 'n een-derde skaalmodel van klei gemaak.⁶¹⁾ Dit is in gips gegiet en deur die keurkomitee goedgekeur. In 'n brief van 1 Desember 1937 staan: "As you know I have now finished the model ($\frac{1}{3}$ fullsize) for the statue of Sir Arnold Theiler and that it has been accepted by the Committee".⁶²⁾

'n Geskikte granietblok moes gevind word, waaruit die groot standbeeld gehou kon word. Tenders is gevra van verskillende klipkappersfirmas in Suid-Afrika vir die rofkap van die standbeeld. 'n Geskikte granietblok is uiteindelik by Halfweghuis gevind en na die werkwinkel op Onderstepoort vervoer.⁶³⁾ Reeds in Desember 1937 het Coert Steynberg en die voorkapper, mnr. T. Skaris, ooreengekom oor die puntering van die standbeeld. Hy moes die fondament, voetstuk en stoel voltooi en die figuur tot 'n agtste duim punteer maar tot slegs ongeveer 'n half duim van die finale oppervlak tussen punte "uitgerof" voordat dit aan die beeldhouer oorgelaat sou word om die finale afrondingswerk te doen.⁶⁴⁾

Op 25 Julie 1938 het die Departement van Openbare Werke die perseel te Onderstepoort aan mnr. T. Skaris oorhandig ooreenkomstig 'n kontrak waarin mnr. Skaris onderneem het om die standbeeld binne 'n tydperk van vyf maande teen 'n bedrag van £855 (R1 710) te voltooi.⁶⁵⁾ Na baie moeite het mnr. Skaris uiteindelik op 28 Maart 1939 'n kontrak met die voorkapper Ernesto Rossi aangegaan om die granietkapwerk vir sy firma te doen.⁶⁶⁾ Nadat Skaris sy deel voltooi het, het Coert Steynberg op 28 Junie 1939 'n kontrak met die beeldsnier, mnr. A.C. Bond, aangegaan vir die afwerking en voltooiing van die standbeeld van sir Arnold Theiler.⁶⁷⁾ Volgens hierdie kontrak moes die werk in September 1939 voltooi wees. Die standbeeld was teen die einde van Oktober klaar. Daarna is dit stuk vir stuk na die uiteindelijke staanplek vervoer en daar aan mekaar geheg. Steynberg het dit ook daar finaal afgerond.⁶⁸⁾ Hierdie standbeeld is die eerste vollengte granietstandbeeld wat in Suid-Afrika opgerig is.

Sir Arnold Theiler word uitgebeeld in sy veeartsjas sittende in 'n groot leunstoel met 'n vergrootglas in sy regterhand. Hy leun met sy linkerarm op die leuning van die stoel en kyk reguit na vore. Die standbeeld staan op 'n granietvoetstuk waarop slegs die woorde "Sir Arnold Theiler" uitgekap is.

STANDBEELD VAN PIET RETIEF, PORT ELIZABETH

Piet Retief is op 12 November 1780 in Wellington gebore. Hy het tot 1815 in die distrik Stellenbosch geboer en daarna het hy na Grahamstad verhuis. Hier het hy in Februarie 1837 sy bekende manifes met die griewe van die boere wat na die Noorde wou trek, in die "Graham's Town Journal" gepubliseer. Hy het in April 1837 met 'n groep mense noordwaarts getrek. Op 'n plek tussen Thaba 'Nchu en die Vetrivier het sy groep by die groepe van Potgieter en Maritz aangesluit. Potgieter het egter noordwaarts oor die Vaalrivier getrek terwyl Piet Retief in die rigting van Natal getrek het.

Toe Retief sy eerste besoek by Dingaan, die Koning van die Zoeloes afgelê het, het hy (Retief) sy laer by Kerkenberg agtergelaat. Dingaan het hom van veediefstal beskuldig. Retief het sy onskuld bewys deur die gesteelde beeste by die skuldige hoofman te gaan haal. Na 'n paar dae van feesviering het Dingaan Retief en sy manne op 6 Februarie 1838 na sy kraal ontbied en vermoor.

Nadat 'n nuwe laerskool in Port Elizabeth teen die einde van 1937 die Laerskool Piet Retief genoem is, het die gedagte aan 'n monument by die skool ontstaan. Die skoolhoof, mnr. H.E. van Zyl, het in verbinding getree met lede van die Retieffamilie en algou het hydraes vir die monument van onder andere die Retieffamilie gekom.⁶⁹⁾

Die kunsonderwyseres van die betrokke skool, mej. S.W. Lückhoff, het opdrag gekry om die standbeeld te maak. Sy het iemand laat poseer en 'n sittende figuur van Piet Retief gemaak. Sy het die standbeeld onder leiding en met behulp van die Tegniëse Kollege in Port Elizabeth gemaak.⁷⁰⁾ Die

hele onderneming is teen die minimum koste van £225 (R450) uitgevoer daar die personeel van die skool self oor alles toesig gehou het. Mej. S.W. Lückhoff se een en 'n half maal lewensgroot gipsmodel is deur Algoa Cement Works in sement gegiet.⁷¹⁾ Intussen is 'n voetstuk in die vorm van 'n rots-tuin met die klippe van die Simboliese Ossewatrek-klip-stapeling van 9 September 1938 gemaak.⁷²⁾ Die standbeeld is vroeg in November 1938 op sy voetstuk gemonteer.⁷³⁾

Retief word uitgebeeld in sittende houding met sy regtervoet effens hoër as sy linkervoet. Sy regterhand rus op sy geweer en sy linkerhand op sy linkerbobeen. Sy geweerkolf rus op die grond tussen sy voete en die loop op sy linker-skouer. Hy dra 'n dopperhoed en kyk reguit na vore.

Alhoewel hierdie standbeeld die werk van 'n amateur is, is dit tegnies goed uitgevoer. Esteties kan dit egter glad nie vergelyk word met byvoorbeeld die soortgelyke figure om die standbeeld van Paul Kruger in Pretoria nie.

Tydens die oorlogsjare, net na haar terugkeer uit Europa, het mej. Laurika Postma 'n opdrag van die Oranje Meisieskool in Bloemfontein ontvang om 'n standbeeldjie vir die skool te maak. Hierdie beeldjie is sekerlik een van die heel sensitiefste uitbeeldings van 'n voortrekkerdogter in Suid-Afrika. Die beeldjie wat as "Vooruit" bekendstaan, toon 'n voortrekkerdogter wat met ferme tred vorentoe stap met haar kappie op haar kop terwyl die wind haar rok styf teen haar bene en liggaam waai. Die lewensgroot bronsbeeldjie staan voor die Oranjemeisieskool in Bloemfontein.⁷⁴⁾

In teenstelling met Anton van Wouw se "Nooientjie van die Onderveld" wat met geboë hoof en arms wat voor haar gevou is, die indruk van stille patos en eerbiedigheid skep, stap daar in hierdie beeld van Laurika Postma 'n frisvrolike voortrekkerdogter die toekoms in.

- 1) Die ses groot opdragte wat Anton van Wouw tussen die twee wêreldoorloë uitgevoer het, was:
 - 1) Die standbeeld van "Onze Jan" in Kaapstad.
 - 2) Die standbeeld van genl. Louis Botha in Durban.
 - 3) Die standbeeld van Andrew Murray in Kaapstad.
 - 4) Die standbeeld van pres. M.T. Steyn in Bloemfontein.
 - 5) Die standbeeld van genl. H.T. Lukin in Kaapstad.
 - 6) Die Voortrekkermoeder by die Voortrekkermonument.
Die standbeeld van president Paul Kruger is ook in die tydperk tussen die twee wêreldoorloë in Pretoria in sy geheel onthul alhoewel dit reeds in die vorige eeu voltooi is.
- 2) "Zuid Afrikaanse kunst: Anton van Wouw", De Huisgenoot, Augustus 1916, p. 82.
- 3) De Huisgenoot, op. cit., p. 82.
- 4) "Ons Kunst", De Huisgenoot, Februarie 1919, p. 620.
- 5) Dekker, G.: "Anton van Wouw - grondlegger van die Afrikaanse Beeldhoukuns", Die Huisgenoot, 24 Desember 1943, p. 4.
- 6) Cohen, dr. M.J.: Anton van Wouw - sculptor of South African life, p. 30.
- 7) Toit, F.J. du: "Anton van Wouw, die beeldhouer", Die Huisgenoot, 6 Februarie 1925, p. 20.
- 8) "The missing base figures", South Africa, 28 August 1920, p. 373a.
- 9) 'n Foto van hierdie sketsmodel is in die besit van mnr. Murray Schoonraad van Pretoria, maar die sketsmodel self kon nie opgespoor word nie.
- 10) De Huisgenoot, op. cit., p. 84 en Dreyer, eerw. A.: Zuid Afrikaanse Monumenten Album, p. 69. Hierdie sketsmodel is tans in die Van Wouw-huis in Pretoria. Na aanleiding van 'n artikel in "Die Huisgenoot", 4 Augustus 1967, p. 26 blyk dit asof hierdie gips-sketsmodel in brons gegiet is. Die artikel lui: "So is daar die beeld van Onze Jan, behalwe vir die groot beeld op Kerkplein, Kaapstad, enig in sy soort. Die beeld is deur 'n kunshandelaar te koop aangebied maar hy het nie geweet wie die beeldhouer is en wat se werk dit is nie. 'n Sesde sintuig het mnr. L. Boshoff laat besluit om hierdie werk te koop. Dr. Pellissier sowel as mnr. W.H. Coetzer het dit geïdentifiseer as die beeld van Onze Jan".
- 11) De Huisgenoot, op. cit., p. 83.

- 12) De Huisgenoot, op. cit., p. 83. Geen bewys kon opgespoor word of die standbeeld wel in Haarlem gegiet is nie. Die datum wanneer dit in Kaapstad aangekom het is ook onbekend. Van Wouw het die standbeeld waarskynlik om veiligheidsredes eers na afloop van die Eerste Wêreldoorlog in brons laat giet. Dit het die vertraging veroorsaak sodat dit eers in 1920 opgerig is.
- 13) "News of the day", Cape Times, 22 April 1920, p. 7. Hierdie standbeeld is op 5 Julie 1920 deur die minister van Landbou, mnr. F.S. Malan, onthul. ("Onthulling Hofmeyer-standbeeld", De Volkstem, 5 Juli 1920, p. 2 en "Onthulling Hofmeyr-standbeeld", Het Westen, 6 July 1920, p. 7.
- 14) Sucker, P.: Journal of Aesthetics and Art Criticism, vol. iv, nr. 1, September 1945.
- 15) Engelenburg, dr. F.V.: "Over Standbeelden", Die Brandwag, 26 Julie 1920, p. 29.
- 16) "The Botha Memorial", Natal Mercury, 16 July 1923, p. 9. "'On the death of General Botha', said Mr. Burman, 'Durban mourned with the whole of South Africa and a keen desire was shown by the people of the town that they should have a memorial!'"
- 17) McIntyre, J.: "Worthy tributes to 2 Great South Africans", Daily News, 15 September 1955, p. 9.
- 18) Die Brandwag, 25 April 1921, p. 303. In hierdie artikel verskyn twee foto's van die sketsmodel. Hierdie sketsmodel, in brons gegiet, staan in die Kultuurhistoriese Museum in Boomstraat in Pretoria.
- 19) Die Brandwag, op. cit., p. 303.
- 20) "Mev. Van Wouw skryf 18 Julie 1921 uit Rome", Die Boerevrou, September 1921, p. 13.
- 21) Natal Mercury, op. cit., p. 9.
- 22) "Boer war Memorial", Natal Mercury, 2 July 1923, p. 13. Die standbeeld van Louis Botha is op 14 Julie 1923 deur generaal J.C. Smuts onthul. ("Durban memorial to General Botha", South Africa, 10 August 1923, p. 240 en "Durban's tribute to General Botha", The Star, 14 July 1923, p. 12.
- 23) Hugo, Jeanne: "Anton van Wouw se Nuwe Planne op sy oudag", Die Brandwag, 30 Desember 1938, p. 25.
- 24) Die Brandwag, 25 April 1921, p. 303.
- 25) "Honouring a great patriot", The Friend, 30 September 1929, p. 3.

- 26) Die eerste komitee het uit die volgende persone bestaan:
Mnr. S.H. Pellissier (Voorsitter), mnr. D.M. van der Linde (Sekretaris), dr. J. Joubert, adv. C.R. Swart, mnr. P.J. Nienaber, die Bondsvoorsitter en mnre. P. Geyer en N. Diedericks. Die oorspronklike komitee het deur die jare min verander behalwe die studente-lede. Vanaf 1927 was adv. H.J. Edeling aangestel as sekretaris van die Steyn-standbeeldkomitee. (Heckroodt, H.M.: "Onthulling van die President Steyn-standbeeld", Grey Universiteitskollegeblad, Junie 1929, p. 36.)
- 27) "Steyn-standbeeld onthul", Die Volksblad, 30 September 1929, p. 7.
- 28) Op 6 Julie 1922 is 'n standbeeld wat president Steyn as veldheer uitbeeld naby die spoorwegstasie in Deventer in Holland, waar die President skool gegaan het, opgerig. Hierdie standbeeld is deur die Nederlandse beeldhouer, Toon Dupins, gemaak. 'n Sketsmodel hiervan staan in die Oorlogsmuseum van die Boererepublieke in Bloemfontein. (Ploeger, komdt. dr. J.: "Die onthulling van die standbeeld van president M.T. Steyn in Deventer 6.7.1922", Lantern, Desember 1967, p. 56.)
- 29) Hierdie sketsmodel word afgebeeld in "Die Huisgenoot", 29 Maart 1929, p. 17 en in "Die Burger", 28 September 1929, p. 9.
- 30) Toit, F.J. du: op. cit., p. 21. "Ongelukkig staan hierdie pragtige sketsmodel nog altyd in mnr. Van Wouw se ateljee en wag dat die studente van Suid-Afrika die geringe som van £2 000 bymekaar bring....."
- 31) Heckroodt, H.M.: "Onthulling van die President Steyn-standbeeld", Grey Universiteitskollegeblad, Junie 1929, p. 36.
- 32) "Anton van Wouw - an eminent South African sculptor", The Natal Mercury, 23 July 1926, p. 6. "He has now been commissioned by past and present pupils of Grey's College, Bloemfontein to model a dubble (sic) life size statue of the late President Steyn....."
- 33) "'n Gesprek met Anton van Wouw", Die Volkstem, 9 Maart 1929, p. 1.
- 34) "When a Johannesburg sculptor began", The Star, 9 October 1926, p. 7.
- 35) The Star, op. cit., p. 7.
- 36) Heckroodt, H.M., op. cit., p. 36.
- 37) Die Volkstem, op. cit., p. 1.
- 38) The Star, op. cit., p. 7.

- 39) "Die president Steyn-standbeeld", Die Burger, 25 Maart 1929, p. 9.
- 40) Heckroodt, H.M., op. cit., p. 36. Die standbeeld is op 28 September 1929 deur die weduwee van president Steyn mev. R.I. Steyn, onthul. (The Friend, op. cit., p. 3.)
- 41) Hierdie borsbeeld is in 1904 deur die Hollandse beeldhouer Pier Pander gemaak en aan president Steyn geskenk. Dit staan tans in die Oorlogsmuseum van die Boererepublieke in Bloemfontein.
Pander, Pier: Gebore 20.6.1864, Drachten. Oorlede 6.9.1919, Rome. Hy het in Amsterdam en Parys en vanaf omtrent 1890 in Rome gewoon en gewerk. Hy het aan die Quellinus-skool, die Rijksakademie te Amsterdam en in Parys gestudeer. Hy was 'n bekende beeldhouer van portrette, figuurstudies, reliëfpanele en medaljes. Sy werke is nagelaat aan die stad Leeuwarden in Friesland waar dit in die Pier Pander Museum gehuisves is.
- 42) N.G. Kerkargief, Pretoria: Handeling der 24ste vergadering van de Synode der Ned. Ger. Kerk in Zuid Afrika. Gehouden te Kaapstad op Don. 16den Oktober 1919, p. 14. Hier in paragraaf 59 verskyn: "Een Monument ter gedachtenis aan wijlen dr. A. Murray zal worden opgericht". en "Daar er twee voorstellen zijn, het eene om het standbeeld te Stellenbosch en het andere om het te Kaapstad te hebben, word de zaak omtrent de plaats waar op een Motie van Orde, voorgesteld door den Actuarius en dr. H.A. Lamprecht, naar eene Commissie verwezen, die, staande de Vergadering, eene aanbeveling doen zal".
- 43) Die kommissie word in die "Handeling der 25ste vergadering van de Synode van de Ned. Ger. Kerk in Zuid Afrika, 1924, p. 96", genoem. Hulle het bestaan uit I.F.A. de Villiers, D.G. Malan, G.B.A. Gerdener, I.M. Durr, B. Pienaar en E.L.P. Steyn.
- 44) 'n Bronsborsbeeld van dr. Andrew Murray deur A.T. Edwards, 'n Engelse beeldhouer, wat omstreeks 1906 in opdrag van die ring van Kaapstad gemaak is, is in die Hugenotegebou in Kaapstad (die N.G. Kerkargief in Kaapstad) geplaas. (Dreyer, eerw. A.: Zuid Afrikaanse Monumenten Album, p. 37.) Hierdie borsbeeld toon ooreenkomste met die marmerstandbeeld in Kaapstad en kon dalk as model gedien het.
- 45) Nicol, ds. W.: "Die laaste dae van Anton van Wouw", Die Brandwag, 15 Februarie 1946, p. 15.

- 46) "Andrew Murray", De Kerkbode, 20 Maart 1929, p. 436. Alhoewel hier vermeld word dat die standbeeld in Italië uitgevoer is, is die moontlikheid dat dit wel deur Anton van Wouw gemaak is nie uitgesluit nie, aangesien hy gedurende hierdie tydperk in Europa was vir die giet van die standbeeld van president Steyn. Volgens dr. Hopkins, hoofargifaris van die N.G. Kerkargief in Kaapstad, is die ontwerp van die beeld wel die werk van Anton van Wouw.
- 47) N.G. Kerkargief, Pretoria: Handeling der 25ste vergadering van de Synode van de Ned. Ger. Kerk in Zuid Afrika, 1924, p. 96.
- 48) Kock, dr. W.J. de: Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek, deel I., Andrew Murray, p. 608. In 'n brief van 23 Junie 1975 van die skakelbeampte van Kaapstad, mnr. E.D. Stassen word ook beweer dat Van Wouw die beeldhouer van die standbeeld is.
- 49) Die standbeeld is op 15 Maart 1929 deur mej. E. Murray, die oudste dogter van dr. Andrew Murray, onthul. ("Standbeeld van dr. Andrew Murray - plegtige onthulling", Die Burger, 16 Maart 1929, p. 8.)
- 50) "Standbeeld vir wyle generaal Lukin", Die Burger, 27 Julie 1929, p. 6.
- 51) Staatsargief, Pretoria: Departement Openbare Werke=lêer D.O.W. 32 nr. 3/76, Memorandum van Kontrak tussen die Lukin Gedenktekenkomitee en Anton van Wouw, 25 Julie 1929. (Kyk bylaag 8 op p. 280.)
- 52) 'n Duidelike afbeelding van hierdie sketsmodel kom voor in dr. M.J. Cohen se boek "Anton van Wouw, sculptor of South African Life", p. 31.
- 53) In dr. M.L. du Toit se boek "Suid-Afrikaanse Kunstenaars: Anton van Wouw", afb. nr. 10, is 'n foto van die beeldhouer met die voltooide gipsbeeld in sy ateljee in Johannesburg net voordat dit na Europa gestuur is om in brons gegiet te word.
- 54) Staatsargief, Pretoria: Departement Openbare Werke=lêer D.O.W. 32 nr. 3/76, Districts Engineer, Cape Town - Secretary for Public Works, 7 September 1931.
- 55) Staatsargief, Pretoria: Departement Openbare Werke=lêer D.O.W. 32 nr. 3/76, Mnr. F.K. Kendall - mnr. J.S. Cleland van die Departement van Openbare Werke in Pretoria, 26 Mei 1931.

Die standbeeld is op 3 Maart 1932 onthul deur die Goewerneur - generaal, die Hertog van Clarendon. ("Lukin Memorial unveiled", The Cape Times, 4 March 1932, p. 13.)

- 56) Alhoewel hierdie die laaste losstaande standbeeld van Van Wouw was, het hy later nog 'n groepfiguur van 'n Moeder met twee kinders vir die Voortrekkermonument gemaak, maar weens gesondheidsredes kon hy dit nie self voltooi nie.
- 57) Dit was die standbeeldgroep van die Voortrekkermoeder en haar twee kinders by die Voortrekkermonument in Pretoria.
- 58) Kyk hoofstuk IX, p. 187.
- 59) "Afrikaner-kunstenaars aan die woord Nr. 4 Steynberg oor ons Volksmonumente", Die Transvaler, 27 Julie 1938, p. 4.
- 60) Die artikel "Die wording van 'n standbeeld", Die Brandwag, 1 Desember 1939, is foutief. Die sketsmodel was reeds in Desember 1937 al voltooi.
- 61) Die lede van die keurkomitee was:
 Mnr. Mullins (Hoof-argitek van die Departement Openbare Werke in Pretoria.)
 Mnr. J.S. Cleland (Sekretaris van die Departement van Openbare Werke.)
 Mr. P.J. du Toit (Hoof van Onderstepoort.)
- 62) Coert Steynberg - mnr. Cleland van die Departement Openbare Werke, 1 Desember 1937. Hierdie sketsmodel is tans nog in die besit van die beeldhouer en staan in sy ateljee.
- 63) Die Departement van Openbare Werke sou met mnr. Adreani van Premier Granite Works te Halfweghuis in verbinding tree in verband met die nodige graniet. (Sekretaris van Openbare Werke - Coert Steynberg, 27 Januarie 1938)
- 64) Mnr. T. Skaris - Coert Steynberg, 9 Desember 1937.
- 65) Ooreenkoms nr. P42/68 tussen J.S. Cleland namens die Departement van Openbare Werke en Theodor Skaris "For the construction of a granite base with granite pedestal stone", 25 Julie 1938.
- 66) Kontrak tussen mnr. T. Skaris en Ernesto Rossi, 28 Maart 1939. Volgens 'n foto in hierdie kontrak word aangedui watter dele deur Rossi voltooi moes word:
1. The whole of the back of the chair.
 2. The moulding all round.
 3. The two sides of the chair from the bottom to where indicated by "a" line.

4. The whole of the plane on which the chair is standing, at the back and sides and part of the front in line with the side of the chair and parallel with the moulding.

All finished surfaces to be machined tooled like base of statue".

- 67) Kontrak tussen Coert Steynberg en Alfred C. Bond, 28 Junie 1939. Kyk bylaag 9 op p. 283.
- 68) Die standbeeld is op 15 November 1939 deur generaal J.C. Smuts voor die hoofgebou op Onderstepoort onthul. ("Genl. Smuts bring hulde aan sir Arnold Theiler", Die Volkstem, 16 November 1939, p. 6.)
- 69) "Skool se treffende hulde aan Voortrekker", Ons Land, 13 November 1939, p. 7.
- 70) "Primêre Skool Piet Retief se monument", Die Oosterlig, 27 Oktober 1939, p. 7.
- 71) Die Oosterlig, op. cit., p. 7.
- 72) Tonder, dr. J.J. van: "Port Elizabeth", Die Taalgenoot, Februarie 1974, p. 14.
- 73) Die standbeeld is op 11 November 1939 deur ds. P.J. Retief, 'n afstameling van Piet Retief, voor die skoolgebou onthul. ("Gedenkteken onthul by Piet Retief Skool", Die Oosterlig, 13 November 1939, p. 2.)
- 74) "Verowerende Jeugdag-geesdrif", Die Volksblad, 19 Oktober 1940, p. 6. Die beeldjie is deur mev. president Steyn op 19 Oktober 1940 onthul.

HOOFSTUK VIIISUID-AFRIKAANSE OPENBARE STANDBEELDE, 1945-1961

Die Tweede Wêreldoorlog het meegebring dat 'n groot aantal Suid-Afrikaners wat daaraan deelgeneem het, met die kuns-skatte van Europa in aanraking gekom het. Dit was vir ons kuns veral stimulerend in dié opsig dat dit die Suid-Afrikaanse kunstenaars direk in aanraking gebring het met nuwe idees en ontwikkelinge op kunsgebied in die ou kultuurlande van Europa. "During the waves of immigration from Europe before and after World War II, the South African art community gained several significant new figures, each of whom contributed new forms, new attitudes and new perspectives to the existing spectrum. Included in their ranks were artists who themselves had lived and worked in several separate European countries; so that they too were products of a variety of influences".¹⁾ Alhoewel die grootste invloed op die gebied van die skilderkuns was, het die wêreldoorlog ook sy merk op die Suid-Afrikaanse beeldhoukuns gelaat. Die beeldhouer Willem de Sanderes Hendrikz, wat aktief aan die oorlog in Europa deelgeneem het, is sterk beïnvloed daardeur. "In die algemeen het die oorlog - net soos in Europa en elders - die blik van die kunstenaars wat daarmee in direkte aanraking gekom het, verruim, hulle internasionale oriëntering versterk en, vir sover dit artistieke kontakte opgelewer het heeltemal gerig op die Vasteland".²⁾

Tog het enkele beeldhouers begin besin oor waar Suid-Afrikaanse beeldhoukuns ten opsigte van die beeldhoukuns in Europa staan. "Die voorts krydende internasionalisering van kunsstromings stel die begrip 'Suid-Afrikaanse' en 'Afrikaanse' kuns in 'n veranderde lig. Dit kom nou meer as ooit daarop aan hoe die kunstenaar hier te lande die internasionale stromings laat inwerk op die tema: Suid-Afrika".³⁾ Die Suid-Afrikaanse kunstenaars het nou meer as ooit tevore probeer om die nuwe Europese kunsstromings by die Suid-Afrikaanse klimaat en omstandighede te laat aanpas eerder as om dit net so oor te neem. "Uiteraard ontstaan ook hierby die vraag: wat is Suid-Afrikaans? Die antwoord sou kan wees: die spesifieke

karakter van die Suid-Afrikaanse land en bevolking soos hy hom openbaar in die onderwerp, styl en gees van 'n kunstenaar. Terwyl iedereen van hierdie begrippe, nl. onderwerp-motiewe, stylvormgewing en gees-eie aard, hom betreklik maklik laat bepaal in Suid-Afrikaanse sin, voel 'n mens ook hoe maklik enigeen van die drie begrippe hom kan leen tot infiltrasie of beïnvloeding. Dit is dan ook wat gebeur in baie gevalle. Die Europese element dring deur op alle gebiede; verdring dikwels die Suid-Afrikaanse. Hoe dan die ware Suid-Afrikaanse kuns bereik? Ek glo die oplossing is 'n kwessie van tyd. Soos die land hoe langer, hoe meer nasionale eenheid, ekonomiese eenheid, kulturele eenheid, kortom innerlike en uiterlike eenheid bereik, sal die basiese Suid-Afrikaanse grondslag deurbreek en oorheers op alle gebiede. En dit hoort so. Maar nie as enigste faktor nie.

Die Europese element het ook sy plek. Die Suid-Afrikaanse kultuur bly ten slotte 'n vertakking van die Wes-Europese kultuur. Ons wil die verband behou. Ons voel dit as noodsaaklik dat die band behou word sodat ons nie agteruitgaan of stagneer nie".⁴⁾ Alhoewel die meeste van die Suid-Afrikaanse beeldhouers hulle in hulle privaatwerk met hierdie nuwe siening van 'n eie Suid-Afrikaanse kuns vereenselwig het, het hulle deurgaans teruggeval op die romanties-realistiese styl van Anton van Wouw wanneer hulle openbare monumente gemaak het.

Die eerste Suid-Afrikaanse beeldhouer naas Willem de Sanderes Hendrikz wat op die gebied van die monumentele beeldhoukuns gepoog het om weg te breek van die oorwegend Europese invloed en 'n eie Suid-Afrikaanse karakter in sy werk ingevoer het, was Coert Steynberg. "In teenstelling met Van Wouw, wat gekonsentreer het op die uiterlike realistiese weergawe van sy onderwerp, het Steynberg die uiterlike en innerlike van sy onderwerpe uitgebeeld en somtyds self daarin geslaag om die monumente 'n sterk simboliese betekenis te gee byvoorbeeld die Sarel Cilliers-monument op Kroonstad. Verder was die ontwerp en afwerking veel moderner en oorspronklikker, en aangepas by die Suid-Afrikaanse lig in teenstelling met Van Wouw wat gewerk het in 'n romanties-realistiese styl soos hy in Holland geleer het, sonder om die plaaslike toestande in ag te neem".⁵⁾

Van die sewe groot openbare opdragte wat Coert Steynberg in die tydperk vanaf die Tweede Wêreldoorlog tot en met Republiekwording in 1961 voltooi het, is vyf vollengte losstaande standbeelde naamlik die standbeeld van Sarel Celliers in Kroonstad, die standbeeld van Jannie Marais in Stellenbosch, die Gutenberg-standbeeld in Bloemfontein⁶⁾, die standbeeld van Martinus Wessel Pretorius in Pretoria en die Vrede van Vereeniging-monument in Vereeniging.⁷⁾

STANDBEELD VAN SAREL CILLIERS, KROONSTAD

Sarel Cilliers is op 7 September 1801 op Schoongezicht gebore. Hy het later saam met sy ouers na Graaff-Reinet verhuis waar hy sonder enige skoolopleiding grootgeword het. Hy is in Oktober 1823 met Anna Francina Viljoen getroud en in 1836 het hy met sy familie by die Potgietertrek aangesluit. Gedurende die Trek het Cilliers die geestelike leier van die groep trekkers geword. Op 16 Oktober 1836 het hy deelgeneem aan die slag van Vegkop. In Augustus 1838 was hy lid van 'n deputasie wat na die Kolonie gestuur is om hulp te gaan soek teen die Zoeloës. Nadat Andries Pretorius op 22 November 1838 met sy geselskap in Natal aangekom het, is daar met voorbereidings vir die slag teen die Zoeloës begin en het die gedagte van 'n gelofte ontstaan. As geestelike leier van die trekkers, het Sarel Cilliers 'n groot aandeel hieraan gehad. Die trekkers het op 9 Desember 1838 by Danskraal naby Ladysmith in Natal onder leiding van Sarel Cilliers die gelofte afgelê dat indien die Zoeloës in hulle hand oorgegee sou word, hulle 'n kerk tot eer van God sou bou en dat hulle en hulle nageslagte die oorwinningsdag as 'n sabbatdag sou onderhou. Na die oorwinning by Bloedrivier het Cilliers hom in Natal gevestig maar in 1847, nadat die Engelse Natal geannekseer het, het hy na Doornkloof in die distrik Kroonstad verhuis. In 1862 is Sarel Cilliers afgevaardig om as ouderling die Sinodesitting van die Kaapse Kerk by te woon. Cilliers het die eerste sitting van die Sinode van die Vrystaatse Kerk in Mei 1865 ook as afgevaardigde ouderling bygewoon. Hy is op 4 Oktober 1871 op sy plaas Doornkloof oorlede. Hy was vyf en twintig jaar lank ouderling - eers in Pietermaritzburg, later in Winburg

en nog later in Kroonstad. Dit is om hierdie rede dat daar besluit is dat Kroonstad die aangewese plek vir 'n standbeeld van die ou kerkman is.

Die gedagte aan 'n standbeeld ter ere van Sarel Cilliers het reeds in 1937 tydens die oprigting van die nuwe Voortrekker-gedenksaal in Pretoria ontstaan.⁸⁾ Hiervan het daar egter niks gekom nie maar die gedagte het op 5 Julie 1943 herleef toe mnr. J.J. Botes, voorsitter van die Helledagkomitee van Kroonstad die volgende aan Coert Steynberg geskryf het: "Namens die Helledagkomitee van Kroonstad en omgewing wat bestaan uit alle Afrikaner-kultuurliggame en toesien dat vir die Afrikaner heilige en tradisionele sake bewaar en lewendig gehou word wens so gou uitvoerbaar, 'n waardige en passende standbeeld van ou Vader Charl Cilliers alhier op te rig en soek u advies en medewerking in die grootse saak".⁹⁾ Coert Steynberg het vyf dae later hierop geantwoord en gesê dat hy graag die standbeeld van Sarel Cilliers sou wou maak aangesien hy hom reeds op een van die panele van die Bloedriviermonument uitgebeeld het, en dit vir hom 'n saak van "diepe sentiment" is.¹⁰⁾ Hy wou egter eers die saak met die komitee bespreek. Op 9 Oktober 1943 het Coert Steynberg 'n vergadering van die Helledagkomitee van Kroonstad en ander belangstellendes gespreek, veral oor die vorm wat die standbeeld sou aanneem.¹¹⁾ Die koste van die beeld is op £10,000 (R20 000) gestel.¹²⁾ Op 30 November 1943 het mnr. Botes geskryf: "Die probleem is nog om 'n standbeeld daar te stel wat histories juis is of so juis dat dit aller bevrediging onder alle Afrikaners verskaf. Die historici verskil so breed oor sekere historiese feite dat ons nie so kan voortgaan nie Dit staan u dus vry om die voorlopige werk te doen aan die model soos ooreengekom op die vergadering, om vroeg as. jaar aan ons Komitee voor te stel; die fynere deel - of kanon of nie, met 'n manel aan of nie, een of twee hande na omhoog of nie - kan nog uitgespook word".¹³⁾ Intussen het die beeldhouer inligting in verband met Sarel Cilliers ingesamel.

Coert Steynberg het op 18 Maart 1944 opdrag van die Sarel Cilliers-monumentkomitee ontvang om "aan te gaan met die maak van 'n model, wat Sarel Cilliers as volg sal voorstel:

- A. Op die kanonwa (Grietjie).
- B. Met Voortrekker-manel.
- C. In sy linkerhand hou hy 'n Bybel vas teen sy bors en sy regterhand hou hy omhoog".¹⁴⁾

Die beeldhouer het na "Ou Grietjie" in die ou Transvaalse Museum in Boomstraat in Pretoria gaan kyk en 'n presiese weergawe daarvan gemaak. Vervolgens het hy twee voorlopige sketsmodelle voltooi wat hy op 13 Augustus 1944 na Kroonstad geneem het waar die monumentkomitee dit gesien en een gekies het. Die monumentkomitee het inmiddels ywerig begin geld insamel vir die standbeeld. Die Sinodes en die onderwysdepartemente het hulle hulle steun belowe.¹⁵⁾ Op 20 Augustus 1944 het mnr. Botes die beeldhouer versoek om 'n "prysopgawe vir die standbeeld soos gister aanvaar, d.w.s. 'n bronsbeeld op 'n graniet voetstuk van 1, $1\frac{1}{4}$, $1\frac{1}{3}$ en $1\frac{1}{2}$ lewensgrootte".¹⁶⁾ Hierop het Coert Steynberg laat weet dat hy later 'n volledige prysopgawe vir die standbeeld sou stuur en dat hy dit so laag as moontlik sal probeer hou. Daar is foto's van die sketsmodel geneem en in verskillende Afrikaanse koerante gepubliseer as propagandamiddel om geld in te samel.¹⁷⁾ Op 18 November 1944 het die beeldhouer sy prysopgawe vir die uitvoering van die standbeeld van Sarel Cilliers aan die monumentkomitee verduidelik: "Vir die Brons-Standbeeld van Sarel Cilliers, voorgestel soos in Sketsmodel in u besit, op 'n graniet voetstuk waarin moontlik 'n Voortrekkerwa gebêre kan word, tesame met die bronspanele op die voetstuk en een opskrifplaat, gelewer en opgerig te Kroonstad, sal die koste dan na gelang van die groottes soos volg wees (Ek slaan 'n paar honderd pond af van wat ek dink die waarde van die werk sal wees):-

Een-en-n-half lewensgroot	omtrent	£9,800.
Een-en-n-derde	"	"	£8,250.
Een-en-n-kwart	"	"	£7,000." ¹⁸⁾

Die monumentkomitee het Coert Steynberg vroeg in 1945 laat weet dat hulle oor net £3,000 beskik en dat hulle gedurende die res van 1945 net moet dink aan die insameling van geld.

In Augustus 1946 het die komitee nog slegs £4,200 (R8 400) gehad en daar is besluit om tot Maart 1947 te wag om te sien of daar nie dalk nog geld sou inkom nie. Maar in September 1947 was daar nog slegs £5,000 (R10 000), en die komitee het by Steynberg navraag gedoen oor wat hy daarvoor sou kon lewer. Steynberg het aan die hand gedoen dat die monument stuksgewys gemaak moes word totdat daar genoeg geld ingesamel is en hy het 'n aanbod aan die komitee gemaak wat vir drie maande geldig sou wees: "Ek sal die standbeeld van Sarel Cilliers, soos voorgestel in sketsmodel in u besig, vir die Sarel Cilliers-monumentkomitee en klaar in gips (maak), in die volgende groottes:

2 x lewensgr.	vir	£5500
1½	"	£5000
1⅓	"	£4700
1¼	"	£4500". ¹⁹⁾

Die komitee was nie bereid om al hulle geld aan 'n gipsmodel te bestee sonder enige vooruitsig om die gietkoste wat ongeveer £2,200 (R4 400) sou wees, te kan betaal nie. Coert Steynberg se aanbod is van die hand gewys. Hy het nietemin intussen aan die sketsmodel gewerk en in Maart 1948 het hy die komitee laat weet dat die kwartskaalmodel binne veertien dae gereed sou wees vir inspeksie.²⁰⁾ Teen die einde van Maart 1948 is 'n ooreenkoms, soos deur 'n prokureur opgestel, aan Coert Steynberg gestuur sodat hy dit kon onderteken.²¹⁾ Steynberg het met die groot gipsmodel begin en die komitee het met die kerkraad van die N.G. Moedergemeente in Kroonstad onderhandel oor 'n staanplek vir die standbeeld. Die lede van die Sarel Cilliers-monumentkomitee het die groot gipsmodel op 8 Januarie 1949 goedgekeur.²²⁾ A.V.B.O.B. het die komitee belowe dat hulle die voetstuk sou oprig maar het later weer kop uitgetrek. Die komitee se finansiële posisie was nou haglik. Die komitee het toe besluit om hom tot die vroue van die land te wend. Mev. Lena van der Hoven is genader en sy het na Bloemfontein gegaan en die saak met mev. president Steyn bespreek. Rachel Steyn het 'n beroep gedoen op die hele land om geld te stuur. Die geesdrif het nou weer opgevlam.²³⁾ Die komitee het 'n plaaslike tender aanvaar vir die maak van die granietvoetstuk. Die gieters-

firma, Vignali, in Pretoria, het in Februarie 1950 begin met die giet van die kanon en nadat dit in Maart 1950 voltooi is, het hulle met die figuur begin en dit in Augustus 1950 voltooi.²⁴⁾

Op 19 Oktober 1950 het Coert Steynberg die komitee laat weet dat die gieter teen 'n verlies werk aangesien alles met omtrent 30% gestyg het en dat hulle gedreig het om te staak. Hy het voorgestel dat die komitee selfs na die oprigting van die standbeeld 'n bedrag van tussen £400 en £600 aan mev. Vignali moes stuur.²⁵⁾ Op 8 Desember 1950 is die standbeeld per vragmotor van die gieterij in Pretoria na Kroonstad vervoer waar dit die volgende dag onder toesig van die beeldhouer op die reeds voltooide voetstuk gemonteer is.²⁶⁾

Sarel Cilliers word uitgebeeld as die groot geestelike leier van die Voortrekkers. Hy staan op 'n bronsweergawe van die kanon "Ou Grietjie" wat tydens die slag van Bloedrivier gebruik is. Met sy linkerhand hou hy 'n Bybel teen sy bors vas en met sy regterhand biddend omhoog, lê hy die gelofte af. Sy gesig is opwaarts gehef. "Die werk asem die hele gedagte van die gebed wat opwaarts styg. Pragtig het Steynberg die diep onderliggende gedagte uitgebring in die uiterlike vormgewing naamlik die opwaartsgerigte gesig en die uitgestrekte arm wat na die hemel reik".²⁷⁾ Alhoewel die voorstelling van die gras om die kanon effens hinderlik is - dit laat mens aan vlamme dink - is die simboliek van die standbeeld wel treffend. Coert Steynberg se nadruk op die simboliese eerder as die realistiese in hierdie beeld was die eerste stap in die rigting van 'n nuwe ontwikkeling in sy monumentele beeldhouwerk wat uiteindelik in die Vrede van Vereeniging-standbeeld sou kulmineer.

Terwyl Coert Steynberg nog besig was met die standbeeld van Sarel Cilliers vir Kroonstad, het die Universiteit van Stellenbosch hom opdrag gegee om 'n granietstandbeeld te maak van Jannie Marais, 'n weldoener van die Universiteit. Omdat hierdie granietstandbeeld ook 'n voorloper van die granietbeeld in die Vrede van Vereeniging-monument is, is dit

noodsaaklik om dit volledig te bespreek.

STANDBEELD VAN JANNIE MARAIS, STELLENBOSCH

Johannes Henoeh Marais is op 8 September 1851 op die plaas Coetzenburg in die Kaapprovinsie gebore. Hy het sy kinderjare op die plaas aan die oewers van die Eersterivier deurbring en was 'n leerling van die Gimnasium op Stellenbosch. In Augustus 1870 het hy saam met sy drie broers na die Vaalrivierdelwerye gegaan. Deur harde werk, praktiese vernuf en getrouheid aan mekaar het die vier broers vinnig vooruitgang gemaak. Hulle het ook aandeelhouders van die De Beer's Consolidated Mines geword. In 1892 het Jannie Marais teruggekeer na Stellenbosch waar hy sy moeder se plaas, Coetzenburg, gekoop en begin boer het. In 1899 het hy Stellenbosch in die ou Kaapse Parlement verteenwoordig en hy het tot sy dood in 1915 in Kaapstad gewoon. In sy testament het hy twee honderd duisend rand afgesonder vir 'n universiteit op Stellenbosch. As gevolg van hierdie skenking het die Universiteit van Stellenbosch in 1918 tot stand gekom. Dit is daarom dat die Universiteit in 1947 besluit het om hierdie weldoener met 'n paslike monument te vereer.

Die Raad van die Universiteit van Stellenbosch het by sy sitting op 13 Desember 1947 besluit om Coert Steynberg te nader met die doel om 'n standbeeld van mnr. Jannie Marais te laat maak.²⁸⁾ Coert Steynberg het die aanbod aanvaar maar hy het gesê dat hy Stellenbosch eers wou besoek om presies vas te stel wat van hom verwag word. Die Raad van die Universiteit het hom gevra om hulle op 9 Februarie 1948 te woord te staan. Die moontlikheid van 'n een en 'n half maal lewensgroot portretstandbeeld van Jannie Marais is opgeweeg teen die moontlikheid om iets te maak wat nie 'n direkte portretstandbeeld is nie. Die Universiteit het oor 'n bedrag van £3,000 (R6 000) beskik vir die standbeeld. Die beeldhouer het egter besluit om eers twee sketsmodelle te maak voordat hy finaal kon meld wat die beeldhouwerk sou kos en hy het die Universiteit om portrette van mnr. Jannie Marais gevra.²⁹⁾ Op 24 Februarie 1948 het die Stellenbosche Universiteitsraad die beeldhouer skriftelik in kennis gestel dat "die Raad in sy sitting van

21/2/48 besluit het om met die opdrag (maak van twee modelle) van die Rektor, aan u, akkoord te gaan".³⁰⁾ Die Universiteit het twee halflyffoto's van mnr. Jannie Marais aan Steynberg gestuur. Hy het dadelik begin werk aan die twee sketsmodelle. Die een was 'n portretstandbeeld van Jannie Marais wat wyds- been staan met sy een arm langs sy sy terwyl hy met die ander hand voor aan sy baadjielapel vat.³¹⁾

Die ander sketsmodel het 'n jong man getoon waar hy 'n jong meisie teen 'n berghang ophelp - dit het "Helpende Hand" geheet. In April 1948 het Coert Steynberg hierdie sketsmodelle aan die Universiteitsraad voorgelê. Die Raad het egter gevoel dat hulle nie dadelik oor die twee sketsmodelle wou besluit nie. Die saak moes eers met mev. Marais bespreek word, wie se broer haar aangeraai het om liever die portretstandbeeld te laat oprig.³²⁾ Op 23 Junie 1948 het die Rektor, dr. R.L. Wilcocks, soos volg aan Coert Steynberg geskryf: "Voor die Raadsitting is ook weer met Mev. Marais geraadpleeg en het dit geblyk dat sy nou definitief ten gunste is van 'n portret- beeld van wyle haar eggenoot, mnr. Jannie Marais. Die Raad het u ontwerp van 'n simboliese beeld as skone kunswerk be- wonder, maar het na bespreking besluit op 'n standbeeld wat in ooreenstemming is met die begeerte van Mev. Marais en om aan u opdrag te gee om 'n derglike standbeeld te maak en wel in beginsel volgens die model wat u aan die Raad voorgelê het. Ek meen dat die spesifikasies wat u genoem het o.a. bevat:

- 1) Die figuur sal anderhalf-maal lewensgroot wees.
- 2) Die materiaal van die hele gedenkteken sal Perelse graniet wees.
- 3) Die grootte van die voetstuk in die proporsies te wees soos op die model aangegee.

Die koste het u geplaas op £6000 (ses duisend pond)".³³⁾

Teen die einde van 1948 het Coert Steynberg in Stellenbosch navraag gedoen of die standbeeld daar uitgekop kon word. Die fasiliteite by die Universiteit was egter onvoldoende en Steynberg het besluit om die standbeeld in die werkplaas van die monumentmaker, J.A. Clift, in die Paarl te maak.³⁴⁾ Die een-derde skaalmodel van klei is vroeg in 1949 voltooi en Steynberg het aan die Registrateur van die Universiteit van

Stellenbosch geskryf: "Die model is nou klaar in klei en ek sal dit nie kan vervoer nie, of ek moet dit in gips giet (mens sal dan nie so maklik veranderings daarop kan aanbring nie - tog wel tot 'n sekere mate), of ek moet foto's stuur voor ek giet".³⁵⁾ Hy het twee foto's van die sketsmodel aan dr. Wilcocks gestuur om aan mev. Marais voor te lê. Die Universiteit wou mev. Marais nie vra om die model volgens foto's te beoordeel nie en het voorgestel dat die model na Stellenbosch vervoer word sodat hulle dit daar kon besigtig. Op 25 Maart 1949 is die ooreenkoms vir die maak van die standbeeld vir ondertekening aan Coert Steynberg gestuur. Intussen het Coert Steynberg met mnr. A.C. Bond van Engeland onderhandel oor die rofkap van die monument.³⁶⁾ In Mei het Steynberg die een-derde skaalmodel vir goedkeuring aan die Raad in Stellenbosch voorgelê, wat dit goedgekeur het. Steynberg het dadelik die planne vir die granietblok aan mnr. Clift gestuur en hom gevra om dit te bestel en dit by sy eie werksplaas in die Paarl te laat aflewer.³⁷⁾ Op 5 Julie 1949 het dr. R.L. Wilcocks Coert Steynberg laat weet: "die Raad van die Universiteit het nie besluit op enige spesifieke veranderings in die model nie, maar het 'n klein komitee aangestel om sake met u te bespreek. Ek was bly om te verneem dat die klip nou al gereed is en dat die voorkapper so teen 10 Julie met die werk sal begin".³⁸⁾ Mnr. A.C. Bond het egter eers op 21 Julie 1949 met die werk begin. Hy moes die standbeeld vanaf die een-derde skaalmodel vergroot en was van voorneme om sy deel van die werk teen November 1949 te voltooi. In September het hy Coert Steynberg laat weet: "It is going very well, but not without some anxiety. The first being that a black spot revealed itself right beside the Ear and although this was removed before it left the quarry, it was difficult to see how much granite I had left for the other Ear. However, I moved the centre just $\frac{1}{2}$ an inch, and now everything is alright.

The greatest difficulty I am having now is to be able to measure I have made the top of the base with a slight drip on it to allow the water to run off".³⁹⁾

Op 8 November 1949 het mnr. A.C. Bond sy deel van die werk voltooi en kon Steynberg met die finale afrondingswerk begin. Teen die einde van November was die standbeeld voltooi en is die planne en spesifikasies vir die oprigting van die voetstuk vir die standbeeld aan die Universiteit van Stellenbosch gestuur. Hierna het 'n lang vertraging gevolg omdat daar nie besluit kon word oor die bewoording wat op die voetstuk aangebring moes word nie. Uiteindelik, in Maart 1950, het die Universiteitsraad besluit om die name van die liggame wat geld gegee het vir die oprigting van die beeld eers na die oprigting van die standbeeld aan te bring en dat die oprigting van die voetstuk liever deur die firma J.A. Clift as deur die Werkedepartement van die Universiteit gedoen moes word. Daarna het daar ander probleme in verband met die rigting waarin die standbeeld moes kyk opgeduik. Eers nadat dit opgelos is, kon die standbeeld op 1 Junie 1950 onder toesig van Coert Steynberg op sy voetstuk geplaas word.⁴⁰⁾ Die standbeeld van Jannie Marais is op 10 Oktober 1950 deur 'sy weduwee, mev. E.J.H. Marais, onthul.⁴¹⁾

Jannie Marais word uitgebeeld in 'n pak klere met sy regterarm langs sy sy. Hy staan wydsbeen en raak met sy linkerhand aan sy baadjielapel. Hy het 'n lang baard en kyk ferm na vore. Hierdie standbeeld is as granietbeeld iets nuuts omdat die menslike figuur gewoonlik nie sonder 'n stut in klip uitgekapt is nie. Dit is gebruiklik om granietstandbeelde op een of ander manier te stut omdat hulle gewoonlik topswaar is en gevolglik by die enkels kan knak.⁴²⁾ Coert Steynberg het die probleem in hierdie beeld te bowe gekom deur die gewig reëlmstig te versprei. Toe Steynberg 'n foto van die sketsmodel van die beeld aan die voorkapper, mnr. A.C. Bond, gestuur het om te verneem of hy die kapwerk wou doen, het hy geantwoord: "I cannot see whether you have any other support for the body other than the legs. I am hoping I shall not have difficulty with the legs when the strenght is taken away".⁴³⁾

Wat oppervlakbehandeling en eenvoud van konsep betref, dui hierdie beeld op 'n nuwe ontwikkeling in Steynberg se werk

wat later 'n hoogtepunt sou bereik in die Vrede van Vereeniging-monument.

Ander vollengte standbeelde wat in die laat veertiger- en begin vyftigerjare opgerig is, is onder meer deur die beeldhouers F. Kruger, Hennie Potgieter en Moses Kottler gemaak. 'n Meer regstreekse voortsetting van Van Wouw se stylrigting word aangetref in die werk van F.J. Kruger, wat ook 'n leerling van Anton van Wouw was, en by die meer behoudende Hennie Potgieter wat sy fantasiestukke romanties-idealities benader. Moses Kottler, wat los van die Van Wouw-tradisie gestaan het, het geleidelik oorgegaan van die akademiese realisme tot die ekspressionisme. Kottler se werk "bly egter slegs op die rand van die ekspressionisme aangesien uitgesproke subjektivistiese gevoel of heftige emosie, soos gewoonlik by hierdie styl, nie aanwesig is nie; Kottler is daarvoor te ingehoue en ook te verknog aan wat ons in sy geval 'klassieke finesse' van vorm en vakmanskap sal kan noem".⁴⁴⁾

F.J. Kruger se bronsstandbeeld ter ere van Dirkie Uys en die Voortrekkers in Voortrekkerpark in Witbank, is tiperend van sy openbare werk.⁴⁵⁾ Dit is 'n lewensgroot Voortrekkerseun wat met 'n fakkel in sy regterhand hardloop. Die beeld is realisties en fyn afgewerk in die egte Van Wouw-tradisie.

Hennie Potgieter se standbeeld "Wording" in Vanderbijlpark en sy standbeeld van "Natie" voor die Pretoriase Onderwyskollege, is voorbeelde van hierdie beeldhouer se openbare beeldhouwerk. Alhoewel die standbeeld "Wording" nie aanvanklik as openbare opdrag geskep is nie, het Potgieter opdrag gekry om die sketsmodel te vergroot sodat dit in Vanderbijlpark opgerig kon word. Die standbeeld simboliseer die wording en strewe van 'n stad. Dit is in die vorm van 'n naakte mansfiguur wat uit 'n rots groei en met sy linkerhand opwaarts reik. Dit is van brons, is 4,2 m hoog en staan op 'n 1,8-m-hoë voetstuk.⁴⁶⁾

Die standbeeld "Natie" voor die Pretoriase Onderwyskollege toon 'n kuise nooientjie in Voortrekkerdrag wat fier en reg-op stap met 'n boek in haar regterhand en 'n gerfie aronslelies in haar linkerarm. Sy dra 'n nousluitende lang rok en kyk reguit na vore. Die standbeeld is 'n lewensgroot voorstelling van Johanna (Natie) du Toit, en is ook terselfdertyd 'n voorstelling van die wording van die kollegewapen. Dr. J.J. van Tonder verduidelik dit soos volg: "Toe die Kollege in 1902 tot stand gekom het, moes die instelling ook 'n wapen kry. Die ontwerp van die kunssinnige damestudent, Johanna (Natie) du Toit, het dadelik byval gevind. Sy het drie aronskelke vir haar ontwerp voorgestel. Die wilde blomme het vir haar 'n besondere betekenis gehad want in die konsentrasiekamp op Middelburg, waar sy die lyding van moeders en kinders probeer versag het, het sy en ander hulpvaardiges wit lelies op die graffies gesit Sy het ook met die onderwys in die kamp gehelp en die arms vol lelies in die vlei tussen die begraafplaas en die tentbeskuttings gepluk"⁴⁷⁾

Moses Kottler was die eerste beeldhouer in Suid-Afrika wie se openbare beeldhouwerk nie by sy vrye persoonlike beelde esteties afgesteek het nie. Sy betekenis lê in 'n sterk gevoel vir sy materiaal, sy eenvoud van vorm en die vermoë om monumentaliteit aan sy figure te gee. Kottler se effens maniëristiese vertolking van die figuur van president T.F. Burgers vir die Stadsraad van Pretoria word 'n nuwe mylpaal in die openbare beeldhoukuns van sy tyd.

STANDBEELD VAN PRES. T.F. BURGERS, PRETORIA

Thomas Francois Burgers is op 15 April 1834 op die plaas Langfontein naby Graaff-Reinet gebore. Hier het hy grootgeword en sy skoolopleiding by 'n Skotse onderwyser op Graaff-Reinet voltooi. In 1853 is hy na Utrecht in Holland om in die teologie te gaan studeer. Hy het in 1858 na Suid-Afrika teruggekeer en in 1859 is hy as leraar van die gemeente Hanover bevestig. In 1862 het die Sinode hom van kettery aangekla weens sy liberale idees en hy is in 1864 skuldig bevind en gesuspendeer. Hy het egter tot die Hoogeregshof geappelleer en dié liggaam het die Sinode se besluit ongeldig

verklaar. Burgers was hierna baie ongewild in die Kaap-provinsie.

Die Transvaalse Volksraad het Burgers in 1871, nadat president M.W. Pretorius as President van Transvaal bedank het, op aanbeveling van president Brand gevra om President van Transvaal te word. T.F. Burgers het die amp aanvaar en is ingehuldig as die tweede President van Transvaal. Hy het die Transvaal se haglike finansiële posisie deur middel van lenings verbeter, aan die onderwys aandag gegee en was verantwoordelik vir die stigting van die eerste "Gimnasium" in Pretoria en ook vir die ontstaan van die eerste koerant in Transvaal naamlik "De Volkstem". Hy het ook 'n museum, biblioteek en botaniese tuin in Pretoria gestig.

Burgers het geen teenkanting gebied toe sir Theophilus Shepstone Transvaal in 1877 geannekseer het nie en het Pretoria verlaat en na die Kaapprovinsie teruggekeer waar hy tot sy dood geboer het. Burgers is 'n tragiese figuur. Hy was 'n idealis en akademikus wat dit vir hom onmoontlik gemaak het om 'n pioniersvolk te lei.

President Burgers se dogter, mev. M.A. Jorissen, het 'n erf-lating van ongeveer £6,000 (R12 000) aan die Stadsraad van Pretoria bemaak op voorwaarde dat 'n standbeeld van haar oorlede vader in Pretoria opgerig word. 'n Spesiale keurkomitee is in 1949 aangestel om met die beeldhouer, Moses Kottler, oor die standbeeld te onderhandel.⁴⁸⁾ Kottler het die opdrag met inbegrip van die aanbevelings van die spesiale keurkomitee aanvaar en het dadelik begin werk aan 'n sketsmodel. Op grond van foto's en beskrywings van die President het hy 'n goeie idee van die mens, T.F. Burgers gekry. Veral 'n foto wat in 1875 in Europa van Burgers geneem is, was vir Kottler van belang.⁴⁹⁾ In Maart 1949 is die voorlopige sketsmodel voltooi. Op 'n vergadering van die "Generaal Purposes Committee" van die Stadsraad van Pretoria op 28 Maart 1949 is die sketsmodel goedgekeur. Kottler het die opdrag gekry om met die een-derde skaalmodel van die standbeeld in gips te begin.

Die skaalmodel was vroeg in Maart 1950 gereed en Kottler het die spesiale keurkomitee uitgenooi om die beeldjie in sy ateljee te kom besigtig. Die keurkomitee het die volgende aanbevelings gedoen:

- i) Dat die model aan die Stadsraad getoon word vir goedkeuring.
- ii) Dat die beeldhouer met die finale standbeeld moet begin sodra bogenoemde goedkeuring verkry is.
- iii) Dat die besonderhede van die drag en die attribute van die President later gefinaliseer sou word wanneer die groot gipsbeeld gemaak word.
- iv) Dat die voetstuk eers gemaak word wanneer die beeld in brons voltooi is.

Die Stadsraad het hierdie aanbevelings aanvaar en in April 1950 is die sketsmodel goedgekeur.⁵⁰⁾ Kottler het die een en 'n half maal lewensgroot gipsbeeld in Februarie 1951 voltooi.⁵¹⁾ Hy het die spesiale keurkomitee gevra om oor die finale afrondingswerk te besluit. Die standbeeld is deur die gieter Vignali in een stuk in brons gegiet.⁵²⁾ Daarna is dit op sy voetstuk in Burgerspark gemonteer.⁵³⁾

President Burgers word uitgebeeld as 'n lang skraal figuur geklee in die ampsdrag van 'n Staatspresident van die ou Transvaalse Republiek. Hy het 'n lang baard en 'n snor. Hy staan met sy regtervoet effens na vore en sy regterarm langs sy sy af met die hand oop in 'n pleitende gebaar. Hy raak met sy linkerhand aan sy serp. Oor die serp sê dr. M. Bokhorst: "Men vergelyke slechts het sterke relief van de sjerp en de ridderorden van het Krugermonument met de wijze waarop Kottler de sjerp van Burgers vrijwel heeft 'weggewerkt'. Wat zodoende bij de realist Van Wouw een storend element werd in de belijning van de romp, vloeide bij Kottler op natuurlijke wijze uit in de positie van de linkerhand die als het ware steun geeft aan de houder van een denkbeeldig pleidooi, door het voelbaar maken van het uiterlijk symbool zijner waardigheid".⁵⁴⁾ Die slankheid van die figuur word geaksentueer deur die dennebome in die agtergrond maar dit word weer gebalanseer deur die lae breë voetstuk waarop die figuur staan. Die simboliek van die

standbeeld word veral treffend deur dr. M. Bokhorst verduidelik: "Want dit is wel het essentiële van Kottlers schepping: hier is een pleiter uitgebeeld. Niet in de juridische zin van het woord, doch een pleiter voor de waarheid van de mens en voor de waarden van de menselijke (sic) geest; voor redelijkheid en zuiverheid van bedoelingen. En men voelt dat dit pleidooi zijn grond vindt in persoonlijke ervaring, want er spreekt naast edele bezieling ook lijden en ondervinding van tegen-spoed uit deze kop. Het tweeledige in Burgers' wezen wordt prachtig uitgedrukt door het contrast tussen de geslotenheid van de linkerhand en de openheid van de rechter, die het pleitend gebaar maakt. Die tweeledige spreekt ook uit het onderschrift, dat getuigt van Burgers' geloof, dat, in de school der beproewing een volk wordt gevormd: hij strijdt voor een betere wereld, maar in het diepe besef, dat de zin van het leven in het lijden ligt".⁵⁵⁾ Kottler het merkwaardig daarin geslaag om deur middel van 'n konvensionele standbeeld 'n geestelike vertolking van sy onderwerp weer te gee. Alhoewel hy gebonde was aan die uiterlike voorkoms van die President en ook nie kon stileer nie, omdat stilering nie by Burgers se karakter sou pas nie, het Kottler tog 'n sensitiewe kunswerk van die beeld gemaak. Met hierdie standbeeld beweeg Kottler op die rand van die ekspressionisme. Die klem val egter eerder op die klassiek-maniëristiese vorm as op die uitbeelding van heftige emosie.

Net voor Republiekwording in 1961 het Coert Steynberg nog twee standbeelde voltooi, naamlik die standbeeld van president M.W. Pretorius in Pretoria en die Vrede van Vereeniging-monument.⁵⁶⁾

STANDBEELD VAN PRESIDENT M.W. PRETORIUS, PRETORIA

Martinus Wessel Pretorius is op 17 September 1819 op die plaas Pretoriuskloof naby Graaff-Reinet gebore. Hy het saam met sy vader Andries Pretorius in die slag van Bloedrivier geveg en in 1848 het hy hom by Magaliesburg naby Pretoria gevestig. Sy rol in die geskiedenis van Transvaal is veral nou verbonde aan die stigting van 'n sentrale regering en 'n

hoofstad. Hy het Pretoria, wat na hom en sy vader vernoem is, in 1855 gestig en in 1860 het dit die hoofstad van Transvaal geword.

In 1859 het M.W. Pretorius ook President van die Vrystaat geword, maar die Transvaalse Volksraad het hom gedwing om as President van Transvaal te bedank. Hy het tot 1863 as President van die Vrystaat aangebly en toe bedank. In 1864 het hy weer President van Transvaal geword, maar moes in 1871 weer bedank. In Desember 1880 het hy deel van die Driemanskap geword. Martinus Wessel Pretorius is op 18 Mei 1901 op Potchefstroom oorlede.

Dit was veral as gevolg van sy bydrae tot die stigting van Pretoria dat die Stadsraad gevoel het dat daar uit die eeufesfonds van Pretoria 'n paslike monument ter ere van hom opgerig behoort te word.

In Oktober 1947 is daar op 'n spesiale vergadering besluit om by die maandvergadering van die Pretoriase Stadsraad aan te beveel dat 'n wedstryd vir die ontwerp van 'n standbeeld van wyle president M.W. Pretorius en sy vader kommandant-generaal A.W.J. Pretorius uitgeskryf moet word. Daar sou by die Stadsraad aanbeveel word dat die volgende beeldhouers genader word om ontwerpe voor te lê: Coert Steynberg, Moses Kottler, W. de S. Hendrikz, H. Potgieter, I. Mitford-Barberton, en Fanie Eloff. Elke mededinger sou £100 (R200) vir sy ontwerp, wat sy eiendom sou bly, betaal word.⁵⁷⁾ In Februarie 1948 het die Stadsraad van Pretoria die voorstel aanvaar en die Regering en die Provinsiale Raad om finansiële bystand gevra. Hulle kon egter nie help nie en dus het die Stadsraad in April 1949 besluit om jaarliks £3,000 (R6 000) opsy te sit vir hierdie saak.⁵⁸⁾

Die burgemeester van Pretoria het mnr. Steynberg op 6 September genader in verband met die oprigting van 'n standbeeld ter ere van die stigters van Pretoria. Steynberg het hom nog dieselfde dag skriftelik in kennis gestel dat so 'n opdrag hom ongeveer vyf jaar sou neem om te voltooi.⁵⁹⁾ In November 1949 het die Stadsklerk van Pretoria die beeldhouer laat weer dat die Stadsraad ingestem het tot die oprigting

van 'n standbeeld van president M.W. Pretorius en kommandant-generaal A.W.J. Pretorius op die terrein voor die Stadshuis. Hy het Steynberg gevra of hy bereid sou wees om die opdrag vir die standbeeld te onderneem.⁶⁰⁾ Steynberg het die opdrag aangeneem maar het nie 'n prysopgawe gegee voordat die sketsmodelle voltooi was nie.⁶¹⁾

In Februarie 1950 het die beeldhouer die Stadsklerk laat weet dat die modelle gereed was vir inspeksie. Hy kon hulle ongelukkig nie na die Stadshuis vervoer nie, want hulle was maar delikaat.⁶²⁾ Steynberg het vier ontwerpe voorgelê. Daar is besluit om die sketsmodel van A.W.J. Pretorius te perd op 'n hoë voetstuk en M.W. Pretorius voor teen die voetstuk aan te neem.⁶³⁾

Op 12 Julie 1950 het Steynberg die bedrag van £22,900 (R45 800) gekwoteer vir die maak van die Pretoriusstandbeelde.⁶⁴⁾ Die Komitee het ten spyte van 'n nie-inmengingsvoorwaarde weer later ingemeng en veroorsaak dat die beelde geskei word deur 'n visdam. Hulle redes hiervoor was dat die twee persone uit verskillende tydperke kom en derhalwe nie as 'n eenheid gesien kan word nie. Die beeldhouer was baie ontevrede oor hierdie besluit maar hy kon niks daaraan doen nie.

Die gieter, Vignali, het op grond van 'n foto van die sketsmodel van die standbeeld van president M.W. Pretorius 'n bedrag van £1,000 (R2 000) gekwoteer vir 'n twee maal lewensgroot bronsbeeld daarvan en Coert Steynberg het dit aanvaar. Hy het intussen begin werk aan die een-derde skaalmodelle van die twee standbeelde. Op 26 April 1951 is die ooreenkoms tussen die Stadsraad en Coert Steynberg amptelik onderteken.⁶⁵⁾

Vroeg in Januarie 1952 het Steynberg begin met die groot gipsmodel van die M.W. Pretorius-standbeeld. Teen die einde van Februarie 1952 was die rowwe gipsgietwerk aan die standbeeld voltooi en het die afrondingswerk begin. Vignali het die gietwerk in ses maande voltooi. Op 2 Januarie 1953 het Steynberg die Stadsklerk laat weet dat die twee maal lewensgroot figuur van pres. M.W. Pretorius reeds in brons gegiet is en by Vignali besigtig kon word.⁶⁶⁾ Die standbeeld het in Vignali se werkplaas gebly totdat die ruitersstandbeeld van

Andries Pretorius in Augustus 1955 ook klaar gegiet is en daarna is dit toe onder toesig van Coert Steynberg voor die Stadshuis opgerig.⁶⁷⁾ Volgens die kontrak moes die beeldhouer egter nog twee granietpanele voltooi. In April 1956 het Coert Steynberg voorgestel dat dié twee panele liever in brons gemaak moes word en in Maart het hy voorstelle vir die twee panele vir goedkeuring by die Stadsraad ingedien. Een paneel, wat die bou van die eerste kerkie in Pretoria uitgebeeld het, is goedgekeur maar die tweede paneel is afgekeur. Dit is eers op 3 Junie 1975 goedgekeur. Hierdie twee panele is eers in die middel van 1958 voltooi en aan weerskante van die standbeeld teen die muurtjies aangebring.

President M.W. Pretorius staan sonder enige hoofbedekking met sy regtervoet effens vorentoe en hy kyk terug oor sy skouer na sy vader, Andries Pretorius. Hy wys ook met die wysvinger van sy regterhand, waarin daar 'n dokument is, na sy vader. Sy linkerarm hang regaf langs sy sy. M.W. Pretorius is geklee in 'n pakklere, maar Coert Steynberg het dit so gestileer dat slegs die noodsaaklikste besonderhede merkbaar is. 'n Spiraal wat by die regtervoet begin en by die wysvinger van die regterhand eindig, loop deur die hele figuur. Hierdie figuur van M.W. Pretorius sou op 'n heelwat laer voetstuk reg voor die ruitersstandbeeld gestaan het, maar is geskei omdat sekere lede van die keurkomitee gevoel het dat aangesien hulle nie tydgenote is nie, hulle ook nie 'n beeldhoukundige eenheid behoort te vorm nie. Die beeldhouer moes die twee figure dus met 'n viswyer skei. Ongelukkig het dit veroorsaak dat die beeldhoukundige eenheid verlore gegaan het. Die spiraal wat deur die figuur van M.W. Pretorius loop en verder gevoer word in die ruitersstandbeeld, is verbreek. Die afwaartse buiging van die perd se kop sou die toeskouer se aandag na die figuur van M.W. Pretorius gelei het. Daar sou gevolglik 'n aanhoudende lynspel gewees het wat die aandag van die toeskouer heen en weer van vader na seun gevoer het. Die oppervlakafwerking van die standbeeld is doeltreffend maar ook eentonig omdat dit deurgaans 'n korreltekstuur het. In sy latere ontwikkeling van hierdie tegniek, wat uiters geskik is vir die skerp Suid-Afrikaanse sonlig, kontrasteer Coert Steynberg die growwe gedeeltes met die

gladafgewerkte hoogtepunte. Op hierdie manier kan hy sekere dele van die figuur beklemtoon. Hierdie twee standbeelde vertoon die beste wanneer hulle van n plek op die noordelike hoek van Visagie- en Paul Kruger-straat reg oorkant die Landbankgebou beskou word.

- 1) Berman, E.: The Story of South African painting, p. 103.
- 2) Bokhorst, M.: "Die kuns van 'n kwarteeu", Standpunte, Jrg. IX nr. 3, 1954, p. 45.
- 3) Bokhorst, M.: op. cit., p. 45.
- 4) Bosman, dr. F.C.L.: "Beeldende kunste in Suid-Afrika 1900 tot vandag", Helikon, Jrg. 6, nr. 25, September 1956, p. 44.
- 5) Bosman, E.C.L.: "'n Kritiese waardering en 'n beskrywing van die vrye persoonlike beeldhouwerk van Coert Steynberg", p. 158-159.
- 6) Die Gutenberg-standbeeld wat vir Friend Newspapers in Bloemfontein gemaak is, word vir die doel van hierdie studie nie as 'n openbare opdrag beskou nie.
- 7) Die ander twee groot openbare opdragte deur Coert Steynberg was albei ruiterstandbeelde, naamlik die ruiterstandbeeld van A.W. Pretorius in Pretoria en die ruiterstandbeeld van genl. C.R. de Wet in Bloemfontein. (Tonder, dr. J.J. van: "17 Perd en Ruiter monumente in Suid-Afrika".)
- 8) "Aanstaande jaar is die Voortrekker-eeufees en dit sou baie gepas wees as by daardie geleentheid, of selfs by die volgende Sinode in 1940, 'n gepaste stuk bronswerk in die nis in die voorportaal wat daarvoor bedoel is, kon aangebring en onthul word. Die volgende stappe sal wees die oprigting van marmerebeelde van Andrew Murray en Charl Cilliers". - Nicol, ds. W.: "Die Transvaalse Sinode", Die Kerkbode, 21 April 1937, p. 730.
- 9) Mnr. J.J. Botes, voorsitter van die Helledagkomitee van Kroonstad - Coert Steynberg, 5 Julie 1943.
- 10) Coert Steynberg - mnr. J.J. Botes, 10 Julie 1943.
- 11) In 'n voorlopige potloodskets van Oktober 1943 het Coert Steynberg Sarel Cilliers uitgebeeld waar hy op 'n kanonwa staan met albei hande omhoog. Die beeld staan op 'n agthoekige voetstuk wat met ses trappe oplei na die beeld. Agter die standbeeld is 'n muur van waens soos by die Voortrekkermonument.
- 12) Mnr. J.J. Botes - Coert Steynberg, 30 November 1943.
- 13) "'n Standbeeld van Sarel Cilliers", Die Huisgenoot, 12 November 1943, p. 3.
- 14) Mnr. B. de W. Erlank, sekretaris van die Sarel Cilliersmonumentkomitee - Coert Steynberg, 18 Maart 1944.
- 15) "Kerk in Transvaal beloof groot bedrag vir standbeeld van Charl Cilliers", Die Vaderland, 8 Julie 1944, p. 4.

- 16) Mnr. J.J. Botes - Coert Steynberg, 20 Augustus 1944.
- 17) "Hoe standbeeld van Sarel Cilliers daar sal uitsien", Die Transvaler, 7 September 1944, p. 8. en Die Vaderland, 13 September 1944, p. 15.
- 18) Coert Steynberg - mnr. J.J. Botes, 18 November 1944.
- 19) Coert Steynberg - mnr. J.J. Botes, 23 September 1947.
- 20) Coert Steynberg - mnr. J.J. Bothes, 2 Maart 1948. Hierdie skaalmodel is tans nog in besit van Coert Steynberg.
- 21) Slegs die konsepkontrak kon opgespoor word. Kyk bylaag 10 op p. 286.
- 22) "Preview: Sculptor Mr. Steynberg beside his statue of Sarel Cilliers", Rand Daily Mail, 10 January 1949, p. 7.
- 23) "Kroonstad huldig die vroue", Die Noordelike Stem, 22 Desember 1950, p. 3.
- 24) Coert Steynberg - mnr. J.J. Botes, 23 Augustus 1950.
- 25) Coert Steynberg - mnr. J.J. Botes, 19 Oktober 1950.
- 26) Coert Steynberg - mnr. J.J. Botes, 2 Desember 1950.

Die standbeeld is op 16 Desember 1950 deur mnr. S.A. Cilliers voor die N.G. Moederkerk in Kroonstad onthul. ("6 000 het bewonderend gekyk toe beeld plegtig onthul is", Die Noordelike Stem, 22 Desember 1950, p. 4.)
- 27) Bosman, E.C.L.: op. cit., p. 34.
- 28) Die Registrateur van die Universiteit van Stellenbosch - Coert Steynberg, 17 Desember 1947. E.C.L. Bosman is foutief in sy verhandeling "n Kritiese waardering en n beskrywing van die vrye persoonlike beeldhouwerk van Coert Steynberg", p. 13. Coert Steynberg het nie die opdrag vir die maak van n standbeeld van Jannie Marais in 1937 ontvang nie, maar in 1947.
- 29) Dr. R.L. Wilcocks - Coert Steynberg, 8 Maart 1948.
- 30) Die Registrateur van die Universiteit van Stellenbosch - Coert Steynberg, 24 Februarie 1948.
- 31) Hierdie sketsmodel is nog in die besit van die beeldhouer.
- 32) Vir mnr. De Villiers se redes kyk hoofstuk II p. 31.
- 33) Dr. R.L. Wilcocks - Coert Steynberg, 23 Junie 1948.
- 34) Coert Steynberg - dr. R.L. Wilcocks, 18 November 1948.
- 35) Coert Steynberg - die Registrateur, 10 Februarie 1949.

- 36) Mnr. Bond was ook verantwoordelik vir die voorkapwerk aan die Arnold Theiler-standbeeld en die Hugenotemonument, Franschhoek.
- 37) Coert Steynberg - mnr. J.A. Clift, 18 Mei 1949.
- 38) Dr. R.L. Wilcocks - Coert Steynberg, 5 Julie 1949.
- 39) Die voorkapper mnr. A.C. Bond - Coert Steynberg, 27 September 1949.
- 40) Die Burger, 2 Junie 1950, p. 3.
- 41) "Nageslagte sal hom altyd onthou", Die Burger, 11 Oktober 1950, p. 1.
- 42) Die standbeelde van sir John Robinson en sir Harry Escombe in Durban en die standbeeld van sir Theophilus Shepstone in Pietermaritzburg is slegs enkele voorbeelde van klipstandbeelde wat om strukturele redes gestut moes word.
- 43) Mnr. A.C. Bond - Coert Steynberg, 26 Mei 1949.
- 44) Westhuysen, prof. dr. H.M. van der: "Die hedendaagse beeldhoukuns in Suid-Afrika", Historia, Jrg. 13, nr. 4, Desember 1968, p. 262.
- 45) Die vier Voortrekkerfigure op die hoeke van die Voortrekkermonumente in Pretoria is ook die werk van F.J. Kruger. (Moerdijk, dr. G.: Die Voortrekker Monument, Pretoria, p. 53.)
- 46) Die standbeeld is op 21 Augustus 1951 deur minister Eric Louw onthul.
- 47) Tonder, dr. J.J. van: "Gedenkteken op Kollege terrein", Onderwysblad, Julie 1969, p. 191.

Die standbeeld is op 6 September 1952 deur dr. W. Nicol, die destydse Administrateur van Transvaal voor die hoofgebou van die Pretoriase Onderwyskollege onthul.
- 48) Hierdie keurkomitee het bestaan uit mnr. J.H. Pierneef, mnr. P.A. Hendriks, mnr. Le Roux Smith le Roux, professor A.L. Meiring en professor S.P. Engelbrecht. (Rand Daily Mail - datum onbekend.)
- 49) Engelbrecht, prof. S.P.: Thomas Francois Burgers, p. 164.
- 50) "Die standbeeld van president T.F. Burgers", Die Burger, 11 April 1950, p. 7.
- 51) "Moses Kottler's latest work", Rand Daily Mail, 21 February 1951, p. 1.
- 52) Die Transvaalse Onderwysdepartement het 'n volledige rolprent oor die maak van hierdie standbeeld gemaak.
- 53) Die standbeeld is op 14 September 1953 deur professor

- S.P. Engelbrecht onthul. ("Tributes paid to President Burgers at statue unveiling", Pretoria News, 15 September 1953, p. 5.
- 54) Bokhorst, dr. M.: "Kottler's Burgers - een voornaam kunstwerk", Nederlandse Post, Desember 1953, p. 7.
- 55) Bokhorst, dr. M.: op. cit., p. 7.
- 56) Hierdie standbeeld word in die volgende hoofstuk bespreek.
- 57) "Standbeeld van stigter van Pretoria", Die Vaderland, 24 Oktober 1947, p. 15.
- 58) "City Council's plan for statues of Trekkers", Pretoria News, 14 October 1949, p. 4.
- 59) Coert Steynberg - die Burgemeester van Pretoria, 6 September 1949.
- 60) Die Stadsklerk van Pretoria - Coert Steynberg, 21 November 1949. "In hierdie verband is ek gelas om te verneem of u bereid sou wees om die opdrag vir die oprigting van die standbeeld te onderneem, in welke geval dit vir u nodig sal wees
- (a) om 'n prysopgawe te verstrek en te meld op welke voorwaardes u bereid sou wees om die werk te doen en
 - (b) om 'n model, skets of tekening van die voorgestelde standbeeld te verskaf, wat dan aan 'n onderkomitee, bestaande uit die voorsitter van die Komitee vir Algemene Sake en Eiendomme, mnr. Anton Hendriks, mnr. J.H. Pierneef, mnr. le Roux Smith le Roux, prof. A.L. Meiring en prof. A.N. Pelzer, voorgelê sal word". Dr. F.C.L. Bosman is later ingesluit.
- 61) Coert Steynberg - Stadsklerk van Pretoria, 26 November 1949.
- 62) Coert Steynberg - Stadsklerk van Pretoria, 6 Februarie 1950.
- 63) Kyk bylaag tot Iscor News, Januarie 1951, p. xii. Hierdie sketsmodel is tans in die besit van die beeldhouer en staan in sy ateljee.
- 64) Coert Steynberg - Stadsklerk van Pretoria, 12 Julie 1950. "Coert Steynberg was bereid om nadat die aanvanklike model goedgekeur is, sommige aanvaarbare voorstelle ter verbetering van die werk in sy beeld te inkorporeer, en om met 'n Boukomitee, waaronder 'n geskiedkundige, saam te werk om probleme te bespreek en om die Stadsraad op hoogte van sake te hou maar hy was nie bereid om ander kunstenaars (veral nie-beeldhouers) toe te laat om sy werk aanhoudend volgens hulle eie smaak te verander nie".
- 65) Akte van ooreenkoms tussen die Stadsraad van Pretoria en Coert Steynberg.

- 66) Coert Steynberg - die Stadsklerk van Pretoria, 2 Januarie 1953.
- 67) Die standbeeld en die ruitersstandbeeld is gelyktydig op 21 Oktober 1955 deur kol. I.J. Meyer onthul. ("Pretorius-beelde met luister onthul", Die Transvaler, 22 Oktober 1955, p. 1.)

HOOFSTUK IX

DIE NUWE VERWIKKELINGE OP DIE GEBIED VAN OPENBARE BEELDHOUKUNS IN SUID-AFRIKA NA 1961

Daar is meer openbare standbeelde in die tydperk vanaf Republiekwording in 1961 tot vandag in Suid-Afrika opgerig as wat daar in al die voorafgaande jare opgerig is. Dit is verblydend dat hierdie monumente byna deurgaans deur plaaslike beeldhouers uitgevoer is. Byna elke Suid-Afrikaanse beeldhouer van belang het gedurende hierdie tydperk 'n openbare opdrag uitgevoer. Beeldhouers soos Coert Steynberg, Moses Kottler, Lippy Lipshitz, Ivan Mitford-Barberton, Danie de Jager, Edoardo Villa en Zoltan Borberekí het almal hulle deel bygedra. Alhoewel die oorgrote meerderheid van die openbare beeldhouwerk van hierdie tydperk nog romanties-realistiese illustrasiewerk is, is daar tog enkele werke wat daarop dui dat daar wel ontwikkeling in die monumentele beeldhoukuns in Suid-Afrika is.

Die Diasbeeld in Kaapstad en Sydney Harpley se Smutsstandbeeld het die mense in Suid-Afrika laat beseef dat monumente nie altyd uitgesproke realisties hoef te wees nie.¹⁾ Die Vrede van Vereeniging-monument het bewys dat meer as een medium met sukses in 'n openbare monument gebruik kan word en dat 'n Suid-Afrikaanse beeldhouer ook 'n suksesvolle kontemporêre kunswerk op die gebied van die monumentele beeldhoukuns kan lewer.

Die reaksie wat hierdie drie rewolusionêre standbeelde uitgelok het en ook die publisiteit wat daaraan gegee is, het baie mense in Suid-Afrika opnuut laat nadink oor monumentele beeldhoukuns. Nog nooit tevore in Suid-Afrika het mense na die onthulling van 'n standbeeld van heinde en ver gekom om dit te sien nie. Tog het dit met Sydney Harpley se Smutsstandbeeld gebeur. "... thousands of people visited the site at the week-end. They stood in groups around the huge statue arguing hotly on the merits - or otherwise - of the work".²⁾ 'n Ander faktor wat 'n aansienlike rol in die openbare beeldhoukuns van hierdie tydperk gespeel het, is die feit dat lede van gedenk- en keurkomitees se vermoë om beeldhouwerke esteties te beoordeel, bevraagteken is.³⁾

Daar is gepleit dat kunstenaars meer vryheid met hulle kuns-skeppinge op die gebied van die openbare beeldhoukuns gegun moes word. Hierdie ideaal is in die Vrede van Vereeniging-monument uiteindelik verwesenlik,

Coert Steynberg het 'n hoogtepunt bereik in sy monumentele beeldhouwerk met hierdie simboliese monument ter herinnering aan die Vrede van Vereeniging. Hierin het hy sowel die breë publiek as die kunskenner en kunskritikus tevrede gestel. Die hoogtepunt wat die beeldhouer met hierdie beeld bereik het, is nie net toe te skryf aan die simboliek van die beeld nie, maar was eerder die gevolg van die rewolusionêre gestileerde ontwerp en die gebruik van verskillende materiale in die beeld. Hierdie monument was die hoogtepunt van 'n ontwikkeling in Coert Steynberg se werk wat in 1942 met die Hugnotemonument begin het.

VREDE VAN VEREENIGING-MONUMENT, VEREENIGING

Die gedagte om 'n monument ter herdenking aan die Vrede van Vereeniging op te rig, is vir die eerste keer in 1930 deur dr. J.J. van Tonder, die destydse voorsitter van die Vereenigingse Afrikaanse Kultuurvereniging, geopper.⁴⁾ Daar is egter van hierdie plan afgesien omdat die tyd vir so 'n monument op daardie tydstip nog nie ryp was nie. Die saak is eers weer in 1952 aangeroe.

Dr. S.H. Pellissier het in Januarie 1952 in 'n artikel in "Die Huisgenoot" 'n pleidooi gelewer vir die oprigting van 'n gedenkteken ter herinnering aan die ondertekening van die Vrede van Vereeniging op 31 Mei 1902.⁵⁾

Met die vyftigste herdenking van die Vrede van Vereeniging, het verteenwoordigers van verskillende Afrikaanse liggeme en organisasies sowel as 'n paar oudstryders op 'n vergadering besluit om 'n gedenkteken in Vereeniging op te rig. 'n Monumentkomitee is gekies onder voorsitterskap van mnr. H.W. Kruger. Daar is besluit om 'n aantal beeldhouers te vra om sketsmodelle voor te lê. Die opdrag aan die beeldhouers was om "die tweeledige idee van verbryseling en herrysenis" weer te gee.⁶⁾

Na talle vergaderings het die Komitee op 6 November 1954 ses ontwerpe beoordeel wat op uitnodiging deur beeldhouers uit alle dele van die land voorgelê is. Die keuse van die Steynbergontwerp was eenparig.⁷⁾ In die oorspronklike sketsmodel het die festoen die hele voorkant van die voetstuk bedek. Bo-op was daar 'n gewonde man met 'n dolk wat in sy hart steek en uit die dolkwond spring 'n gees van staal wat 'n swaard triomfantelik omhoog hou. 'n Tweede afgewerkte sketsmodel het egter wysigings getoon.⁸⁾ Die festoen en die bewoording op die voetstuk is aansienlik verander. In antwoord op kritiek van dr. C.F. Visser wat die ontwerp as te modern en abstrak beskou het, het Steynberg geantwoord: "Daar is kunswerke wat hedendaags in begrip is en andere wat modern in die slegte sin van die woord is. Wat my eie kuns betref gaan ek sover om te sê: Neem uit die verlede en die hede wat goed en betekenisvol is en bou daarop die toekoms. Aan die ongewone uit die hede (as dit goed is) kan mens ook wel gewoon en gehag raak. Die voorgestelde gedenkteken is bo alles 'n simbool'.⁹⁾ Die een-derde skaalmodel was teen die einde van April 1959 voltooi, en nadat die keurkomitee dit goedgekeur het, het die beeldhouer met die volskaalstandbeeld begin.¹⁰⁾ Volgens 'n voorlopige prysopgawe het die komitee verwag dat die monument sowat £20,000 (R40 000) sou kos, maar die beeldhouer het die bedrag van R50 000 gekwoteer. Teen die tyd dat die standbeeld aan die einde van Julie 1961 voltooi is, het die Komitee nog slegs R20 000 ingesamel en die beeldhouer is belowe dat die geld ingevorder sou word en gevra om met die oprigting voort te gaan.¹¹⁾ In Augustus 1961 het Steynberg begin met die oprigting van die voetstuk.¹²⁾ Na die onthulling van die beeld was daar nog 'n baie groot bedrag geld aan die beeldhouer verskuldig en dit is slegs vereffen na moeisame insameling deur dr. S.H. Pellissier.

Die ontwerp van hierdie standbeeld is tweeledig. Op 'n hoë voetstuk lê die figuur van 'n man wat met 'n dolk in sy hart gewond is. Hierdie figuur stel die twee Republieke voor. Daar sal egter opgemerk word dat die figuur nie geklee is in die drag van 'n Boerekryger nie, omdat die beeldhouer die gedenkteken nie tot enige spesifieke tydperk wou beperk nie. Hierdie figuur is uit blou graniet gehou. Uit die wond in

sy hart rys daar 'n figuur van vleklose staal wat 'n swaard omhoog hou. Die staalfiguur wat uit die hart van die liggende figuur spring, simboliseer die nuwe Suid-Afrikaanse volk wat as gevolg van die Vrede van Vereeniging ontstaan het. As die twee figure, dié in graniet en dié in staal, met mekaar vergelyk word, sien mens dat daar 'n herhaling van lyne in die twee beelde is wat simboliseer dat die volk voortbestaan, maar in 'n nuwe gedaante en in 'n nuwe vorm. Steynberg benut die materiaal voortreflik om 'n sekere gedagte uit te beeld. "Vir die eerste keer het iemand hier dit gewaag om verskillende materiale saam te gebruik in 'n groot monument en Steynberg het weer eens op hierdie gebied baanbrekerswerk verrig. Die soepele lyne verleen 'n lenigheid aan die figuur. Dit skiet opwaarts na die vlekkelose staalbeslag wat die herrese gees voorstel terwyl dit by die gewonde stryder uitgaan".¹³⁾

Die beeldhouer het die festoen aan die voet van die monument bygevoeg om 'n kompromis te maak aangesien sekere lede van die Komitee beswaar gemaak het teen die uiters moderne ontwerp. Hy het nie kans gesien om die beeld te verander nie. Hierdie festoen simboliseer die volgende:

"Die lourierkrans stel voor 'n krans van hulde aan diegene wat gesneuwel het. Die gewere wat dwars teenoor mekaar gerangskik is, beteken dat die vrede gesluit is en dat daar geen verdere geveg meer voortgesit word nie. Ook die leë bandelier wat onder die hoed van die oudstryder lê, simboliseer dat die stryd verby is".¹⁴⁾ Die wapens van die Transvaalse en die Vrystaatse Republieke kom voor op die kante van die voetstuk van die monument en die inskripsie op die voetstuk: "Gewond - maar onoorwonne, Vereeniging, 3 Mei 1902". Daar kan met "Die Transvaler" saamgestem word: "Dit is 'n monument wat verstaan kan word deur almal en bewonder sal word deur elke vreemdeling tot wie die universele taal van die geloof en die ware kuns spreek".¹⁵⁾

Terwyl Steynberg nog met die simboliese monument vir die Vrede van Vereeniging besig was, het hy opdrag ontvang om 'n standbeeld van Piet Retief te maak. Alhoewel albei monumente simbolies benader kon word, het die Retiefstandbeeldkomitee

aangedring op 'n portretstandbeeld van Retief. Met die maak van die een standbeeld was die beeldhouer heeltemal vry in die keuse van die ontwerp, terwyl hy met die ander die smaak van die gedenktekenkomitee tevrede moes stel.

Coert Steynberg wou nie die gehalte van sy kuns verlaag tot die peil van die kunssmaak van die oningeligte algemene publiek nie, maar hy was ook nie bereid om toe te sien dat die opdrag aan 'n ander beeldhouer gegee word nie, en ten einde die Komitee tevrede te stel, het hy deels aan hulle eise voldoen. Dit laat mens onwillekeurig dink aan sy woorde nadat daar kritiek uitgespreek is oor sy ontwerp vir die Vrede van Vereeniging-monument: "Daar is van ons beeldhouers wat al sat is van toegee aan die populêre smaak en om kompromis na kompromis aan te gaan by die ontwerp van standbeelde wat daardeur meestal ongedaan gelaat moes gewees het. Hierdie gebondenheid is juis die ander rede waarom ek meen dis tyd om kommentaar te lewer. Ons is net sulke volwaardige mense soos enige ander en kan net sulke groot kunswerke lewer, maar wanneer ons onself so aanhou verslaaf aan middelmatigheid, dan omklem die wanhoop my. Dan sien ek daarin weer 'n rede waarom ons op daardie gebied verguis en versmaai word en so word ons weer deur die nare minderwaardigheidsgevoel pap geslaan".¹⁶⁾

Die gevolg is dat die beeldhouer gedurig gekonfronteer is met die vraag: sal dit of dat in die smaak van hierdie of daardie komiteelid val?

STANDBEELD VAN PIET RETIEF, PIETERMARITZBURG

By die maak van die Piet Retief-standbeeld in Pietermaritzburg, is 'n "perfekte weergawe" volgens "reëls" gemaak maar omdat die komitee die beeldhouer se geesdrif gedemp het met al hulle voorskrifte, ontbreek dit dié werk aan "siel".

In Maart 1955 het die voorsitter van die Natalse Voortrekkermonumentkomitee 'n aantal Suid-Afrikaanse beeldhouers in kennis gestel dat die komitee die oprigting van 'n monument ter ere van Piet Retief by die Voortrekkermuseum in Pietermaritzburg beoog. Hulle is gevra om ontwerpe voor te lê

vir keuring deur 'n komitee van deskundiges. Die enigste voorwaardes op daardie stadium was dat die standbeeld nie te groot vir die siertuin van 27 vt. x 40 vt. waarin dit sou staan, moes wees nie en dat dit nie méér as £7,000 (R14 000) moes kos nie.¹⁷⁾

Coert Steynberg was uitstедig en die kennisgewing in verband met die sluitingsdatum vir die indiening van die sketsmodelle het hom dus nie dadelik bereik nie.¹⁸⁾ Hy het eers op 1 Augustus 1955 na Pretoria teruggekeer en het toe uitgevind dat die modelle reeds gedurende die week 8 tot 12 Augustus ingehandig moes word. Die keuring sou in Februarie 1956 plaasvind. Daar was nie genoeg tyd vir hom om 'n model te maak nie en hy het dit aan die voorsitter van die Monumentkomitee verduidelik.¹⁹⁾ Op 12 Desember 1955 het die voorsitter van die Natalse Voortrekkermonumentkomitee Coert Steynberg laat weet dat "aangesien Haar Eksellensie mev. E.G. Jansen, ingewillig het om die Piet Retief-monumentfonds wat sy beheer aan die Natalse Voortrekkermonumentkomitee te oorhandig onder sekere voorwaardes, word dit raadsaam geag dat sy ook in die keurkomitee dien wat sal moet bepaal watter kunstenaar(s) die werk in verband met die Pietermaritzburg-monument sal doen" en derhalwe is die sluitingsdatum tot Augustus 1956 uitgestel.²⁰⁾ Dit het Steynberg goed gepas en hy het dadelik 'n sketsmodel gemaak. In September 1956 is hy meegedeel dat die keuring van die modelle gedurende die tweede helfte van Oktober 1956 sou plaasvind en dat sy sketsmodel(le) voor 15 Oktober by dr. G. Moerdyk se kantoor ingedien moes word.²¹⁾ Sekere komiteeledes het egter voorgestel dat die standbeeld op 'n ander plek geplaas moet word, en uiteindelik het die hele onderneming skipbreuk gely.²²⁾

Die Natalse Voortrekkermonumentkomitee het in Junie 1958 egter besluit om weer eens 'n keurkomitee aan te stel en beeldhouers te nader in verband met sketsmodelle. Teen die einde van Junie 1958 het die sekretaris van hierdie keurkomitee, dr. A.P. Grove, aan Coert Steynberg geskryf en hom versoek om weer 'n sketsmodel in te stuur.²³⁾

Steynberg het hierop 'n sketsmodel ontwerp wat egter net naastenby die idee weergegee het van wat hy beoog het en

dus het hy dit met 'n memorandum toegelig:

"Die model is gemaak om in brons uitgevoer te word. Dit is belangrik dat dit meer dan lewensgroot moet wees om die verkleinerende invloed van die buitelug teë te werk - d.w.s. tenminste 8 vt. figuur. PIET RETIEF, die Idealis, die Siener van vergesigte, word hier voorgestel:-

- 1) waar hy bo-op die Drakensberge staan en waar die bergluggie teen hom waai;
- 2) waar hy tuur, met linkerhand bo die oë, oor die land waarvoor hy sy lewe geoffer het;
- 3) met die regterhand op sy hoed teen sy bors - 'n eerbiedbetoging (sic) vir die pragtige landskap voor hom.
- 4) geklee in Voortrekkerdrag, maar sonder geweer of kruithoring, omdat hy daarheen gekom het in vrede (en nie, soos deur so baie vyandiggesindes beweerd word, om die naturel met mag te onderwerp nie.)

Die voetstuk self moet in proporsie met geboue omheen ontwerp word. Miskien sal dit 'n goeie idee wees om die hele voetstuk rof en van Drakensberg klip te bou. Die Voortrekkers was mense wat van eenvoud gehou het, daarom word daar in hierdie ontwerp nie veel van tierlantyntjies en bykomstighede gebruik gemaak nie".

Teen die einde van Julie 1958 is Steynberg meegedeel dat die keurkomitee sy sketsmodel vir goedkeuring aanbeveel het.²⁴⁾

Op 23 Augustus 1958 is hy in kennis gestel dat die Natalse Voortrekkermonumentkomitee die aanbeveling van sy adviserende keurkomitee betreffende die aanname van sy sketsmodel aanvaar het, maar die komitee wou hê dat die bladsak, baadjie en hoed meer realisties uitgebeeld moet word en Coert Steynberg het ingestem om dit te doen. Die komitee wou egter ook hê dat die kop en die gesig van die Retieffiguur in Pietermaritzburg so na as moontlik moet ooreenstem met die kop en gesig van die Retieffiguur in die Voortrekkermuseum in Pretoria.²⁵⁾

Steynberg was nie hiervoor te vinde nie en het die komitee laat weet dat: "As daar egter bedoel word dat ek die gesig van die Retieffiguur op een van die hoeke van dié gebou (Voortrekkermonument) moet naboots dan moet ek tot my spyt

sê dat ek liever nie die werk sal wil doen nie".²⁶⁾ Die monumentkomitee het gevoel dat hulle die beeldhouer nie in die saak behoort te bind nie en hulle het die voorgestelde wysiging laat vaar. In November 1958 het Coert Steynberg die plek waar die standbeeld opgerig sou word, besoek en aanbeveel dat die standbeeld in 'n noordelike rigting moes kyk vanweë die son se posisie in die suidelike halfrond en die feit dat die Groot Trek noordwaarts gegaan het.²⁷⁾

Steynberg moes een groot probleem oplos voordat hy met die finale een-derde skaalmodel kon begin: Hoe het Piet Retief gelyk? Daar bestaan geen foto's van Piet Retief nie en dus het die beeldhouer van verskillende bronne gebruik gemaak om hierdie gelykenis te maak. Sy belangrikste bron was 'n tekening van Piet Retief deur wyle dr. Eric Stockenström, in lewe 'n dosent in geskiedenis aan die fakulteit Opvoedkunde aan die Universiteit van Stellenbosch en 'n begaafde kunstenaar.

In April 1959 was die een-derde skaalmodel voltooi en goedgekeur. Op 3 September 1959 is die kontrak waarvolgens Coert Steynberg onderneem het om 'n anderhalf maal lewensgroot standbeeld van Piet Retief te maak, deur die twee partye onderteken.²⁸⁾ Die groot gipsmodel is op 21 Junie 1960 goedgekeur. Intussen het Steynberg ook reëlings begin tref vir die vervoer van klippe vanaf Blydevoornatuur in die distrik Harrismith na Pietermaritzburg. Met hierdie klippe sou 'n voetstuk in die vorm van die rotskoppies naby Blydevoornatuur gebou word. Vroeg in Augustus 1960 het die beeldhouer 'n kontrak met Hennie Joubert aangegaan vir die giet van die Piet Retief-standbeeld in brons.²⁹⁾ Aanvanklik sou die onthulling van die standbeeld op 16 Desember 1960 plaasvind, maar die kerkraad van die ou Gedenkkerk het intussen besluit om 'n nuwe kerk op die terrein op te rig en dit het die reëlings in verband met die onthulling van die standbeeld omvergewerp. Die aanvanklike idee van 'n rusbank en vywer is laat vaar en die argitek van die nuwe kerk het daarop aangedring dat die voetstuk wat in die vorm van 'n rotskoppie sou wees, met 'n enkele groot rots vervang word.

Hiermee het die monumentkomitee nie saamgestem nie.

As gevolg van die bouwerk aan die nuwe Gedenkkerk was daar op daardie tydstep nie ruimte op die terrein om die standbeeld op te rig nie en dit moes n geruime tyd by die beeldhouer geberg word totdat die Gedenkkerk voltooi is. Die beeldhouer het met die bouers van die kerk onderhandel oor die giet van n betonblok waarop hy die standbeeld kon laat staan. Om hierdie betonblok heen sou die klippe uit Blydevoornitzicht in die vorm van n rotskoppie gepak word. Dit is so uitgevoer en op 12 Maart 1962 is die standbeeld na Pietermaritzburg vervoer waar dit deur die beeldhouer op die reeds voltooide voetstuk gemonteer is.³⁰⁾

Piet Retief word uitgebeeld waar hy bo-op die Drakensberg staan en vir die eerste keer oor Natal heen kyk. Hy hou sy hoed in sy regterhand teen sy bors vas - n eerbiedbetoning vir die pragtige landskap voor hom, terwyl sy linkerhand bo sy oë gehou word om die sonlig af te keer. Die standbeeld het n growwe oppervlaktekstuur maar die hoogtepunte is glad afgewerk om kontras te bewerkstellig.

Hierdie standbeeld is helaas een van Coert Steynberg se swakker werke. Dit is styf en sonder ritme. Die groot vou voor in die broek van Retief is te prominent, deel die figuur in twee en is ook nie funksioneel nie.

STANDBEELD VAN CARL VON BRANDIS, JOHANNESBURG

Carl von Brandis is in 1827 in Burgdorf in Duitsland gebore. Nadat hy by die Hongaarse leer aangesluit het, is hy na Indië om daar te gaan veg. In 1857 het hy in Suid-Afrika aangekom om diens te doen in Brits-Kaffrarië. Later het hy na die Vrystaat gegaan waar hy as hoofkonstabel en privaatsekretaris van president M.W. Pretorius aangestel is. In 1870 het hy landdrosklerk van Lydenburg, waar hy tot 1879 gebly het, geword. In 1879 is hy aangestel as landdros van Middelburg.

In 1881 het hy na Pretoria gegaan om as eerste klerk in die kantoor van dr. Jorissen, die staatsprokureur, diens te doen. Hy het op 13 September 1886 die pos as mynkommissaris van die Witwatersrandse goudvelde aanvaar en op 9 November 1886 is hy aangestel as spesiale landdros vir Johannesburg. Hierdie betrekking het hy behou totdat Transvaal deur die Britte geannekseer is. Hy is op 22 Junie 1903 in Johannesburg oorlede.

Vroeg in 1963 het die Kamer van Mynwese die beeldhouer Dave MacGregor opdrag gegee om 'n standbeeld, wat hulde aan die mynbedryf sou bring, te ontwerp.³¹⁾ Die Kamer van Mynwese was van plan om die standbeeld as geskenk aan die Stadsraad van Johannesburg aan te bied. Mnr. D.F. MacGregor het op grond van foto's 'n sketsmodel voorberei wat nie alleen hulde aan die mynbedryf sou bring nie, maar ook in besonder aan 'n baanbreker in die mynbedryf: Carl von Brandis. In die sketsmodel is Carl von Brandis op 'n hoë voetstuk uitgebeeld met 'n dokument in sy linkerhand en met sy regterhand voor hom uitgestrek. Hy wys na drie myners, 'n blanke en twee nie-blankes wat 'n lugboor omhoog hou.³²⁾ Die Stadsraad van Johannesburg het egter die standbeeld van Carl von Brandis van die mynergroep geskei en op die ou Von Brandis-plein naby die Hoofposkantoor opgerig.³³⁾ Die rede hiervoor is onbekend.

Die mynwerkersmonument is eerste voltooi en na die onthulling daarvan in Februarie 1964 het mnr. Dave MacGregor voortgegaan met die standbeeld van Carl von Brandis. Nadat die groot gipsmodel hiervan voltooi is, is dit in brons gegiet deur Vignali wat die werk teen die einde van Julie 1965 voltooi het.³⁴⁾ Hierna is die standbeeld op 3 Augustus 1965 op sy voetstuk gemonteer.³⁵⁾

Carl von Brandis word uitgebeeld terwyl hy besig is om die Witwatersrandse goudvelde te proklameer. Hy het die opgerolde proklamasiedokument in sy linkerhand en met sy uitgestrekte regterhand wys hy na die grond voor hom. Hy dra 'n lang jas en het 'n lang baard. Oor die houding van die standbeeld sê die beeldhouer, mnr. MacGregor: "I tried to give the face a terrific calm as a contrast to the

fantastic rush in which we live today".³⁶⁾ Die standbeeld is realisties uitgevoer en het 'n growwe oppervlaktekstuur. Esteties beskou is dit baie bonkig en bietjie leweloos.

'n Openbare standbeeld wat onteenseglik iets nuuts in die openbare beeldhoukuns in Suid-Afrik was, is Lippy Lipshitz se abstrakte beeld "Robot". Dit was ook die heel eerste abstrakte openbare standbeeld wat in Suid-Afrika opgerig is.

In 1965 het die Universiteit van Kaapstad Lippy Lipshitz opdrag gegee om 'n beeld te maak vir die ingang van die nuwe ingenieursgebou by dié Universiteit. Die standbeeld is simbolies van ons masjieneeu en is saamgestel uit 'n aantal abstrakte vorme wat op mekaar geplaas is. Ondanks hierdie abstrakte vorme, is dit nie non-figuratief nie - die menslike figuur kan nog daarin waargeneem word. Dit is van witgrys terrasso gemaak en is 2,3 m hoog. Dit is in September 1965 voor die Snapegebou op die kampus van die Universiteit van Kaapstad opgerig.³⁷⁾

Kort voor die onthulling van die Hertzogmonument in Bloemfontein in 1968, is daar in Transvaal nog twee losstaande standbeelde opgerig. Albei is in werklikheid nouliks meer as illustrasiewerk - realistiese standbeelde met baie min estetiese waarde.

Die eerste een is die bronsstandbeeld van 'n prospekteerder wat gebukkend staan met sy regterarm op sy knie en met 'n graaf in sy linkerhand. Sy prospekteerpan lê voor hom op die grond. Die standbeeld is gemaak deur die beeldhouers George en Madge Laing wat nege maande daaraan gewerk het. Die standbeeld is op 14 Desember 1905 voor die Corner House-gebou - die hoofkantoor van Rand Mines - in Johannesburg onthul.³⁸⁾ Die oorspronklike idee was om die standbeeld later in Pelgrimsrus op te rig.

Die tweede een is 'n bronsstandbeeld van 'n jong meisie wat 'n lemoen in haar regterhand voor haar hou. Die standbeeld is tegnies swak uitgevoer en lyk presies soos 'n winkelvensterpop. Dit is deur Ellie Holm gemaak en in Oktober 1967 by die Sitrusnavorsingstasie op Nelspruit opgerig.³⁹⁾

STANDBEELD VAN GENERAAL J.B.M. HERTZOG, BLOEMFONTEIN

James Barry Munnik Hertzog is op 3 April 1866 in Wellington gebore. In 1880 is hy saam met drie van sy broers vir verdere studie na Stellenbosch. Nadat hy aan die ou Victoria-kollege gestudeer het, het hy in Amsterdam in die regte gaan studeer. Hy het in 1892 tot doktor in die Regte gepromoveer. Hy is eers na Pretoria en daarna het hy Regter geword in die Vrystaat. Hy het die Boeremagte van die Vrystaat gedurende die Tweede Vryheidsoorlog aangevoer en het die Vrede van Vereeniging in 1902 teengestaan.

In 1910 het hy Minister van Justisie van die Unie van Suid-Afrika geword, maar in Desember 1912 het generaal Botha die Kabinet laat ontbind nadat generaal Hertzog 'n anti-imperialistiese toespraak op De Wildt gelewer het. 'n Nuwe Kabinet is sonder generaal Hertzog saamgestel. In 1915 is die Nasionale Party gestig met generaal Hertzog as hoofleier!

Hy het Eerste Minister van Suid-Afrika geword nadat hy generaal Smuts in 1924 in 'n verkiesing verslaan het. Hy het Premier gebly tot die uitbreek van die Tweede Wêreldoorlog in 1939, toe die meerderheid van die volksraadslede met generaal Smuts saamgestem het dat Suid-Afrika aan die Tweede Wêreldoorlog behoort deel te neem. Generaal Hertzog is op 21 November 1942 in Pretoria oorlede.

Op 19 Oktober 1957 is die Hertzogmonumentkomitee gestig met die doel om 'n monument ter ere van generaal Hertzog op te rig.⁴⁰⁾ 'n Hertzogmonumentfonds is vroeg in 1959 van stapel gestuur met 'n oproep in die pers. In 1960 het die monumentkomitee 'n wedstryd uitgeskryf vir die ontwerp van die monument. "Die prysvraag was R1 000 en die komitee het 'n vrye keuse aan die kunstenaars gelaat omtrent ontwerp, materiaal, ens. Daar was landswye belangstelling en oor die twintig

inskrywings is ontvang waaronder van ons bekendste kunstenaars van daardie tyd".⁴¹⁾ Die keurkomitee het veral van Danie de Jager se sketsmodel gehou, maar nie van sy terreinuitleg nie.⁴²⁾ Hulle het die terreinuitleg van Ellie Holm en haar seun, Albrecht Holm, verkies. Die twee ontwerpe is gevolglik saamgesnoer tot een geheel. "Volgens die Holm-ontwerp staan die monument teen die kruin van 'n klipkoppie. Twee rye suile vorm 'n V agter die standbeeld en kom by die standbeeld bymekaar Die V-vorm simboliseer die saamvloei van die twee taalgroepe - 'n ideaal wat generaal Hertzog homself gestel het".⁴³⁾ Danie de Jager se sketsmodel het generaal Hertzog uitgebeeld met sy regterhand se wysvinger na bo, sy linkerhand in 'n vuus gebal en sy bene wyd uitmekaar waar hy 'n toespraak lewer.⁴⁴⁾

Die oorspronklike idee van die gedenkkomitee was om die standbeeld hoog teen Naval Hill in Bloemfontein op te rig. Dit het egter onprakties geword nadat 'n S.A.U.K.-uitsaartoring op die terrein langsaan geplaas is. Hierop het die komitee die Stadsraad van Bloemfontein se aanbod van 'n middestadplein aanvaar. Dit het egter meegebring dat die hele terreinuitleg van die Holms geskrap moes word en hulle is versoek om 'n nuwe ontwerp voor te lê. "Dit het veral aan die argitek swaar eise gestel. Die monument kon nou nie deur sy ligging vanself die aandag trek nie. Dit was nou sý taak om dit met argitektoniese middele te bewerkstellig. Op 'n plat plein, geleë tussen drie van die stad se groot verkeersare en omring deur talle geboue in 'n menigvuldigheid van style moes hy die sfeer skep waarin die beeldhoukunstige hulde aan een van Suid-Afrika se grootste staatsmanne tot sy reg sou kom. Hy moes die verband met die stadsbeeld behou, die plein daarin integreer, en tegelykertyd 'n mate van afgeslotenheid bewerkstellig".⁴⁵⁾ Hierin het die argitek, Albrecht Holm, goed geslaag. Dit moes nie net 'n park wees waarin 'n monument geplaas kon word nie, maar 'n "monument van binne", dit wil sê die geheel moes 'n monument wees.

Danie de Jager moes eweneens veranderings aan sy ontwerp aanbring. Daar is besluit dat 'n groepbeeld daarby gevoeg

moes word en dat die Hertzogfiguur meer die tipiese houding van die Generaal moes uitbeeld. De Jager het reeds in 1962 met die modelle van die verskillende groepfigure van die monument begin en in 1964 het hy met die hooffiguur, wat volgens kontrak twee maal lewensgroot moes wees, 'n aanvang gemaak. Met behulp van foto's het hy eers 'n een-derde skaalmodel van klei gemaak wat generaal Hertzog as redenaar voorgestel het.⁴⁶⁾ Vervolgens is die sketsmodel tot lewensgroot vergroot en vanaf hierdie lewensgrootmodel het De Jager die volskaalmodel van klei gemaak. 'n Spesiale armatuur en klei moes gebruik word om te voorkom dat die model inmeekaarsak. Die vergroting is sonder die hulp van 'n pantograaf gedoen. Die beeldhouwerk is in 1965 voltooi. Die beelde is vervolgens in negentien dele deur Hennie Joubert in brons gegiet en daarna tydelik in die ateljee van die beeldhouer geberg.

Op 2 April 1966 is daadwerklik met die oprigting en terreinuitleg van die monument begin.⁴⁷⁾ Meer as twee jaar later, op 16 September 1968, het Danie de Jager persoonlik toesig gehou oor die montering van die beelde.⁴⁸⁾

Die beeldhouwerk en die terrein moet as een geheel gesien word. Dit is nie net 'n park waarin daar beeldhouwerk voorkom nie. Die terrein is so uitgelê dat die besoeker se oog gelei word na die brandpunt van die monument: die beelde waarin die beeldhouer die kernaspekte van generaal J.B.M. Hertzog se leierskap uitgebeeld het. Die aandag word eerstens getrek deur die dubbele groep figure links aan die oostekant van die monument en word met die golwende beweging in hierdie groep na 'n hoogtepunt gevoer wat in die figuur van generaal Hertzog kulmineer. Die figuur van die Generaal, wat teen 'n hoë monolitiese suil geplaas is, beur vorentoe en lei derhalwe weer die aandag van die toeskouer terug na die uitgestrekte terrein met sy langwerpige vywer en spuitfonteine.

Die groepe figure stel belangrike momente in die volkswording van die Afrikaner voor. Heel links staan 'n geboë, bejaarde paar in diepe smart versonke. Hulle is simbolies van die Afrikanervolk na die Tweede Vryheidsoorlog. Hierdie groep

is in die agtergrond en gee voorkeur aan 'n tweede groep wat bestaan uit 'n gelukkige gesin wat hoop put uit die moedige optrede van 'n nuwe leier, generaal J.B.M. Hertzog. Die moeder lees vir haar twee kinders uit die Bybel voor terwyl die vader by hulle staan met sy oë op die Hertzogfiguur gerig. Die derde groep stel twee jong mans voor wat saam vorentoe kyk - simbole van die twee taalgroepe in dié land.

Die beeldhouer het die figuur van generaal Hertzog, wat die brandpunt van die monument is, uitgebeeld as 'n smal sening-rige figuur met sy linkersvinger in die lug en 'n koerant in sy regterhand. Dit was die tipiese houding waarin generaal Hertzog sy toesprake gelewer het. Hy het telkens uit die koerant voorgelees en op kritiek daarin geantwoord.⁴⁹⁾

Net soos Jacob Epstein in sy standbeeld van generaal J.C. Smuts in Londen gemaak het, het De Jager ook die gevaar van die staties-vertikale van alleenstaande figuur op 'n voetstuk besef. Hy het dit vermy deur die figuur effens vooroor te laat hel. Dit skep tegelykertyd beweging in die figuur. Die enigste woorde op die beeldegroepe, verskyn op die voetstuk van die Hertzogfiguur: "Suid-Afrika Eerste".

Hierdie standbeeld is nie simbolies-abstrak of ekspressionisties nie, maar dit is in die impressionistiese styl van Rodin se Burgers van Calais uitgevoer. Slegs die essensiële is weergegee. Die beeldhouer gebruik die plastisiteit van klei en interpreteer dit in brons. Daar is geen sprake van slaafse nabootsing van die vorm van die werklikheid nie - hy probeer die innerlike van die persoon deur middel van beweging uitbeeld. "Hy verkry effekte van skadu en lig deur weglating van elemente, sodat skadu die modellering voortsit. So gebruik hy negatiewe en positiewe vlakke en vorms om beweging en lewe in 'n statiese afgietsel te suggereer. Sy afmetings van die model word deur die oog geïnterpreteer en hy word nooit deur opmetings en mate mislei nie".⁵⁰⁾ Deurdat De Jager se sketsmodelle slegs as leidrade by die vorming van sy standbeelde dien en geensins finale proporsies aandui nie, volg hieruit dat sy standbeelde letterlik op groter skaal herskep is.

Professor G. Dekker som die estetiese hoedanighede van hierdie monument voortreflik op: "De Jager het ons hier nie bloot 'n nasionaal-didaktiese geskiedenislewe in brons gegee nie. Hy het 'n belangrike periode in ons groei tot volkswording onder die besielende leiding van 'n groot staatsman met die middele van sy besondere kuns vir ons laat herlewe. Hy gee blyk van plastiese en ritmiese vermoë, van die gawe om met weglating van wat bykomstig, toevallig is, ekspressief die aksent op die essensiële te laat val. Geslaag is die twee smartfigure aan die agterkant. Geslaag is ook die wyse waarop die groep tot 'n plastiese eenheid gebind is. Die afsonderlike figure is goed getipeer, hoewel wat die gesigte betref, opsetlik vaag gehou. Geestig en subtiel is die verskil tussen die Boerscon en die jong Engelsman gesuggereer. Die kunstenaar het deurgaans individualisering vermy wat afbreuk sou gedoen het aan die geheel en die aandag sou afgetrek het van die enigste geïndividualiseerde figuur; dié van die Leier onder wie se besieling dit alles tot stand gekom het. Genl. Hertzog is goed getref in sy houding as volksredenaar en veral in die uitbeelding van die karaktervolle kop, wat in teenstelling tot die klassieke verhoudinge effens groot is - dit is funksioneel verantwoord, veral omdat hy vanaf die balkon van naderby en op byna ooghoogte bekyk kan word".⁵¹⁾

Hierdie monument se belangrikheid vir die openbare beeldhoukuns in Suid-Afrika is tweërlei: dit bevat die eerste portretstandbeeld van 'n staatsman wat nie volkome realisties is nie en dit het bewys dat die beeldhouer en die argitek veral in die moderne stadsomgewing saam moet werk aan 'n monument.

Byna 'n jaar na die onthulling van die Hertzogmonument in Bloemfontein is daar 'n standbeeld ter ere van suster Henriëtta Stockdale, 'n pionier op die gebied van verpleegkunde in Suid-Afrika, langs die St. Cyprian's-katedraal in Kimberley onthul. Die standbeeld, wat deur dr. Jack Penn van Johannesburg gemaak is, toon suster Stockdale in nonnekleed met haar hande voor haar gevou.⁵²⁾ Hierdie bronsstandbeeld is in die

romanties-realistiese styl uitgevoer.

STANDBEELD VAN DR. H.F. VERWOERD, BLOEMFONTEIN

Hendrik French Verwoerd is in 1901 in Nederland gebore. Sy vader het in 1903 met die gesin na Suid-Afrika gekom en hom in Kaapstad gevestig. Na sy hoërskoolopleiding het Hendrik Verwoerd na Stellenbosch gegaan met die doel om in die teologie te gaan studeer. Hy het egter van plan verander en sielkunde en sosiologie bestudeer. Op ses-en-twintigjarige ouderdom het hy professor aan die Universiteit van Stellenbosch geword. In 1937 het hy die Hoofredakteurskap van "Die Transvaler" aanvaar en tien jaar later in 1948 het hy Minister geword. Hy het in 1958 Eerste Minister van Suid-Afrika geword. Tydens sy leierskap het Suid-Afrika in 1961 'n Republiek geword. Hy het die pos van Eerste Minister bekleed tot 6 September 1966, toe hy in die Volksraad in Kaapstad vermoor is.

Die Vrystaatse Provinsiale Administrasie, onder aanvoering van die Administrateur, mnr. J.W. (Sand) du Plessis, het die beeldhouer Gerhard de Leeuw reeds vier weke na dr. Verwoerd se dood opdrag gegee om 'n bronsstandbeeld van hom vir die nuwe Provinsiale Administrasiegebou in Bloemfontein te maak.⁵³⁾ Die standbeeld moes uitdrukking gee aan die gedagte van dr. Verwoerd as staatsman en leier wat onwrikbaar staan teen alle aanslae.⁵⁴⁾

De Leeuw het 'n sketsmodel gemaak en nadat 'n komitee dit goedgekeur het, met die volskaalmodel begin. Die 4,8-m-hoë gipsbeeld is in Julie 1968 voltooi en na goedkeuring daarvan is dit deur die gieter, Vignali, in brons gegiet. Die standbeeld is op 14 Mei 1969 gemonteer op 'n voetstuk van 2,4 m hoog.⁵⁵⁾ Daar het dit vir vyf maande toegedraai gestaan voordat dit in Oktober onthul is.⁵⁶⁾

Dr. Verwoerd word hier uitgebeeld met sy voete wyd uit mekaar, sy baadjie oopgeknoop, sy hande in sy sye en sy blik strak na vore gerig. Sy das is effens skeef gewaai deur die "winde van verandering". Die standbeeld oorheers die oop terrein voor die H.F. Verwoerd-gebou in Bloemfontein. Gerhard de Leeuw

het besluit om 'n liggaamshouding te gebruik wat 'n boodskap vir die toekoms sou dra. Dr. Verwoerd se karakter en persoonlikheid word deur die liggaamshouding van die standbeeld versinnebeeld. Die beeldhouer se kommentaar oor sy werk was: "Ek kan nie 'n mens maak nie. Ek kan net 'n simbool uitdruk. In die standbeeld van dr. Verwoerd het ek die klem laat val op karakter"⁵⁷⁾ en "Dr. Verwoerd was a strong personality, for which he was acknowledged throughout the world. I have attempted, with this statue, to depict his fearlessness and determination".⁵⁸⁾

Dis duidelik dat die beeldhouer hier nie met "nougessette realisme" en niksseggende besonderhede vir ons 'n historiese voorstelling van dr. Verwoerd in brons gegee het nie, maar dat slegs die essensiële beklemtoon is. Sodoende het hy 'n standbeeld vol lewe en emosionele krag geskep.

Dit is betreurenswaardig dat daar tot onlangs toe nog groot openbare opdragte aan onervare jong beeldhouers toevertrou is. 'n Merkwaardige voorbeeld hiervan is die standbeeld van Danie Theron in Kimberley.

Die Departement van Verdediging het die ses-en-twintigjarige Charl Engela van Pretoria opdrag gegee om 'n twee maal lewensgroot standbeeld van Danie Theron, die Boereverkenner, vir die ingang tot die Danie Theron-krygskool in Kimberley te ontwerp. Dit was Engela se eerste groot opdrag en dit het hom ongeveer vyf maande geneem om dit te voltooi. Hy het die standbeeld self in veselglas gegiet.⁵⁹⁾ Dit is by die ingang tot die Danie Theron-krygskool opgerig.⁶⁰⁾

Engela beeld Danie Theron uit as 'n Boereverkenner wat gehurk sit met sy geweer gereed in albei sy hande. Die werk is baie realisties - byna naturalisties. Vir die openbare beeldhoukuns in Suid-Afrika het hierdie standbeeld egter slegs een les: wanneer 'n openbare standbeeld gemaak word om buite te staan, moet dit van duursame materiaal gemaak word. Engela het blykbaar nie genoeg kennis gedra van die duursaamheid van die materiaal nie en omdat die vesel-

glas nie bestand is teen die elemente nie, sal die standbeeld mettertyd heeltemal verweerd raak. Daar is reeds gate in die veselglas - veral op die plekke waar water kan opdam soos bo-op die rand van die hoed.

STANDBEELD VAN GERRIT MARITZ, PIETERMARITZBURG

Gerhardus Marthinus Maritz is in Maart 1797 by Zuurveld in die distrik Graaff-Reinet gebore. Hy het later waarnemende veldkornet en wamaker van Graaff-Reinet geword. Toestande aan die oosgrens het veroorsaak dat hy in 1834 besluit het om na die binneland te trek. Hy het die Kaapkolonie in September 1836 verlaat. Piet Retief en sy groep het in Desember 1836 by Maritz aangesluit. Alhoewel Maritz soos Retief besluit het dat Natal die uiteindelijke tuiste vir die Trekkers moet wees, het hy noordwaarts tot by die Suikerbosrand saam met Potgieter gegaan. Hiervandaan is hy na Natal.

Nadat Dingaan Piet Retief vermoor het, het hy Maritz se laer aangeval, maar dié was gereed en het Dingaan se impi's afgeweer. Dit was veral as gevolg van Maritz se kalm vasberade hantering van sake dat die Trek in Natal geslaag het. Maritz het Port Natal in Mei 1838 besoek om 'n ooreenkoms met die Britse owerhede teen Dingaan te sluit en op sy terugpad het hy koors opgedoen. Nadat hy effens herstel het, het hy weer eens na Port Natal gegaan vir voorrade en met sy terugkeer is hy op 23 September 1838 by Sooilaer oorlede.

Die Natalse Voortrekkermonumentkomitee het reeds teen die einde van 1959 in beginsel besluit om onmiddellik na voltooiing van die standbeeld van Piet Retief, 'n standbeeld van Gerrit Maritz in Pietermaritzburg op te rig.⁶¹⁾ Hierdie saak is nogtans tot 1967 uitgestel, toe die komitee 'n wedstryd vir die maak van die standbeeld uitgeskryf het.

Die beeldhouer, Jo Roos het in Januarie 1968 die sekretaris van die Natalse Voortrekkermonumentkomitee gevra om besonderhede in verband met die beoogde standbeeld van Gerrit

Maritz.⁶²⁾ Hierop het dr. N. Meiring vroeg in Februarie 1968 geantwoord: "op die vraag of dit 'n realistiese voorstelling moet wees en of die hedendaagse stylrigtings toelaatbaar is, voel die N.V.M.K. dat hy die kunstenaar nie te veel aan bande wil lê nie. Dit moet egter besef word dat die nuwe monument in sy vorm en die indruk wat hy skep, nie radikaal en steurend van die bestaande beeld mag afwyk nie. Die Geloftekerk, Maritz-beeld, die Gedenkkerk en die Retief-beeld, almal op dieselfde plaveisel, behoort die indruk van 'n eenheid te skep. Sommige mense voel selfs dat die twee leiers na wie Pietermaritzburg vernoem is, voorgestel moet word deur beelde wat 'n 'tweelinggedagte' by die besoeker wek. Ander voel weer dat 'n sittende figuur afwisseling sal bewerkstellig en tog die eenheid kan bewaar."⁶³⁾ Jo Roos het dadelik 'n sketsmodel gemaak waarby hy hom veral laat lei het deur die beskrywing van Gerrit Maritz in professor H.B. Thom se boek, "Die lewe van Gerrit Maritz".⁶⁴⁾ Die sketsmodel het Gerrit Maritz uitgebeeld met 'n wetboek wat hy met albei hande teen sy bors vasdruk terwyl hy 'n toespraak lewer.⁶⁵⁾

Nadat 'n keurkomitee die ingestuurde sketsmodelle beoordeel het, is Jo Roos in November 1968 in kennis gestel dat hy binnekort besoek sou ontvang van dr. P.A. Hendriks wat op die keurkomitee gediens het.⁶⁶⁾ Die komitee was verdeeld oor die houding van die figuur en dr. Hendriks is versoek om die saak met die beeldhouer, Jo Roos, te gaan bespreek. Professor G. Nienaber was baie beïndruk met die sketsmodel maar sommige van die ander komiteeledes het gedink dat die houding te "dramaties" was - "like a revivalpreacher holding a gospel meeting" - en hulle het 'n meer bedaarde houding verkies.⁶⁷⁾ Daar is ook gevoel dat die wetboek vir 'n Bybel aangesien kon word. Dr. Hendriks het aanbeveel dat die beeldhouer die houding verander. Die beeldhouer het ingestem en op 10 Februarie 1969 het die raad van die N.V.M.K. Jo Roos opdrag gegee om 'n gipsmodel van 4½ vt. te maak.⁶⁸⁾ Hierdie sketsmodel is reeds op 3 Februarie 1969 voltooi en het Maritz getoon met 'n dokument in albei sy hande voor hom.⁶⁹⁾ Dit moes Maritz as leier sowel as wetsman en spreker voor-

stel.⁷⁰⁾ In April 1969 het Jo Roos opdrag ontvang om met die werk voort te gaan.⁷¹⁾ Hierdie opdrag was onderworpe aan sekere voorwaardes.⁷²⁾ Jo Roos het sy groot gipsmodel in November 1969 voltooi.⁷³⁾ In Februarie 1970 het Roos die komitee in kennis gestel dat mnr. H.L. Joubert in Maart met die gietwerk sou kon begin.⁷⁴⁾ Die beeld is in Julie 1970 in brons voltooi.⁷⁵⁾ Die beeldhouer het die voetstuk in September 1970 op die voorgestelde plek in Pietermaritzburg laat oprig en daarna is die standbeeld na Pietermaritzburg geneem en op sy voetstuk gemonteer.⁷⁶⁾

Gerrit Maritz word uitgebeeld as 'n lang, skraal figuur in 'n oudmodiese swaelstertpak met 'n dokument in sy linkerhand. Hy staan met die gewig van sy liggaam op sy regterbeen en kyk effens na links. Die standbeeld is grof afgewerk om by die standbeeld van Piet Retief aan te pas. Dit is realisties en staan op 'n reghoekige voetstuk met die inskripsie: "Gert Maritz, Voortrekker."

Alhoewel die standbeeld 'n grasieuse vloei van die lyn van die figuur toon, is die figuur ongelukkig uit balans. Dit skep die indruk dat dit agteroor wil val wanneer dit vanuit 'n noordelike hoek beskou word. Dit is 'n algemene beeldhoukundige fout wat veral voorkom in die werk van onervare beeldhouers wanneer hulle die gewig van 'n figuur op die een been plaas.

Die eerste standbeeld ter ere van 'n hoofman van die swart bevolking van Suid-Afrika is in Desember 1970 naby die Mapochgrotte by Roosenekal in Transvaal opgerig. Vroeg in 1970 het een van die kapteins van die Ndebele-stam naby Groblersdal die beeldhouer Phil Minnaar gevra om 'n standbeeld te maak van kaptein Nyabela, wat teen president Paul Kruger geveg het. Die stam het die geld vir die standbeeld ingesamel. Minnaar, wat by uitstek 'n realis in die Van Wouw-tradisie is, het die opdrag aanvaar. Hy het kaptein Nyabela uitgebeeld in aanvalsposisie met sy kiere omhoog in sy regterhand en sy skild en asgaaï in sy linkerhand. Die standbeeld se regtervoet was eers voor die linkervoet, maar

Minnaar moes dit verander omdat die tradisionele aanvalsposisie van die Ndebele met die linkervoet voor is. Die werk is binne drie weke voltooi. Dit is in Desember 1970 deur die gieter, Vignali, van Pretoria-Noord in brons gegiet.⁷⁷⁾

STANDBEELD VAN ADV. J.G. STRIJDOM, NYLSTROOM⁷⁸⁾

Johannes Gerhardus Strijdom is op 14 Julie 1893 in Willowmore gebore. Hy het sy skoolloopbaan op Franschhoek voltooi en het van 1910 tot 1912 in die regte gestudeer aan die ou Victoria-kollege in Stellenbosch. Nadat hy 'n graad behaal het, het hy in 1914 na Pretoria gegaan. Hier het hy staatsamptenaar geword. Hy is in 1918 toegelaat om as advokaat te praktiseer. Hy het hom op Nylstroom gevestig. Later het hy sekretaris van die distrikskomitee van die Nasionale Party in Nylstroom geword en hy was L.V. vir Waterberg van 1929 tot 1958. In 1948 het hy Minister van Landbou en Besproeiing geword en na dr. Malan se aftrede het hy op 3 November 1954 leier van die Nasionale Party en dus ook Eerste Minister geword. Hy het Premier gebly tot sy dood in Kaapstad op 24 Augustus 1958.

Na Strijdom se dood het die Nasionale Party besluit om 'n monument tot sy eer op Nylstroom op te rig. 'n Monumentkomitee onder voorsitterskap van Sy Edele S.G.T. van Niekerk is gestig en geld is ingesamel vir die monument.⁷⁹⁾ Danie de Jager is genader om 'n sketsmodel vir 'n twee maal lewensgroot standbeeld van adv. J.G. Strijdom te maak. Die beeldhouer het op grond van 'n hele reeks foto's van adv. Strijdom 'n klein sketsmodelletjie in klei ontwerp.⁸⁰⁾ Na goedkeuring daarvan, het hy hierdie sketsmodel tot lewensgrootte herskep, sonder om van 'n pantograaf gebruik te maak. Hy het terselfdertyd gewerk aan 'n detailborsbeeld van adv. Strijdom van een en 'n half maal lewensgroot, wat moes dien as 'n hulpmiddel by die maak van die volskaalmodel. Die volskaalmodel is ook van klei gemaak en die gieter het die gietvorms direk van die klei-model af gemaak. Dit is ongeveer ses maande voor die onthullingsdatum voltooi en in vyf dele in brons gegiet. Intussen is die terrein waar die standbeeld in Nylstroom opgerig sou word, opgevul en 'n voetstuk is opgerig. Danie de Jager het 'n week voor die onthulling van die standbeeld

persoonlik gaan toesig hou oor die montering daarvan op die voetstuk.⁸¹⁾

Net soos genl. Hertzog in Bloemfontein, is advokaat Strijdom hier uitgebeeld in die houding waarin hy gewoonlik toesprake gelewer het.

Hy dra 'n oorknoopbaadjie en staan wydsbeen en met gebalde vuiste. Hy kyk ferm en doelgerig na vore. Op die hoë granietvoetstuk pryk die volgende woorde: "Johannes Gerhardus Strijdom Eerste Minister van die Unie van Suid-Afrika 1954 tot 1958 en L.V. vir Waterberg 1929 tot 1958."

Die standbeeld is realisties uitgevoer. Die afwerking is kenmerkend van die plastisiteit van Danie de Jager se beeldhoustyl. Hierdie wasagtige voorkoms van die beeld veroorsaak talryke glanspunte op die oppervlak wat die vorm soms verwring. Die romp van die figuur vertoon bonkig en dit lyk asof die kop te groot is. Dit wil voorkom asof die beeldhouer die hoogte van die voetstuk oorskakel het en gevolglik die perspektiefvergroting van die kop oordryf het.

STANDBEELD VAN GENERAAL J.C. SMUTS, KAAPSTAD

As gevolg van die ontevredenheid met die Harpleystandbeeld het die gedagte by mnr. W.P. Steenkamp ontstaan om 'n nuwe Smutsstandbeeld vir Kaapstad te laat maak "wat minstens soos generaal Smuts sal lyk". 'n Nuwe komitee onder voorsitterskap van dr. Jan Dommissie is gekies, geld is ingesamel en beeldhouers dwarsoor die land is genader om ontwerpe in te stuur. 'n Groot aantal inskrywings is ontvang, waarvan baie afgekeur is omdat die komitee voorkeur gegee het aan realistiese beelde.⁸²⁾ Die uiteindelige keuse het gelê tussen 'n sketsmodel van dr. Jack Penn en een van Ivan Mitford-Barborton. Mitford-Barborton het dieselfde sketsmodel ingestuur as wat hy in 1960 aan die vorige Smutsmonumentkomitee voorgelê het.⁸³⁾ Dit was gemaak van papier-maché.⁸⁴⁾ Mitford-Barborton het uiteindelik die opdrag gekry omdat dr. Jack Penn hom aan die wedstryd onttrek het.⁸⁵⁾ Die Stadsraad van Kaapstad moes egter eers die standbeeld goedkeur voordat dit opgerig kon word. Die beeldhouer is aangeraai om die kop van

die sketsmodel op groter skaal te herontwerp voordat hy sy ontwerp vir goedkeuring aan die Stadsraad voorlê. Teen die einde van 1971 was die sketsmodel en die twee maal lewensgroot borsbeeld gereed om vir goedkeuring aan die Stadsraad voorgelê te word. Die komitee het die ontwerp in November 1971 in die ateljee van die beeldhouer besigtig.⁸⁶⁾ Op 29 Februarie 1972 het die Stadsraadslede die standbeeld goedgekeur.⁸⁷⁾ Hierop het die beeldhouer met 'n een-derde skaalmodel begin en vervolgens met die groot gipsmodel. Teen November 1973 het mnr. H.L. Joubert, die gieter, die standbeeld in brons begin giet.⁸⁸⁾ Die standbeeld is in twee en twintig stukke gegiet.⁸⁹⁾ Joubert het die gietwerk in minder as twee maande voltooi. Intussen het die Kaapse Provinsiale Administrasie die perseel voor die Kultuurhistoriese Museum in Kaapstad aan die Stadsraad geskenk vir die oprigting van die standbeeld. Die beeld is op 14 Januarie 1974 op sy voetstuk aan die bo-punt van Adderleystraat reg voor die Kultuurhistoriese Museum gemonteer.⁹⁰⁾

Generaal Smuts word uitgebeeld as die natuurliefhebber. Hy sit stokstyf op 'n klip met sy een arm reguit langs sy lyf terwyl hy sy wandelstok in sy linkerhand vashou. Sy rug is penregop en sy kop en nek is in 'n ongemaklike stywe posisie. Hy is geklee in 'n ou militêre uniform. Die standbeeld is 5,3 m hoog en dit staan op 'n 1,5-m-hoë voetstuk met die inskripsie: "J.C. Smuts 1870-1950".

Die standbeeld het aan al die vereistes van die opdraggewers voldoen. Hulle wou 'n realistiese weergawe van generaal Smuts hê - "a monument to show our children what General Smuts looked like".⁹¹⁾ Die vraag ontstaan egter of die standbeeld werklik wys hoe generaal Smuts gelyk het? Dit mag dalk 'n gekopieerde fotografiese gelykenis van sy gelaats-trekke wees, maar van sy dinamiese persoonlikheid is daar niks te bespeur nie. Gevolglik kan dit beswaarlik as goeie realistiese beeldhoukuns beskou word. Die uitbeelding word tereg as 'n "potsierlike plankstye marionetmannetjie" beskryf.⁹²⁾

Die probleem met hierdie beeld is tweeledig. Eerstens was die uitgangspunt van die gedenktekenkomitee, wat ten alle

kosste op 'n realistiese uitbeelding aangedring het, heeltemal verkeerd. Tweedens moes die beeldhouer nie die opdrag aanvaar het nie, want hy was toe reeds 'n ou man en het sekerlik besef dat hy nie meer so 'n groot opdrag met sukses sou kon voltooi nie. Dit is ironies dat die standbeeld wat opgerig is om 'n verbetering op die vorige Smutsstandbeeld te wees, nog meer omstrede geword het as sy voorganger. Dit het as monument, as beeldhouwerk en as kunswerk in wese hopeloos misluk. Die onderlinge verhoudings in die standbeeld is uitproporsie. Die bene lyk te kort vir die swaar bolyf. Mnr. E. Laubscher, hoof van die Ruth Prowse-kunsskool in Kaapstad, sê hieroor: "It is interesting to note that both Harpley and Mitford-Barberton have been guilty of unacceptable distortions and ironically it is the left leg in both instances. Harpley gave Smuts a thick lump and Mitford-Barberton made it too short."⁹³⁾ Die kop van die figuur groei ook nie organies uit die liggaam nie. Dit is skeef opgesit. "Die ore beklemtoon die totale gebrek aan skedelopbou van die agterkop, waarop daar net swak haarplakke met 'n paar krappe te sien is. Daar is geen liggaam in die stywe uiterlike uitbeelding van die klere nie. Mitford-Barberton het hom nie gesteur aan volume, die opbou van binne na buite, die plastiese waardes en die eenheid van konsensie nie Die klere is net uiterlike aanduiding; asof dit van 'n foto oorgeneem is. Daar is absoluut geen enkele aanduiding dat daar 'n ribbekas, spiere, ens. onder die klere is nie; dat daar 'n arm skuil in die mou bokant die moeragtige mansjet, met 'n hand daaraan nie. Die voue in die broek is soos uiterlike ribbe aangebring. Die linkerarm is, veral van agter gesien, onmoontlik omdat die armstruktuur en spesifiek die elmoog, ook hier nie in ag geneem is nie. En wat beteken die bult ~~hoëtop~~ die rug?"⁹⁴⁾

Die mees steurende van hierdie standbeeld is egter nie soseer die beeldhoukundige gebreke as die ligging nie. Dit pas hoegenaamd nie in by die Kulturhistoriese Museum nie. "In die fasade van die Kulturhistoriese Museum word eenvoud gehandhaaf deur die gevoelige ritmasering en duidelike kontraswerking. Hiernaas is die Smuts-beeld 'n beeldhoukundige

warboel. Daar is geen aanduiding dat die diversiteit in vorm en tekstuur funksioneel aangewend is nie".⁹⁵⁾

Hierdie standbeeld sal vir baie jare vir die toekomstige monumentele beeldhouers in Suid-Afrika 'n negatiewe voorbeeld wees van wat verwag kan word wanneer die beeldhouer bereid is om die gehalte van sy kuns te verlaag tot die peil van die kunssmaak van die algemene, oningeligte publiek.

'n Standbeeld met soortgelyke tekortkominge, is dié van John Ross in Durban. Die beeldhouster, Mary Stainbank, het opdrag gekry om 'n standbeeld te ontwerp van John Ross, die jong seun wat in 1828 van Durban na Delagoabaai geloop het om voedselvoorrade te gaan soek. Dit was bestem vir die John Ross-gebou in Durban. Die beeldhouster het 'n beeld gemaak van 'n uitgehonderde kaalvoetseun in verflenterde klere en 'n paar asgaaie in sy regterhand. Die standbeeld is in 'n rotstuin voor die hoë gebou geplaas.⁹⁶⁾ Die onderlinge verhoudings in hierdie standbeeld is nog swakker as by die Smutsstandbeeld van Mitford-Barberton. Die seun het geen heupe nie en sy arms vorm nie 'n organiese geheel met die res van die figuur nie.

Die moderne argitektuur dien as stimulant om die beeldhoukuns gaandeweg weg te laat beweeg van die tradisionele onderwerpe. Die moderne hoogbou gee daartoe aanleiding dat dekoratiewe openbare beeldhouwerk in toenemende mate op die voorgrond tree. Die klem is gaandeweg besig om van die menslike vorm na suiwer vorm te verskuif. Danie de Jager se "Man wat lees" voor die openbare biblioteek in Pietersburg, June te Water se "Vader Tyd" voor die openbare biblioteek in Oudtshoorn, Steynberg se "Glanstoring" voor die Provinsiale Administrasiegebou in Pretoria en die verskeidenheid abstrakte beeldhouwerke wat vir die nuwe Jan Smuts-lughawegebou gemaak is, is almal voorbeelde van hierdie klemverskuiwing. Die openbare beeldhoukuns verkeer tans in 'n tydperk van eksperimentering. As voorbeeld geld die vlekvrystaalkonstruksie van Mike Edwards by die Civitasgebou in Pretoria en Aileen Lipkin se vlekvrystaalbeeld "Growth" voor die nuwe Aandelebeursgebou in Johannesburg

- 1) Vir 'n bespreking van hierdie standbeelde kyk hoofstuk V p. 85 en p. 88.
- 2) "Mixed feelings over Smuts statue", The Cape Times, 1 June 1964, p. 7.
- 3) "Opdraggewers dalk skuldig", Die Transvaler, 16 Maart 1972, p. 2.
- 4) Tonder, dr. J.J. van: "Die Vereeniging-gedenkteken", Veertien Gedenktekens van Suid-Afrika, p. 136.
- 5) Pellissier, dr. S.H.: "Monumente wat nog opgerig moet word", Die Huisgenoot, 4 Januarie 1952, p. 53.
- 6) Tonder, dr. J.J. van: op. cit., p. 136.
- 7) "Uit dolk in hart spring gees van staal omhoog", Die Transvaler, 9 November 1954, p. 1.
- 8) "Coert Steynberg - Gedenkteken Vereeniging", Zuid-Afrika, April 1957, p. 50.
- 9) "Coert Steynberg reageer op kritiek", Die Volksblad, 6 Januarie 1955, p. 4.
- 10) Die Burger, 16 Mei 1959, p. 3.
- 11) "Dr. Verwoerd sal beeld onthul", Dagbreek en Sondagnuus, 30 Julie 1961, p. 6.
- 12) Die Transvaler, 17 Augustus 1961, p. 7. Hierdie monument is op 10 Oktober 1961 deur dr. H.F. Verwoerd onthul. ("Premier onthul beeld van Vryheid", Die Vaderland, 10 Oktober 1961, p. 1.)
- 13) Bosman, E.C.L.: "n Kritiese waardering en 'n beskrywing van die vrye persoonlike beeldhouwerk van Coert Steynberg", p. 52.
- 14) Brief van die Stadsklerk van Vereeniging, 11 Julie 1974.
- 15) "Die Vereeniging-gedenkteken", Die Transvaler, 13 November 1954, p. 6.
- 16) Zuid-Afrika, op. cit., p. 50.
- 17) Mnr. C.M. Booysen, voorsitter van die Natalse Voortrekkermonumentkomitee - Coert Steynberg, 28 Maart 1955.
- 18) Mnr. C.M. Booysen - Coert Steynberg, 23 Junie 1955: "Neem asb. hiermee kennis dat die keuring van die modelle/of ontwerpe van die Piet Retief standbeeld, die paniel en die borsbeelde sal plaasvind in die kantoor van dr. G. Moerdyk gedurende die week 8 tot 12 Augustus deur 'n keurkomitee waarop Dr. Moerdyk, Dr. H. Pellissier en moontlik Dr. F. Bosman sal dien. Geliewe dus u modelle en/of ontwerpe na dr. Moerdyk se kantoor, Saambougebou, Andriesstraat, Pretoria ge-

durende die eerste week van Augustus te stuur. U sal later van presiese datum in kennis gestel word waarop die keuring sal plaasvind".

- 19) Coert Steynberg - mnr. C.M. Booysen, 1 Augustus 1955.
- 20) Mnr. C.M. Booysen - Coert Steynberg, 27 Desember 1955.
- 21) Mnr. C.M. Booysen - Coert Steynberg, 13 September 1956.
- 22) Mnr. C.M. Booysen - Coert Steynberg, 25 September 1957.
- 23) Dr. A.P. Grové, sekretaris van die keurkomitee van die Natalse Voortrekkermonumentkomitee - Coert Steynberg, 23 Junie 1958.
- 24) Dr. A.P. Grové - Coert Steynberg, 22 Julie 1958. Hierdie sketsmodel is tans in die besit van adv. C.C. Schabort van Waterkloof, Pretoria.
- 25) Mnr. N. Meiring, die sekretaris, dagbestuur van die N.V.M.K. - Coert Steynberg, 23 Augustus 1958.
- 26) Coert Steynberg - mnr. N. Meiring, 6 September 1958. Kyk bylaag 11 op p. 288.
- 27) "Retief-beeld voor ou geloftekerk", Die Vaderland, 21 November 1958, p. 4.
- 28) Kyk bylaag 12 op p. 291.
- 29) Kyk bylaag 13 op p. 296.
- 30) "The return of Piet Retief - in bronze", Natal Mercury, 14 March 1962, p. 9. Die standbeeld is op 6 April 1962 deur mev. E.G. Jansen onthul. (Die Nataller, 13 April 1962, p. 5.)
- 31) "Mynwerkerstandbeeld vir Johannesburg", S.A. Panorama, Junie 1963, p. 36.
- 32) 'n Afbeelding van hierdie sketsmodel verskyn in die S.A. Panorama, Junie 1963, p. 36.
- 33) "Standbeeld van pionier", Die Transvaler, 8 Junie 1963, p. 1.
- 34) "A tall statue for a tall garage", Rand Daily Mail, 21 July 1965, p. 2.
- 35) "In Place", The Star, 3 August 1965, p. 13. Hierdie beeld is op 6 Augustus 1965 deur mnr. A. Jaffe onthul. ("Unveiled", The Star, 7 August 1965, p. 3.)
- 36) Rand Daily Mail, op. cit., p. 2.
- 37) "'Robot' (Man-Machine) by Lippy Lipshitz", Jewish Affairs, vol. 20, no. 10, October 1965, p. 1.
- 38) "Twee keer onthul", Die Vaderland, 14 Desember 1965, p. 3.

- 39) Registrasie van kunswerke in Staatsbesit.
- 40) "Standbeeld vir wyle genl. Hertzog", Die Volksblad, 21 Oktober 1957, p. 8.
- 41) Goosen, D.P. en Potgieter, J.S.: Gedenkprogram: Ont-hulling van die generaal J.B.M. Hertzog-monument, p. 25.
- 42) Hierdie keurkomitee het bestaan uit: Professor G.P.J. Trümpelmann, prof. G. Dekker en mnr. Norman Eaton.
- 43) "Hertzog-monument deur drie ontwerpe", Die Volksblad, 30 November 1961, p. 22.
- 44) 'n Duidelike afbeelding van Danie de Jager se sketsmodel vind mens in Die Volksblad, 30 November 1961, p. 22.
- 45) Dekker, prof. G.: "Die Hertzog-monument", Standpunte, Februarie 1969, p. 29.
- 46) Hierdie een-derde skaalmodel, wat later in gips gegiet is, staan tans in die ateljee van die beeldhouer by Hartebeespoortdam. Die lewensgroot model is vernietig.
- 47) "Genl. Hertzog gehuldig", Die Volksblad, 4 April 1966, p. 11.
- 48) "Dit woel en werskaf op Hertzogplein", Die Volksblad, 17 September 1968, p. 4. Die Hertzog-monument is op 21 September 1968 deur minister B.J. Vorster onthul. ("Homage to a Hero", S.A. Panorama, November 1968, p. 20.)
- 49) "Koerant in die hand staan die generaal", Die Volksblad, 23 September 1968, p. 1.
- 50) Smit, W.: "Danie de Jager - Beeldhouer", Lantern, September 1973, p. 53.
- 51) Dekker, prof. G.: op. cit., p. 30.
- 52) Die standbeeld van suster Stockdale is op 15 Januarie 1969 deur drie verpleegsters onthul. ("Sister Henriëtte statue - memorial plays dual tribute", Diamond Fields Advertiser, 16 January 1969, p. 3.
- 53) "Sculptor shows dr. Verwoerd as a fearless man", Sunday Express, 21 July 1968, p. 8.
- 54) "Verwoerd statue causes some perplexity", The Friend, 18 October 1968, p. 1.
- 55) "Beeld tuis", Die Transvaler, 16 Mei 1969, p. 6.
- 56) Die standbeeld van dr. Verwoerd is op 17 Oktober 1969 deur sy weduwee, mev. Betsie Verwoerd onthul. ("Verwoerd beeld het besondere simboliek", Die Volksblad, 17 Oktober 1969, p. 12.)

- 57) "Dr. Verwoerd het dikwels so gestaan", Die Burger, 21 Oktober 1969, p. 12.
- 58) Sunday Express, op. cit., p. 8.
- 59) "Sculptor's big work posed problems", Eastern Province Herald, 23 October 1969, p. 7.
- 60) Die standbeeld is op 1 November 1969 deur die Minister van Verdediging, mnr. P.W. Botha onthul. ("Army Camp Ceremony", Diamond Fields Advertiser, 3 November 1969, p. 3.)
- 61) "9 ft. statue of Piet Retief due next year in Maritzburg", Natal Daily News, 7 Desember 1959, p. 9.

Die Natalse Voortrekkermonumentkomitee het oorspronklik bestaan uit: sen. P.W.J. Groenewald (Voorsitter), prof. G.S. Nienaber (Ondervoorsitter), mnr. J.H. Stander (Sekretaris), mnr. N. Meiring (Peningmeester), dr. S.P. Senekal en mnr. B.J.T. Leverton.

- 62) Jo Roos - Sekretaris van die Natalse Voortrekkermonumentkomitee, 23 Januarie 1968.
- 63) Dr. N. Meiring - Jo Roos, 9 Februarie 1968.
- 64) Volgens professor Thom word Gerrit Maritz so beskryf: "Gerhardus Marthinus Maritz - Gert soos hy onder sy vriende bekend gestaan het - was onder die Voortrekkers 'n besondere tipe, iemand wat 'n mens dadelik moes raaksien. Ofskoon ons geen portrette van hom besit nie, het Lourens de Klerk, wat as jong seun die Trek meegemaak het 'n sprekende skildering van hom gegee. Hy sê Maritz was 'n mooi, groot, fris man, flink inmekaar geset, seker ses voet hoog en pen-regop".
- 65) Hierdie sketsmodel staan tans by Jo Roos in Pretoria.
- 66) Die Sekretaris van die N.V.M.K. - Jo Roos, 22 November 1968.
- 67) Persoonlike onderhoud met die beeldhouer.
- 68) B.J.T. Leverton - Jo Roos, 10 Februarie 1969.
- 69) Dr. P.A. Hendriks - Jo Roos, 10 Februarie 1969.
- 70) Hierdie sketsmodel staan tans in die beeldhouer se huis.
- 71) B.J.T. Leverton - Jo Roos, 16 April 1969.
- 72) Die voorwaardes was:
- "a) Behalwe sekere verbeterings wat deur die keurkomitee verlang word, en wat alreeds aan u meegedeel is, sal die finale beeld ooreenstem met die $4\frac{1}{2}$ vt. gipsmodel wat u in April vanjaar ingedien het.

- b) Die finale beeld sal deur sekere komiteelede goedgekeur moet word voordat dit in brons gegiet word. Ondergetekene moet in kennis gestel word wanneer die 9 vt. hoë gipsmodel vir inspeksie gereed is.
 - c) Die R700 wat reeds aan u betaal is ten opsigte van die 4½ vt. gipsmodel word beskou as gedeelte betaling van die totale bedrag van R6 000 wat aan u betaal sal word vir die voltooide werk.
 - d) U sal toesig moet hou oor die giet in brons en u moet binne 'n redelike tydperk sketsplanne vir die voetstuk aan ondergetekende lewer.
 - e) Die voetstuk wat deur die komitee goedgekeur moet word, moet deur u opgerig word en is vir u rekening.
 - f) Die komitee kan nie toestemming verleen vir die gebruik van goedgekeurde model vir enige ander doel nie behalwe vir die vervaardiging van een bronsbeeld wat langs die Voortrekkermuseum geplaas word.
 - g) Die komitee het in gedagte die onthulling van die beeld in Maart 1970 en wil graag minstens ses maande voor die tyd van u verneem of dit beslis moontlik is. Indien dit nie moontlik is nie of indien daar twyfel oor die voltooiing en oprigting in Maart 1970 bestaan, dan sal die onthulling vasgestel word vir September 1970".
- 73) Jo Roos - die Sekretaris van die N.V.M.K., 20 Oktober 1969.
- 74) Jo Roos - die Sekretaris van die N.V.M.K., 2 Februarie 1970.
- 75) Jo Roos - B.J.T. Leverton, 30 Julie 1970.
- 76) Die standbeeld is op 16 Desember 1970 deur die Speaker van die Volksraad, mnr. H.J. Klopper onthul. ("Modern Day of Pledge", Daily News, 16 Desember 1970, p. 17.)
- 77) "Ndebele kry beeld van 'n oorlogsheld", Pretoria Eksklusief, 3 Desember 1970, p. 3. Hierdie standbeeld is op 19 Desember 1970 deur Kaptein David Mapoch onthul.
- 78) Alhoewel die standbeeld "Man wat Lees" van Danie de Jager ook 'n vollengte losstaande standbeeld is, word dit nie volledig bespreek nie omdat dit deur ene mnr. Jack Botes bestel en betaal en ook deur hom onthul is op 27 November 1970. Die sketsmodel van hierdie beeld is tans nog in die besit van Danie de Jager.
- 79) Die komitee het bestaan uit: Mnr. S.G.T. van Niekerk (Voors.) mnr. A.L. Raubenheimer (Fondsorganiseerder), mnr. B.J. Schoeman, mnr. P. Meiring, sen. J. de Klerk, mnr. P.W. Botha en ander lede.
- 80) Hierdie sketsmodel wat in brons gegiet is, is tans in die Hoofkantoor van die Nasionale Party in Johannesburg.
- 81) Die standbeeld is op 10 Oktober 1972 deur mev. Susan Strijdom onthul. ("Groot seun van Suid-Afrika", Die Transvaler, 11 Oktober 1972, p. 7.)

- 82) "Hoe het Smuts gelyk?", Die Burger, 26 Januarie 1974, p. 8. "n Hele aantal sketsmodelle wat vir hierdie kompetisie voorgelê is, word in hierdie artikel afgebeeld.
- 83) "Nog 'n standbeeld van Smuts vir Kaapstad", Hoofstad, 11 Januarie 1974, p. 4. en "Kenners in wolke oor Smuts-beelde", Die Volksblad, 7 Desember 1961, p. 10.
- 84) Standard Encyclopaedia of Southern Africa, dl. 10, p. 23.
- 85) Die Burger, op. cit., p. 8.
- 86) Pretoria News, 30 November 1971, p. 11.
- 87) Cape Argus, 1 March 1972, p. 3.
- 88) Hoofstad, op. cit., p. 4.
- 89) Hoofstad, op. cit., p. 4.
- 90) Die Burger, 15 Januarie 1974, p. 11. Die standbeeld is op 25 Januarie 1974 deur die Staatspresident, mnr. J.J. Fouché onthul. ("Oubaas lyk mos so!", Rapport, 27 Januarie 1974, p. 15. en "Row over new Smuts statue after unveiling", Sunday Times, 27 January 1974, p. 2.)
- 91) "Row over new Smuts statue after unveiling", Sunday Times, 27 January 1974, p. 2.
- 92) Mesman, E.: "Nuwe Smutsbeeld groot teleurstelling", Die Burger, 28 Januarie 1974, p. 8.
- 93) Laubscher, E.: "Clutter on Adderley Street", To the Point, 15 February 1974, p. 46.
- 94) Die Burger, op. cit., p. 8.
- 95) Miles, E.: "Nekslag vir die Smuts-warboel", Rapport, 3 Februarie 1974, p. 18.
- 96) Die standbeeld van John Ross is in Maart 1974 deur sir Nicholas Cayser, voorsitter van die British & Commonwealth-groep onthul. (Brief van die Stadsklerk van Durban, 8 April 1976.)

SLOT

Die feit dat soveel monumentele beeldhouwerke in Suid-Afrika in die verlede misluk het en nog steeds misluk, is aan verskeie faktore toe te skryf. Die belangrikste faktor is die nadelige invloed wat ondoeltreffende keur- en gedenkteenkomitees op monumente uitoefen. Verder gebeur dit soms dat beeldhouers opdragte ontvang en aanneem waarvoor hulle nie opgewasse is nie, of dat hulle hulle laat beïnvloed deur die openbare mening - die publiek bly nog steeds 'n groot struikelblok omdat onkundige minderhede soms deur middel van onoordeelkundige protes daarin slaag om die beeldhoukuns te beïnvloed.

In teenstelling met die oorgrote meerderheid monumentele beeldhouwerke in Suid-Afrika waaruit duidelik blyk dat die grondbeginsels van goeie openbare beeldhouwerk by die ontwerp daarvan geheel en al buite rekening gelaat is, is daar gelukkig tog monumentele beeldhouwerke in Suid-Afrika waarin 'n neiging tot 'n meer kundige benadering tot openbare opdragte bespeur kan word.

Dit is byvoorbeeld verblydend dat die opdraggewers van die Hertzogmonument in Bloemfontein besef het dat 'n standbeeld nie los staan van sy omgewing nie en dus by die uitskryf van die kompetisie ontwerpe gevra het vir die beeld tesame met die uitleg van die terrein óm die beeld.

Daar is getrag om in die loop van hierdie studie aan te toon dat daar wel ontwikkeling in die openbare beeldhoukuns in Suid-Afrika plaasgevind het. Dit spreek uit die gunstige feit dat die Suid-Afrikaanse beeldhoukuns nie meer afhanklik is van Europese beeldhouers nie en dat daar gedurende die afgelope twee dekades meer dikwels openbare beeldhouwerk opgerig is wat in groter mate aan die beginsels van goeie openbare beeldhouwerk voldoen het.

OPENBARE BEELDHOUSERKE IN SUID-AFRIKA

<u>Naam</u>	<u>Beeldhouer</u>	<u>Datum onthul</u>
A) <u>RUITERSTANDBEELDE:</u>		
Ruiterstandbeeld van C.J. Rhodes (Kimberley)	sir H. Thornycroft	4.12.1907
Verkennermonument (Oos-Londen)	W. Reynolds-Stephen	9.11.1908
Ruiterbeeld "Energie" (Kaapstad)	C.R. Watts	5. 7.1912
Ruiterbeeld van Dick King (Durban)	H.H. Grellier	14. 8.1915
Ruiterbeeld van Louis Botha (Kaapstad)	A. Romanelli	10. 2.1931
Burgermonument (Ermelo)	Tvl. Monumental works, Johannesburg	31. 5.1935
Ruiterbeeld van Louis Botha (Pretoria)	C. Steynberg	15. 8.1946
Ruiterbeeld van C.R. de Wet (Bloemfontein)	C. Steynberg	7.10.1954
Ruiterbeeld van Andries Pretorius (Pretoria)	C. Steynberg	21.10.1955
Ruiterbeeld van K. de la Rey (Lichtenburg)	H. Potgieter	12. 2.1965
B) <u>VOLLENGTE STANDBEELDE:</u>		
Standbeeld van sir G. Grey (Kaapstad)	W. Calder Marshall	10.11.1864
Standbeeld van Koningin Victoria (Kaapstad)	sir T. Brock	21. 1.1890
Standbeeld van Koningin Victoria (Pietermaritzburg)	sir J.E. Boehm	8. 7.1890

<u>Naam</u>	<u>Beeldhouer</u>	<u>Datum onthul</u>
Standbeeld van Taalmonument (Burgersdorp)	Onbekend	17. 1.1893
Standbeeld van pres. J. Brand (Bloemfontein)	J.W. Best	5. 7.1893
Standbeeld van sir T. Shepstone (Pietermaritzburg)	prof. C. Niccoli	23.10.1896
Standbeeld van Koningin Victoria (Durban)	sir W.H. Thornycroft	19. 4.1899
Standbeeld van J. van Riebeeck (Kaapstad)	J. Tweed	18. 5.1899
Standbeeld van Koningin Victoria (King Williamstown)	F.J. Williamson	24. 5.1899
Standbeeld van sir H. Escombe (Durban)	G.E. Wade	29. 8.1903
Standbeeld van Koningin Victoria (Port Elizabeth)	E.R. Mullins	30. 9.1903
Standbeeld van Koning Edward VII (Kaapstad)	sir W. Goscombe-John	12. 4.1905
Standbeeld van Koningin Victoria (Kimberley)	Mario Raggi	18. 5.1906
Standbeeld van sir J. Robinson (Durban)	H.C. Fehr	17.10.1908
Standbeeld van C.J. Rhodes (Kaapstad)	H.A. Pegram	28. 6.1910
Standbeeld van ds. J.H. Hofmeyr (Somerset-oos)	R. Crane & Sonen, Kaapstad	5. 2.1916

<u>Naam</u>	<u>Beeldhouer</u>	<u>Datum onthul</u>
Standbeeld van Onse Jan Hofmeyr (Kaapstad)	A. van Wouw	5. 7.1920
Standbeeld van pres. S.J.P. Kruger (Rustenburg)	J.G. Achard	16.12.1921
Standbeeld van Louis Botha (Durban)	A. van Wouw	14. 7.1923
Standbeeld van dr. A. Murray (Wellington)	P. Porta	24. 8.1923
Standbeeld van ds. J.H. Neethling (Stellenbosch)	R. Crane & Sonen. Kaapstad	26. 4.1925
Standbeeld van pres. S.J.P. Kruger (Pretoria)	A. van Wouw	10.10.1925
Standbeeld van dr. A. Murray (Kaapstad)	A. van Wouw	15. 3.1929
Standbeeld van pres. M.T. Steyn (Bloemfontein)	A. van Wouw	28. 9.1929
Standbeeld van genl. H.T. Lukin (Kaapstad)	A. van Wouw	3. 3.1932
Standbeeld van C.J. Rhodes (Mafeking)	J. Tweed	10. 6.1932
Standbeeld van C.J. Rhodes (Universiteit van Kaapstad)	M.B. Walgate	7. 3.1934
Standbeeld van sir A. Theiler (Onderstepoort)	C.L. Steynberg	15.11.1939
Standbeeld van Piet Retief (Port Elizabeth)	S.W. Lückhoff	11.11.1939

<u>Naam</u>	<u>Beeldhouer</u>	<u>Datum onthul</u>
Standbeeld van Koning George V (Durban)	F. Doyle-Jones	5. 6.1940
Standbeeld "Vooruit" (Bloemfontein)	Laurika Postma	19.10.1940
Standbeeld van Dirkie Uys (Witbank)	E. J. Kruger	9.12.1949
Standbeeld van J.H. Marais (Universiteit van Stellenbosch)	C.L. Steynberg	10.10.1950
Standbeeld van Sarel Cilliers (Kroonstad)	C.L. Steynberg	16.12.1950
Standbeeld "Wording" (Vanderbijlpark)	H. Potgieter	21. 8.1951
Standbeeld "Natie" (Pretoria)	H. Potgieter	7. 9.1952
Standbeeld van pres. T.F. Burgers (Pretoria)	Moses Kottler	14. 9.1953
Standbeeld van genl. J.C. Smuts (Durban)	prof. A. Lapi	24. 5.1954
Standbeeld van M. de la Queillerie (Kaapstad)	Dirk Wolbers	2.10.1954
Standbeeld van M.W. Pretorius (Pretoria)	C.L. Steynberg	21.10.1955
Standbeeld van Bartolomeu Dias (Kaapstad)	prof. B. Feyo	12. 3.1960
Vrede van Vereniging-monument (Vereniging)	C.L. Steynberg	10.10.1961

<u>Naam</u>	<u>Beeldhouer</u>	<u>Datum onthul</u>
Standbeeld van Piet Retief (Pietermaritzburg)	C.L. Steynberg	6. 4.1962
Standbeeld van pres. S.J.P. Kruger (Krugersdorp)	Laurika Postma	10. 1.1962
Standbeeld "Wekroep" (Germiston)	H. Potgieter	14.11.1962
Standbeeld van genl. J.C. Smuts (Kaapstad)	Sydney Harpley	29. 5.1964
Standbeeld van C. von Brandis (Johannesburg)	D. MacGregor	6. 8.1965
Standbeeld "The mechanical man" (Universiteit van Kaapstad)	Lippy Lipshitz	1965
Vrouefiguur met vrug (Nelspruit)	E. Holm	10.1967
Standbeeld van genl. Hertzog (Bloemfontein)	Danie de Jager	21. 9.1968
Standbeeld van H. Stockdale (Kimberley)	dr. Jack Penn	15. 1.1969
Standbeeld van dr. H.F. Verwoerd (Bloemfontein)	Gerhard de Leeuw	17.10.1969
Standbeeld van Danie Theron (Kimberley)	Charl Engela	1.11.1969
Standbeeld van Gerrit Maritz (Pietermaritzburg)	Jo Roos	16.12.1970
Standbeeld van kapt. Nyabela (Roosenekal)	Phil Minnaar	19.12.1970
Standbeeld van adv. J.G. Strijdom (Nylstroom)	Danie de Jager	10.10.1972

<u>Naam</u>	<u>Beeldhouer</u>	<u>Datum onthul</u>
Standbeeld van genl. J.C. Smuts (Kaaipstad)	I. Mitford-Barberton	25. 1.1974
Standbeeld van John Ross (Durban)	Mary Stainbank	3.1974
Standbeeld van Totius (Potchefstroom)	Jo Roos	Nog nie ont- hul
Standbeeld van genl. J.B.M. Hertzog (Pretoria)	Coert Steynberg	Nog nie ont- hul
C) <u>GROEPSTANDBEELDE:</u>		
Die Murray-Hofmeyr- monument (Stellen- bosch)	Onbekend	28. 8.1913
Voortrekkermoeder met kinders (Voor- trekkermonument, Pretoria)	A. van Wouw	10.1939
Samewerkingstand- beeld (Bethal)	C.L. Steynberg	10. 5.1949
Hugenotemonument (Franschhoek)	C.L. Steynberg	17. 4.1948
Lugpioniersstand- beeldgroep (Jan Smuts-lughawe)	Moses Kottler	20. 3.1956
Duitse Setlaars- monument (Oos- Londen)	Lippy Lipshitz	10.10.1960
Groepstandbeeld "Aan Moedersknjie" (Ermelo)	Onbekend	2.1963
Groepstandbeeld "Strewe" (Pretoria)	Moses Kottler	27.11.1963
Mynwerkersmonument (Johannesburg)	D. MacGregor	27. 2.1964
Saaier en Maaier (Pretoria)	H. Potgieter	20. 4.1966

<u>Naam</u>	<u>Beeldhouer</u>	<u>Datum onthul</u>
Vulkaan en Prome- theus (Pretoria)	C.L. Steynberg	1966
Die Familie: Hertzogmonument (Bloemfontein)	Danie de Jager	21. 9.1968
Twee figure (Port Elizabeth)	Maureen Quinn	14.11.1968
Studenteverkeer (Potchefstroom)	Hannes van der Walt	1969
1820 Setlaars- monument (Grahamstad)	I. Mitford-Barberton	1. 9.1969
Vrou en Kind (Bloemfontein)	Mike Edwards	17.10.1969
Onderwys is lewe wek (Potchefstroom)	Ellie Holm	1970
Landbou-unie (Silverton)	Danie de Jager	28. 4.1971
Strijdommonument (Pretoria)	Steynberg & De Jager	31. 5.1972
Die Familie (Jan Smuts-lughawe)	Eben Leibbrandt	11.1972
Voortrekkerseun en -dogter (Boksburg)	Phil Potgieter	1. 6.1973
Gesinsverbandbeeld	Tienie Prichard	Nog nie ont- hul
D) <u>OORLOGSMONUMENTE</u>		
Zoeloe-oorlogs- monument (Pietermaritzburg)	Jessie Smith & Co.	11.10.1883
Monument vir Britse Soldate (Kokstad)	A. Taylor	8.10.1903
Polisiegedenkteken (Kimberley)	MacDonald & Co., Aberdeen	17. 1.1904
Perdegedenkteken (Port Elizabeth)	J. Whitehead	11. 2.1905

<u>Naam</u>	<u>Beeldhouer</u>	<u>Datum onthul</u>
Monument vir Britse Soldate (Durban)	sir H. Thornycroft	9. 4.1905
Monument vir Britse Soldate (Grahamstad)	S. Nicholson Babb	9. 3.1906
Vrouemonument (Brandfort)	R. Crane & Sonen	5.12.1906
Monument vir Britse Soldate (Pietermaritzburg)	G.E. Wade	16. 2.1907
Prince Alfred's Guard-gedenkteken (Port Elizabeth)	Onbekend	6.11.1907
Burgermonument (Burgersdorp)	R. Crane & Sonen, Kaapstad	10. 1.1908
Vrywilligersmonument (Kaapstad)	sir W. Goscombe John	15. 3.1908
Monument vir Britse Soldate (Queenstown)	Gäfflin	1908
Gideon Scheepersmonument (Graaff-Reinet)	Onbekende Italianer	2.12.1908
Rand Regiments Memorial (Johannesburg)	Naoum Aronson	1910
Burgermonument (Kroonstad)	Onbekend	1912
Vrouemonument (Bloemfontein)	Anton van Wouw	16.12.1913
Vrouemonument (Volksrust)	Crankshaw Bros.	4.1918
Vrouemonument (Mafeking)	A. Trevenen, Johannesburg	Onbekend
Burgermonument (Utrecht)	Crankshaw Bros., Newcastle	1.1920
Burgermonument (Standerton)	Onbekend	16.12.1921

<u>Naam</u>	<u>Beeldhouer</u>	<u>Datum onthul</u>
Burgermonument (Senekal)	R. Crane & Sonen, Kaapstad	Onbekend
Burgermonument (Heilbron)	Onbekend	11. 4.1924
Burgermonument (Lichtenburg)	H.L. Davis, Tvl. Monumental Works, Johannesburg	Onbekend
Burgermonument (Harrismith)	Onbekend	8.11.1938
Burgermonument (Wakkerstroom)	Onbekend	10.11.1938
Burgermonument (Dordrecht)	Onbekend	16.11.1938
Komdt.-genl.Senekal- monument (Senekal)	Onbekend	15.12.1938
E. <u>WÊRELDOORLOGMONUMENTE</u>		
Wêreldoorlogmonument (Harrismith)	Crankshaw Bros. Newcastle	14. 4.1921
Wêreldoorlogmonument (Dale College, King Williamstown)	E.T. Earp	26. 5.1922
Wêreldoorlogmonument (Beaufort-Wes)	Crankshaw Bros. Newcastle	16. 7.1922
Wêreldoorlogmonument (King Williamstown)	H. Poole & J.A. Floyd	3. 8.1922
Wêreldoorlogmonument (Queenstown)	Meredith Williams	1922
Wêreldoorlogmonument (Oos-Londen)	Charles Sargeant Jagger	1922
Skotse Oorlogs- monument (Johannes- burg)	Onbekend	1. 4.1923
Wêreldoorlogmonument (Graaff-Reinet)	H.C. Fehr	7.11.1923
Wêreldoorlogmonument (Rhodes Universiteit Grahamstad)	Alfred Drury	6.1924

<u>Naam</u>	<u>Beeldhouer</u>	<u>Datum onthul</u>
Wêreldoorlog- monument (Stutterheim)	A.S. Young	Onbekend
Wêreldoorlog- monument (Grahamstad)	G. Ledward	8. 7.1924
Wêreldoorlog- monument (Kaapstad)	Vernon March	3. 8.1924
Wêreldoorlog- monument (Selborne College, Oos-Londen)	Crankshaw Bros., Newcastle	8.11.1924
Senotaaf (Durban)	P. Metcalfe & Pil- kington	6. 3.1926
Skotse Oorlogs- monument (Pretoria)	Onbekend	7.11.1926
Delvillebosgedenk- teken (Pretoria & Kaapstad)	Alfred Turner	21. 7.1929
Wêreldoorlog- monument (Dundee)	Crankshaw Bros., Newcastle	Onbekend
Wêreldoorlog- monument (Port Elizabeth)	James Gardner	10.11.1929
Wêreldoorlog- monument (Klerksdorp)	Crankshaw Bros.	11.1931
Dan Pienaar-gedenk- teken (Johannesburg)	R. Vignali	1945
Universiteit van die Witwatersrand-oorlogs- monument (Johannes- burg)	Moses Kottler	16.11.1970

F) FONTEINBEEILDE

Howson Edward Rutherford-fontein (Kaapstad)	Onbekend	1864
---	----------	------

<u>Naam</u>	<u>Beeldhouer</u>	<u>Datum onthul</u>
Fontein (Bloemfontein)	C.F. Williams	1898
Sammy Marks-fontein (Pretoria)	W. Macfarlane & Co.	1905
A.W. Reid-Mercurius- fontein (Oos-Londen)	Onbekend	1915
Diamantpioniers- fontein (Kimberley)	Herman Wald	1953
Man met 'n bal (Klerksdorp)	E. KeiÛbrandt	1956
"Young Buck"- fontein (Johannesburg)	E. Ullman	1958
Stampede (Johannesburg)	Herman Wald	1960
Driefonteinbeelde (Stilfontein)	Moses Kottler	1961
Wilbebesfontein (Durban)	E. Ullman	1961
Lewenslus (Kemptonpark)	Alfonso Smuts	1961
African Senital (Booyens)	Edoardo Villa	1963
Playmakers (Johannesburg)	E. Ullman	1964
Goudwasserfontein (Rosettenville)	Phil Minnaar	1964
Omniafontein (Vereeniging)	Dave Lace	1964
Reliëfffontein (Lichtenburg)	Lily Sachs	1964
Serenity & Love (Johannesburg)	Moses Kottler	1965
Devoted Listener (Durban)	Ernest Ullman	1966

<u>Naam</u>	<u>Beeldhouer</u>	<u>Datum onthul</u>
Abstrakte fontein- beeld (Springs)	Onbekend	1966
Wendy op 'n padda- stoel (Edenvale)	Nell Kaye	1967
Die Familie (Johannesburg)	Ernest Ullman	1968
Goudmonumentfontein (Roodepoort)	Dave Lace	1970
Abstrakte fontein- beeld (Goudstadse Onderwyskollege)	E. Leibbrandt	1971
Jong Meisie (Benoni)	Tienie Prichard	1975
G) <u>STANDBEELDE OP GEBOUE</u>		
Vryheidsfiguur (Bo-op Ou Raad- saal, Pretoria)	Onbekend	1891
Atlasfigure (Uniegebou, Pretoria)	A. Broadbent	1913
Mercuriusfiguur (Uniegebou, Pretoria)	A. Broadbent	1913
Agt Hoekfigure (Openbare Biblio- teek, Johannesburg)	Moses Kottler	1932
Florence Nightingale (Groote Schuur-hos- pitaal, Kaapstad)	Ernest Quilter	1935
Figuur van Justisie (Magistraatsgebou, Johannesburg)	Moses Kottler	1935
Hoekfigure van die Voortrekkermonument (Pretoria)	F.J. Kruger	1945
Simboliese Regter- figure (Magistraats- gebou, Johannesburg)	C.L. Steynberg	1945

<u>Naam</u>	<u>Beeldhouer</u>	<u>Datum onthul</u>
Twee Mansfigure (Goewermentsgebou, Johannesburg)	Elsa Dziomba	1954
Kindermonument (Sondagskoolgebou, Bloemfontein)	prof. G. Ricotti & L. Postma	1959
Abstrakte vorm (Civitasgebou, Pretoria)	Mike Edwards	1975
"Groei " (Effektebeursgebou, Johannesburg)	Aileen Lipkin	1976

LITERATUURLYS

ARGIVALE BRONNE

N.G. Kerkargief, Kaapstad:

Kerkraadsnotule, Somerset-oos
2 Desember 1912
6 Desember 1915
10 Januarie 1916

Kerkraadsnotule, Stellenbosch
1917 - 1927 K.K.A. G2 - 1/3
17 September 1917
10 Oktober 1917
3 Desember 1917
14 Januarie 1918
12 Maart 1918
9 April 1918

Kerkraadsnotule, Stellenbosch
1917 - 1927 K.K.A. G2 - 1/13
13 Augustus 1923
1 Desember 1924

Notule Boek Nr. 1 Curatorium
25 Oktober 1911
1 April 1913

N.G. Kerkargief, Pretoria:

Handeling der 24ste vergadering
van de Synode der Ned. Ger. Kerk
in Zuid-Afrika, Gehouden te Kaap-
stad op Don. 16den Oktober 1919.
Kaapstad
Carmelite Pers Bpk.
1919

Handeling der 25ste vergadering
van de Synode der Ned. Ger. Kerk
in Zuid-Afrika.
Kaapstad
Carmelite Pers Bpk.
1924

Staatsargief, Pretoria:

Staatsekretaris - Inkomende stukke
Minute Nrs. R8114 - mR8130
deel I 1895
S.S. 4933 Sammy Marks - Anton van
Wouw, p. 101 - 102, 7 Oktober 1896.

Uitvoerende Raad - Sammy Marks,
5 September 1895, p. 98.

Sammy Marks - Stad van Pretoria
p. 100., 20 Augustus 1895.

Jhr. B. van Blokland - dr. Leyds,
p. 110, 30 Desember 1896.

Staatsekretaris - Inkomende stukke

Minute Nrs. R8114 - mR8130

deel I 1895

S.S. 4933

Jhr. G.J.Th. B. van Blokland -
 dr. Leyds, 19 Februarie 1897,
 p. 125.

Jhr. G.J.Th. B. van Blokland -
 dr. Leyds, 12 Januarie 1897,
 p. 113.

Staatsekretaris - Inkomende stukke

Minute Nrs. R8130 Deel II - R8149

1895 S.S. 4934

S. Marks - pres. P. Kruger en die
 Uitvoerende Raad, 2 Junie 1899.
 p. 34.

A. van Wouw - sy vader, 2 Desember
 1898, p. 50.

Eersteministerslêer 150/40/17

P.M. 1/1/298

G. Lenseigne - Suid-Afrikaanse
 Hoë-Kommissaris in Londen, 22
 Junie 1917

G. Lenseigne - Suid-Afrikaanse
 Hoë Kommissaris in Londen, 18
 September 1917

J.G. Achard - Suid-Afrikaanse
 Hoë Kommissaris in Londen, 27
 September 1917

Suid-Afrikaanse Hoë Kommissaris
 in Londen - Louis Botha in Kaap-
 stad, 6 Maart 1918

Suid-Afrikaanse Hoë Kommissaris
 in Londen - J.G. Achard, 17
 April 1919.

R.A. Blankenberg - G. Lenseigne,
 13 November 1919.

J.G. Achard - Suid-Afrikaanse
 Hoë Kommissaris in Londen, 26
 Januarie 1920

Telegram: Suid-Afrikaanse Hoë
 Kommissaris in Londen - Eerste
 Minister, Pretoria, 5 Februarie
 1920

Sekretaris van Openbare Werke
 in Pta., dr. C. Murray, Memo.
 2 Maart 1920

Eersteministerslêer 150/40/17
 P.M. 1/1/298

Suid-Afrikaanse Hoë Kommissaris
 in Londen - Eerste Minister in
 Pretoria, 16 July 1920

Dr. C. Murray - dr. F.V.
 Engelenburg, 5 November 1920

Dr. F.V. Engelenburg - Eerste
 Minister, 11 November 1920

Stadsklerk van Rustenburg - die
 Sekretaris van die Eerste Minister,
 6 Desember 1920

Eerste Minister - Burgemeester
 van Rustenburg, 23 September 1921

Burgemeester van Rustenburg -
 Eerste Minister, 26 September
 1921

Departement Openbare Werke lêer
 D.O.W. Band 32 nr. 3/76

Distriksingenieur, Kaapstad -
 Sek. van Openbare Werke, 7 Sep-
 tember 1931

J.P.A. v A. - Distriksingenieur,
 8 September 1931

F.K. Kendall - J.S. Cleland,
 26 Mei 1931

H.B. George - J.C. Edwards,
 10 Desember 1930

Distriksingenieur - P. Ley & Co.,
 22 Oktober 1930

Ooreenkoms tussen die Lukin
 Memorial committee en Anton van
 Wouw, 25 Julie 1929.

Eresekretaris van die Lukin
 Memorial Fund - genl. Tanner,
 9 Augustus 1932

Departement Openbare Werke lêer
 D.O.W. Band 32 nr. 4/76

Ondersekretaris van Openbare
Werke, 8 Januarie 1937.

Departement Openbare Werke lêer
D.O.W. Band 1499 nr. 4/5269

H. Baker - The Architect, Union
Buildings, 25 August 1910

H. Baker - the Architect, Public
Works Department in Pretoria,
3 Februarie 1911

Departement Openbare Werke lêer
D.O.W. Band 1501 nr. 5/5269

Sekretaris van die Departement
van Openbare Werke, 16 Februarie
1918

ANDER BRONNE

Briewe

Mnr. J.J. Botes - Coert Steynberg, 5 Julie 1943
Coert Steynberg - mnr. J.J. Botes, 10 Julie 1943
J.J. Botes - Coert Steynberg, 30 November 1943
Mnr. B. de W. Erlank - Coert Steynberg. 18 Maart 1944
Mnr. J.J. Botes - Coert Steynberg, 20 Augustus 1944
Coert Steynberg - mnr. J.J. Botes, 18 November 1944
Coert Steynberg - mnr. J.J. Botes, 23 September 1947
Coert Steynberg - mnr. J.J. Botes, 2 Maart 1948
Coert Steynberg - mnr. J.J. Botes, 23 Augustus 1950
Coert Steynberg - mnr. J.J. Botes, 19 October 1950
Coert Steynberg - mnr. J.J. Botes, 2 Desember 1950

Registrateur van Stellenbosch Universiteit - Coert Steynberg,
17 Desember 1947

Dr. R.L. Wilcocks - Coert Steynberg, 8 Maart 1948
Registr. van Stellenbosch Univ. - Coert Steynberg, 24
Februarie 1948

Dr. R.L. Wilcocks - Coert Steynberg, 23 Junie 1948
Coert Steynberg - Dr. R.L. Wilcocks, 18 November 1948
Coert Steynberg - die Registrateur, 10 Februarie 1949
Coert Steynberg - mnr. J.A. Clift, 18 Mei 1949
Dr. R.L. Wilcocks - Coert Steynberg, 5 Julie 1949
Mnr. A.C. Bond - Coert Steynberg, 27 September 1949
Mnr. A.C. Bond - Coert Steynberg, 26 Mei 1949

Coert Steynberg - Burgemeester van Pretoria, 6 September 1949
Stadsklerk van Pretoria - Coert Steynberg, 21 November 1949
Coert Steynberg - Stadsklerk van Pretoria, 26 November 1949
Coert Steynberg - Stadsklerk van Pretoria, 8 Februarie 1950
Coert Steynberg - Stadsklerk van Pretoria, 2 Januarie 1953

Coert Steynberg - mnr. Cleland, 1 Desember 1937
Sekretaris van Openbare Werke - Coert Steynberg, 27 Januarie 1938
Coert Steynberg - Sekretaris van Openbare Werke, 2 Maart 1938
Mnr. T. Skaris - Coert Steynberg, 9 Desember 1937
Kontrak tussen mnr. T. Skaris en E. Rossi, 28 Maart 1939
Kontrak tussen Coert Steynberg en A.C. Bond, 28 Junie 1939
Mnr. R.A. Jute, 15 April 1975

Mnr. C.M. Booyesen - Coert Steynberg, 28 Maart 1955
Mnr. C.M. Booyesen - Coert Steynberg, 23 Junie 1955
Coert Steynberg - mnr. C.M. Booyesen, 1 Augustus 1955

Mnr. C.M. Booyesen - Coert Steynberg, 27 Desember 1955
Mnr. C.M. Booyesen - Coert Steynberg, 13 September 1956
Mnr. C.M. Booyesen - Coert Steynberg, 25 September 1957
Dr. A.P. Grové - Coert Steynberg, 23 Junie 1958
Dr. A.P. Grové - Coert Steynberg, 22 Julie 1958
Mnr. N. Meiring - Coert Steynberg, 23 Augustus 1958
Coert Steynberg - mnr. N. Meiring, 6 September 1958

Jo Roos - Sekretaris van die standbeeldkomitee, 23 Januarie 1968
Mnr. N. Meiring - Jo Roos, 9 Februarie 1968
N.V.M.K. - Jo Roos, 22 November 1968
Dr. P.A. Hendriks - Jo Roos, 26 November 1968
Mnr. B.J.T. Leverton - Jo Roos, 4 Desember 1968
Mnr. B.J.T. Leverton - Jo Roos, 10 Februarie 1969
Dr. P.A. Hendriks - Jo Roos, 10 Februarie 1969
Jo Roos - dr. Leverton, 19 Februarie 1969
Jo Roos - dr. P.A. Hendriks, 19 Februarie 1969
Dr. B.J.T. Leverton - Jo Roos, 16 April 1969
Dr. B.J.T. Leverton - Jo Roos, 20 Oktober 1969
Jo Roos - Sekretaris van die N.V.M.K., 2 Februarie 1970
Mnr. N. Meiring - Jo Roos, 26 Mei 1970
Waarnemende Sekretaris van die N.V.M.K. - Jo Roos, 28
Augustus 1970

Mnr. N. Meiring - Jo Roos, 2 Oktober 1970

Jo Roos - dr. B.J.T. Leverton, 30 Julie 1970

Brief van G. de Leeuw, 8 April 1975

Brief van P. Kolbe, 9 April 1975

Brief van E. Leibbrandt, 15 April 1975

Brief van mev. V. Wald, 30 Mei 1975

Brief van die Stadsklerk van Barberton, 23 Augustus 1974

Brief van die Stadsklerk van Boksburg, 19 Junie 1974

Brief van die Stadsklerk van Brandfort, 27 Januarie 1975

Brief van die Stadsklerk van Burgersdorp, 3 Julie 1974

Brief van mnr. E.D. Stassen, Skakelbeampte van die Stadsraad van Kaapstad, 23 Junie 1975

Brief van mej. J.M. Britz, Stadsklerk van Dordrecht, 24 Maart 1976

Briewe van die Stadsklerk van Durban, 16 April 1975 en 8 April 1976

Brief van die Klerk van die Raad, Kemptonpark, 25 Julie 1974

Brief van die Stadsklerk van Ermelo, 2 Julie 1974

Brief van die Stadsklerk van Germiston, 20 Junie 1974

Brief van die Cory Bibliotekaris, Cory Library for Historic Research, Grahamstad, 18 Augustus 1975

Brief van die Graaff-Reinetse Reklamevereniging, 31 Maart 1976

Brief van die Stadsklerk van Harrismith, 7 April 1976

Brief van die Stadsklerk van Heidelberg, Tvl., 28 Junie 1974

Brief van die Waarnemende Stadsklerk van Heilbron, 15 Februarie 1975

Brief van mej. L. Kennedy, Openbare Biblioteek Johannesburg, 24 Mei 1976

Brief van die Stadsklerk van Kimberley, 12 Desember 1974

Brief van mnr. B.F. Erasmus, Stadsklerk van King Williamstown, 19 Februarie 1975

Brief van die Stadsklerk van Klerksdorp, 29 Maart 1976

Brief van mnr. S.R. Bevis, Stadsraad van Kokstad, 10 Maart 1976

Briewe van die Stadsklerk van Kroonstad, 3 Januarie 1975 en 8 Julie 1974

Brief van die Stadsklerk van Krugersdorp, 18 Julie 1974

Briewe van die Stadsklerk van Lichtenburg, 24 Junie 1974
en 30 September 1974

Briewe van die Stadsklerk van Mafeking, 11 Julie 1974 en
14 April 1975

Brief van die Redakteur van S.A. Panorama, 22 April 1976

Brief van die Klerk van die Raad van Nylstroom, 24 Junie 1974

Brief van die Stadsklerk van Oudtshoorn, 5 November 1974

Brief van mej. I. Bornman, Natal Museum, Pietermaritzburg,
25 Augustus 1975

Brief van die Port Elizabeth Reklameafdeling, 3 April 1975

Brief van dr. G.M. Ballot, Potchefstroomse Universiteit vir
Christelike Hoër Onderwys, 13 Augustus 1974

Brief van die Stadsklerk van Potgietersrus, 17 Junie 1974

Brief van die Stadsklerk van Queenstown, 18 April 1975

Brief van die Stadsklerk van Roodepoort, 20 September 1974

Brief van die Stadsklerk van Rustenburg, 12 Augustus 1974

Brief van die Stadsklerk van Senekal, 7 Januarie 1974

Brief van die Stadsklerk van Somerset-oos, 8 Julie 1974

Brief van die Stadsklerk van Standerton, 16 Augustus 1974

Brief van mev. L. Gregory, Skakelbeampte van die Tongaat
Groep Bpk., Maidstone, 24 Desember 1974

Brief van die Klerk van die Raad van Vereeniging, 11 Julie
1974

Brief van die Stadsklerk van Vanderbijlpark, 8 September
1974

Brief van die Stadsklerk van Volksrust, 6 Januarie 1975

Brief van die Stadsklerk van Witbank, 17 Julie 1974

Brief van die Stadsklerk van Wakkerstroom, 1 Augustus 1974

Plakboeke

Plakboek van Mike Edwards

Plakboek van Danie de Jager

Plakboek van Laurika Postma

Plakboek van Hennie Potgieter

ENSIKLOPEDIË

Encyclopaedia Americana	Americana Corporation
A.H. McDonald
New York/Chicago
1947
Encyclopaedia Britannica	Encyclopaedia Britannica Ltd.
William Benton
London
1963
Grote Nederlandse
Larousse Encyclopedie	Heideland-Orbis N.V.
Hasselt
1975
Kock, dr. W.J. de	Suid-Afrikaanse Biografiese
Woordeboek
Deel I en II
Nasionale Boekhandel Bpk.
Kaapstad
1968
Scheen, Pieter A.	Lexikon Nederlandse Beeldende
Kunstenaars 1750 - 1950
Kunsthandel P.A. Scheen N.V.
's Gravenhage
1970
Standard Encyclopaedia
of Southern Africa	Nasionale Opvoedkundige uitgewery
Nasionale Boekhandel Bpk.
Kaapstad
1972
Terblanche, H.T. &
Odendaal, J.J.	Afrikaanse Woordeboek
Afrikaanse Pers-Boekhandel
Johannesburg
1966
Thieme, U. & Becker, F.	Allgemeines Lexikon der
Bildenden Künstler von Antieke
bis zur Gegenwart
Verlag von E.A. Seeman
Leipzig
1922
Winkler Prins van de
Kunst	Encyclopedie van de Architectuur
Beeldende Kunst, Kunstnijverheid
Amsterdam/Brussel
1958

BOEKE

Alexander, F.L.	<u>Kuns in Suid-Afrika</u>
Skilderkuns, Beeldhoukuns,
Grafiek sedert 1900
Kaapstad
1962 |
|-----------------|---|

- Arnason, H.H. A History of Modern Art
London
Thames & Hudson
1969
- Arnott, B. Lippy Lipshitz
Kaapstad
A.A. Balkema
1969
- Baker, sir H. Architecture and Personalities
London
Country Life Ltd.
1944
- Cecil Rhodes
London
Oxford University Press
1934
- Bennet, T. Relation of Sculpture to Architecture
New York
1916
- Berman, E. The Story of South African Painting
Cape Town
A.A. Balkema
1975
- Boëseken, dr. A.J. Drie Eeue: Die verhaal van ons
vaderland
Kaapstad
Nasionale Boekhandel Bpk.
1953
- Bosman, E.C.L. Coert Steynberg: Suid-Afrikaanse
Kunsmonografieë
Pretoria
J.L. van Schaik, Bpk.
1968
- Bouman, dr. A.C. Kuns in Suid-Afrika
Tweede druk
Pretoria
Firma J.H. de Bussy
1938
- Cohen, dr. M.J. Anton van Wouw, sculptor of South
African Life
Johannesburg
Radford Adlinton
1938
- Coke, Van Deren The Painter and the Photograph
from Delacroix to Warhol
Albuquerque
University of New Mexico Press
1975

- Day, E.H. Monuments and Memorials
London
1915
- Dreyer, Eerw. A. Gedenkboek van die N.G. Kerk,
Somerset-oos
Kaapstad
Cape Times Bpk.
1935
- Zuid Afrikanischen Monumenten Album
Kaapstad
De Nationale Pers Bpk.
1916
- De Bosdari, C. Anton Anreith- Africa's first sculptor
Cape Town
A.A. Balkema
1954
- Engelbrecht, prof. S.P. Thomas Francois Burgers -
n Lewenskets
Pretoria
De Bussy
1933
- Epstein, J. An Autobiography
London
Hulton Press
1955
- Erasmus, J.L.P. Die Rand en sy grond
Pretoria
Van Schaik
1944
- Esdaille, K.A. English Monumental Sculpture since
the Renaissance
London
Society for promoting Christian
knowledge
1927
- Finch, F.R. The Cape of Good Hope: Being the
official handbook of the city of
Cape Town
Cape Town
1909
- Gardner, H. Art through the Ages
London
G. Bell & Sons Ltd.
1958
- Gerdener, G.B.A. Bouers van Weleer
Kaapstad
N.G. Kerk uitgawe
1951

- Giedion-Welcher, C. Contemporary Sculpture. An Evolution in volume and space
London
Faber & Faber Ltd.
1956
- Gordon, R.E. Shepstone - The role of the family in the History of South Africa 1820-1900 Cape Town
A.A. Balkema
1968
- Gordon-Brown, A. Pictorial Art in South Africa
London
Chas. J. Sawyer Ltd.
Grafton House
1952
- Caltex Africa (Ltd).
South African Heritage
Cape Town/Pretoria
Human & Rousseau
1965
- Hammacher, A.M. The Evolution of Modern Sculpture
London
Thames & Hudson
1969
- Hatfield, D. Some South African Monuments
Cape Town
Purnell
1967
- Henderson, G.C. Sir George Grey - Pioneer of Empire in Southern Lands
London
J.M. Dent & Co.
MCMVII
- Hoffman, M. Sculpture - inside and out
New York
W.W. Norton & Co.
1949
- Ingram, J.F. The Story of an African Seaport
Maritzburg
Wm. Watson "Times of Natal"
1899
- Jeppe, H. South African Artists 1900 - 1962
Johannesburg
Afrikaanse Pers-Boekhandel Bpk.
1963
- Knox, P. & Gutsche, T. Do You know Johannesburg
Vereeniging
Unie Volkspers Bpk.
1947

- Kruger, prof. dr. D.W. Paul Kruger
Johannesburg
Dagbreek-Boekhandel Bpk.
g.d.
- Licht, F. Sculpture 19th & 20th Centuries
London
Michael Joseph
1967
- Meilach, D.Z. Contemporary Stone Sculpture
New York
Crown Publishers inc.
1970
- Morton, H.V. In Search of South Africa
London
Methuen & Co. Ltd.
1948
- Nienaber, P.J. Skone Kunste in Suid-Afrika
Deel I
Johannesburg
Afrikaanse Pers-Boekhandel, Bpk.
1951
- Nilant, F.G.E. Kunskritiek
Pretoria
Universiteit van Pretoria
1972
- Oberholster, J.J. Die Historiese Monumente van Suid-Afrika
Kaapstad
Die Kultuurstigting Rembrandt van Rijn
1972
- Ons Kuns Deel I & II
Pretoria
Lantern & S. A. U. K.
1961
- Panofsky, E. Meaning in the Visual Arts
Middlesex
Penguin Books Ltd.
1955
- Physick, J. The Wellington Monument
London
Her Majesty's Stationery Office
1970
- Rademeyer, dr. J.I. Paul Kruger
Johannesburg
Afrikaanse Pers-Boekhandel Bpk.
1962
- Read, sir H. Art Now
London
Faber & Faber
1968

- Rees, W.L. The Life and times of Sir George Grey
London
Hutchinson & Co.
1892
- Reitz, D. Commando
Bloemfontein
A.C. White D. & U. Kie Bpk.
1929
- Rich, J.C. The Materials and Methods of Sculpture
London
Oxford University Press
1970
- Riet Lowe, C van Die Gedenkwaardighede van Suid-Afrika
Pretoria
Staatsdrukkery
1941
- Rogers, L.R. Sculpture
London
Oxford University Press
1969
- Savage, G. A Concise History of Bronzes
London
Thames & Hudson
1968
- Smail, J.L. Monuments and Battlefields of Natal
Cape Town
Howard Timmins
1965
- Monuments and Trails of the Voor-
trekkers
Cape Town
Howard Timmins
1968
- Smuts, J.C. Jan Christiaan Smuts
Cape Town
Cassel & Co. Ltd.
1952
- Steyn, N. Anton van Wouw
Pretoria
Van Eeden's Drukkers
g.d.
- Strachey, L. Queens Victoria
London
Chatto & Windus
1948

- Thom, H.B. Die Lewe van Gert Maritz
Kaapstad
Nasionale Pers
1947
- Thurston, C. The Structure of Art
Chicago
University of Chicago Press
1940
- Toft, Albert Modelling and Sculpture
London
Seeley & Co. Ltd.
1911
- Toit, M.L. du Suid-Afrikaanse Kunstenaars
Deel I : Anton van Wouw
Kaapstad
Nasionale Pers Bpk.
1933
- Tonder, J.J. van 14 Gedenktekens van Suid-Afrika
Kaapstad/Bloemfontein/Johannesburg
Nasionale Boekhandel Bpk.
1961
- 17 Perd en Ruitemonumente in
Suid-Afrika
Krugersdorp
Dr. J.J. van Tonder, Beginstraat 5
1971
- Fotobeeld van 300 Monumente, Stand-
beelde en Gedenktekens langs die
pad van Suid-Afrika
Krugersdorp
Dr. J.J. van Tonder, Beginstraat 5
1975
- Trier, E. Form and Space
London
Thames & Hudson
1961
- Tweed, L. & W. John Tweed, Sculptor - a memoir
London
Dickson
1936
- Ullman, E. Designs on Life
Cape Town
Howard Timmins
1970
- Verhelst, W. Sculpture: Tools, materials and
Techniques³
New Jersey
Prentice Hall inc.
1973

- Vogt, A.M. 19. Jahrhundert
Stuttgart
Chr. Belser verlag
1971
- Weaver, Sir L. Memorials and Monuments, Old and New
London
Newness
1915
- Wet, P.J.T. de Euufeesgedenkboek Burgersdorp
Kroonstad
O.V.S. Afrikaanse Pers Bpk.
1946

VERHANDELINGS

- Arnott, B. The Evolution of Sculpture in South Africa
University of Cape Town
1961
- Bosman, E.C.L. n Kritiese Waardering en n Beskrywing van die Vrye persoonlike Beeldhouwerk van Coert Steynberg
Universiteit van Pretoria
1961
- Bouwer, D.J. Die Geskiedenis van die Krugerstandbeeld tot 1942
Universiteit van Pretoria
1953
- Cohen, L.L. The Modern Movement in South African Sculpture
University of Cape Town
1964
- Phillips, D.J. Technical Processes of Sculpture
University of Cape Town
1938
- Van Heerden, R.J. Fanie Eloff as Beeldhouer
Universiteit van Pretoria
1963
- Van Jaarsveld, M.I. Moses Kottler
Universiteit van Pretoria
1971

BROSJURES, KATALOGI en JAARBOEKE

- Breytenbach, J.H.: Die Geskiedenis van die Krugerstandbeeld
Uitgegee deur die Krugergenootskap, Pretoria, 1966
- British Association Committee: Handbook of Cape Town and Suburbs
Compiled for the use of the members of the British Assoc. Committee for the advancement of science, Cape Town, August 1905.

Ingram, J. Forsythe; The Colony of Natal - an official illustrated handbook and railway guide
Sir J. Causton & Sons, London, 1895.

The Rand Club

Issued by the Rand Club, Johannesburg, 1957

The Voortrekker Monument, Pretoria - Official guide
Compiled and published by the board of Control of the Voortrekker Monument, Pretoria.

The Story of Cecil Rhodes - descriptive souvenir & catalogue of the Central African Rhodes centenary exhibition.
Robert MacLehose & Co., University Press, Glasgow, 1953.

Gedenkprogram van die onthulling van die J.B.M. Hertzog-monument
Saamgestel deur mnre. D.P. Goosen en J.S. du P. Potgieter.
T.W. Hayne Bpk. (Die Afrikaanse Pers Bpk.)
Johannesburg, 1962.

Gedenkprogram vir die inwyding van die H.F. Verwoerdgebou,
Bloemfontein, 17 Oktober 1969.
Swan Press Ltd.
Johannesburg, 1969.

Gedenkprogram vir die inwyding van die Jan Smuts-lughawe
Eindpuntgebou, November 1972.
Printed and designed by Gothic Printing Company Ltd.
Cape Town, 1972.

Gedenkprogram van die onthulling van die President Krugerstandbeeld
10 Oktober 1962 in Krugersdorp.
Uitgegee deur die Krugergenootskap, Krugersdorp, 1962.

Gedenkprogram vir die inwyding van die Transvaalse Provinsiale
Administrasiegebou, 27 November 1963 in Pretoria.
Ontwerp deur Ernst de Jong Studios, Pretoria
Gedruk deur Hayne & Gibson
Johannesburg, 1963.

Catalogus der Schilderijen in het Rijksmuseum te Amsterdam
met Suppl.
Hübner & Van Santen
Amsterdam, 1918.

ONDERHOUDE

Moses Kottler 8 Mei 1970.

Laurika Postma 15 Desember 1975.

Hennie Potgieter 28 Februarie 1976.

2 Maart 1976.

Mike Edwards 29 Junie 1976.

<u>Coert Steynberg</u>	15 Julie 1976.
	20 Julie 1976.
	22 Julie 1976.
	6 Oktober 1976.
<u>Dr. S.H. Pellissier</u>	31 Julie 1976.
<u>Danie de Jager</u>	7 Julie 1976.

TYDSKRIFTE

(Artikels sonder opskrifte se inhoud tussen hakkies)

The African World and Cape Cairo Express

4 August 1945 : "Anton van Wouw's Kruger Monument", p. 75.

Art Look

Oktober 1968 : Reynolds, S.: "Danie de Jager", p. 20.

De Arte

Oktober 1968 : Pieterse, J.J.: "Die Dopper Voortrekker", p. 16.

Aurora

Junie 1949 : Westhuysen, prof. dr. H.M. van der:
"Een of ander oor Suid-Afrikaanse beeld-
houkuns", p. 7.

De Boerevrou

September 1921 : Wouw, E. van: "Op reis naar Italie",
p. 13.

Mei 1922 : Wouw, E. van: "Rome", p. 8.

Desember 1924 : "Hulle plek in Hart van hulle volk", p. 6.

Julie 1925 : Reitz, pres. F.W.: "Truggekeerde Burgers",
p. 4.

Oktober 1925 : Wouw, A. van: "De Geskiedenis van her
Kruger Standbeeld", p. 27.

Januarie 1926 : "Weer iets vir ons, Vroue?", p. 4.

Oktober 1929 : "Kol. Mike du Toit vertel", p. 5.

Die Brandwag

- 15 Julie 1913 : "Onthulling van die Paul Kruger-standbeeld te Pretoria", p. 38-39.
- 25 Junie 1920 : Engelenburg, F.V.: "Over Standbeelden", p. 28.
- 25 April 1921 : (Louis Botha-standbeeld) p. 303.
- 13 Maart 1937 : Hyman, H.W.: "Anton van Wouw - 'n besoek aan sy ateljee", p. 12.
- 12 November 1937 : "'n Talentvolle beeldhouer: G. de Leeuw", p. 17.
- 30 Desember 1938 : Hugo, J.: "Anton van Wouw se nuwe planne op sy oudag", p. 25.
- 1 Desember 1939 : "Die wording van 'n Standbeeld", p. 39.
- 10 Augustus 1945 : Westhuysen, prof. dr. H.M. van der: "Anton van Wouw - Beeldhouer wat 'n tradisie geskep het", p. 12.
- 28 September 1945 : Rosenthal, E.: "Van Wouw as spotprenttekenaar", p. 11.
- 15 Februarie 1946 : Nicol, ds. W.: "Die laaste dae van Anton van Wouw", p. 15.

Die Nuwe Brandwag

- Mei 1933 : Bokhorst, M.: "Anton van Wouw", p. 64.

The Cape

- 16 July 1920 : "The Cape would like to know?", p. 14
- 16 March 1934 : "Unveiling of Rhodes statue", p. 21.

De Goede Hoop

- 15 Junie 1920 : "Onthulling van standbeeld van Onze Jan", p. 476.

Grey Universiteitskollegeblad

- Junie 1929 : Heckroodt, H.M.: "Onthulling van die president Steyn-standbeeld", p. 36.

Helikon

- Oktober 1953 : Westhuysen, prof. dr. H.M. van der: "Beeldende kuns en realiteitsvorm", p. 70.
- Maart 1954 : Westhuysen, prof. dr. H.M. van der: "Coert Steynberg", p. 13.
- September 1956 : Bosman, dr. F.C.L.: "Beeldende kunste in Suid-Afrika, 1900 tot vandag", p. 37.

Historia

- Junie 1962 : Bosman, E.C.L.: "Coert Steynberg", p. 121.
- Desember 1968 : Westhuysen, prof. dr. H.M. van der: "Die hedendaagse beeldhoukuns in Suid-Afrika", p. 262.

De/Die Huisgenoot

- Augustus 1916 : "Zuid-Afrikaanse Kunst: Anton van Wouw", p. 82.
- Februarie 1919 : "Ons Kuns", p. 620.
- Desember 1920 : N., L van: "Paul Krugerstandbeeld", p. 1.
- 6 Februarie 1925 : Toit, F.J. du: "Anton van Wouw - die beeldhouer", p. 18.
- 24 April 1925 : "Standbeeld van wyle ds. J.H. Neethling", p. 21.
- 12 Junie 1925 : (Standbeeld van pres. Brand) p. 9.
- 14 Augustus 1925 : "Krugerstandbeeld word afgebreek", p. 12.
- 22 Maart 1929 : "Onthulling van Andrew Murray-standbeeld", p. 72.
- 29 Maart 1929 : V.: "Anton van Wouw", p. 17.
- 25 Oktober 1929 : (Standbeeld van pres. Steyn) p. 19.
- 19 November 1937 : "Anton van Wouw", p. 53.
- 5 Mei 1929 : Venter, K.D.: "De Taalmonument op Burgersdorp", p. 36-37.

- 12 November 1943 : "n Standbeeld van Sarel Cilliers", p. 3.
- 3 Desember 1943 : "Van Wouw gehuldig", p. 1.
- 24 Desember 1943 : Dekker, G.: "Anton van Wouw - Grondlegger van die Afrikaanse beeldhoukuns", p. 4.
- 4 Augustus 1944 : "Standbeeld van prof. J. du Plessis onthul", p. 3.
- 22 September 1944 : (Sarel Cilliers-standbeeld) p. 17.
- 10 Augustus 1945 : "Anton van Wouw", p. 1.
- 7 September 1945 : Moerdyck, G.: "Van Wouw as mens en Vriend", p. 10.
- 4 Januarie 1952 : Pellissier, dr. S.H.: "Monumente wat nog opgerig moet word", p. 53.
- 10 Augustus 1962 : Tonder, dr. J.J. van: "Die Kruger-standbeeld op Krugersdorp", p. 6.
- 25 Julie 1966 : "Hoe moet ons premiers vereer word", p. 16.
- 4 Augustus 1967 : "Hoenderboer bêre sy pitte in kuns", p. 26.

Inspan

- Oktober 1946 : Mentz, J.C.: "Monumente en Heldeverering", p. 3.

Iscor News (supplement)

- January 1951 : "Coert Steynberg", p. xii.

Jewish Affairs

- March 1963 : "Ernest Ullman, Artist in South Africa today", p. 13.
- 10 October 1965 : "'Robot' (Man-Machine) by Lippy Lipshitz", p. 1.

Journal of Aesthetics and Art Criticism

- September 1945 : Sucker, P.: "Aesthetics of Space", p. 3.

De Kerkbode

- 11 September 1913 : "De Onthulling van het Murray-Hofmeyr standbeeld", p. 775.

- 24 Februarie 1916 : "Onthulling van het standbeeld van wijlen ds. J.H. Hofmeyr te Somerset Oost", p. 186.
- 15 Julie 1920 : "Jan Hendrik Hofmeyr", p. 748.
- 7 Maart 1923 : "Het Andrew Murray monument", p. 317.
- 13 Junie 1923 : "Het dr. Andrew Murray Monument Fonds", p. 800
- 29 Augustus 1923 : "De Onthulling van het monument van Dr. Andrew Murray te Wellington", p. 1 189.
- 4 Maart 1925 : Joubert, M.S.: "De onthulling van het monument van wijlen ds. J.H. Neethling", p. 280.
- 20 Maart 1929 : "Andrew Murray", p. 436.
- 21 April 1937 : "Nicol, ds. W.: "Die Transvaalse Sinode", p. 730

Lantern

- Mei 1952 : Bosman, dr. F.C.L.: "Coert Steynberg - Beeldhouer", p. 437.
- Desember 1967 : Ploeger, Komdt. dr. J.: "Die onthulling van die standbeeld van president M.T. Steyn in Deventer 6.7.1922."
- September 1973 : Smit, W.: "Danie de Jager - beeldhouer", p. 46.

Die Mylpaal

- Januarie 1973 : Tonder, dr. J.J. van: "Monumente langs die pad", p. 12.
- September 1973 : Tonder, dr. J.J. van: "Monumente langs die pad - Dr. H.F. Verwoerd-standbeeld", p. 24.
- Januarie 1974 : Tonder, dr. J.J. van: "Monumente langs die pad", p. 12.
- Junie 1974 : Tonder, dr. J.J. van: "Monumente", p. 29.
- September 1974 : Tonder, dr. J.J. van: "Monumente langs die pad - die J.G. Strijdom-standbeeld", p. 31.

- November 1974 : Tonder, dr. J.J. van: "Monumente langs die pad", p. 14.
- Maart 1975 : Tonder, dr. J.J. van: "Monumente langs die pad - Die Charl von Brandis-standbeeld", p. 14.
- Mei 1975 : Tonder, dr. J.J. van: "Dr. Andrew Murray-monument, p. 23.

Die Naweek

- 30 Augustus 1945 : Brander: "Anton van Wouw - in memorium", p. 14.

Nederlandse Post

- Desember 1953 : Bokhorst, dr. M.: "Kottler's Burgers - een voornaam Kunstwerk", p. 7.

Onderwysblad

- Julie 1969 : Tonder, dr. J.J. van: "Gedenkteken op Kollegeterrein", p. 191.

The Outspan

- 30 August 1929 : Lefebvre, D.: "The making of a South African sculptor", p. 9.
- 12 Desember 1930 : Cocking, H.R.: "South Africa's History in Monuments", p. 13.

Pretoriana

- Julie/September 1955 : Rex, dr. H.M.: "Die vervaardiging, aanbrenging en verwydering van die oorspronklike republikeinse wapen en leuse op die voorgewel van die goewermentsgebou", p. 10.
- Julie/September 1955 : "The Kruger Miniatures", p. 56.
- April 1956 : Rex, dr. H.M.: "Die Rustenburgse Krugerstandbeeld", p. 7.
- Desember 1969 : Spies, F.J. du Toit : "Statue on top of the old government building", p. 10.

South Africa

- 14 March 1903 : "The Escombe Memorial", p. 861.
- 10 July 1920 : "Statue to Onze Jan", p. 77.
- 14 August 1920 : "The statue and the situation", p. 302.
- 28 August 1920 : "The missing base figures - The Kruger statue", p. 373.
- 20 July 1923 : "Monument to General Botha - Chief architect of South African Union", p. 106.
- 10 August 1923 : "Durban Memorial to General Botha", p. 240.
- 21 August 1931 : "Statue of Cecil Rhodes for Mafeking", p. 251.
- 4 August 1945 : "Anton van Wouw", p. 70.

South African Architectural Record

- June 1944 : Herbert, G.: "Historical survey of the relationship of Sculpture to Architecture", p. 156.
- August 1963 : Dubow, N.: "Sculpture on Buildings", p. 25.
- August 1964 : Dubow, N.: "Statues in the Park", p. 25.

South African Panorama

- November 1956 : Kock, dr. W.J. de: "Union Buildings", p. 1.
- Junie 1963 : "Mynwerkerstandbeeld in Johannesburg", p. 36.
- Maart 1965 : "Bedrewe met metaal", p. 29.
- November 1968 : "Homage to a Hero", p. 20.
- November 1968 : "Wald's work", p. 9.
- November 1973 : "Statue of Father Time unveiled", p. 16.

Standpunte

- Februarie 1969 : "Die Hertzog Monument", p. 29.
Nr. 9 1954 : Bokhorst, M.: "Die kuns van n
kwarteeu", p. 37.

The State

- June 1910 : "Mr. Van Wouw's sculpture - A visit
to his Studio", p. 863.
May 1910 : "Arts and Crafts in South Africa",
p. 760.

Suid-Afrika

- September 1941 : Posthumus, H.: "Anton van Wouw as
Mens en Kunstenaar", p. 24.
April 1957 : "Coert Steynberg", p. 48.

Die Taalgenoot

- Februarie 1974 : Tonder, dr. J.J. van: "Port Elizabeth",
p. 14.
April 1974 : Swart, M.J.: "Jan en Maria van
Riebeeck", p. 4 & 5.

To the Point

- 15 February 1974 : Laubscher, E.: "Clutter on Adderley
Street", p. 46.

KOERANTARTIKELS

Di Afrikaanse Patriot

- 19 Januarie 1893 : "Di Taalfeest op Burgersdorp" p. 2.
2 Februarie 1893 : "Di Taalfeest op Burgersdorp" p. 3.

The Albert Times & Moteno News

- 30 Desember 1901 : (Die Taalmonument op Burgersdorp) p. 3.

De Amsterdamer, weekblad voor Nederland

Mei 1904 : Antink, M. Scharren: "Een vergeten Krugermonument", p. 4.

Die Burger

- 25 Augustus 1923 : "Onthulling van die Murray-standbeeld" p. 7.
- 16 Januarie 1929 : "Ruiterbeeld van genl. Botha", p. 9.
- 16 Maart 1929 : "Standbeeld van dr. A. Murray - plegtige onthulling", p. 8.
- 25 Maart 1929 : "Die President Steyn standbeeld", p. 9.
- 27 Julie 1929 : "Standbeeld vir wyle generaal Lukin", p. 6.
- 28 September 1929 : "Steyn-standbeeld", p. 9.
- 1 Februarie 1932 : "Marion Walgate", p. 7.
- 4 Maart 1932 : "Standbeeld van sir H.T. Lukin - onthul deur die staatshoof", p. 3.
- 30 Mei 1932 : "Die verknoeide voetstuk van die Krugerstandbeeld", p. 3.
- 11 September 1933 : "Gebeurtenisse in die Kunswêreld: Anton van Wouw die beeldhouer", p. 3.
- 5 Februarie 1934 : "Marion Walgate se beeldhouwerk", p. 3.
- 11 April 1950 : "Die standbeeld van pres. Burgers", p. 7.
- 2 Junie 1950 : "Standbeeld van J.H. Marais", p. 3.
- 11 Oktober 1950 : "Nageslagte sal hom altyd onthou", p. 1.
- 4 Oktober 1954 : (M. de la Queilleries-standbeeld.)
- 30 Mei 1964 : "Duisende by onthulling van Smuts-standbeeld", p. 17.
- 30 Mei 1964 : Alexander, F.L.: "Smuts se standbeeld - Kaapstad sal dit nog waardeer", p. 17.

- 23 November 1968 : (Maria de la Queilleries-beeld) p. 1.
- 21 Oktober 1969 : "Dr. Verwoerd het dikwels so gestaan", p. 12.
- 21 Oktober 1969 : "Nog 'moeilikheid' oor verkenner se beeld", p. 12.
- 15 Januarie 1974 : "Die nuwe standbeeld van genl. Smuts", p. 11.
- 26 Januarie 1974 : "Hoe het Smuts gelyk?", p. 8.
- 28 Januarie 1974 : "Smuts; wat gaan kunskenner seé?", p. 3.
- 28 Januarie 1974 : Mesman, E.: "Smutsbeeld groot teleurstelling", p. 8.

The Cape Argus

- 20 January 1890 : "Unveiling of the Jubilee statue of the Queen", p. 3.
- 21 January 1890 : "The Queen's statue - unveiling this afternoon", p. 3.
- 22 January 1890 : "The Queen's statue ceremony", p. 3.
- 9 July 1890 : "Queen's statue unveiled at Maritzburg", p. 3.
- 13 April 1905 : "The King's statue - unveiling ceremony", p. 7.
- 19 May 1906 : "The governor at Kimberley", p. 5.
- 6 July 1910 : "Rhodes statue - unveiling ceremony today", p. 11.
- 4 March 1932 : (Genl. Lukin) p. 13.
- 6 March 1934 : "Rhodes' statue at Groote Schuur", p. 14.
- 7 March 1934 : "Rhodes' statue at the University - the unveiling today by Lord Clarendon", p. 11.
- 29 May 1964 : "Pageantry as 2 000 see unveiling of statue", p. 1 & 7.
- 1 March 1972 : (Mitford-Barberton Smutsbeeld) p. 3.
- 18 March 1972 : "Another row over Kruger statue", p. 7.

The Cape Argus weekly edition

26 January 1893 : "The Taal Festival", p. 3.

The Cape Times

22 January 1890 : "Unveiling of Queen's statue", p. 3.

10 July 1890 : "Natal: The Queen's statue", p. 3.

31 August 1903 ; (Harry Escombe-beeld) p. 7.

22 April 1920 : "News of the day", p. 7.

25 August 1923 : "The late dr. Andrew Murray - statue unveiled", p. 10.

21 April 1928 : "Evolution of a South African school of Art: views of Mr. Gwelo Goodman & prof. Wheatley," p. 12.

4 March 1932 : "Lukin memorial unveiled", p. 13.

11 June 1932 : "Rhodes statue unveiled", p. 11.

7 March 1934 : "Rhodes statue unveiling: Today's ceremony at Groote Schuur", p. 9.

8 March 1934 : "A practical idealist - New statue of Rhodes' unveiled", p. 11.

12 March 1960 : "Diaz statue unveiling", p. 1.

1 June 1964 : "Mixes feelings over Smuts statue", p. 7.

4 June 1964 : Pols, I.: "Smuts statue reflects greatness of the man", p. 4.

30 May 1964 : "3 000 see Smuts' daughter unveil statue of her father", p. 7.

The Cape Times weekly edition

19 April 1899 : "Durban's statue", p. 5.

26 April 1899 : "Queen's statue - unveiled at Durban", p. 4.

31 May 1899 : (Queen Victoria, King Williamstown) p. 3.

24 May 1899 : "Jan van Riebeeck - unveiling of bronze statue", p. 14.

5 June 1907 : "The Taal festival at Burgersdorp"
photo supplement.

Dagbreek en Sondagnuus

23 Augustus 1953 : "Goedkoop-beleid i.s. Smutsbeeld
gelaak, p. 17.

30 Julie 1961 : "Dr. Verwoerd sal beeld onthul", p. 6.

17 Desember 1961 : Westhuysen, prof. dr. H.M. van der:
"Gee opdrag aan erkende kunstenaar",
p. 2.

19 November 1963 : "So het President Kruger vir standbeeld
geposeer", p. 12.

The Diamond Fields Advertiser

11 June 1932 : "Rhodes' monument unveiled at Mafeking",
p. 7.

15 January 1969 : "Statue of Sister H. Stockdale", p. 1.

16 January 1969 : "Boeing delay: Rand guests late for
statue unveiling", p. 1.

1 November 1969 : "400 guests for statue unveiling",
p. 3.

3 November 1969 : "Army Camp Ceremony", p. 6.

The Daily Express

7 Julie 1893 : "President Brand's standbeeld - de
onthulling", p. 2.

Eastern Province Herald

23 October 1969 : "Sculptor's big work posed problems",
p. 7.

The Friend

28 September 1929 : (Steyn-standbeeld), p. 4.

30 September 1929 : "Statue of President Steyn", p. 3.

30 September 1929 : "Honouring a Great Patriot - statue
of Pres. Steyn unveiled", p. 3.

18 October 1969 : "Verwoerd statue causes some per-
plexity", p. 1.

Die Fleur

18 September 1955 : "Hy het hul geskep en leer ken - die beskeie beroemdes", p. 21.

Die Hoofstad

23 Februarie 1970 : "Jo Roos is vinnig op pad na die boonste sport", p. 1.

11 Oktober 1972 : "Strijdom baie soos Kruger", p. 5.

The Mafeking Mail & Protectorate Guardian

13 April 1932 : "Statue of Rhodes for Mafeking", p. 1.

20 April 1932 : "Rhodes statue for Mafeking", p. 3.

30 April 1932 : "Town Council's monthly meeting", p. 3.

11 June 1932 : "Unveiling of Rhodes' statue", p. 3.

The Natal Daily News

5 June 1940 : "General Smuts unveils statue", p. 2.

6 June 1940 : (Standbeeld van George V) p. 6.

23 February 1954 : "Smuts statue arrives", p. 3.

14 May 1954 : "Smuts statue set in place", p. 2.

17 May 1954 : "Smuts statue", p. 5.

24 May 1954 : "3 000 see unveiling of memorial to Smuts", p. 1.

24 May 1954 : "Smuts statue fine - but the position", p. 1.

12 September 1955 : McIntyre, J.: "Victoria statue was city's first", p. 7.

14 September 1955 : McIntyre, J.: "Statues of two great Natal statesmen", p. 9.

15 September 1955 : McIntyre, J.: "Worthy tributes to two great South Africans", p. 9.

7 December 1959 : "9 ft. Statue of Piet Retief due next year in Maritzburg", p. 9.

16 December 1970 : "Modern day of pledge", p. 17.

The Natal Mercury

- 29 November 1864 : (Standbeeld van sir G. Grey) p. 2.
7 June 1923 : "Social and General", p. 13.
2 July 1923 : "Boer war memorial", p. 13.
23 July 1926 : Vermilion: "Anton van Wouw - an eminent South African sculptor", p. 6.
16 July 1923 : "The Botha Memorial", p. 9.
14 March 1962 : "The return of Piet Retief - in bronze", p. 9.

The Natal Mercury Pictorial

- 25 October 1905 : (Koningin Victoria-standbeeld, Durban) p. 56.
22 October 1908 : (Beeld van sir J. Robinson) p. 71
30 May 1912 : (Beeld van Koningin Victoria, Durban) p. 1097.
28 November 1912 : (Beeld van sir J. Robinson) p. 255.
29 May 1913 : (Beeld van Koningin Victoria) p. 1087.

The Natal Witness

- 24 October 1896 : "The Shepstone statue - unveiling ceremony", p. 3.

The Natal Advertiser

- 12 July 1923 : "General Smuts arrives in Durban", p. 8.
16 July 1923 : "The Botha Ideal", p. 6.

Die Nataller

- 13 April 1962 : "Piet Retief standbeeld", p. 5.

Die Noordelike Stem

- 15 Desember 1950 : "Sarel Cilliers-standbeeld: Program vir naweek", p. 3.
22 Desember 1950 : "Monument debt erased by collection 6 000 het Bewonderend gekyk toe beeld plegtig onthul is", p. 4.

Ons Land

- 13 November 1939 : "Skool se treffende hulde aan Voor-
trekker - monument van Piet Retief
in Port Elizabeth onthul", p. 7.

Die Oosterlig

- 27 Oktober 1939 : "Primêre Skool Piet Retief se monument",
p. 7.
- 3 November 1939 : "Onthulling van gedenkteken by Piet
Retief skool", p. 7.
- 13 November 1939 : "Gedenkteken onthul by Piet Retief
skool", p. 2.

The Press

- 20 March 1891 : "Pretoria Art", p. 3.

Pretoria Eksklusief

- 3 Desember 1970 : "Ndebele kry beeld van n oorlogsheld",
p. 3.

Pretoria News

- 17 December 1921 : "Kruger statue at Rustenburg - the
unveiling", p. 3.
- 31 July 1945 : "Death of Anton van Wouw", p. 5.
- 5 January 1949 : "Steynberg's statue of Sarel Cilliers",
p. 1.
- 14 October 1949 : "City Council's plan for statues of
trekkers", p. 4.
- 21 February 1952 : "All hands to the statue", p. 1.
- 2 July 1953 : (Burgers standbeeld) p. 5.
- 14 September 1953 : "President Burgers - man of tragedy and
vision", p. 4.
- 15 September 1953 : "Tributes paid to President Burgers at
statue unveiling", p. 5.
- 11 October 1954 : "Premier unveils statue of Pres. Kruger
as jets fly past", p. 1.
- 22 October 1955 : "Main speeches at unveiling of statues",
p. 7.

- 14 March 1972 : Gordon, D.: "Sculptor claims: Those four burgers are Not Van Wouw's", p. 4.
- 28 January 1974 : "Smuts standbeeld in Kaapstad", p. 5.
- 4 May 1976 : Theron, J.: "Its tough being a sentry for Oom Paul", p. 17.

Rand Daily Mail

- 6 July 1920 : "Statue to 'Onze Jan' - unveiling ceremony at Cape Town", p. 5.
- 17 December 1921 : "Kruger statue - unveiling at Rustenburg", p. 7.
- 10 October 1925 : "President Kruger en die ou Hoofstad. Die standbeeld deur Anton van Wouw", p. 22.
- 10 January 1949 : "Preview: Sculptor Mr. Steynberg beside his statue of Sarel Cilliers", p. 7.
- 21 February 1951 : "Moses Kottler's latest work", p. 1.
- 22 February 1954 : "Reader's points of view: Smuts statue offends", p. 8.
- 21 July 1965 : "A tall statue for a tall garage", p. 2.

Rapport

- 19 September 1971 : Merwe, Justinus van der: "Ons sluk enige monument - mits hy nie kaal is", p. 18.
- 12 Maart 1972 : Merwe, Justinus van der: "So kry jy die joppie!", p. 5.
- 19 Maart 1972 : "n Staatsgreep na bakleiery gevra", p. 7.
- 19 Maart 1972 : "So seek staat moeilikheid", p. 7.
- 27 Januarie 1974 : "Oubaas lyk mos so!", p. 15.
- 3 Februarie 1974 : Miles, E.: "Nekslag vir die Smuts-warboel", p. 18.

The Star

- 24 October 1896 : "Sir Theophilus Shepstone - the Maritsburg memorial", p. 2.
- 1 October 1903 : "Queen Victori's statue at the Bay - unveiling ceremony", p. 6.
- 19 May 1906 : "The Cape Governor's tour", p. 11.
- 19 October 1908 : "Notable Natal Premier - Statue of Sir John Robinson - the unveiling", p. 11.
- 28 June 1910 : "Rhodes' statue unveiled", p. 10.
- 6 July 1920 : "Debt to 'Onze Jan'", p. 8.
- 17 December 1921 : "Rustenburg ceremony - unveiling of Kruger statue", p. 10.
- 14 July 1923 : "Durban's tribute to Genl. Botha", p. 12.
- 9 October 1926 : "When a Johannesburg sculptor began", p. 7.
- 10 June 1932 : "Tribute to Cecil Rhodes", p. 8.
- 10 March 1939 : "Damaged statue 'discovery'", p. 8.
- 5 June 1940 : "7 000 cheer Smuts", p. 11.
- 3 August 1965 : "In Place", p. 3.
- 7 August 1965 : "Unveiled", p. 3.

The Sunday Express

- 4 June 1961 : "'Dagger-in-heart' monument: unveiling delayed", p. 7.
- 21 July 1968 : "Sculptor shows Dr. Verwoerd as a fearless man", p. 8.

The Sunday Times

- 27 January 1974 : "Row over new Smuts statue after unveiling", p. 2.

The Sunday Times Colour Magazine

- 4 March 1973 : Tuffin, J.: "Their faces are his fortune", p. 6-8.

Die Transvaler

- 6 Junie 1938 : "No. 1. Oomblikke by Afrikaner kunstenaars", p. 4.
- 27 Junie 1938 : "Afrikaanse kunstenaars aan die woord ... nr. 4 Steynberg oor ons volksmonumente", p. 4.
- 7 September 1944 : "Hoe standbeeld van Sarel Cilliers daar uitgesien het", p. 8.
- 9 November 1954 : "Uit dolk in hart spring gees van staal omhoog", p. 1.
- 13 November 1954 : "Die Vereeniging-gedenkteken", p. 6.
- 22 Oktober 1955 : "Pretoriusbeelde met luister onthul", p. 1.
- 19 November 1957 : "Panele voltooi vir standbeeld van President", bylaag, p. 1.
- 16 Junie 1958 : "Krugerstandbeeld kos sowat £15,000", p. 7.
- 8 Desember 1960 : "Oprigting van gedenkteken deur koerant gekritiseer", p. 9.
- 17 Augustus 1961 : (Vrede van Vereeniging-monument) p. 7.
- 11 Oktober 1962 : "Plegtigheid en vreugde op Krugerfeeste", p. 1.
- 8 Junie 1963 : "Standbeeld van Pionier", p. 1.
- 16 Januarie 1964 : "Steynberg verdedig sy standbeeld van Piet Retief", p. 12.
- 16 Mei 1969 : "Beeld tuis", p. 6.
- 16 Maart 1972 : "Opdraggewers dalk skuldig", p. 2.

Die Vaderland

- 8 Julie 1944 : "Kerk in Transvaal beloof groot bedrag vir standbeeld van Charl Cilliers", p. 4.
- 13 September 1944 : (Sarel Cilliers-standbeeld), p. 15.
- 24 Oktober 1947 : "Standbeeld van stigter van Pretoria", p. 15.
- 17 Oktober 1955 : "Onthullingsfees in Pretoria", p. 28.

- 20 Oktober 1955 : "Hoofstad se eeufees amptelik geopen. Pretorius-beelde more aand onthul", p. 7.
- 22 Oktober 1955 : "Hoogtepunt by fees", p. 1.
- 21 November 1958 : Retiefbeeld voor ou Geloftekerk", p. 4.
- 10 Oktober 1961 : "Premier onthul beeld van vryheid", p. 1.
- 10 Oktober 1962 : "Staatspresident onthul Krugerstandbeeld - 5,000 by Paardekraal", p. 1.
- 14 Desember 1965 : "Twee keer onthul", p. 3.
- 16 Mei 1969 : (Dr. Verwoerd-standbeeld), p. 10.

Het Volksblad

- 10 November 1864 : (Standbeeld van sir G. Grey) p. 4.
- 12 November 1864 : (Standbeeld van sir G. Grey) p. 2.
- 9 Oktober 1925 : Preller, G.: "Geskiedenis van die Krugerstandbeeld in Pretoria", p. 9.
- 18 Maart 1929 : "Standbeeld van president Steyn in September", p. 10.
- 15 Junie 1929 : "Anton van Wouw", p. 7.
- 30 September 1929 : "Steyn-standbeeld onthul", p. 7-9.
- 25 Januarie 1936 : Meiring, P.: "In Anton van Wouw se ateljee", p. 13.
- 19 Oktober 1940 : "Verowerende Jeugdag-geesdrif", p. 6.
- 6 Januarie 1955 : "Coert Steynberg reageer op kritiek", p. 4.
- 21 Oktober 1957 : "Standbeeld vir wyle genl. Hertzog", p. 8.
- 30 November 1961 : "Hertzog-monument deur drie ontwerp", p. 22.
- 7 Desember 1961 : "Kenners in wolke oor Smuts-beelde", p. 10.
- 4 April 1966 : "Generaal Hertzog gehuldig", p. 11.
- 9 September 1968 : "Hertzog-beelde se reis begin", p. 1.
- 17 September 1968 : "Dit woel en werskaf op Hertzogplein", p. 4.

- 21 September 1968 : "Hertzog: Vanmiddag se Program",
p. 5.
- 23 September 1968 : "Koerant in hand staan die Generaal",
p. 1.
- 23 September 1968 : "Dit is die generaal ... en dit ver-
duidelik alles", p. 5.
- 17 Oktober 1969 : "Verwoerdbeeld het besondere simbo-
liek", p. 12.

De Volkstem

- 17 Januarie 1893 : "Het Burgersdorp Taalfeest", p. 3.
- 21 Januarie 1893 : "De onthulling van het Taalmonument
te Burgersdorp", p. 3.
- 24 Januarie 1893 : "Het Burgersdorp Taalfeest", p. 3.
- 7 Julie 1908 : (Anton van Wouw) p. 7.
- 5 Julie 1920 : "Onthulling van Hofmeyr-standbeeld",
p. 2.
- 29 September 1921 : "n Kruger standbeeld", p. 2.
- 13 Desember 1921 : "Onthulling Kruger-standbeeld op
Rustenburg", p. 10.
- 17 Desember 1921 : "Kruger statue at Rustenburg", p. 3.
- 12 Oktober 1925 : "Paul Kruger se Eeufees-viering -
n Uïters indrukwekkende plegtigheid",
p. 5.
- 9 Maart 1929 : "n Gesprek met Anton van Wouw. Ons
beeldhouer se indrukke van Europa:
Die Steyn standbeeld", p. 1.
- 16 Maart 1929 : "Onthulling van 't Andrew Murray
standbeeld", p. 5.
- 30 April 1938 : (Borsbeeld van Achard Kruger) p. 1.
- 16 November 1939 : "Sy werk was vir hom alles. Generaal
Smuts bring hulde aan sir Arnold
Theiler", p. 6.

Het Westen

- 6 Julie 1920 : "Onthulling Hofmeyr-standbeeld", p. 7.

Bylaag 1

DIE MEES ALGEMENE CHEMIESE MENGSELS

<u>Kleur</u>		<u>Metode</u>
Geel-groen	Salmiak	3½ lb.
	Koperasetaat	2 lb.
	Water	1 gell.
Appelgroen	Tafelsout (Natrium-chloried)	20 oz.
	Ammonia	16 vl. oz.
	Ammoniumchloried	20 oz.
	Asyn	1 gell.
Blougroen	Natriumthiosulfaat	1 oz.
	Ystersalpeter	8 oz.
	Water	1 gell.
Antieke groen	Kopersulfaat	12 oz.
	Ammoniumchloried	2 oz.
	Water	1 gell.
	Spoel eers in koue water en dan in warm water.	
Skakerings van bruin	Kaliumsulfied	2 oz.
	Bariumsulfied	4 oz.
	Ammonia	4 vl. oz.
	Water	3 - 5 gell.
Antieke effek	Was die brons met kopernittraat, Laat dit droog word. Bedek met 'n dik laag kopernittraat. Stippel met Salamoniak en modelleerkleimengsel. Voeg kalksteenpoeier by. Sproei die hele oppervlak van die beeld met melk. Laat dit droog word en dan sal die kleur vasgelê wees.	

Kleur

Renaissanceswart

Metode

Bedek die brons met Kopernitraat en laat dit effens oksideer en droog word. Verhit die oppervlak oor 'n rokende strooi vuur totdat die verlangde kleur verkry is. Hou aan om die bronsstuk in die rook rond te draai. Maak nou die oppervlak met chloorammonium (salmiak) skoon. Begrawe die beeld in 'n blompot met sand. Deurweek die sand in die pot elke twee dae met melk. Haal die bronsstuk na twee weke uit, bedek die oppervlak met kalksteenpoeier en begrawe weer in die sand. Deurweek die sand weer eens elke twee dae vir twee tot drie weke. Haal die bronsstuk uit en borsel dit af.

LEWIS & MARKS,
PRETORIA,
LONDON, & JOHANNESBURG
TELEGRAPHIC ADDRESS, "LEWISMARKS"
POSTAL ADDRESS, P.O. Box, 379,
PRETORIA.

100

N 8130 95
Pretoria, South Africa.

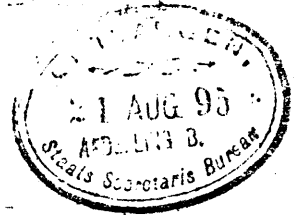
20 Augustus 1955

Aan Zyn HoogEdele

den Staatspresident

en HEd. leden van den Uitvoerenden Raad

Hoog Ed. Heer en Heeren

Ik heb besloten de stad Pretoria te begiftigen met de som van £10,000,- (tien duizend pond sterling) onder de volgende voorwaarden.

Dat er een marmereen standbeeld zal worden opgericht voor Zyn HoodEdele den Staatspresident op eene plaats te worden aangewezen door Zyne HoogEdele.

Dat de balans zal worden besteed op eene manier door Zyn HoogEd. te worden bepaald, ten voordeele der stad Pretoria.

Indien mogelyk, zou ik gaerne zien dat het bestellen van het standbeeld aan my zal worden overgelaten.

Gaarne vernam ik zoo spoedig mogelyk op wiens naam, en in welke bank ik het geld moet deponeeren.

Hoogachtend

Uw dienstwillige dienaar

Samuel Marks
H.B.

Bylaag 3

COPIE

Pretoria, Zuid Afrika.
7den October 1896.

Aan den WēEdelen Heer A. van Wouw.
Pretoria.

WēEdele Heer,

Standbeeld van President Kruger

Met betrekking tot het bovengenoemd werk, hebben wy de eer U te melden dat de volgende de voorwaarden zyn onder U het uitvooren van het standbeeld wordt opgedragen.

1. Dat U onmiddellyk naar Europa vertrekt en dat het werk daar door U of in Frankryk of in Italie en onder Uw toezicht uitgevoerd wordt en wel binnen een tydperk van $1\frac{1}{2}$ jaar van af den 1sten dez zer gerekend.
2. Dat U na verloop van dien tyd naar Pretoria terugkeert om toezicht te houden op de oprichting van het standbeeld alhier.
3. Dat U voor Uwe diensten een salaris van £ 40:-:- (Veertig pond) per maand ontvangs, gedurende eene tydruimte, twee jaren niet te boven gaande, van af den eersten dezer gerekend, welk salaris naar U verkiest of ten kantore van Lewis en Marks Pretoria of Lewis & Marks, 8 Finch Lane London betaalbaar zal zyn.
4. Dat U vrye reiskosten voor Uwe vrouw, Uw kind en Uzelven naar en van Europa en ook naar en van zulke plaatsen in Europa ontvang die U ten einde het werk te voltooien genoodzaakt is te bezoeken.
5. Dat U alle atelier kosten en hulp die U voor het gieten van het standbeeld of anderzins noodig mocht hebben, vergoed zullen worden.
6. Dat wy of onze vertegenwoordiger of vertegenwoordigers ten allen tyde het toezicht zullen hebben op Uw werk zoowel in Europa als in Pretoria.
7. Dat U al het mogelyke zult doen om met goed gevolg het standbeeld te voltooien.

Hoogachtend,

w.g.S. Marks.

Bylaag 4

This day the twenty first day of the month of May, in the year eighteen hundred and ninety eight in Rome, in the house of Mr. Henry Hamilton, Piazza di Spagna No. 57. With this private deed, drawn up in duplicate originals valid according to law between the undersigned.

Anthony van Wouw, son of Ludorf, born at Driebergen, (Holland) living in Rome, and for each effect of this deed, choosing domicile there, in Via Margutta No. 51 Ateliers No. 6 and 7, Sculptor

and

Franciscus Bruno, son of the late Philippus, born and living in Rome and for each effect of this deed choosing there in Via Goosi No. 30 outside the Porta del Popola, Brass Founder, is agreed and determined as follows.

1. The said Franciscus Bruno accepts and binds himself to cast in bronze five figures, serving for a monument to be erected in Pretoria for His H(onour) the President of the Transvaal Republic, and of which the said Mr. van Wouw will only give him the models in plaster of Paris, which the founder Mr. Bruno must take in receipt in the workshop of the sculptor, and he must transport the same at his own risk and cost till in the foundry where he will have to preserve the same, after the casting in bronze, at the disposition of the sculptor, for a period not exceeding one year. Four of the abovenamed figures representing Africander Boers in sitting position having a height of 2,20 meters, and the other figure representing the President of the Republic in standing position having a height of about 4,50 meters.
2. The casting will take place according to all rules and style of perfect art, and the bronze must contain (92) ninety two parts copper of every hundred parts and eight parts tin, a beginning to be made at once with the work and to be finished in the period of eight months, to be counted from the date of this contract, the casted

figures will be provided inside with bronze bolts points of support, and bronze bolts will be placed on the pedestal to the full satisfaction of the sculptor.

3. The sculptor Van Wouw puts at the disposal of the founder, from this moment, three of the models of the figures to be cast in bronze, that is to say: that of the President and two of the Boers, reserving to himself the right to put at his disposal the two other figures of the Boers, not after the 21st October first coming, in neglect of which, the period of eight months agreed upon by the founder for the delivery of these two figures, will be lengthened by as many days as the sculptor will neglect to hand over the models of those figures to the founder.
4. If the casting in wax has taken place by the founder, he will have to submit each figure to the approbation of the sculptor, or of other persons, especially authorised in writing by the sculptor for this purpose, before a beginning can be made with the casting in bronze, and after this last has taken place, it will have to be verified in the same manner by the sculptor or by some one appointed by him for that purpose. After agreement of both parties it will be determined which colour and tint (patina) will be given to the figures.
5. All costs without any exception, including even the packing of the figures after the casting in bronze, are exclusively for the founder, it being thus calculated, and agreed on in the fixed price of thirty nine thousand five hundred liras (39,500) which sum will be paid by the sculptor for one fourth part at the deed of the large figure, representing the President, for another fourth part at the delivering of two of the four figures representing "The Boers" and the rest of the deed of delivery of the whole work after packing. This delivery will take place in the foundry where the

founder must guard the packed figures till the moment that they can be expedited.

7. The sculptor, or persons especially authorised in writing by him, will have the right of entrance at all time and hours to the foundry of Mr. Bruno to verify and control the good progress of the work in which the founder will not be able to bring any change whatsoever, without being authorised thereto by the sculptor.
8. If the time, agreed on in the period circumscribed above for the delivering of the whole work by the founder, is surpassed by him, he will be bound to pay, as title of damage, a sum of one hundred lires for every day that the said time of delivery is retarded, which sum will be withheld by the sculptor at the payment of the price stipulated on.
9. Any difference whatsoever which will arise between both parties in consequence of this deed will be referred to one arbitrator, if the parties agree in the choice of same, and it will be referred to three arbitrators, each of the parties to choose one of these, and the third to be appointed by Mr. Henry Hamilton, if they remain in disaccord over this.

This contract is written in the Italian language and as this language is not familiar to Mr. van Wouw, and has been read to him, translated in his mother tongue (Dutch) by Mr. Henry Hamilton, son of the late Marcus, a person who enjoys his full confidence and who undersigns this deed with both parties, which they acknowledge to be according to their will in all and everything.

Written, read and signed in the presence of Louis Muratori, son of the late Ferdinandus, advocate, born at Modena, living in Rome, and Alfredo Hamilton, born and living in Rome, as witnesses, who also, together with both parties and Mr. Henry Hamilton, undersign as such.

(was signed) A. van Wouw (Sculptor)
Franciscus Bruno (Brass Founder)
Henrico Hamilton
Avoo Ludorico Muratori (Witness)
Alfredo Hamilton (Witness)

Bylaag 5 (i)

COPY

Paris 22 Juin 1917.
6 rue Edouard Detaille.

Monsieur Le Commissaire Gal.
de l'Afrique du Sud.

Un de mes amis, Georges Achard, sculpteur de talent, avait été regu par le Président Kruger pendant son séjour à Paris et avait fait sa statue, dont je vous une petite reproduction, à titre de renseignement, pensant que cela pourrait vous intéresser.

Le Sculpteur serait dispose á faire don de cette statue en plâtre, de grandeur nature, qui avait été exposée au Salon des Artistes et avait été très appréciée.

Si cette proposition pouvait vous être agreable vous voudrez bein avoir l'obligance de m'en prévenir. Les seuls frais qui vous incomberaient, seraient le port et l'emballage.

Les circonstances actuelles ne permettent peut-être pas de faire voyager les statues, mais ne peuvent empêcher de prendre décision pour l'après guerre.

Veillez recevoir Monsieur Le Commissaire Général, l'assurance de mes sentiments les plus distingués.

(Signed) Georges Lenseigne.

Bylaag 5 (ii)

Engelse vertaling van bylaag 5 (i).

One of my friends, Georges Achard, a sculptor of talent, was received by President Kruger during his sojourn in Paris and made a statue of him of which I enclose a small photograph thinking that it might interest you.

The sculptor would be prepared to give this statue in plaster, life size, which was exhibited in the Salon des Artistes and was very much appreciated.

If this suggestion is agreeable to you would you be good enough to let me know.

The only charges incumbent on you would be the carriage and packing.

Under the circumstances it would perhaps not be wise to forward the statue but that cannot prevent a decision being arrived at after the war.

Please accept Etc., etc.

(Sgd.) Georges Lenseigne.

Bylaag 6

12/205/17.

17th April, 1919.

Dear Sir,

With reference to previous correspondence regarding your generous offer of a statue of the late President Kruger, I have now received intimation from General Botha and the Acting Prime Minister in South Africa that bronze has been decided upon. I am therefore now in a position to request you to put in hand the execution of the statue, in bronze, at the cost of 23,000 francs, delivery to be made in seven to ten months.

I shall be glad to have your confirmation, and to know that the work has been put in hand. Will you most kindly furnish at an early date a rough sketch showing dimensions of the statue, approximate weight, your proposals in regard to packing in a suitable manner for shipment to South Africa, and any other details that may occur to you.

Please accept the assurance of my continued regards and best wishes for the future.

I am, Sir,

Monsieur Jean Georges Achard,
32 rue Dutot,
Paris, XVeme

Yours sincerely,
(Geteken W. Schreiner)
High Commissioner

Bylaag 7

Inzake Achard's Kruger-standbeeld.

Wel Edel Gestrenge Heer de Eerste Minister,
Pretoria.-

Wel Edel Gestrenge Heer,

Ingevolge uw opdracht van 5 November laatstleden heb ik 'n vergadering saamgeroepen, waaraan deel genomen werd door de Burgemeester van Pretoria,

architekt P. Eagle,

Beeldhouwer Fanie Eloff,

de heren Murray en Clelland, van 't P.W.D. en myzelf.

Nadat 't Kruger-beeld was bezichtigd, werden verscheiden plekken te Pretoria genoemd as geschikt voor plaatsing van 't beeld. Maar nadat kennis was genomen van de brief der plaatselike tak der Vrouwe Federasie (waarin melding wordt gemaakt van 'n algemeen gedeelde begeerte om op 't Kerkplein van Pretoria 'n Kruger-standbeeld-opgericht te krygen, bekostigd uit 'n door 't publiek betaalde fonds), alsmede van een brief, aan my gericht door de Stadsklerk van Rustenburg dorp (de wens der municipaliteit te kennen gevende om 't beeld te Rustenburg opgericht te hebben, werk onderstaande voorstel van myzelf, gesecondeerd door de heer Fanie Eloff, unaniem aangenomen:

dat Z. Ed. Gestr. de Eerste Minister ge-adviseerd worde om 't Kruger-standbeeld van Achard aan de municipaliteit van Rustenburg aan te bieden, op grond dat Pretoria alreeds 'n Kruger-standbeeld bezit (in 't Princesse-park) en eerlang 'n tweede Kruger-monument op 't Kerkplein Zal krygen.

Hiermede is myn taak voltooid. Sta my inmiddels toe nog als myn bescheiden persoonlike opinie te vermelden dat eventuele plaatsing van 't Kruger-beeld te Rustenburg 'n waarborg zal worden voor rust onder Pretoria's burgery. Hoe en waar ook te Pretoria geplaatst, zal dit beeld onvermydelik aanleiding

geven tot gegriefdheid tegen de hoge overheid, die de
plaatsing gelastte!

Ik heb de eer te zyn, Wel Edel Gestrenge Heer,

uw dienswillige dienaar
(Geteken F.V. Engelenburg.)

Pretoria, II November 1920.

Bylaag 8

EXTRACT FROM MEMORANDUM OF AGREEMENT BETWEEN
THE LUKIN MEMORIAL COMMITTEE
AND
ANTON VON WOUW

.....

The SCULPTOR agrees and undertakes to carry out the work of making and erecting a Statue of the late General Sir HENRY TIMSON LUKIN, K.C.B., C.M.G., D.S.O., upon and subject to the following conditions:

1.- The SCULPTOR shall immediately on the signing of this Contract enter upon the work of preparing a model of the said Statue two feet in height in plaster and all other dimensions suitable proportioned for submission and approval on behalf of the COMMITTEE by General Tanner and/or Colonel Thackeray, or some person nominated by them jointly for that purpose. The SCULPTOR shall make such alterations in the said model as may be necessary to comply with the directions of the said General Tanner, and/or the said Colonel Thackeray.

2.- The said sketch model shall be completed to the satisfaction of the said General Tanner and/or Colonel Thackeray, within a period of three months reckoned from the date of the signing of this Agreement.

3.- As soon as the said sketch model has been approved in terms of the foregoing provisions the SCULPTOR shall put in hand and undertake the work of preparing a full size Statue in accordance with the said Sketch Model, the completed Statue to be eight and a half feet high and otherwise suitably proportioned for mounting on a pedestal of suitable design and size to be provided as hereinafter stipulated.

4.- The SCULPTOR undertakes and agrees that he will proceed with the work continuously from the date when the Sketch Model has been approved until the full size plaster model for the final Bronze Statue has been completed and in anyevent agrees and undertakes that the said work will be completed not later than twelve months reckoned from the date of the signing of this Contract.

5.- As and by way of consideration for the services to be rendered and the work to be done by the SCULPTOR in terms hereof, the COMMITTEE shall pay him the sum of £1500. Such sum shall be paid in the following manner:

- (a) On the signing of this Contract the sum of £100.
- (b) On completion and approval of the Sketch Model as hereinbefore provided, the sum of £150.
- (c) Each month during the progress of the work on the final Plaster Model, such sum as shall be certified by the said Colonel Thackeray, as representing the value of the work done during that month until he shall have received with the payments provided for in (a) and (b) hereof, the total sum of £1500.
- (d) On production to the said Colonel Thackeray of the shipping documents in respect of the transport of the final plaster model to Europe the sum of £350 sterling.

6.- The SCULPTOR shall be responsible for the work of preparing the final Bronze figure from the plaster Model prepared by him as herein provided and shall bear the whole expense of preparing and shipping the same to South Africa and undertakes and agrees:

- (i) That the said final Statue shall be constructed of Bronze containing 90% Copper and 10% Tin.
- (ii) To deliver the said completed Bronze figure on the Site where the same is to be erected at or before the expiration of 20 months reckoned from the date of this Contract, and

7.- The COMMITTEE shall provide a suitable Pedestal for the erection of the said Bronze Figure when completed. The SCULPTOR shall however assist the COMMITTEE with advice as to the form and design of the said Pedestal.

8.- Inasmuch as the Committee have in hand a further sum of £1000, for the purpose of providing the said Pedestal, it is specially agreed that if the cost of the same is less than £1000, the difference between the cost and £1000, shall be paid to the SCULPTOR as further consideration for the work to be done by him in connection with the erection of the said Memorial.

SIGNED on the 25th July, 1929.

Bylaag 9

A G R E E M E N T

MEMORANDUM OF AGREEMENT made and entered into by and between:

COERT LAURENS STEYNBERG

of 287, Skinner Street, Pretoria, hereinafter styled as the said Steynberg,
and

ALFRED CLIFFORD BOND

of 213, Skinner Street, Pretoria, hereinafter styled as the Contractor

WITNESSETH That whereas the said Steynberg is desirous of the carving and finishing of the statue of Sir Arnold Theiler at Onderstepoort, and has prepared a model, one-third full size,

AND WHEREAS the said Contractor is agreeable for the consideration hereinafter mentioned to execute the work hereinabove mentioned.

(1) NOW THEREFORE these present witness that the said Contractor hereby undertakes to execute and complete to the satisfaction of the said Steynberg the work described hereinabove for the sum of £195 (One hundred and ninety-five pounds).

(2) It is a condition precedent to this Contract that the work herein described shall be completed by the said Contractor within a period of three calendar months calculated from the date of commencement of the said work by the Contractor.

(3) The said Steynberg shall have the right to reject any defective workmanship.

- (4) The Contractor shall provide all necessary tools, and shall also supply his own native labour in connection with the said work.
- (5) The Contractor undertakes to employ a mason to help with the roughing out of the said statue for at least three weeks.
- (6) The said Steynberg shall provide the compressor and pay for electricity for working the machine-tools on the said statue.
- (7) Payment of the contract price shall be made by the said Steynberg to the said Contractor in the following manner: The sum of £12 (Twelve Pounds) on the 30th day of June, 1939; the sum of £15 (Fifteen pounds) on the 7th day of July, 1939; the sum of £15 (Fifteen pounds) on the 14th day of July, 1939; the sum of £15 (Fifteen pounds) on the 21st day of July, 1939; the sum of £45 (Forty-five pounds) on the 28th day of July, 1939; the sum of £10 (Ten pounds) on the 4th day of August, 1939; the sum of £10 (Ten pounds) on the 11th day of August, 1939; the sum of £10 (Ten pounds) on the 18th day of August, 1939; the sum of £45 (Forty-five pounds) on the 25th day of August, 1939; the sum of £10 (Ten pounds) on the 1st day of September, 1939; the sum of £10 (Ten pounds) on the 8th day of September, 1939; and the balance on completion of the work set aside in this Contract.
- (8) The said Steynberg shall have the right to stop the Contractor from proceeding with the said work, if, in the opinion of the said Steynberg, the work done by the said Contractor is not satisfactory, and to pay the said Contractor for the work done on the basis of £18 per week less ten percent of the total amount paid to the said Contractor and to cancel this contract and to enter into an agreement with some other person to complete the said work.

(9) The Contractor shall be responsible for all losses, injuries and accidents which may happen to any building or ground adjacent to the Works, or to any person or persons engaged in his behalf thereon, which shall be caused by reason of the said work, until final completion, and he shall hold the said Steynberg free from all loss, costs, damages, or expenses which may be caused to the said Steynberg by any act, negligence, or omission on his part or on the part of any person or persons employed by him in the performance of this Contract.

The said Steynberg shall inspect the work from time to time and advise the said Contractor in connection with the work undertaken by him herein and make such points on the stone as may be deemed necessary by the said Steynberg.

THUS DONE AND SIGNED AT PRETORIA ON THE 28th day of JUNE, 1939.

AS WITNESSES

1.
(Geteken T. Skaris)

(Geteken C.L. Steynberg
en A.C. Bond)

2.
(Geteken W. Gerhard)

Bylaag 10

OOREENKOMS

Memorandum van Ooreenkoms gemaak en aangegaan deur en tussen

JAN J. BOTES in sy hoedanigheid as voorsitter van die Sarel Cilliers-monumentkomitee (hierna genoem die Voorsitter) aan die een kant en

COERT LAURENS STEYNBERG

van Berglaan 55, Pretoria Noord, (hierna genoem die "Beeldhouer") aan die ander kant.

Die Voorsitter en die Beeldhouer verklaar hiermee dat hulle ooreen gekom het as volg:-

1.

Genoemde Beeldhouer onderneem om n twee maal lewensgroot standbeeld van Sarel Cilliers, soos ontwerp in modelletjie wat deur die bogenoemde komitee goedgekeur is en waarvan daar verskeie afdrucke in tydskrifte verskyn het, bestaande uit die portretfiguur van Sarel Cilliers op die kanonwa ou Grietjie te maak, te laat giet in brons en af te lewer op Kroonstad en verantwoordelik te wees om dit in situ te plaas.

2.

Die Beeldhouer onderneem om genoemde standbeeld binne n redelike tydperk (sê drie jaar) te voltooi en af te lewer op Kroonstad.

3.

Die Voorsitter onderneem om namens die Komitee aan die Beeldhouer die som van £7100 (hierna die Kontraksom-genoem) vir bogenoemde standbeeld te betaal wel op die volgende wyse:-

(a) Een derde ($\frac{1}{3}$) van die kontraksom sodra die kwart skaal grootte model in gips klaargemaak en goedgekeur is.

- (b) Een derde ($\frac{1}{3}$) van die kontraksom (d.w.s.) sodra die volle grootte model in gips klaargemaak en goedgekeur is.
- (c) Een derde ($\frac{1}{3}$) van die kontrakprys min £100 (honderd pond) sodra die standbeeld in brons gegiet, goedgekeur en op Kroonstad afgelewer is.
- (d) Die balans, naamlik £100 sodra die standbeeld in situ opgerig is.

4.

Dit word hiermee ooreengekom dat indien die Beeldhouer gedurende genoemde tydperk en as die werk nog nie voltooi is nie, sou sterf, die Voorsitter onderneem om die gedane werk te laat waardeer deur 'n nie-belanghebbende persoon met goedkeuring van die Beeldhouer se erfgename, en die waarde van die gedane werk aan die erfgename uit te betaal wat dan aan die Voorsitter die kopiereg gee, d.w.s. die reg om ander beeldhouers of vakmanne die balans te betaal om die werk volgens die skaalmodel te voltooi.

Bylaag 11

6 September 1958.

Die Sekretaris,
Dagbestuur van die N.V.M.K.,
Posbus 404,
PIETERMARITZBURG

Waarde Heer,

I/S.: PIET RETIEF - MONUMENT

Graag erken ek die ontvangs van u brief van die 23 ste Augustus.

Dit is vir my baie aangenaam om daaruit te verneem dat die N.V.M.K. die aanbeveling van sy Keurkomitee betreffende die aanname van my model van die Retief-monument aanvaar. Ek vertrou dat ek u Komitee nie sal teleurstel nie met hierdie werk waaroor ek baie geïnspireerd voel.

Wat betref die voorwaardes wil ek graag sê dat, aangesien die model nog maar net 'n tentatiewe voorstelling was, ek die wysigings soos in Nrs. 2, 3 en 4 verlang met graagte sal doen.

Die moeilikheid lê egter by voorwaarde Nr. 1. Ek weet nou nie presies wat bedoel word by die "Retief-figuur in die Voortrekker-museum te Pretoria" nie. Word hier verwys na die voorstellings op die historiese fries in die Voortrekker-monument? Op daardie panele word Piet Retief op tenminste drie plekke uitgebeeld, almal verskillend van karakter en tot 'n sekere mate ook van gelaatstrekke. Net die een voorstelling - die een waar Retief saam met Dingaan verskyn - druk 'n tamelike sterk persoonlikheid uit. Die ander reken ek maar as swak voorstellings.

Ek kan natuurlik naastenby die soort gesig, met die manier van baard dra, ens. maak, maar dit is nie reg teenoor 'n kunstenaar om gevra te word om 'n andereen se siening te probeer na-aap nie. Dit werk dodend op enige skeppende werk.

Daar word noual deur die beeldhouers wat die panele gemaak het beweer dat ek my idee vir die stand van my voorstelling van Retief gekry het van sekere figure soos op die panele uitgebeeld. Iewers staan daar glo 'n vrou met 'n kappie op en met 'n hand oor haar oë. En erens anders 'n man met sy hoed op sy bors - hoewel ek nie so 'n figuur op die panele te sien kan kry nie.

As daar egter bedoel word dat ek die gesig van die Retief-figuur op een van die hoeke van die gebou aan die buitekant moet naboots dan moet ek tot my spyt sê dat ek liever nie die werk sal wil doen nie. Ek verwys, i.h.v., na die polemieë oor hierdie figuur in Dagbreek van die 7de April 1952, waar 'n lesër, P.E.O., dit beskryf as 'n waterkoplýer en my eie sienswyse daaromtrent in idem van die 13de daarna.

Ek hoop u komitee sal verstaan en die opdrag heroorweeg. Ek is seker dat wanneer ek meer navorsing gedoen het oor die hele aangeleentheid en ek dit in 'n groter model (die een-derde skaal model) verwerk het u komitee meer tevrede sal voel. Daar is ook nog die moontlikheid om 'n egte foto van Retief te bekom - sien Die Vaderland van die 21ste Aug. laas.

Verder betreffende die sakkie waaroor Mnr. Grové my gesprek het, nl. die kwessie van panele op die voetstuk. Soos ek aan hom belowe het, het ek met Prof. Meiring daaroor gesels en ek moet sê dat hy met my saamstem dat die panele nie op die voetstuk sal pas nie. Ek wil graag die voetstuk met rowwe klippe bou, miskien nog met klippe van Kerkenberg. Die plate sal dan uit plek daarop lyk. Miskien kan mens hulle op een van die geboue in die onmiddellike omgewing aanbring. Daar was mos so'n idee.

In alle geval, voor ek aan die skaal model gaan begin wil ek eers die plek en omgewing goed gaan besigtig. Dit sal gebeur sodra die ooreenkoms aangegaan is. Dan kan ons verder oor die saak van die panele gesels.

Dan wat betref die tydperk nodig om die werk te voltooi, kan ek sê dat ek wel die werk voor die 16de Desember 1959 sal kan klaar maak maar dan moet ek die voorwaarde stel dat die boukomitee of keurkomitee my nie met die keuring van die verskillende stadiums van die werk te lank sal laat wag nie - nl. by die voltooiing van: (1) die skaal model, (2) die volle grootte model in gips en (3) die voltooide standbeeld in brons by die gieterij. (Ook enige ander op-onthoud deur die komitee).

Ten laaste, om weer terug te kom by die bogemelde beswaar omtrent die gelykenis van Retief, wil ek u verseker dat ek nie snaaks wil wees of somar verniet besware wil opper nie, maar dat ek net een doel het en dit is om aan u Komitee en daardeur aan Suid-Afrika die beste te gee waartoe ek in staat is.

Met hoogagting,

Die Uwe,

Bylaag 12

AKTE VAN OOREENKOMS

MEMORANDUM VAN OOREENKOMS, aangegaan deur en tussen:-

PIETER WILLEM JACOBUS GROENEWALD,
HENDRIK JOHANNES CHRISTOFFEL SNIJDERS, en
NICOLAAS MEIRING

in hulle hoedanigheid as behoorlik gemagtigde verteenwoordigers van die Natalse Voortrekker-Monumentekomitee, (hierna genoem die "Dagbestuur") en wat hierin optree kragtens opdrag gegee deur die Besluit van die genoemde Komitee op die 18de dag van AUGUSTUS, 1959, aan die eenkant, en

COERT LAURENS STEYNBERG

van Berglaan 55, Pretoria Noord, (hierna die "Beeldhouer" genoem) aan die anderkant.

AANGESIEN die Natalse Voortrekker-Monumentekomitee, 'n Standbeeld van Piet Retief in Pietermaritzburg wil laat oprig;

EN AANGESIEN die Dagbestuur die Beeldhouer opgedra het om die Standbeeld te maak en die Beeldhouer die opdrag aanvaar het, kom die Dagbestuur en die Beeldhouer as volg ooreen:-

1.

Die Beeldhouer onderneem om 'n Standbeeld van Piet Retief een-en-n-half maal lewensgrootte te maak en op te rig op 'n plek te Pietermaritzburg wat deur die Dagbestuur aangewys sal word.

2.

Die figuur van Piet Retief moet bestaan uit brons en die voetstuk wat omtrent ses voet hoog moet wees, uit klip, graniet of werklike klippe van die Drakensberg.

3.

Die standbeeld moet wesenlik ooreenstem met die skaalmodel wat die Beeldhouer aan die Dagbestuur voorgelê het en wat deur die Dagbestuur aanvaar is, wat hierna die "Goedgekeurde Model" genoem word, en waarvan 'n foto en 'n plan (gemerkt "A" en "B" respektiewelik) hierby aangeheg is.

4.

Die Beeldhouer mag nie van die ontwerp van die skaalmodel en van die plan "B" voormeld afwyk sonder die toestemming van die Komitee nie, en die Komitee mag nie iemand anders toelaat om veranderings aan die Standbeeld of verdere beeldhouwerke of geskrif aan te bring sonder die toestemming van die Beeldhouer nie.

5.

Die Beeldhouer onderneem om vir al die verskillende dele van die standbeeld materiale te gebruik van die beste gehalte wat in Suid-Afrika te kry is.

6.

Die Beeldhouer onderneem om die verskillende dele van die standbeeld behoorlik en deeglik tot bevrediging van die Dagbestuur te maak, te bou en vas te heg.

7.

Alle sketse en modelle, met inbegrip van die goedgekeurde model, van alle werk wat die Beeldhouer gedoen het of moet doen in die loop van die uitvoering van die werk in paragraaf (1) hiervan uiteengesit, is die eiendom van die Komitee totdat die werk hierin beskrywe tot bevrediging van die Dagbestuur voltooi is, waarna die sketse en modelle die eiendom van die Beeldhouer word.

8.

Die Beeldhouer onderneem om hierdie werke in hulle geheel en tot bevrediging van die Dagbestuur te voltooi binne drie jaar vanaf datum van ondertekening van hierdie kontrak maar die Beeldhouer sal geregtig wees op 'n verlenging van bogemelde tydperk vir so lank as wat nodig mag wees as gevolg van oponthoude veroorsaak deur die Dagbestuur, met goedkeurings by die verskillende stadia van afwerke.

9.

Ter vergoeding vir die werke wat die Beeldhouer uit hoofde van hierdie ooreenkoms moet uitvoer, betaal die Dagbestuur aan die Beeldhouer die bedrag (hierna "die Kontrakprys" genoem) van Sewe Duisend Pond (£7,000), vry van bankkommissie.

10.

Die kontrakprys is soos volg betaalbaar:-

- (a) die bedrag van Twee Duisend Pond (£2,000) word aan die Beeldhouer betaal binne een maand nadat die een-derde skaalmodel van die standbeeld deur die Dagbestuur goedgekeur is;
- (b) die restant van die Kontrakprys (vry van bankkommissie) is in Pretoria betaalbaar by voltooiing van die werke tot bevrediging van die Dagbestuur, met dien verstande dat die Beeldhouer jaarliks voorskotte van hoogstens twee duisend pond (£2,000) op die restant van die Kontrakprys betaal mag word, op die 1ste Junie van iedere en elke jaar vanaf die 1ste Junie 1960, mits die Dagbestuur ten minste 'n maand voor gemelde datum verwittig word dat betaling van gemelde voorskotte verlang word, onderhewig egter aan die voorwaarde dat die Dagbestuur sulke voorskotte ten dele of ten volle mag weerhou mits vordering met die werke nie tot hul bevrediging geskied nie.

- (c) Ingeval die Beeldhouer te sterwe kom voor die voltooiing van die genoemde werk, of om enige rede volgens die beskouing van die Dagbestuur onbekwaam word om dit na behore te voltooi, sal die Dagbestuur in daardie geval hierdie Ooreenkoms beëindig. By sodanige beëindiging sal die waarde van die werk gedoen deur die Beeldhouer ingevolge die Ooreenkoms tot aan die datum van beëindiging, bepaal word deur assessore onderskeidelik deur die Dagbestuur en die Beeldhouer, of sy Erfgename, Eksekuteur, Administrateur of Regsverkrygendes.
- (d) Ingeval die assessore nie oor die waarde van sodanige uitgevoerde werk of vir die doel van paragraaf "B" hierbo, kan ooreenkom nie, moet hulle die saak verwys na 'n arbiter wat deur die assessore benoem is voordat hulle waarderings gemaak het, en die beslissing van so 'n arbiter sal finaal en bindend op die verskillende partye hieraan wees.
- (e) Die besoldiging van sodanige assessore en arbiter moet in gelyke aandele deur die Beeldhouer, of sy Erfgename, Eksekuteur, Administrateur of Regsverkrygendes, en die Dagbestuur betaal word.
- (f) Indien die vasgestelde waarde meer is as die bedrag wat reeds deur die Beeldhouer ontvang is, sal die Dagbestuur die verskil aan die Beeldhouer of sy Erfgename, Eksekuteur, Administrateur of Regsverkrygendes betaal met jaarlikse paaiemente soos in paragraaf (10) (a) uiteengesit.
- (g) Indien die vasgestelde waarde minder is as die bedrag wat reeds deur die Beeldhouer ontvang is, sal die Dagbestuur geregtig wees, om die verskil van die Beeldhouer, sy Erfgename, Eksekuteur, Administrateur of Regsverkrygendes, te verhaal.
- (h) Indien die standbeeld om enige rede nie deur die Beeldhouer voltooi word nie, sal die Dagbestuur geregtig wees om 'n ander persoon of persone aan te stel om die standbeeld te voltooi volgens hierdie ooreenkoms,

en volgens die ontwerpe en modelle wat deur die Beeldhouer gemaak en voorberei is.

11.

Die Beeldhouer mag geen regte kragtens hierdie Ooreenkoms deur hom verkry, afstaan of toewys nie.

12.

Die Dagbestuur sal die reg hê om fotografiese reproduksies van die Standbeeld te publiseer vir doeleindes om fondse in te samel, maar sal geen afgietsels in enige materiaal waarin afgietsels gemaak kan word, van die standbeeld of enige deel van die standbeeld maak of laat maak sonder die goedkeuring van die Beeldhouer nie, welke toestemming die Beeldhouer nie onredelik sal weerhou nie.

GEDAGTEKEN DEUR GEMELDE DAGBESTUUR, OP DIE DERDE DAG VAN SEPTEMBER 1959, IN DIE TEENWOORDIGHEID VAN DIE ONDERGETEKENDE GETUIES:-, te PIETERMARITZBURG.

AS GETUIES:

(Geteken P.J. Groenewald)

(Geteken A.B. Harting)

(Geteken H.J.C. Snijders)

(Geteken D.G. Venter)

(Geteken N. Meiring)

Bylaag 13

Aan Mnr. Coert Steynberg,
Berglaan 55,
PRETORIA-NOORD.

Ek, die ondergetekende, onderneem om die een-en-n-half lewensgroot beeld van Piet Retief wat deur Mnr. Coert Steynberg gemodelleer en in gips gegiet is vir genoemde Mnr. Steynberg in regte, goeie brons te giet en n goeie werk daarvan te maak tot die bevrediging van genoemde Steynberg en goed af te werk presies soos die gipsmodel, vir die bedrag van £900 (nege honderd pond), met dien verstande dat ek geen skadevergoeding van genoemde Steynberg sal eis vir enige skade wat ek of my werksmense mag ly gedurende die tyd of tye wat ek of my werksmense daaraan werk of doenig is nie - waar dit ook al mag wees. Verder onderneem ek om die werk te voltooi voor die 15de November 1960.

Geteken op hede die 5 dag van Aug. 1960 te Pretoria.

Ondertekenaar (Geteken H.L. Joubert) (H.L. Joubert) Bronsgieter.

Adres: President Steynstraat 95, PRETORIA-NOORD.

Aan Mnr. H.L. Joubert,
President Steynstraat 95,
PRETORIA-NOORD.

Ek neem hiermee die bogenoemde kwotasie met die genoemde voorwaardes aan en beloof om die bedrag van £900 (Nege honderd pond) by voltooiing en goedkeuring daarvan aan bogemelde Joubert te betaal. Ek sal ook, indien verlang, gedeeltes van bogemelde som voor-af betaal volgens vordering van die werk aan bogemelde beeld.

Geteken op hede die 5de dag van Aug. 1960 te Pretoria.

Ondertekenaar (Geteken C.L. Steynberg) (C.L. Steynberg), Beeldhouer.

Adres: Berglaan 55, PRETORIA-NOORD.

OPSOMMING

OPENBARE BEELDHOUKUNS IN SUID-AFRIKA MET SPESIFIEKE
VERWYSING NA VOLLENGTE LOSSTAANDE STANDBEELDE

deur

ALEXANDER EDWARD DUFFEY

Leier: PROFESSOR F.G.E. NILANT

Departement: KUNSGESKIEDENIS EN BEELDENDE KUNSTE

Graad: MAGISTER ARTIUM

Deur die eeue heen het amptelike opdragte vir standbeelde van beroemde persone byna altyd op 'n stryd of geskil tussen beeldhouer en opdraggewer en/of publiek uitgeloop. Suid-Afrika is hier geen uitsondering nie. Daar het deur die jare sekere wanbegrippe oor openbare beeldhoukuns by die mense van Suid-Afrika ontstaan wat in 'n groot mate bygedra het tot estetiese tekortkominge in ons monumentele beeldhoukuns. Onder die belangrikste van hierdie wanbegrippe is dat dit byna algemeen aanvaar is dat 'n openbare standbeeld natuurgetrou moet wees om as monument te slaag en dat dit enige plek opgerig kan word ongeag die klimaatomstandighede, ligsomstandighede en hoe dit by sy omgewing inskakel. Hierdeur word die rol van die beeldhouer gelykstaande aan dié van 'n monumentemaker - 'n vakman wat moet maak wat die opdraggewer en/of publiek vereis. Sy kunstenaarskap word hom ontsê. Daarbenewens word die monument slegs 'n aangeplakte versiering sonder die nodige besielende uitwerking op die aanskouer.

Daar is sekere basiese vereistes waaraan alle openbare beeldhouwerk in Suid-Afrika moet voldoen om suksesvol te wees en waarmee die beeldhouer sowel as die keurkomitee van 'n monumentele ontwerp vertrou moet wees. Hierdie vereistes word die grondtrekke van goeie openbare beeldhouwerk genoem.

Hulle is:

- Die doel van die openbare beeldhouwerk
- Die verhouding van die beeld tot sy omgewing
- Die rol van die voetstuk
- Die grootte van en verhoudings in die beeldhouwerk
- Die invloed van die Suid-Afrikaanse sonlig
- Die soort materiaal wat gebruik word
- Die beeldhouer se benadering tot sy onderwerp.

Waar opdraggewers gebruik gemaak het van erkende kunstenaars om ontwerpe vir monumente te kies, was die estetiese gehalte van die monumente in Suid-Afrika byna sonder uitsondering op 'n hoër peil as wanneer leke 'n ontwerpskeuse moes maak.

Die openbare beeldhoukuns in Suid-Afrika was eers totaal afhanklik van Europese beeldhouers. Namate die eerste Suid-Afrikaanse beeldhouers opdragte in die twintiger- en dertigerjare uitgevoer het, het die openbare beeldhouwerk in Suid-Afrika 'n nasionale karakter aangeneem. Die uitbeelding van belangrike volksfigure soos Paul Kruger, Piet Retief, Louis Botha, president M.T. Steyn en Onse Jan Hofmeyr het voorrang geniet en hiervoor was die Europese beeldhouer nie geskik nie. Slegs die "Afrikaner-beeldhouer" kon tot sy volksgenote spreek en daarom is hierdie opdragte slegs aan die plaaslike beeldhouer, Anton van Wouw, toevertrou. Alhoewel die inhoud van hierdie standbeelde Suid-Afrikaans was, was hulle stylsgewys nog tipies Europees. Suid-Afrikaanse lig- en atmosfeersomstandighede is kwalik in ag geneem. Hierdie deel van die ontwikkelingsgang van die openbare beeldhoukuns in Suid-Afrika, wat saamgeval het met die nasionale ontwaking van die Afrikanervolk, het sy hoogtepunt net voor die Tweede Wêreldoorlog bereik. Coert Steynberg, wat hierdie hoogtepunt meegemaak het, het Anton van Wouw opgevolg as die belangrikste uitbeelders van volksfigure en volksgebeurtenisse. Die Tweede Wêreldoorlog het 'n rykdom nuwe idees en vorms na Suid-Afrika gebring. Met die vloed van immigrante wat net voor en tydens die oorlog na Suid-Afrika gekom het, het ons 'n hele aantal belangrike nuwe kunstenaars soos Edoardo Villa, Herman Wald, Zoltan Borberekí, Elsa Dziomba en George Jaholkowski bygekry. Openbare beeldhoukuns in Suid-Afrika het stadigaan weg begin beweeg van die

nasionale na die internasionale. Ernstige pogings word tans deur jonger beeldhouers aangewend om 'n inheems-oorspronklike moderne beeldhoustyl in Suid-Afrika tot stand te bring.

SUMMARY

PUBLIC COMMISSIONS IN SOUTH AFRICAN SCULPTURE WITH SPECIFIC REFERENCE TO FREE-STANDING STATUES

by

ALEXANDER EDWARD DUFFEY

Leader: PROFESSOR F.G.E. NILANT

Department: ART HISTORY AND FINE ARTS

Degree: MAGISTER ARTIUM

Through the ages public commissions for statues of famous persons have invariably led to a conflict or dispute between the sculptor and the commissioner and/or the public. South Africa is no exception to the rule. Through the years the public of South Africa have formed certain misconceptions about public commissions which to a greater extent have contributed to the aesthetic deficiencies in our monumental sculpture. The fact that it is generally assumed that a public commission has to be true to nature to be a successful monument and that it can be erected anywhere irrespective of the climatic and lighting conditions of a country and how it fits in with its environment, are some of the more serious misconceptions. Under these circumstances the role of the sculptor becomes similar to that of a monumental mason - an artisan who must comply with the demands of the commissioner and/or the public. His artistic ability is expropriated. In addition the monument becomes merely an attached decoration without the necessary inspiring effect on the beholder.

There are certain basic requirements with which all public commissions in South Africa must comply to be successful and with which the sculptor as well as the selection committee of a monumental design must be familiar. These requirements are known as the basic characteristics of good public commissions.

They are:

- The purpose of the public commission
- The relationship of the statue to its environment
- The role of the pedestal
- The size and proportions of the statue
- The influence of the South African sunlight
- The type of material used for the sculpture
- The sculptor's approach to his subject.

Where commissioners made use of approved art connoisseurs to select appropriate designs for monuments, the aesthetic quality of these monuments in South Africa have almost invariably been on a higher level than where the selection was made by laymen.

Public commissions in South Africa were at first totally dependant on European sculptors. As South African sculptors received public commissions in the twenties and thirties, the public sculpture in South Africa assumed a national character. The portrayal of important national figures such as Paul Kruger, Piet Retief, Louis Botha, President M.T. Steyn and Onse Jan Hofmeyr had preference and for this the European sculptor was not suited. Only the "Africander-sculptor" could touch the heart of his national companions and for this reason these commissions were entrusted to the local sculptor, Anton van Wouw. Although the content of these statues were South African, they were stylistically still typical European. South African light and atmospheric conditions were disregarded. This part of the development of public sculpture in South Africa, which coincided with the national awakening of the Africander nation, reached its climax shortly before the Second World War. Coert Steynberg, who went through this period, succeeded Anton van Wouw as the most important portrayer of national figures and events. The Second World War brought a wealth of new ideas and forms to South Africa. During the waves of immigration from Europe to South Africa before and after the Second World War, we gained several significant new artists such as Edoardo Villa, Herman Wald, Zoltan Borberekí, Elsa Dziomba and George Jaholkowski. Gradually public sculpture in South Africa

started to move away from the national to the international. At present earnest attempts are being made by the younger sculptors to establish an endemic-original modern style of sculpture in South Africa.